

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА  
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

---

# НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 1-2

БЕОГРАД 1953

## С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>Свеш. Георгијевић</i> : Лингвистика у књижевности . . . . .	1
2. <i>Св. Николић</i> : О грађењу сложених скраћеница у нашем савременом књижевном језику . . . . .	9
3. <i>М. Стевановић</i> : Род и облици промене сложених скраћеница . . . . .	18
4. <i>Св. Предић</i> : О грађењу и транскрибовању неких речи латинског порекла . . . . .	27
5. <i>М. Павловић</i> : Значења и варијанте значења придева <i>ваздушаст</i> . . . . .	35
6. <i>В. М. Мићовић</i> : О изразима <i>мачи гребештаци</i> и <i>гребешко гвожђе</i> у народним песмама . . . . .	45
7. <i>Г. Шкриванић</i> : Прилози за разјашњење извесних назива оружја у народним умотворинама . . . . .	52
8. <i>Милка Ивић</i> : Енклитички облик личне заменице као знак модалности . . . . .	61
9. <i>М. С. Лалевић</i> : Обрада промене значења речи . . . . .	65
10. Језичке поуке . . . . .	75

---

---

### УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

---

---

*Научна Рибна*

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ  
БЕОГРАД 1953

---

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

# НАШ ЈЕЗИК

Књига V

Нова серија

Св. 1—2

## ЛИНГВИСТИКА У КЊИЖЕВНОСТИ

Изгледа на први поглед да између књижевности и лингвистике нема везе. Књижевност, као грана уметности, служи својим посебним циљевима, док је лингвистика научна дисциплина, научна као што је ма која егзактна наука. Једно спада у домен „уметности“, а друго у домен „науке“ — тако би се популарно рекло. Заиста, циљеви и намена књижевности нису исти са циљевима и намењом лингвистике. Поред тога, у књижевном делу не развијају се истине на начин како се то врши у науци. Књижевности нису потребни методи документације, која је неопходна у научном испитивању. Ипак, оно што се износи у књижевном делу условно може постати и научна истина, а књижевник је у исто време и научник уколико верније одражава у свом делу запажену стварност и проблеме човекове психе. Зато би се могло рећи, даље, да је књижевност нераздвојива од науке: она је инспирише и, обратно, њу наука инспирише; једна и друга имају културну функцију. У тој је чињеници стварна и делотворна веза књижевности и науке, уопште.

Кад је у питању однос књижевности и једне специјалне научне дисциплине као што је лингвистика, онда је потребно рећи да нема ниједне научне дисциплине која би књижевности ближе стајала. Књижевност и лингвистика најуже се баве језиком и писмом и њихов се интерес не исцрпљује управо оним што ови семиолошки знаци крију у себи. „Философија језика и философија уметности једно су

исто“ — вели Б. Кроће у својој *Естетици* (с. 221). За овог филозофа-естетичара естетика није ништа друго већ „наука о изразу“ и „општа лингвистика“. — Међутим, нас овде не интересује расправљање о битним односима ове две „науке о изразу“ и многоструке њихове везе које из тога проистичу, већ желимо да се задржимо свега на једној. Занима нас уколико могу бити лингвистички научни проблеми, предмет, тема, чак и повод за књижевно стварање — нешто у оном смислу и обиму у коме налазимо и лингвистике у радњи Шоове радње *Pygmalion*. Морамо одмах рећи да у великој популарној и лепој књижевности лингвистички проблеми немају нарочито место.

Модерни културни човек има смисла за најразличније проблеме живота и науке у разговору; поред најобичнијих савремених тема о рату и примирју у Кореји, прича се о атомској бомби, о авионима на млазни погон и сл. Људе занима да чују и ближа обавештења о научним достигнућима савремене науке. — Да ли су лингвистичка питања предмет који изазива општије интересовање тако да долази у нашем личном саобраћају као тема за разговор? Из дневног живота можемо се лако уверити да заиста људе интересују лингвистички проблеми, и то у прилично јакој мери. То се интересовање не исцрпљује повременим одговорима на језичка питања као што их читамо у „Политици“, у рубрици „Да ли знате?“, већ се разна језичка питања јављају спонтано, сама од себе у проблему општег споразумевања. Ми немамо свог књижевног језика, као што га имају Немци, Италијани, или Французи, код којих књижевни језик рапидно потискује покрајинске говоре. Данашњи Југословени долазе међусобно у стални додир, па су свесни дијалектних разлика. Наш човек је упућен да стално врши мале језичке анализе, да упоређује свој говор са говором људи с којима долази у додир. Чак и претставници једног истог краја, истог села имају потребу да мисле о говорним разликама својих сабеседника. Језичко је осећање говорних претставника увек живо и будно.

Ако узмемо језик са социјалне стране, наш сеоски и сточарски свет има друкчији речник и изразе, свој свет идеја и појмова, различан од онога света који је у

глави једног грађанина. „Оно“ — вели Р. Ратковић у роману „Невидбог“ за санџачког сељака — „време не мери сатом него конопцима“ простор зато што на сат (уру) није још научио. Кад узмемо социјалне односе с те тачке гледишта, лакше се разумеју два интелектуалца разних језика у Западној Европи него два припадника разних социјалних класа истог народа и језика. — Један савремени социјалистички италијански писац, описујући беду сиромашних сељака Јужне Италије, пита се како може такав сељак да изрази оно што га тишти језиком италијанске културе која није за њ створена. Потрудићемо се да што боље преведемо на језик који смо научили у школама све оно што желимо да сви знају“ — вели И. Силсне у *Fontamari* (с. 10, прев. А. Јуреша).

Ако се забавимо питањем какви се лингвистички проблеми третирају у обичном саобраћају, онда ћемо видети да су они разноврсни: и фонолошки, и облички, и семантички, и синтаксички. Највише, ипак, имају људи интереса за значење речи и израза, речи застарелих и немотивисаних, па се питају о њиховом постанку. С друге стране, народ непрестано ствара нове речи семантишући при том. Сељаци и ђаци „измишљају“ надимке за појединце и за породице у тежњи да „пришију“ неко ново име због тога што је неко изговорио неправилно неки глас или опет због чега другог. Овде треба поменути живу тежњу да се протумаче речи непознатог порекла, па зе зато реч прекраја. Примери такве, редовно нетачне, народне „етимологије“ бројни су у нашем народу.

Као што је природан и јак интерес за језичка питања у самом народу, несумњиво је да ни културнији и школованији слојеви за њима не заостају. То се види и по питањима која често читаоци упућују језичким часописима. Код књижевника интерес за језичка питања је сразмерно много већи и дубљи него код осталих припадника једног друштва. Није потребно нагласити од каквог је значаја за књижевника језик — оруђе њиховог израза. Уосталом, раније, у доба филологије, писана реч је била једини извор за језичка испитивања, а широка питања стила и језика су не-

раздвојно везана уз књижевна дела као уз свој једини извор. Нас, међутим, интересује књижевник као сарадник лингвиста и књижевник као научни лингвистички радник.

У доба продирања реализма на страни и код нас писци су нарочито обратили пажњу на „локалну боју“, наслеђену из романтизма, на идиоме и покрајинске говоре, па су у обилној мери настојали да локалним језичким особинама допринесу карактеристици својих лица. Наши реалисти, међу њима нарочито Матавуљ и Сремац, били су у том послу прави вештаци. Цео фелибриж и обнова регионалне књижевности, код нас и на страни, настала је из чисто језичких побуда и у доба повећаног интереса у лингвистици за идиоме. — Није, опет, чудно што су у доба почетака лингвистике у деветнаестом веку књижевнике заокупљала лингвистичка изучавања (сетимо се код нас генерације књижевника која је дошла непосредно после Вука). Тако је П. Мериме у својој приповеци *Carmen* додао читаву једну главу у којој говори са етнолошко-језичког гледишта о Циганима, и та глава нема никакве везе са самом приповетком, али је довољна да „читаоци ове приповетке стекну повољно мишљење о моме изучавању циганских наречја“ — каже сам писац. Мериме је један од ретких књижевника-лингвиста које је лингвистика толико преокупира да се меша на чудан начин у њихов књижевни рад.

Ми обично сретамо књижевнике који нам сврате пажњу на понеку језичку црту, као што ће описати неку посебно интересантну природну појаву, неку животињу и сл., те тако доказују тиме да имају здрав смисао за изучавање животне стварности. Можда би било потребно истакнути једну примедбу о општој способности књижевника за лингвистичке проблеме. Књижевници, чак и уколико нису стекли специјално лингвистичко образовање, имају дубоко разумевање за извесне лингвистичке проблеме, у првом реду за фонолошка опажања. Песничко ухо најбоље осећа акценатске разлике, музикалност у говору. Ту морамо начинити и једно ограничење. Фина фонолошка запажања која сретамо код књижевника односе се обично на особине њиховог

родног говора. Ту су они непосредни. То је природно, и кад прочитамо оно што је Нико Бартуловић у роману *На прелому* написао о говору Стариграђана на Хвару, видимо да је таква опажања могао да напише само онај који пише о свом родном месту. Ево како он говори описујући јунака свог романа Иву Тадића (у коме препознајемо самог писца), који путује после дуго времена у свој родни град и на лађи се опет среће са својим мештанима:

„Разговор се водио додуше у оном истом прастаром наријечју, чији су гласови и у туђини мирисали Иву по црквеним пергаменама и рибарским уљаницама, али баш тај мирис као да се изгубио. Увукле се нове ријечи и нови нагласци. Сада се говорило више о киши него о „дажду“, а умјесто „барж“ увлачило се помало „можда“. Некада мирне и стегнуте двогласнике та младеж је изговарала брзо као да их се стици, а „јубов“ није имала више оног слатког и дугог отпочинка на пошљедњем слогу, што је Ива толико одушевио када га је у рату чуо и од Руса ...“

Бартуловић је оставио Стариград пред Први светски рат и вратио се у њ „послије 12 година“. У отсуству његовом извршиле су се или су биле у току важне фонолшке и друге промене. Носилац тих промена била је младеж, нова генерација, која више није била локално обојена (као она стара ксјој је писац припадао), већ је личила на осталу младеж по Југославији. „Исти начин одијевања, непозната и готово неодређена лица и исте нове, безбојне и намјештене ријечи“. Писцу се чинило да је разговор стариградске младежи са брода Сплит — Стариград исти као и оне са лађе Београд—Панчево: „да ли је лакши шими или фокстрот, да ли је лепши Рудолф Валентино или Дуглас Фербанкс, и да ли је бољи „Хајдук“ или „Грађански“. — Зар ови подаци нису везма драгоцени као поуздани докуменат о том како се у време јаких друштвених потреба догађају велике језичке промене из основе и у целом језичком строју?

Један лички рсманописац запазио је важне фонолшке особине (нарочито око Светог Рока) које нису запазили ни филолози који су рођени у Лици, чак у истом крају.

Покушаћу да изнесем још неколико забележака из лектире о лингвистичком интересу књижевника из других подручја — семантике речи и др. — У Скотовом *Ајвангу*, романи са радњом из 13 века, времена унутрашње борбе и глужења Нормана и Енглеца, Скот, у патриотском расположењу, ставља у уста будали Вамби учено тумачење зашто се у Енглеској каже за свињу *свајн* (*pigs*), а „кад је одеру, изваде јој дроб, расплате је . . . , онда кажу, *порк*“. Дале Вамба, као какав модерни филолог, објашњава Гурту свињару: „чини ми се да је *порк* норманско-француска реч и тако, док живинче живи и док га чува и негује саксонски роб, она носи своје саксонско име, али оно постаје Норманин и назива се *порк* кад се у дворници замка изнесе на гозбу међу племиће . . .“. Скотово причање почива на једној анегдоти, наводно из 13 века, по којој су, вели се, Нормани подруљиво говорили Англосаксонцима: можете за себе задржати волове, краве, овце, свиње и телад, али снабдевајте нас говедином, овчетином, свињетином и телетином („you may keep the oxen, cows, sheep, pigs, and calves, provided you let us have the beef, mutton, pork, and veal“). Заиста, ова дистинктна употреба у називима сасвим јасно говори о национално-класном пореклу ове језичке појаве. Енглези су као поданици кметови сачували своје називе за животиње које су гајили, али су примили норманско-француске речи за прерађевине; прве су биле „просте“, а друге „више“ и елитније речи, које су наметнуте енглеском кмету. Ово је прави „школски“ пример какав значај има политички престиж и класна подвојеност на промену лексичког строја.

Књижевници имају смисла више него други за осећајну вредност речи. Колико год пута употребили једну реч, њу никада не изговарамо с истом вредношћу, и они то запажају. Сартр у *La nausée* (у преводу Тина Ујевића Мучнина) на једном месту пише о изговору речи „ја“: „Сада када кажем „ја“, то ми се чини шупље. Не успијева ми да добро осјетим себе, толико сам заборављен. Све што остаје збиљско у мени, то је опстанак кси осјећа да он постоји“.

Код наших савремених писаца као да поновно расте интерес за лингвистику, па није чудно што они себи допу-



штају понеку лингвистичку авантуру. Тако Оскар Давичо, који се не стиди арго-а и шокачких речи, у својој *Песми* има једно такво место, у дугачком монологу гестаповца Клауса, који треба да буде елитни претставник нациста и нацистичке идеологије, па је све оно што он говори учено и духовито. Један од његових „облесака“ духа је и она мисао да је у сваком Немцу урођена — мисли тако један нациста — веза по значењу између речи Krieg „рат“ и kriegen „добити“. Не знам како с тим стоји, заправо, да ли Давичо и његов Клаус имају право (или је то просто по гледишту једног странца који суди о немачком језику по оном како је научио језик и садашњем општем литарарном значењу поменутих речи, јер је Krieg значило „напрезање“, док је kriegen и до данас задржало у многим немачким говорима значење „напрезати се“ и сл.). У сваком случају на овом месту где је ово лингвистичко извођење у роману изнето, оно је интересантно без обзира на то да ли има стварне научне подлоге; ово место доприноси интелектуалној и моралној карактеристици гестаповца Клауса. Како год ствар стајала, оваква екскурзија у области лингвистике модерног писца доказ је да постоји код њих интерес за језичке проблеме.

На крају ћу поменути још једну студентску (тако се може назвати) препирку коју износи Лалић у својој приповеци „Ара“ у збирци „Први снијег“, Београд, 1951). У њој се прича како два партизана, Дожић и Аралија, у глуво доба, док се веру уз Тару, расправљају међу собом откуда је могла доћи реч „Аралија“. Аралија прича:

— Моје име је славно... јер његова основа је Ара, а то су старогрчка осветничка божанства. Дрматорски суд у Атини, Ареопаг, добио је име по томе, а и брдо близу Акропоља, на коме је била смештена зграда с канцеларијама и књиговодством правде. Све то показује како се ми Аралије залажемо за правду и слободу.

— Извини, рече Дожић, морам да те поправим, јер Ареопаг је био ослонац аристократа, зато га је и срушио Ефијалт. То треба да знаш, да се не би тако неумјесно хвалио пред другима. Сем тога, брдо Ареопаг је добило име по крају,

а не, као што ти кажеш, по књиговодству, које није ни постојало (с. 111).

Ово би, напoкoн, био пример „учене (и криве) етимологије“. Дакако да је Лалић и замислио свог Аралију, који онако размишља о свом имену, као и већину својих младих људи, студената, као лица која се много међу собом шале и шегаче, па тако то чини и Аралија са својим презименом; опет ваља узети да писац није просто овакво једно етимологисање измислио већ или га је и сам чуо међу својим друговима, или је дошао сам на једну такву етимологију везујући једно наше презиме чак са старогрчком речи Арес (Арес). Један ће класичар читати наведено препирање из грчке митологије са смешком, а лингвиста као етимолошко тумачење речи Аралија, али остаје чињеница да се таква „учена етимологијања“ доиста често догађају у животу међу образованима. Културни човек много размишља о језику, више него што се то мисли. Постанак многих речи које му се чине чудне за њега је интересантан и због тога он настоји да их одгонетне, објасни из познатог, стеченог знања. До истине даик тешко долази у дубљим лингвистичким питањима. Књижевник сматра, опет, за своју дужност да покаже и то: људи се труде, размишљају, етимологишу и баве се проблемима лингвистике; све је то за њих докуменат људског интересовања, па зато и овакви проблеми налазе своје место и у књижевној обради. И на тај начин књижевник популаризује лингвистичку науку, а то је од користи и за језичко испитивање.

*Свет. Георгијевић*

## О ГРАЂЕЊУ СЛОЖЕНИХ СКРАЋЕНИЦА У НАШЕМ САВРЕМЕНОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Сложеним скраћеним речима или сложеним скраћеницама (сложеним кратицама) можемо назвати такве речи у језику које настају или које се граде спајањем скраћених елемената сложеног израза у једну говорну целину, у једну нову засебну реч. То су скраћенице типа: С ко ј, Та н ј уг, пе пе и н и томе сличне, за разлику од обичних скраћеница или кратица у писању, типа д - р или др место доктор, б р. место број, итд. Јасно је да су то две засебне језичке појаве. Оне су то бар са савременог језичког гледишта и у савременој језичкој употреби, иако им је, можда, порекло заједничко. Основна и суштинска разлика међу њима, која их одваја у засебне групе, јесте њихова употреба у језичком механизму: обичне скраћенице употребљавају се искључиво у писању и увек се читају као пуне речи чији су оне скраћени знаци; сложене скраћенице, напротив, употребљавају се не само у писању већ и у говору, добијајући на тај начин особине засебних, самосталних речи. Оне су у неку руку виши степен скраћивања, нови његов квалитет. Док су прве предмет само и једино правописа, искључиво проблем технике писања, друге су, као нарочити тип речи, предмет пре свега науке о грађењу речи, а затим и осталих језичких дисциплина у чији домен као речи спадају. Поред скраћивања за њих је карактеристичан још један момент, карактеристично је, наиме, спајање и састављање тих скраћених елемената у једну нову говорну целину, у нову засебну реч. Зато смо и додали атрибут „сложене“ уза скраћене речи.

О оваквим скраћеницама сложеног типа код нас је врло мало писано. А и тада када је што написано или узгред споменуто у каквом напису општијег лингвистичког карактера, остајало се само на њиховој практичној оцени: давани су углавном савети о употреби и изношено мишљење о њиховом привременом карактеру у језику. При томе се истичало да је ширење сложених скраћеница у језику последица брзог развијања догађаја у политичком и друштвеном животу. „Тако су се и код нас — вели проф. Белић — за употребу уређења које се хитно стварало одомаћиле књижевне речи састављене од почетних слова различитих институција (АСНОС, АВНОЈ, УСАОЈ, итд.). То су, по себи се разуме, помоћне, управо условне и привремене речи, али оне, у знатној мери, олакшавају споразумевање. Оне су се разпрострле по целом свету и тешко ће бити уклонити их сасвим из језика“.

И заиста, ако је реч о употреби сложених скраћених речи у нашем савременом језику, језичка пракса је ту подељена: и против њихове широке употребе и за њихово одржање у језику. С једне стране видимо тенденцију ка потискивању скраћеница из језика. Послератни талас скраћеница који је као нека мода захватио језик у првим поратним годинама, захваљујући доста утицају са стране, данас се потпуно смирио. Као да је наступила нека врста осеке у том погледу, повлачења у првобитно „нормално“ стање. Скоро преко ноћи су нестали они силни „Гранапи, Гратекси, Грамлеци“ и слични скраћени називи наших трговачких фирми и замењени су старим начинима давања имена и назива трговачким фирмама и другим установама и друштвима. Међутим, с друге стране, ми исто тако запажамо да је извесан број скраћеница, и то не баш мали, одолео овој спонтаној језичкој „ревизији“; оне се данас и даље употребљавају, па чак и учвршћују у језику, показујући на тај начин своју виталност и дубоку укорененост у језичкој пракси. Као примере овог све дубљег укореневања скраћеница могли бисмо навести случајеве њихове употребе у књижевним и научним делима. Продуктивност скраћеница, тј. могућност да се од њих изведе нове речи, такође сведочи о њиховом устаљивању

у књижевном језику. Најзад, поједине скраћенице могу временом изгубити своју мотивисаност, испунити се широм и одређенијом садржином и лексикализовати се. Ово је нарочито уочљиво у научној (хемиској, физичкој, математичкој и др.) терминологији, где се многи термини, иако по пореклу скраћенице, осећају потпуно као лексичке речи. Та лексикализација скраћеница има скоро апсолутан карактер кад је реч о позајмљеним скраћеницама. Ако свему овоме додамо на крају још и чињеницу да се скраћенице перманентно јављају у језику у свим његовим периодима, бар у последњих неколико деценија, јасно нам је да се о њима не може говорити само као о „привременој“ појави. Оне су факат за наш савремени књижевни језик, оне су његова потреба. Оне су, према томе, један нарочити начин или средство настајања нових речи у језику. А питање шире или уже употребе скраћеница у појединим периодима језичког живота, њиховог ширења или постискивања из језика, другостепена је ствар. Зато ћемо најпре и покушати да их размотримо са гледишта науке о грађењу речи и у том смислу систематизуемо.

У лингвистичкој литератури проблем сложених скраћеница доста је обрађиван. Од словенских језика највише се говорило о скраћеницама у руском језику, нарочито после Октобарске револуције, када су оне у њему ухватиле великог маха и добиле широку примену. Затим се доста говорило и о скраћеницама у пољском језику, и то опет највише после Првог светског рата. Пионирске радове у тој области представљају прилози А. Мазона (*Lexique de la guerre et de la révolution en Russie 1914—8*, Париз 1928 и С. Карцевског (*Јзык, война и револуция*, Берлин 1923) за руски језик, а Х. Улашина (*O wyrazach skrótowych. — Język Polski*, XV, 6) за пољски језик. Касније су, углавном, на основу ових радова или поводом њих, о скраћеницама писали и други слависти. Нарочито је широка дискусија о скраћеницама, њиховом пореклу, употреби, грађењу и систематици, вођена међу пољским славистима на страницама часописа „*Język Polski*“ (в. чланке: Отремписког, Њича, Дорошевског, Розвадовског и др.). Из све ове литературе о сложеним скраћеним ре-

чима можемо у погледу њихова грађења извести овај закључак: сви сматрају сложене скраћенице као један нарочити тип речи, као један начин или средство грађења нових речи у језику. И даље, код свих њих налазимо исту или врло сличну систематику скраћеница с обзиром на њихово грађење, разуме се, са незнатним разликама код појединих аутора и за поједине језике.

При систематисању сложених скраћеница нашег савременог књижевног језика можемо у потпуности применити исте принципе или исте типове скраћивања. Они су, у неку руку, интернационална или међујезичка појава, бар у односу на европске језике јер у свим тим језицима налазимо исти склоп сложених скраћених речи, исте начине њихова грађења. Обично се при систематисању издвајају три основна типа сложених скраћеница:

- 1) гласовни или словни тип („*abréviation littéraire*“ код Мазона; код Руса: „иницијални тип“; код Пољака: „*głoskowce*“ или „*dźwiękowce*“ или „*literowce*“);
- 2) слоговни тип „*abréviation syllabique*“ код Мазона, „слоговой тип“ код Руса, „*zgłoskowce*“ код Пољака), и
- 3) мешовити тип („*abréviation mixtes*“ код Мазона, „смешанный тип“ код Руса, „*mieszajce*“ код Пољака).

Држећи се у основи горње поделе сложених скраћених речи прегледаћемо сада њихове типове на материјалу нашег језика:

### *I Гласовно-словни тип*

Сложене скраћене речи овога типа граде се спајањем почетних гласова или латинских назива почетних слова у једну говорну целину, у једну нову, засебну реч. По своме склопу овај тип се уствари распада на две подгрупе, на:

- а) чисто гласовни тип — у који улазе скраћенице састављене искључиво од почетних гласова сваке речи, одн. сваког члана основног израза који се скраћује. Овако добијене говорне целине изговарају се као обичне речи састављене из односних гласова. То су, на пример, скраћенице као што су: *С*кој = *С*(авез) *к*(омунистичке) *о*(младине) *Ј*(угосла-

вије, *Нин* = *Н*(едељне) *и*(нформативне) *н*(овине), *Улус* = *У*(дружење) *л*(иковних *у*(метника) *С*(рбије) и сл.;

б) словни тип — у који улазе скраћенице састављене од латинских назива почетних слова сваке речи, одн. сваког члана основног сложеног израза који се скраћује. Обично су то сугласници, а самогласници много ређе улазе у њихов састав. То су скраћенице попут ЦК = *Цека* = *Ц*(ентрални) *к*(омитет), НСО = *Енесо*    *Н*(ародна *с*(тудентска) *о*(младина), ТВШ = *Тевеше* = *Т*(ехничка *в*(елика) *ш*(кола) и сл.

Заједничка црта обе ове подгрупе јесте то што настају при читању писаних скраћеница, што им је основа писани текст. Та особина их супротставља следећем, слоговном типу скраћеница, који је могао настати и у говору. Скраћеница ТВШ се изговара онако како ју је могуће прочитати, а то значи према именима почетних слова: *Тевеше*. СКОЈ је, међутим, могуће изговорити као обичну реч, па се тако и чини. У овом последњем случају чак се врши и модификација у начину њихова писања, и такве скраћенице пишу као обичне речи: *Ској*, *Нин*, *Улус*, итд. У оба случаја, као што смо рекли, основа је писани текст, и у оба случаја написи се читају онако како их је најлакше и најпростије могуће прочитати и изговорити. Исто то видимо како у словенским тако и у другим европским језицима уп. у руском: ВКП(б) = Векапебе, али: Вуз = В(ысшее) у(чебное) з(аведение); у пољском: PPR = Pepeer = P(olska) p(artia) r(obotnicza), али: Tur = T(owarzystwo) u(niwersytetów) r(obotniczych); у француском: CGT = Cé-géte = C(onfédération) g(énérale du) t(ravail), али: FIDAC = F(édération) i(nternationale) dés a(nciens) c(ombattants); у енглеском: PEN club = P(oets) e(ssayists) n(ovelists) club.

## II Словни тип

Скраћенице овога типа граде се спајањем почетних слогова или почетних делова, одн. гласовних комплекса основних речи у једну нову, засебну реч. Такве су скраћенице, на пример: *Нама* = *На*(родни) *ма*(газин), *Вартекс*

= Вар(аждинска) текс(тилана) и сл. Као што видимо већ из последњег примера, термин „слоговне“ скраћенице сасвим је услован јер се скраћени делови основних речи не поклапају увек са поделом речи на слоге. Често се узимају произвољне групе гласова, вероватно ради лакшег изговора и добијања веће сличности са обичним именицама. Можда ту игра улогу и тежња за већом изражајношћу фрагмената да би нас навели или потсетили на основне, нескраћене речи од којих су отргнути.

Порекло овог типа много је ксмпликованије од претходног. Поред тога овај тип је и врло занимљив са гледишта науке о грађењу речи. Занимљива је ту појава крњења, одн. скраћивања основних морфолошких јединица и таквог њиховог спајања у нове засебне речи. При грађењу ових скраћеница узимају се окрњене морфеме, што нарушава навику нашег језичког осећања и анализе. Ова појава није тако усамљена у језику, нити се ограничава само на сложене скраћенице. Крњење основе или морфема основног израза и њихову тако окрњену употребу можемо запазити и у другим језичким категоријама. То је, на пример, случај при грађењу целе једне групе деминутива-хипокористика типа: *Раша* — Радомир, *Тоza* — Светозар, и сл. При грађењу ових хипокористичких речи не чува се целина основе или морфема основног израза од кога се изводе, већ се узима само један њихов део у вредности целине. Овакав тип изведених речи, насупрот обичном извођењу нових речи, при чему се увек чува целина или интегритет основе или морфема основног израза (напр. зоб: зоб + иште, и сл.), — Х. Улашин назива *дезинтегралним* или *аморфемским* типом изведеница. По њему и сложене скраћене речи претстављају један тип ових дезинтегралних изведеница, само сложених. Док поменути деминутиви-хипокористици имају чисто психолошку подлогу и у њима имамо подређивање интелектуалне стране емотивној, експресивној страни речи, код сложених скраћеница нема таквог померања. Њихов једини циљ је добијање скраћенице. Значење основног израза апсолутно је



идентично са значењем скраћенице. При њиховом грађењу ми откидамо извештан комплекс гласова без обзира на фонетске (глас, слог) и морфолошке (корен, основа) принципе, и те одреске, тако скраћене елементе саставних речи основног израза, спајамо у једну нову целину, у нову засебну реч. Прве, деминутиве-хипокористике, Улашин назива дезинтегралним изведеницама „афективног“ или „експресивног“ типа, а сложене скраћене речи дезинтегралним изведеницама „конвенционалног“ или „неафективног“ типа.

### III Мешовити тип

Најзад, скраћенице овога типа добијају се комбиновањем поменутих двају типова или једног од њих са целим речима. По своме склопу овај тип скраћеница се распада на

1. а) комбинацију гласовног и слоговног типа — у који улазе скраћенице састављене делом од почетних гласова а делом од латинских назива почетних слова саставних речи основног сложеног израза, на пример: ЦДЈА = *Цедеја* = Ц(ентрални д(ом) Ј(угословенске) а(рмије) итд.;

б) комбинацију гласовног са „слоговним“ типом — у који улазе скраћенице састављене делом од почетних гласова, а делом од почетних слогова, одн. гласовних комплекса саставних речи основног сложеног израза који се скраћује. То су примери као: *Танјуг* = Т(елеграфска) а(генција) н(ове) Југ(ославије), *Комгран* = Ком(унално) гра(ђевинско) н(редузеће) итд.;

в) комбинацију словног и „слоговног“ типа — у који улазе скраћенице састављене делом од латинских назива почетних слова, а делом од почетних слогова, одн. гласовних комплекса саставних речи основног сложеног израза. Такве су скраћенице: *пепеин* = п(рашак) н(против) ин(секата) и сл..

2. Комбинација „слоговног“ типа са целом речу — у који улазе скраћенице састављене делом од почетних слогова, одн. гласовних комплекса, а делом од целих речи основног сложеног израза. То су скраћенице типа:

*фискултура* = физ(ичка) култура, *Југометал* = Југо(словенски) метал итд.

Наведени типови скраћеница са њиховим главним варијантама углавном обухватају све сложене скраћене речи које се јављају у нашем савременом књижевном језику. Једне од њих се чешће граде и употребљавају, обичније су и неупадљивије (гласовни и слоговни тип), док су друге ређе и теже се одомаћују у језичкој пракси (словни тип). Овај последњи, словни тип сложених скраћених речи, могли бисмо рећи, има доста привремен и услован карактер. Та његова привременост и условност огледа се већ у томе што се такве скраћенице, ако су домаћег порекла, увек у писму обележавају иницијално, великим почетним словима (ЦК, НСО, ТВШ), а и изговор им је друкчији од обичних речи или скаћеница гласовног и слоговног типа. Док ове последње добивају и у писму и у говору особине засебних речи — пишу се као и све друге речи, имају граматички род и број, мењају се по падежима, имају један акценат, — словне скраћенице скоро по правилу немају те карактеристике. Баш због недостатка тих особина, због тога што по свом формалном, граматичком склопу не потсећају на обичне речи у језику, оне тешко продиру у општу употребу и ограничавају се на употребу у ужим, затвореним круговима.

Сасвим је друкчије са скраћеницама које усвајамо из страних језика, па ма оне биле и словног типа. Оне се преносе и усвајају у језику као и све друге позајмљене речи. Многе такве скраћенице ми данас употребљавамо као обичне речи и не знајући да су по пореклу скраћенице нити какав им је пун, нескраћен облик и значење. Њихове примере можемо наћи у свим областима друштвеног и научног живота. Уз извесно уобличавање и прилагођавање овакве позајмљене скраћенице обично директно улазе у лексички фонд нашег савременог језика (уп. само примере: *алдехол* = *al(cohol) dehyd(ro)genatus*), *асипурин* = *a(cetyl) s(alicyl) pyr -in*, *Укра* = *U(nited) N(ations) R(eleif and) R(ehabilitation) A(dministration)* и сл.).

Питање употребе, одн. ширења или потискивања скраћеница у савременом нашем језику у садашњој фази његова развјетка, као што смо већ рекли, сасвим је друга и нова ствар. Циљ овог прилога је био да се да систематски опис склопа и механизма грађења сложених скраћених речи у нашем језику. Ипак, ако је реч о њиховој употреби у нашем савременом књижевном језику, треба истаћи да претерана употреба скраћеница претставља један велики баласт за језик. То се види на примеру оне масе скраћеница које су преплавиле наш језик у првим послератним годинама, а које су данас углавном сведене на нормалну меру без икаквих штетних последица. Известан број скраћеница језик је задржао у својој употреби и могли бисмо рећи да је једна од његових норми у садашњем стању његова развјетка умереност у употреби сложених скраћених речи.

Св. Николић

## РОД И ОБЛИЦИ ПРОМЕНЕ СЛОЖЕНИХ СКРАЋЕНИЦА

Неколико студената медицине тражи нам да пресудимо у спору између њих и једног њихова професора око облика именице ПАС (назив однедавно познатог и врло признатог лека за лечење туберкулозних обољења). Спор је настао због тога што професор мисли да ову реч треба узимати као именицу женског рода, па зато, по његову схватању, не ваља говорити 500 грама *п а с а*, рећимо, већ је једино исправно казати 500 грама *п а с е*. Он овакво своје мишљење поткрепљује тиме што је главни део сложеног назива *para-amino-salicylna kiselina* (*para-amino-salicylicum*), који је у свакоднев-ној употреби замењен скраћеницом ПАС, женског рода, па и нова реч која је замењује — сматра он — треба да има облике промене именица тог рода. А студенти, иако не знају да ли је професорово образложење с лингвистичког гледишта оправдано, никако се, кажу, не могу навићи на такве облике ове именице. Нико од нас, веле они, у генитиву ту реч не употребљава друкчије него у облику *п а с а*. На ово се може рећи да они то питање не би ни постављали када би било тачно да је у друкчијем облику баш нико не употребљава, нити би ту требало икаквог образложења. Та и њихов професор ето каже *п а с е*, а он, како ћемо ниже видети, ту није потпуно сам. Ми ипак морамо пресудити у корист мишљења студената и указати на то да је у првome реду потребно повести рачуна управо о чињеници што ову скраћеницу у нашој средини скоро сви употребљавају у облику који наши медицинари сматрају за исправан. А то је већ, само собом, доказ да употреба таквог облика неће бити у опреци с њима. Ипак није довољно само ово рећи, него то ваља и доказати. Зато је потребно, са неколико речи, задржати се на природи

оваквих скраћеница и на њиховим одликама, у првome реду на одликама њихове промене.

Скраћенице ове врсте, мада истог начина постанка, међусобно се доста разликују. Оне постају стапањем у једну реч скраћених делова појединих назива од по неколико речи, како је описано у претходномe чланку: од почетних гласова, односно слова тих посебних речи, или почетних њихових слогова (једног или више њих), или пак комбинацијом једних и других ових елемената. А по својим одликама разликују се, на првome месту, у томе што неке од њих и нису речи у правome смислу. Уколико су постале од појединих гласова, оне могу добити карактер правих речи тек онда кад међу гласовима који улазе у њихов састав има и самогласника и када су они распоређени тако да чине гласовни комплекс могућан за изговор. СКОЈ (Савез комунистичке омладине Југославије), ПАЗ (Противавионска заштита), АВНОЈ (Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије), УЛУС (Удружење ликовних уметника Србије), ПАС (парамино-салициликум), НИН (Недељне информативне новине) и сл. скраћенице задовољавају овај услов, и оне се, нека мање а нека више, употребљавају и у говору и у писању, и улазе, погдекоја додуше привремено, у лексичку ризницу нашег језика. Међутим, ако свака реч једног вишечланог назива почиње сугласником, узимањем почетних гласова тих речи добивамо само етикете, писмене ознаке које је немогуће изговорити и које се зато не употребљавају у говору. Такве су ознаке: ФНРЈ (Федеративна Народна Република Југославија), НРС (Народна Република Србија), ССРНЈ (Социјалистички савез радног народа Југославије), ТВШ (Техничка велика школа). А у томе погледу мало се од њих разликују и скраћенице типа: АФЖ (Антифашистички фронт жена), ЦДЈА (Централни дом Југословенске армије), НСО (Народна студентска омладина) и др. овакве ознаке, састављене од обе врсте гласова, ако су се сугласници у њима нашли распоређени у групама које су немогуће за изговор. А у говору се не употребљавају као речи ни двочлане скраћенице од сугласника и самогласника. Разуме се да ће се често

написати: Неколико година је служио у ЈА (Југословенској армији), реџимо, и Он је био члан НО (Народне омладине), — али се тако усмено неће казати. А кад је потребно да се ове скраћенице изговоре, даје им се облик који то омогућава: сваки глас у њима се изговара према називу одговарајућег латинског слова или некако слично. Када АФЖ хоће да се изговори скраћено, узима се у облику *А е ф ж е* или, још чешће — у облику *А ф е ж е*; НСО постаје *Е н е с о*, ТВШ — *Т е в е ш е*, — КПЈ (Комунистичка партија Југославије) *К а п е ј о т*, а ФНРЈ — *Е ф е н е р ј о т*. Ово опет нису речи писменог језика, сем у изузетном случајевима. О томе нам најречитије говори чињеница што је овакав њихов облик за око јако необичан, тако да га је често врло тешко прочитати, нарочито ако је мало дужи.

Друкчије су природе слоговне скраћенице и мешовите, тј. скраћенице настале слагањем слогова и оне у чији састав улазе почетни гласови једних а слогови других речи, као што су *Нопок* (Ново покољење), *Вартекс* (Вараждинска текстилана), *Танјуг* (Телеграфска агенција Нове Југославије) и сл. Зато што у њима обично гласови и слогови чине комплексе подесне за изговор, оне испуњавају онај врло важан услов да постану правим речима, иако међу њима иначе има и врло наказних, тако да оне које су такве брзо ишчезавају из употребе; потсећамо само на *Грамлек* (Градско млекарство), на који су сви, с правом уосталом, гракнули чим се појавио, и брзо га је, на опште задовољство, нестало из употребе. Потреба за могућношћу изговора нових речи, управо, и налаже скраћивање на слокове. Циљ грађења ових скраћеница је, свакако, економисање у простору и времену. Према томе би идеал био добити што краћу реч, а да би се то постигло, иде се за највећим могућим скраћивањем, за скраћивањем свих односних речи на почетни глас. Али пошто од знатно већег броја назива тим путем добивамо само њихове ознаке, а не праве речи, — поједини чланови назива скраћују се на слокове, или комбиновано: једни на слокове а други на гласове, или се чак, како смо већ видели, гласови означавају називима одговарајућих латинских сло-

ва. А има, поред других начина, и грађења комбиновањем гласова или слогова са називима слова, као у примеру *п е и н* (прашак против инсеката).<sup>1)</sup>

За објашњење проблема од којег смо у овоме чланку пошли важно је констатовати да правим речима постају скраћенице слоговног типа и комбинованог, а оне које су постале од почетних гласова — само ако међу тим гласовима има и самогласника, а при том су сви ти гласови поређани тако да чине комплексе који се лако изговарају.

Најважнија одлика ових скраћеница која их чини правим речима јесте њихова деклинабилност, друкчије казано — уколико се оне употребљавају у падежном облику који глаголска рекција, односно њихова функција у синтагми захтева, утолико су ове скраћенице више праве речи, а мање етикете за појмове које означавају. А да ли ће у потпуности постати оно прво или више остати ово друго, зависи и од тога да ли чувају или губе своју мотивисаност, тј. да ли сви лако погађају, или многи и не знају који назив оне означавају. Само у овоме другоме случају, у коме срећемо највише примера скраћених назива страног порекла, — оне једино се употребљавају за означавање дотичног појма, и обично се пишу истим слогом као и све остале речи, напр.: *пепешн*, *аспирин*, *пас*, *Фидак* (*Federation internationale des anciens combattants*, *Унра* (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) итд.

Не значи ово да ниједна од мотивисаних скраћеница не постаје правом речју. Иако је добро познато (а не мора ни бити баш свакоме познато) од којих потпуних назива су постале скраћенице: *Авн о ј*, *Ск о ј*, *Н о п о к*, *Т а н ј у г*, *У д б а*, *П а з* и сл., не може се рећи да то такође нису праве речи. А тиме их, и поред њихове мотивисаности, чини и честа употреба њихова у говорном језику. Да ли ће се у говору употребљавати скраћенице или пуни називи које они означавају, великим делом зависи од дужине самог назива, али не само од тога. *САД* (Сједињене Америчке Државе),

<sup>1)</sup> в. о томе у претходном чланку.

САН (Српска академија наука) и НОБ (Народноослободилачка борба) у писању су скоро истисле из употребе називе које означавају, али при њихову читању изговарамо пуне односне називе. Међутим, београдски недељни лист *НИН* сви тако зову, иако сви знају, и морају знати да је то скраћени назив *Београдских информативних новина*, пошто то на самим њима пише. Овако је зато што је тај назив уобичајен од саме појаве листа, што је лист од првих дана излагања познат скоро искључиво под тим именом. Мотивисане скраћенице се, додуше, баш зато што су мотивисане, често пишу нарочито упадљивим слогом — великим словима: АВНОЈ, СКОЈ, НОПОК...), али ипак имају своју промену и свој род, разуме се — уколико се употребљавају у говору.

Како смо напред, на почетку овога чланка, казали, има таквих који сматрају да ове именице морају имати род и промену основне речи дотичног назива. Они који тако мисле, скраћеници за пара-амино-салицилну киселину — ПАС у промени, како смо видели, дају облик женског рода зато што је управна реч пуног назива (киселина) овог рода. Према томе мишљењу скраћеницу за Противавионску заштиту — ПАЗ исправно је мењати: ПАЗ-е (ген.) ПАЗ-и (дат.), у ПАЗ-и (лок.), јер такву промену има именица *з а ш т и т а*. Ову последњу скраћеницу, истина, ја нисам чуо у оваквом облику, него сви, бар у нашој средини, говоре — *н а к у р с у ПАЗ-а*, рецимо. Али сам од једног посетиоца овога курса сазнао да у неким предавањима (штампаним или литографисаним) та скраћеница има промену именица ж. рода на *-а*. И у још понеком случају срећемо овакве облике промене тих скраћеница. Запали смо их у загребачкој дневној штампи. Тамо налазимо облике скраћеница НСО-и (Народној студентској омладини) и ХСС-е (Хрватске сељачке странке), али напореда с њима и НСО-у. Па не само да једно лице употребљава овај облик а друго онај, него ће и исти писац, и у једном истом чланку написати оба облика, један поред другог. Тако у *Vjesniku*, гласилу Социјалистичког савеза, онда Народног фронта, бр. 18 од 1945 год. (стр. 3 у 4 и 5 ступцу) стоји „Тајник Обласног одбора ЈНОФ-е\*“ Далмације. Мало даље у истом чланку:

\* Хрвати обично кажу *фронша*, а не *фронш*.



„претставници синдикалних организација, народне власти, ЈНОФ-е војске и морнарице“, а одмах у продужењу: „На пољани је одржан велики митинг на коме су говорили у име ЈНОФ-а...“. С друге стране, у истоме броју овога листа на неколико места читамо: „Према саопштењу ТАНЈУГ-а... и дописник ТАСС-а“. Сигурни смо, штавише, да нико никада неће написати и рећи ТАНЈУГ-е. А то значи да овакве речи поред којих се више не употребљавају потпуни називи чије су оне скраћенице, тј. речи које су то постале у најпотпунијем смислу, — и промену и род добивају искључиво према своме облику.

Иако у језику моменат значења често условљава овакав или онакав облик (у конгруенцији и другде), у овим питањима је, дакле, пресудан сам облик скраћенице. А то је и сасвим разумљиво, јер у неупоредиво већег броја именица, у свих оних које немају свог природног рода, искључиво од облика зависи и њен род и њена промена по падежима. Именица прозор, напр., мушког је рода само зато што се облицима слаже с именицама природног мушког рода у којих се ном. једн. завршава на сугласник. И све скраћенице које се у номинативу тако завршавају, наравно уколико се употребљавају и у говору, те имају своју промену, мењају се као именице мушког рода и имају и остала својства тих именица. Нема никога ко говори нашим језиком да би казао друкчије него: *У данашњем Нину има један врло интересантан чланак или: После ратни Нопок није оно што је био пред ратни Кадок*; нико, дакле, ове скраћенице не употребљава друкчије него у мушком роду једнине одговарајућег падежа, без обзира на то што је прва од њих : скраћеница назива с именицом женског рода множине као управном речју, друга скраћеница у коме је главна реч именица средњег рода једнине (*Ново поколење*), а трећа означава појам у чијем је потпуном називу управна реч именица средњег рода множине (*Кадок = Класична дела омладинске књижевности*). Разуме се да се и све друге скраћенице са сугласником на крају осећају као именице м. рода и имају њихову промену; као: *пепеин-пепеина* и *Гратекс-Гратекса*,

у којих је управна реч потпуног назива м. р. и *Авној* — *Авноја*, с управном речју ср. рода, тако и *Ској* (Савез комунистичке омладине Југославије) — *Скоја*, *Аснос* (Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије) — *Асноса*, *Фидак-Фидака*, *Паз-Паза*, па и *пас-паса*, иако су управне речи назива којих су оне скраћенице ж. рода.

И не само скраћенице са сутласником на крају него и све друге које се завршавају на било који глас сем самогласника *a* такође имају промену именица м. рода, и говори се, напр.: активисткиња *Аефже-а*, обратила се *Аефже-у*, у једници с *Аефже-ом* и *Енесо-ом*, студен *Тевеше-а*, запрашено *дидитијем*.

Једино скраћенице које се завршавају вокалом *a*, као што су: *Нама*, *Унра* и сл., иду у именице ж. рода с тим завршетком и имају, разуме се, њихову промену. Међу њима има и таквих у којих крајње *a* није никакав скраћени део неког члана пуног назива, него је додато целој скраћеници са сугласником на крају, зато што је преовладао семантички моменат. *Удба* је, као што знамо, скраћеница за (У)праву (д)ржавне (б)езбедности; скраћеници, боље рећи, ознаци *Удб* додато је *a*, свакако да би се учинила могућном за изговор. Што с тим циљем место *b* није узет назив латиничког слова — *бе*, него на целу сложеницу просто додат вокал *a*, односно узето *ба* место *бе*, — мислим да је условила тенденција да реч-ознака сачува род управне именице потпуног назива. Ово је осим тога, могућно и с формалне стране, јер и у *Тевеше* (ТВШ) место *еш* имамо *ше*, а у *Аефже* место *еф* — *фе*.

Можда ће когод запитати зашто онда, када је ово могуће, споримо да исти овај моменат може имати одлучујућу улогу у узимању облика зависних падежа који одговарају дотичним падежима и роду управне именице потпуног назива у случајевима какво имамо с примерима: *ПАС-е*, *ПАЗ-е*, *НОФ-е* и сл. На то можемо одговорити да ови случајеви никако нису идентични са онима у којима се номинативу даје облик, па тиме и род управне именице, јер се ово обоје одређује највише према облику номинатива. И ако би у скраћеници било неопходно чувати род основне речи, онда се *ПАС*,

НОФ и сличне сложене скраћенице би морале мењати као именице ж. рода на сугласник, дакле: ПАС—ПАС-и, НОФ—НОФ-и, као ствар-ствари, а у таквом облику никад нико није употребио ни једну скраћеницу ове врсте. Ово, као и чињеница што у штампи (в. напред) наилазимо на ЈНОФ-е, ПАЗ-е, ХСС-е, НОБ-е и увек са завршетком ген. једн. именица ж. рода на а само ако је последњи сугласник скраћеница управне речи потпуног назива, — говори за то да се овде, уствари, новој речи не даје род и облик одговарајућег падежа управне речи, већ се вокалом који се додаје као наставак обележава падеж целог назива, и у тим случајевима не треба при читању изговарати скраћеницу него потпун назив који она означава. Последње горе наведене скраћенице-ознаке не ваља читати како је написано (то уосталом често није ни могуће), већ: *Југословенске народноослободилачке фронте, Противавионске заштите, Хрватске сељачке странке и Народноослободилачке борбе*. Утолико мање су у праву они што сматрају да и у говору треба употребљавати сложену скраћеницу у роду управне речи пуног одговарајућег назива и с њеном променом, поготову када, као у случају са скраћеницом *пас* (парамино-салицилна киселина), управна реч ниједним својим делом није ушла у састав сложене скраћенице и када су скраћенице због њихове мотивисаности само за узан круг стручњака постале праве речи у најпотпунијем смислу, тако да се у пракси никад и не употребљавају с друкчијим називом.

Друго је питање да ли је и у писању поред скраћенице-етикете неопходно завршним гласом последње речи потпуног назива означавати одговарајући падеж. Ја мислим да није, или је бар ово ретко кад потребно читати. Према глаголској рекцији, односно у вези с речју коју одговарајући падеж допуњава, готово увек је лако одредити тај падеж, и зато скраћеница-етикета треба да остане оно што је, а да јој се не дају одлике потпуне речи кад она то није. Зато је, по моме мишљењу, боље писати, рецимо: *Пре рата је био присталица ХСС* (ако већ не пишемо облик пуног назива — *Хрватске сељачке странке*), или: *активан члан ЈНОФ, члан*

*НСО или: у издањима САН, него... присталица ХСС-е, члан ЈНОФ-а (односно НОФ-е ако се говори фронта), члан НСО-е и у издањима САН-а.*

Овај последњи начин је оправдан једино у случајевима када у реченичној вези није могуће одредити, или је тешко одредити у коме падежу треба да стоји назив који у датој прилици означавамо скраћеницом. А у оваквим случајевима уопште треба избегавати употребу скраћеница.

*М. Стевановић*

## О ГРАЂЕЊУ И ТРАНСКРИБОВАЊУ НЕКИХ РЕЧИ ЛАТИНСКОГ ПОРЕКЛА

На моју „језичку поуку“ у књ. IV, св. 9—10, Нашер језика проф. д-р А. Костић одговорио је чланком „О грађењу и транскрибовању придева од латинских именица“.

Његов одговор уствари је његов други чланак о транскрипцији латинских (и грчких) медицинских термина. У првом је говорио о транскрипцији именица, а у другом о транскрипцији придева; за њима ће свакако доћи и чланци о транскрипцији осталих врста речи.

Проф. Костић у почетку овога другог чланка, — који је због моје мале белешке очевидно измењен да би у исти мах био и исправка мог погрешног мишљења, — вели:

„Да је тај проблем за наце лекаре од практичне важности показао нам је осврт Св. П.-а; али је он открио непознавање потреба медицинске терминологије... У сваком случају њихово решавање захтева, поред језичке, и стручну спрему, јер медицински проблеми нису само језички проблеми, него и медицински, стручни. Семантичка страна је често претежнија од етимолошке“.

Остављајући настрану ову последњу реченицу, за коју је тешко погодити шта управо значи, мислим да свако ко прописује језичка правила мора ипак знати језик. Кад су у питању страни изрази, знати језик значи, у нашем случају, знати, управо осећати, како наш народ употребљава туђе именице и придеве, — јер засада је само о њима реч. И медицинска терминологија, као и свака друга стручна терминологија, мора се развијати у границама које јој намеће данашњи наш општи језички развитак. Проф. Костић, мени се чини, не мисли тако, или бар тако не поступа.

Поћи ћемо прво од именица, јер ћемо с њима брже изићи на крај. Као опште правило за именице проф. Костић разликује три случаја: *транскрибовање*, *транслитеровање* и *транслатовање*.

Ја лично сматрам да су већ те три прве речи излишно посрбљене. Кад и сам проф. Костић пише *апсорпција*, зашто не би говорио и писао: *транскрипција*, *транслитерација*, *транслација*? Мислим да би било доследније за латинску основу задржати и латински завршетак, јер ми нисмо примили латинске корене или основе, него готове латинске именице, као: *апсорпција*, *адопција*, *релација*, *алитерација*, и хоћемо ли и те речи, по систему проф. Костића, преправити на: *адоптовање*, *алитероввање*, *релатовање*, *апсорбовање*? Ко жели да употреби српски облик тих речи мораће стално да преврће речник да види који облик треба да употреби. Хоће ли му, без неког строгог лекарског речника, пасти на ум да напише *диферентовање*? Уместо целог тога шаренила, довољно је поставити једно правило, које је уствари констатација онога што се већ годинама и годинама ради: *латинске и грчке речи примамо у изворном облику* дајући им наш уобичајени завршетак и род. Изузетак чинимо с оним, обично глаголским, именицама које су већ добиле ширу употребу, тако да од њих правимо нове именице као од наших глагола. Општег правила нема, и све зависи од језичког осећања онога који пише или говори. Пошто ће све више глагола улазити у употребу, број посрбљених именица биће све већи; али се не сме пренаглити и силом натурати облик који широки народни слојеви још не осећају као народни.

Стручне термине у најужем смислу, који се употребљавају у утврђеном облику, треба писати на латинском или грчком, јер ће их свако тако тачније разумети, дакле: *in vitro*, *per os*, *in vivo*, итд.

У прегледу разних начина транслитерације по латинским деклинацијама, проф. Костић углавном набраја именице у оном облику у ком се већ употребљавају. Има и понека нетачност. Свакако да именици *вирус* није дат тај облик зато да би се разликовала од именице *vir*. Онај ко је код нас први употребио реч *вирус* није ни мислио на *vir*, него ју је

тако прочитао у неком уџбенику. — Мислим да по нашем правопису није правилно *ганглијон*.

У упутствима за грађење именица од придева препоручује се да се на „корен изворне речи“ дода наш наставак. То може да вреди само за придеве који су већ у широкој употреби, као: *пластичан*, *еластичан*. Од њих ћемо без тешкоће и без премишљања начинити именице *пластичност*, *еластичност*. Од придева необичнијих, који су мање, или нису никакво, као придеви у употреби, правићемо именице као и до сада, од страних именица, дакле: *леталитет*, *морталитет*, *идентитет*, *ацидитет* (не *киселост*), *имунитет*, *адипозитет* (јер ником не би пало на ум да каже *адипозан*).

Кад смо већ на речима које се у нашој транскрипцији свршавају на *-тет*, морам се осврнути на мишљење проф. Костића о тим именицама. Он каже: „Именице на *-as* (ген. *-atis*) транскрибују се, као што смо у почетку споменули, или по угледу на немачки, на *-ет*: екстремитет за *extremitas*, морталитет за *mortalitas*...“ Још напред проф. Костић вели: „Треба избегавати транскрибовање транскрипција“, него треба градити именице само наставком *-ост*, о чему је било речи мало пре. Међутим треба нагласити да те речи на *-тет* (не на *-ет*, јер је латински наставак *-tas*) ми нисмо начинили према немачком, него смо их готове примили од Немаца, као што смо и многе друге ствари примили готове. Поменимо само тако обичне речи: *квалитет*, *квантитет*, *универзитет*, *бонитет*, које никоме не сметају и које никоме не пада на памет да прекроји у *квалитност*, *квантитност*, *универзност* итд. Тако су речи примљене пре много година, тако се и данас употребљавају, и такве ће, и оне и многе друге, остати јер се трагови појединих култура не могу збрисати термилолошким речницима, без обзира на то ко те новине доноси.

Била би потребна још понека напомена, али ћемо се овде зауставити, јер треба прећи на придеве, који су и дали повода другом чланку. Само би требало упитати лекаре: за-

што пишу екцем и ексантем, док пишу егзистенција и егземплар?

\*

За питање како треба да правимо придеве од страних речи, управо: који облик треба да дајемо придевима узетим из страних језика, имамо јасна правила која смо имали прилике да чујемо пре више од педесет година од Богдана Поповића на његовим предавањима, а која је он касније изнео у чланку „Карактерно је . . .“ у Политици године 1930 и, најзад, у књизи „Чланци и предавања“ бр. 236 Српске књижевне задруге. У том чланку каже се између осталог: „да је једно правило у области позајмица, да се позајмљене речи (са врло незнатним изузецима) увек примају са њиховим пуним оригиналним обликом, то јест са њиховим наставком за основу; и да се даље, према својству језика, томе пуном облику додају последњи наставци уобичајени у том језику.“

Тако смо и латинске придеве, — па били они медицински или „нестручни“, — примили као готове придеве, а нисмо их правили од именице (грчке или латинске), која је често у ређој употреби него придев, те каткад остаје у засенку, тако да и не знамо како именица тачно гласи, али нам је значење придева потпуно јасно.

То није медицинско правило; да би се оно знало, не мора се бити медицински стручњак. Кад то имамо на уму, лако ћемо пресудити ко има право у оцени речи експериментни, бронжни и дијагностни, које су дале повода наведеној „језичкој поуци“.

Противно правилу нашег језика да придеве не правимо од страних именица од којих су у страном језику изведени, него да их примамо у мање-више готовом облику, писац чланка који је био повод поменутој „поуци“ направио је придеве од именице експеримент, бронхус и дијагноза, као да су то наше речи, иако је знао да су латинске и грчке речи, те да нас већ тиме упућују како се у нашем језику од њих изводе придеви.

Ево зашто су ти придеви рђаво направљени.



Експериментни је нов облик који треба да замени досадашњи облик експерименталан, који је досад дуго био у употреби у нашем језику. Додуше, проф. Костић разликује и један и други облик, дајући им различита значења, иако наша употреба, као врло значајни законодавац, не зна за ту разлику. По дискриминацији проф. Костића, експериментални, досадашње значење, односи се на резултате експеримента, а експериментни на оно чиме се врши експеримент (напр. пацов). Ни у једном језику се не праве такве цепидлачке разлике, нити је могуће тачно их одредити. Волео бих да видим лице којег немачког професора кад би у дисертацији неког кандидата прочитао придев *experimentisch*.

Када би се усвојили изрази које проф. Костић разликује, нико више не би знао како треба што да каже. Не може се измишљати нов облик неке речи за све могуће преливе, — о чему ће ниже бити још говора.

Други придев који нисам могао да примим био је бронхни, уместо досадашњег бронхијални. И проф. Костић одбацује бронхни: ту се слажемо; али он одбацује и бронхијални, у чему се наша употреба слаже и са многим речницима који имају само тај придев. За разлику од тог придева, проф. Костић тражи да се усвоји нов придев бронхусни. Сматрам да је и то непотребно повећање броја придева. Ништа нам терминологија неће бити гора ако задржимо досадашњи облик, без обзира на то како гласи именица од које је начињен. У француском Ларусовом речнику тај придев гласи *bronchial* и *bronchique*, у енглеским речницима *bronchial*, у немачким речницима *bronchial*, у талијанским *bronchiale*. Зашто ми морамо да будемо паметнији него други народи? Да се још осврнемо и на именицу бронхија или бронхус. У Ларусу се зове *bronche*, али у загради стоји: *lat. bronchia*, супротно тврђењу проф. Костића да *бронхија* није медицински термин. У познатом енглеском Роџетовом речнику синонима има два облика: *bronch-us*, *-ia*. И како нас тера да мењамо придев који имају сви културни народи?

За дијагнози вреди то исто. Придев нисмо ми направили од именице дијагноза, него смо га примили већ готов, направљен, с грчким наставком за придев. Сматрати да је дијагностички направљено од дијагностика, а да од дијагноза треба да гласи дијгнози погрешно је, јер смо добили готов придев, а нисмо га правили од именице. То исто вреди и за придеве генетички („генезни“) и друге.

Као што је горе напоменуто, проф. Костић од неких именица прави двоструке придеве (*експериментни* и *експериментални*). Тако, он разликује микроскопни и микроскопски, пластични и пластички. Све су то самовољне разлике, и не знам како би се оне изразиле у превођењу. Тих разлика нема у другим језицима, па ипак никоме неће пасти на ум да те језике прогласи за мање прецизне од нашег. Та разликовања често нису ни потребна, јер се из контекста увек може погодити право значење. Као што проф. Костић хоће да разликује физиологски и физиолошки, тако је некад и М. Шевић (колико се сећам) објавио књигу „Филозофијски проблеми“, писао је и педагогски и педагошки, иако човек не би могао да каже која је реч у ком случају правилнија. Шта је с филозофским факултетом? Да ли треба да се зове филозофијски?

Ко хоће сувише да прецизира, не прецизира ништа. Богатство језика састоји се баш у многим значењима које речи имају, а не у цепидлачком тражењу многих облика, који ће ипак бити недовољни ако на други начин не умемо да изразимо преливе у значењу. Чак и разликовање између језички и језични у Загребу не вреди; тамо кажу језична настава; довољно нам је да разумемо шта се овом речју хтело рећи.

Проф. Костић ухватио се за реченицу: „Стране придеве примамо с готовим наставком“, и каже да му то није познато. Јасно је да је на крају испало „за основу“, што ће разумети сваки читалац који се бави језиком. Иначе се овако исправљено правило налази у наведеном чланку Б. Попови-

ћа, као што је наведено у почетку. Оно што проф. Костић назива „непотпуни наставак“ зове се наставак за основу (-al, -id), док су -is и др. наставци за облик.

И сад проф. Костић наводи као изузетак оно што је уствари правило: „Иначе, има придева који се још граде од латинског придевског облика, иако изворна именица у нашем језику има свој транскрибовани облик: фемур — феморални; папила — папиларни; алвеола — алвеоларни. Али нам изгледа да ће и у тим случајевима освојити исправнији и краћи облици“. По чему то изгледа? Ако је облик краћи, не мора бити исправнији ако је противан нашој творби речи.

Проф. Костић најзад вели: „Али када се у нашем медицинском језику латинска именица не употребљава као технички термин, ни у транскрибованом, ни у транслитерованом облику, придевски облик изведен од те именице постаје, у неку руку, самосталан. У том случају, изворни, немачки облик се може занемарити: о њему не морамо водити рачуна. Зато се у транскрибовању таквих придева можемо служити њиховим скраћеним обликом коме додајемо наш придевски наставак.“ То је баш нормалан начин и немамо потребе да га ограничавамо само на именице које се не употребљавају као медицински термини. Баш би медицинске термине требало тако градити, јер је то и правилнији и јаснији начин.

Даље, проф. Костић потпуно изврће смисао тачке 274 Белићевог Правописа. То је једно изузетно правило које вреди за речи одомаћене у нашој употреби које немају никакве везе с медицинском терминологијом, те је природно да од тих, сада већ наших, именица градимо придеве према облику који имају у нашем језику. Ако се, међутим, тај изузетак жели да уопшти, то се не може примити. Придеви као бронхусни, дијагностни, генезни, експериментни, испрепарован, пропорциони, системски, парадоксно, целулни, међускапулно, и сл. неће продрети, и језичко осећање биће и код

наших лекара јаче него тај несхватљиви покушај кварења нашег језика.

И најзад, проф. Костић каже да се придеви који се свршавају на *-atus* ретко транскрибују (изузетак је облигата н од *obligatus*). Док ово пишем пали су ми на памет придеви: адекватан, сепаратан, десператан, акуратан, квадратан, а има их још много.

Ако се и одобре изузеци од правила које је из наше употребе извео Богдан Поповић (од којих њ он сам наводи: поетски, економски, астрономски, анатомски), не може се правило освештано општом употребом прогласити погрешним. Општа употреба, ако је заиста постала општа, не може бити погрешна. Зато и реформе морају да се изводе у складу с њоме. „Погрешно је намерно реформисати, не по осећању, но у м у ј у ћ и. Умовање је досада... било узрок многим наказним језичким појавама.“ Лингвисти то знају боље него ико и зато пажљиво ослушкују шта се око њих с језиком догађа, исправљају што могу, докле могу, а кад не иде друкчије, покоре се свемоћном законодавцу — у п о т р е б и. Нико од њих не помишља да исправља оно што никоме не смета, иако није баш све по правилима која су до једног момента важила. Тако морају поступати и други који хоће у свом делокругу да реформишу језик. И за њих вреди, као што Б. Поповић вели: „*Quieta non movere*“.

Св. Предић

## ЗНАЧЕЊА И ВАРИЈАНТЕ ЗНАЧЕЊА ПРИДЕВА ВАЗДУШАСТ

Придеви са формантом *-аст* и његовим варијантама веома су значајни за разумевање семантичко-структуралних односа уопште, и о томе је опширно расправљано на овоме месту (в. књ. IV н. с. 1 — 8). Неки од таквих придева су врло поучни и за утврђивање праваца гранања и диференцирања значења, за образовање нијанси и за психолошко образложење оваквих процеса. Од њих је, можда, најинтересантнији придев *ваздушаст*, и овде ће бити анализирана значења његова по примерима лексичке грађе Института за српски језик.

У Караџићеву Рјечнику овога придева нема, а у речнику Ристића-Канрге значење тог придева се одређује са „luftförmig“, док је у Речнику Ђ. Поповића „gasförmig“, а у француско-српском речнику Н. Петровића „aérolorme“. Такво, право значење, засновано на сличности по извесној особини, по саставу и густини, без обзира на друге елементе, налазимо у првој епоси развитка савременог књижевног језика као термин: *Кад (живот) иструне... она се онда претвори у ваздушасту кисеоник, водоник* (Радм. Јазаревић, Вила III, 517). — Такво значење употребљава и Јосиф Панчић: *Кроз судове (кружи) ваздух и уопште ваздушасте ствари* (Флора, 3). Оваква употреба се још дуго провлачи, мада ретко и то у списима за популарисање науке: *А ваздух ће се раширити много, јер се ваздух и сва ваздушаста тела веома јако шире на топлоти* (С. Аџић, Учитељеве забелешке, 200); *По чврстоћи тела*

су ...чврста, ...течна, или као ваздух што је, па се зову *ваздушаста* (П. Аршинов, Бранково Коло IX, 1903, 1366). Међутим, из научне хемиске терминологије овај придев је одавна потиснут општијим и тиме тачнијим придевом *гасовит* (тело, стање), у антителизи према *течан*, компримован — компримиран (кисеоник, и сл.). — Овакво значење придева *ваздушаст* почивало је на првобитној вредности речи *ваздух*, која је емпирички означавала „ваздух“ као типично гасовито тело, а са развитком науке устаљен је шири, обухватнији термин *гас* — *гасови*.

У даљем померању наилазимо на две нијансе блиских значења: 1) „који се налази у ваздуху“ — Многом растињу је довољна *ваздушаста* вода, која се поред друге хране налази у ваздуху (Облачић, Из живота III, 45), тј. „хране из ваздуха“, и 2) „који пролази кроз ваздух“ као — *ваздушасте* слике фата-морганае, а нарочито *ваздушасте* корен, при чему се мисли на корене извесне паразитне биљке, а такво је значење у примеру — Граница не сме нигде ићи *ваздушном* линијом с брда на брдо (Шумарско законодавство, 1930, 320).

Овога степена померање, само са тежиштем семантичког потенцијала не на спољашној природи или спољашњим односима, већ усмереним ка садржајности, на композитном моменту — налазимо у једном интересантном примеру: Поглед се њен пусти кроз бескрајни *ваздушасте* простор (А. Гавриловић, Прве жртве, 1893, 51). Ту овај придев има вредност песничког епитета, чинећи прелаз ка фигуративним значењима, која се наслањају на овакав степен. Други ослонац развијању фигуративних значења у овоме правцу налазимо у примеру који је, по стилистичком мерилу, већ нешто удаљен од данашњег степена стилистичког уобличавања: Романтизам је из почетка значио неодређен утисак *ваздушастих* пејзажа (Ј. Скерлић, Омладина и њена књижевност, 396). Ту *ваздушаст* значи и „пун ваздуха“, значи „са довољно дубине и добром перспективом,“ али се у другом плану осећа значење „лак“, „који нема грубе тежине“.

Тако одавде прелазимо на две нијансе које се преплићу, али тако да у једнима преовлађује визуелни моменат — „прозрачан“, а у другима — „лак“, „лебдећи“, „нематеријалан“. Прву нијансу имамо о удаљеним планинама — ... причам о планинама... које су биле тако устрептане и *ваздушасте* у вечерњој измаглици (Б. Ћосић, Разбијена чаша, С. к. гласник, н. с. XVI, 242). Слично је томе значење и код Ј. Дучића — Далеко у хоризонту [љубичасти ланци брегова] постају бледи и *ваздушаст* (Писма из Алпа, С. к. гласник XVII, 1906, 53). Најзад тако Јовану Радуловићу изгледају пећине, стене — Сутон је почео падати и на воду, и огромне пећине почеле постајати *ваздушасте* и лаке као сјенке (Сумрак на Неретви, 119). — Право фигуративно значење изражено у овом правцу имамо у примерима где се говори о предметима који личе на ваздух или прозачношћу или тиме што су лаки, као рукотворине: тканине од тила и сл., и везови: На глави је имала малу *ваздушасту* и плаву повезачу (Ј. Калаџановић, С чобанима, 1938, 89); Тако ће се царинити и израде у виду чипака, које су састављене шивењем и провезима из пантљика, чипака, позамента и сви тзв. *ваздушаст* везови, па им се основна тканина делом и видеела (Српске новине 1910, 529). — Фигуративно значење овог придева у истом правцу, али с појачаним интензитетом, везано је уз употребу за жену витку и нежног изгледа — Када сам... видео... крту и *ваздушасту* *прилику* моје *Сесил* (Б. Ћосић, Египћанка, 1927, 80—81), где је писац употребио реч *крт* у значењу *кртак* „ломљив“, „нежан“.

Из таквог фигуративног значења разумљив је низ нових, прецизно семантички изражених значења онога што „није телесно“, није земаљско, до песничког значења нестварнога. Сам ваздух, емпирички, за примитивног човека претставља нешто супротно ономе што у искуству означава утисак физички течних и чврстих тела, видљивих и опи-

пљивих, контролисаних помоћу два за сазнање главна оријентациона чула, видом и опишом, — док је „ваздух“ провидан, неописљив, — те су покрети ваздуха и акустички утисци хујања, ветра, грмљавине и др. третирани анимистички, као изрази натприродних сила, змајева и сл. Овако емпирички схваћеној „нематеријалној“ вредности одговарају и визуелне слике веома слабога интензитета. Уколико се једна семантичка вредност више удаљује од основног значења, утолико се у већем броју јављају нијансе, условљене склопом реченице и природом речи с којом су у директној семантичкој вези, код придева дакле — којој служе у смислу одреднице, односно епитета. Разумљиво је, према томе, што ће се на овоме путу семантичких последица наћи и највише поднијанси, и што ће оне прелазити читав низ интензитетски разноврсних нијансирања.

Пре свега, сам изглед, сам општи визуелни утисак, нешто у искуству регистровано као „нематеријално“, утиче на машту, потстиче је — *Ваздушаст* вид ствари будио у срцу заборављене успомене (Е. Петровић, *Жетва живота* 7), јер су и саме успомене као нешто неконкретно, нешто што има улогу слике, претстављања. Таква вредност придаје се и сенкама које су од прастарих времена, код Грка као *идоли* (εἰδωλον) били слика нечега, и обрнуто, као материјално претстављене фигуре, имале значај „нематеријалне“ душе. Човекову сенку народно празноверје, кроз векове, сматра другом душом (исп. познати роман Петра Шлемила о човеку без сенке, који је ђаволу продао *сенку*, — из круга мотива о продаји *душе* ђаволу). У томе правцу је за значење *ваздушаст* карактеристичан пример — *А месец све светлији и светлији, сенке све тање и ваздушастеје, дрва све белја* (прев. Косаре Цветковић, Приповетке, 93).

Из природе ових претходних нијанси семантичких вредности придева *ваздушаст* имамо два огранка, две поднијансе. С једне стране имамо „дух“, „надземаљско биће“, а с друге „биће схваћено као нереално“. Изгледало би да преко спиритуализирања наилазимо на прву, која би, привидно,



логички означавала завршни степен семантичког развијања значења. Међутим, мени је вероватније да се, психолошко-језички, на анализирана значења у претходном ставу надовезује управо та нијанса, а из ње метафорским изражајем остварује друго значење. — Тако бисмо имали право значење „нетелесан“, „неземаљски“ и у трећем степену „надземаљски“. Такав је пример из превода Енеиде Публија Виргилија Марона — Чим то изусту, остави ме, а, *ваздушаста*, диже се у вис, Енеида, 1907, 48) и Драгутина Ј. Илића — Учини му се, да још види, како се таласа нека *ваздушаста* бела прилика у човечјем облику (Хаџи-Ђера, 219). Овакав степен фигуративне нијансе налазимо у једном уметничком приказу од сликарке Надежде Петровић — Песма његовог поља је она у којој се усамљено срце од чежње разбија и раздваја у хиљаде маглених и *ваздушастих* бића (Босанска Вила 1912, 250).

Сима Пандуовић, у преводу Шекспировог Хамлета, употребио је придев *ваздушаст* у значењу „неземаљски“ — И ја држим да је амбиција тако лаког и *ваздушастог* бића, да је она само сенка сенке (67). Исту поднијансу показује и Ст. В. Живадиновић — У вече кад се отпоче спуштати, њена погнута прилика крај прозора имала је у себи нечега *ваздушастог*, неземаљског (Догађаји и људи, 1924, 11). Из оваквог значења изводи метаморфско значење Душан Радић — Његова жеља је била да... појединости његове повести постану убедљив деманти неоправданог веровања... да су гојазни без смисла за *ваздушасте* нимфе (Тако ми планинци 1939, 189), и тако је овај пример пандан ономе Ћосићевом примеру, али где нема метафоре. Овим путем постаје разумљив придев *ваздушаст* код Светозара Марковића, протагонисте реалистичког правца у нашој књижевности, са значењем „нереалан“, и уз полуфигуративно значење речи *створење*, дакле између две семантичке вредности, оне код Ћосића и оне код Радића — Сви они сматра-

ју као неко *ваздушасто* створење (Целокупна дела II. 1868—1875. 62).

Према нормалном фигуративном значењу врло мало удаљену нијансу претстављају случајеви који се наслањају на пример критике романтичарског стила од стране Светозара Марковића, а који чине извесну обнову романтичарског стила у књижевности с почетка двадесетого века. Постављени у временску перспективу, мада не широку, то су они примери где *ваздушаст* значи особину која карактерише машту и производ маште, јер су те *ваздушасте слике* — „слике маште“, тј. слике маштања, као на пример ... све су то лепа, али *ваздушаста* створови запаљене маште песничке (Бранково Коло 1910, 1492), где *ваздушаст* значи „магличаст — нестваран“ и има вредност ознаке за производ маште; од М. Савића — Приповедач мора себи читаоца замислити као цртача, који за време читања непрестано црта *ваздушасте* слике, о том што чита (Бранково коло 1901, 725), где *ваздушаст* значи особину која карактерише машту и производ маште, јер су те *ваздушасте слике* — такође „слике маште“, тј. „нејасне, магловите слике“. Овој групи припада и пример од А. Видаковића — Сва су та потајна мучења слутње... изгледали као нешто *ваздушасто*, нестварно, што живи само у машти (С. к. гласник н. с. XIX, 1926, 326), где је *ваздушаст* епитет за реч *слутња*, реч схваћену као продукт маште. Али овде имамо епитетски израз дат у виду поређења, а тиме једва осетан прелаз ка случају који нам показује пример из једне слике Ковачевића — Чика Панта лежи непомичан... пред његовим очима стоје Живана и Перица, некако осветљени, прозачни, као *ваздушаста*, гледају у њега светитељски... као и он да није више он, као да је и он *ваздушастаји*, тако је лак, тако је светао, тако све трепери (Мали Хероји, 1930, 338), — а ту је у свечаном моменту транспоновања пред смрћу употребљен овај придев не са унутрашњом поредбеном вредношћу (*ваздушаст*, „као ваздух“, „сличан ваздух“), која је овде изгу-

бљена, већ се разликује као секундарни поредбени моменат — као да је *ваздушаст*, где *ваздушаст* има фигуративну вредност „нестваран“, „надземаљски“.

Већ претходни пример у анализи показује комплексну вредност семантичког потенцијала овога придева. Осем поредбеног и емфатички свечано датог момента, имамо и друге две компоненте: *лакост* и *устрепталост*. Тако ћемо, у даљој анализи, наићи на поједине од ових момената и сличне, који при реализовању примају на себе тежиште семантичког потенцијала. Примере за оно што је *лако* већ смо имали при почетној анализи, а и један пример где се осећа елеменат трепетљивости, уздрхталости. Овде ће се навести два карактеристична примера са комбиновањем ова два семантичка елемента, и тиме успостављамо засебну грану померених значења, одмеравањих према оријентацији помоћу чулних утисака, а код којих ћемо такође наићи на метафорско осликавање.

Лакост је основни елеменат утиска о ваздуху, а устрепталост је везана за покретљивост ваздуха, о чему је већ било говора. Овакав комплекс неречен, али контекстом условљен налазимо у неколико примера — Она се руменела, сва лака, *ваздушаста*. (тј. устрептала), весела и насмејана (Наша књижевност II, 132); *Ваздушаст* осмех је и лак и лебди око усана — Дискретан и ведар, младић се понова осмјежну *ваздушастим* смијешком (Е. Петровић, Мартица, 115). Динамичност у природи значајна је веома за живост уопште, као и за појаве у језику, па је тако карактеристична и за појаве у природи осликане у језику. — *Ваздушаст* *конци* нису они који се налазе у ваздуху, локалистички карактерисани, какво смо значење већ нашли раније, то су „са особинама ваздуха“, „покретљиви, који лебде“, а томе се може додати и комплетиван елеменат локализационог односа — Лак поветарац... витлао је дуге *ваздушасте* конце меке свиле (Драг. Брзак, Бранково коло, 1898, 1379). Обадве нијансе имамо и у области акустичких утисака, за глас — Она је поновила истим *ваздушастим* гласом (Е. Петровић, Жетва живота, 104); овој супротну комбинацију „лак“ и „тих“, „једва

чујан“, имамо употребљену као епитет за *лод* — Мек, *ваздушаст* ход дама изненађује ме, очарава (М. Јакшић, Мирна времена, 1935, 39). — Оријентацију по утиску плаве боје очију, која изазива ведрину, а тиме даје компензациони, комплетивни семантички моменат — налазимо у примеру: Крчмарева кћер, блиједо дјевојче, *ваздушастих* плавих очију... (Е. Петровић, Мартица, 57).

Комбиновање семантичке вредности појављује се још у два вида. У примеру — Прошапта девојче... и притисну своје *ваздушасте* обрашчиће на висне његове (Драг. Илић, Секунд вечности. 1921, 20) — *ваздушасте* обрашчићи су приповедачевој машти и свежи као ваздух у ведар дан, и румени као зора, дакле писац је у потсвести имао слику мале Снежане, али такви обрашчићи су и једри, као „балони“ пуни ваздуха. У другом од ових примера имамо оријентацију калорично-виталне вредности: она изазива устрепталост организма, потиче из емоционалних доживљавања, а завршава се у грозничавој топлини, пријатној и која изнутра загрева као топли мајски ваздух споља, дакле — Отуд му се разли нека слатка, *ваздушаста* топлина по целом телу (Светолик П. Ранковић, Горски цар, 33).

Уз ову групу изразитијих комплексних значења придева *ваздушаст* наслањају се неколике нијансе његових фигуративних значења, које се своде на поједине нијансе значења придева фантастичан, уз друге комплексне нијансе. Оно што се догађа у ваздуху као фантастично чудесно — чаробно, завршава се значењем резултата самога процеса значења и ту је тежиште семантичког потенцијала, пренето на реч која означава средину изражене динамичности — Сунчана светлост по старом камену претвори се у неко млечно сијање... Све што се догађа у небу, претвори се на овом тлу у *ваздушаста* чудеса и непрестане игре и интриге сунца (Ј. Дукић, Градови и химере, 2065). — У стиховима:

У поноћ ће на глухом копну  
Вечерас уштап да се роди,

И једра ноћи да се попну  
И *ваздушаст* пођу броди.

(Забавник, 1917, бр. 18, 3) — овај придев очевидно може имати само комплексно значење „фантастично-тајанствен“, поред тога што наговештава локалистички моменат — брођење кроз ваздух. Значење „тајанствено-фантастичан“ уз нијансу „непрецизно-магловит“ имамо као одредницу за *мисао* која настаје — У њима (сенкама) скривају се *ваздушасте* слике мисли (М. Радовановић, превод Историје постанка врста од Хекела, с. XXVI).

Низ овога разграњавања могао би се завршити значењима придева *ваздушаст* употребљивог с једне стране у метафизичкој, а с друге стране у социолошкој констелацији, у потпуно транспонованим сликама. — Ј. Скерлић говори о залажењу „у *ваздушасте* просторе апсолутног и метафизике“ (Писци и књиге III, 64), и ту имамо значења „нереално“, али и „непрецизно“ а тиме и „безгранично“. Говорећи са гледишта противника еманципације пролетеријата, у часопису групе Св. Прибићевића, речено је — Занешени и помућени видели су од свега само *ваздушасту* интернационалу (Воља, 1926, 322), где овај придев има такође комплексно значење: „магловито-нереалан“, „као фатаморгана у ваздуху над зажареном пустињом“.

У односу према другим многобројним придевима овога типа, *ваздушаст* је за осам деценија развио значења скоро у свима уопште могућим правцима, мада семантично језгро остаје „лак“, фиг. „нестваран“. Сама основа из које је тај придев изведен потенцијално већ садржи могућности померања значења и фигуративног осликавања. Супротно томе, у овој, још и данас продуктивној категорији, поред већ анализираних у поменутој расправи, имамо и нове, са једноставним значењима, што показује скучен семантички регистар, и то како у обичном београдском говору (*цакаст* „као цак“, за рђаво скројени капут. — употребио сам ја лично: *пинкласт* за мадрац, од Митре Фурунџић, тако и у дијалектима, напр. у Јањеву — *вијугаст* пут, *вунаста* крила мољца, *кракаста* два чавла за везивање гредеља за јарам, *шкелбасти*

пешкири, „чупави“ „фротери“, као шкембе по површини“, *кафаста* „кафена“, браон боја, *пембаст*, „розе“), па и у новинарском стилу (са *гигаљастим жилама*, јер се заиста има утисак да читаво дрво почива на гигаљама (Политикин забавник, 9 V 1953; с. 9); *тањирасти авион*, трипут у истој белешци, место метафоре *летећи тањир* (Политика, 11 V 1953); *штуласте ципеле* „*chorine*“ са високом поплатом, као *штула* (Политика 4 V 1953); *стварање влакнастог ткаива* (Политика 21 V 1953); *дрвенкаст* = *дрвенаст* (Политика 11 III 1953); М. Зрнић, прича Обрачун), тако и *мрцинаст*, *мргодаст*, *дежмекаст*, а и *длакасте израслине* (за воће, Енигматски часопис, 1952, бр. 8, с. 2) и *оштрокоњасто чељаде* (Лика, М. Борјановић).

\*

Оваква анализа намеће нам и неколико опште-семантичких закључака: 1. Померена значења и нијансе, као и фигуративна значења, зависе од реченице у којој се језички реализују, а садрже се већ у њеном глобалном стадијуму формулисања. 2. Семантички обим, регистар семантичког потенцијала, зависан од многих узрока, код овог придева је веома широк. 3. Тежиште говорног потенцијала пада на ону семантичку нијансу која предодређује формулисање реченице непосредно пре фонационог реализовања. 4. Често тежиште реченичког потенцијала условљава комплексна значења, а то води новим комплексним значењима, која се могу резултативно испољити као упрошћена, али са новом еквиваленцијом. 5. Између појединих значења, полазног, основног, померених и фигуративних, простих и комплексних, — постоје разлике по степену удаљавања, са линиским, истосмерним и супротним односима, са бочним везама и комплексним преплитањима. — Отуда, кад је реч о примењивању семантичких мерила на уобличавање лексичке грађе при обради речника, — остају: намена речника и његов обим као чиниоци према којима треба одредити конкретно до кога степена успостављати диференцирања значења, — али увек пре таквог ограничавања мора се створити целокупна и у пуној мери нијансирана семантичка слика.

М. Павловић

О ИЗРАЗИМА МАЧИ ГРЕБЕШТАЦИ И ГРЕБЕШКО  
ГВОЖЂЕ У НАРОДНИМ ПЕСМАМА

Израз *мачи гребештаци* помиње се у народним песмама  
на више места:

1

Није Осмо друштво остављао,  
Ђе пуцају пушке цефердани,  
Сијевају *мачи гребештаци*,  
И јуначке полијећу главе.

IV, 22 (1932)\*

2

Ето гребу *мачи гребештаци*,  
Ев' шкргућу кости од јунака.

IV, 222 (1932)

3

И пред њима барјактар Косанић,  
Који носи *мача Гребештака*.

IV, 459 (1932)

4

Гласом поју, рукама пљескају,  
Веселе се, срести га чекају,  
С развитима свилени барјаци.  
И с пламени *мачи гребештаци*.

VIII, 144 (1936)

---

\*) Наводи се односе на Српске народне пјесме од Вука Стеф. Караџића, издање и штампа Државне штампарије, Београд. Римски број означава књигу, арапски — страну, а у загради је назначена година издања.

## 5

И четири мача гребештака,  
Полак бјеше гвожђа жестокога,  
При ручици сребро позлаћено.

VIII, 332 (1936)

## 6

Па дијеле јуначко оружје:  
Неки носи пушке срмалије,  
Неки носи бистре цефердаре,  
Неки носи од срме анцаре,  
Неки носи ножа окована,  
Неки носи маче гребештаке.

VIII, 339 (1936)

Вук у свом Рјечнику за реч *гребештак*„, тј. мач, каже да је стајаћа и упућује на *гребешко гвожђе*, а за овај израз не даје никаквог објашњења сем што наводи стих у коме се помиње. У примеру који је навео, Вук пише ту реч великим словом (Сијевају мачи Гребештаци).

По Академијском Рјечнику реч *гребештак* постаје од основе *гребешки* наставком *-јак*, па се *шк* у вези с *ј* мења на *шч* > *шт*; даље, за реч *гребешки* каже да је тамна постања и да је, по Миклошићу, изведена од *гренсти*.

Ј. Драгашевић (Нова Искра, год. 1904, стр. 188) за овај мач вели да то оружје није старинско и да је тих мачева доскора било: „То је мач (сабља) чије је сечиво као тестера зупчасто“. По В. В. Вукасовићу (Биљешке, 192) мачи су гребештаци или погани. (Ова два тумачења узета су из лексичке грађе Института за српски језик САН).

Описујући разне врсте мачева, С. Тројановић<sup>1)</sup> каже: „Гребештак је имао назупчан тилут, као тестеру. Њиме су неко време били наоружани млетачки лађари“.

В. Ђурчић<sup>2)</sup> наводи стихове из народних песама (код нас под 1 и 2) и даје овакво објашњење:

1) Ст. Станојевић, Н. енциклопедија, III, под: „Оружје“.

2) Гласник Хрв. држ. музеја у Сарајеву, 55, стр. 91 (1943).



„У новијим пјесмама опјевани су мачеви „гребештаци“ и „гребешко гвозђе“. И овдје се ради сигурно о мјесту, гдје су мачеви ковани“.

Као што је познато, мачеви су врло старо оружје, скоро увек с две оштрице, тј. оштри с обе стране, отуда овако извођење речи *гребештак* од глагола *гребсти*, — било зато што је имао сечиво као тестера, било што му је тилут назупчан — мало је вероватно, јер је у народу сачувано поређење *оштар* као мач, чиме се изражава највиши степен оштрине.<sup>1)</sup>

Друго тумачење: да су ови мачеви тако названи по месту — није искључено. Али ако се узму у обзир места у нашим земљама где су се ти мачеви могли ковати, као и места суседних земаља одакле су се могли увозити, овај се израз не би могао довести у везу ни са једним од њих. Истина, народни певачи су географска имена често мењали и деформисали у толикој мери да их је тешко са сигурношћу утврдити.

По нашем мишљењу, ова реч је могла постати или од народне речи *креме(н)штак* или од стране, немачке речи *Gärbstahl*. Размотрићемо обе ове могућности.

У вези с речју *кременштак*, која се говори и без *н* — *кремештак*, овај би израз гласио мачи *креме(н)штаци*, па би и поникао у оним крајевима где се та реч говори, а она се говори у Васојевићима, Морачи, Дробњаџима и, може бити, још у неким другим местима. Креме(н)штаком се назива *белутак* (соља), обичан кварц који је, као што је познато, врло тврд и при удару челиком испушта варнице, те се стога у недостатку кремена употребљава код народа за кресиво. Према томе, *мачи креме(н)штаци* означавали би врло тврде, љуте мачеве, мачеве из којих при удару севају варнице као кад се удари кременштаком о гвозђе, челик или једним о други. И на њих би се могли применити познати Бранкови стихови:

1) Истина је да још од XVI века постоје не много дугачки ножеви („мачеви“) који су са супротне стране сечива (тилута) били назупчани као тестера. Таквих је ножева („мачева“) било и до половине XIX века, а можда и доцније. Њих су имали војници у пионирским четама. И почетком овога века бајонети у војсци неких држава били су с једне стране тестерасти.

„Тврди као кремен камен, где станује живи пламен“, јер је кремен близак обичном кварцу.

Ј. Панчић у свом предавању *Човек у преисториско доба* на једном месту,<sup>1)</sup> кад говори о материјалу за простије камено оруђе, каже: „Где га је (тј. материјала) пак било, као на неким местима у Франуској и Ломбардији, ту су се наша читава поља застрга од *кремеништака*, у пола готови ножеви, секире, пијucci и друго несвршено или ту заборављено оруђе“. Таква камена оруђа, као што је познато, прављена су од *кремена*, те је Панчић реч *кремеништак* овде употребио у истом значењу, тј. као синоним речи *кремен*.

У песми *Роснић Стеван и Ђулбег барјактар* из збирке Н. Шаулића<sup>1)</sup> више пута се помиње (стихови 257, 264, 270, 340, 344) *мач крештак* који чак пресеца и „панцијер-кошуљу“:

Десну руку тури на умкаша,  
Те извади *мача крештака*,  
Па поближе прићера зечкаља,  
И Турчина љуто ударио.  
Колико га лако ударио  
Пресјече му панцијер кошуљу,  
Указа му цигерице црне . . .

Турчин је, према песми, поред „панцијер кошуље“ имао још и „уз кошуљу шипке од челика“, те му сабља није могла нашкодити, већ је при удару само „ватра сијевала“, али је Стеван једним ударом *мача крештака* пресекао и панцир-кошуљу и шипке од челика тако да се указала црна утробница (јетра). Одавде се види да је, према народном певачу, *мач крештак* не само врло оштар већ и необично тврд и љут *мач*. Ови стихови ишли би у прилог прве могућности о значењу израза „*мачи гребештаци*“.

На питање како је од *мачи крештаци* постало *мачи гребештаци* није тешко одговорити. Народном певачу који је први пут чуо *мачи крештаци* није била позната реч

1) Ј. Панчић, Из природе, С. К. Задруга, 140 (1893)

1) Н. Шаулић, Српске народне песме, I, 1 стр. 483 (1929)

*креме(н)штак*, па ју је погрешно запамтио као *гребенштак*. Такав додатак, једном створен у оним крајевима и од оних певача којима је била непозната реч *креме(н)штак*, употребљаван је и даље. У том погледу испитаћемо свих шест примера.

Пример под 1 налази се у песми *Шеховић Осман*, у којој се као узор јунаштва узима Бојичић Алија, те Вук вели: „По овоме се види да су ову пјесму спјевали Срби закона Турскога“. А „Срби закона Турскога“ још лакше су могли да погрешно чују и запамте горњи израз. За саму песму Вук вели да ју је чуо и забележио од свога оца.

Пример под 2 налази се у песми *Бој на Лозници*, коју је Вук забележио од Филипа Вишњића. Вероватно је да се реч *креме(н)штак* не говори у Вишњићеву крају или је њему била непозната, као што је била непозната и Вуку, јер је нема у његову Рјечнику. Стих: *Ето гребу мачи гребештаци* или је Вишњић направио место *с'јеку* . . . или је можда првобитни облик *гребу мачи креме(н)штакци* изражавао љути бој у коме су се чак и мачеви кременштакци толико израђавили и иступили да више не секу него гребу, па је и овде употребљен да би такође изразио оштрину борбе и јачину битке у којој су употребљене све три врсте ондашњег оружја — пушке, мачеви, топови:

Стоји цика тананих пушака,  
 Стоји јаук рањених јунака;  
 Ето гребу мачи гребештаци,  
 Ев' шкргућу кости од јунака,  
 Јека стоји убојних топова,  
 Земља јечи, ведро небо звечи.

Најзад, ово би могла бити фигура, без везе са правим значењем, слична оној у стиху: *Бечу граде, не бечи се на ме*.

Пример под 3 налази се у песми *Срби у Донаверту*, која је изишла у Даници за годину 1826, како Вук наводи. Реч *гребештак* је ту написана великим словом, као и у стиху који Вук наводи у Рјечнику. Према томе би се, можда, могло за-

кључити да је певач или онај који је ту песму забележио, као и Вук, ову реч везивао за какво место.

Пример под 4 је из песме чији је скупљач непознат.

Примери под 5 и 6 налазе се у песми *Ударац на кулу капетана Адама Илића*, коју је Вуку послао Саво Мартиновић и коју је сам певао, како у предговору VIII књизи наводи Љуб. Стојановић.

Друга могућност је да је реч *гребештак* постала од немачке речи *Gärbstahl*, која означава нарочиту врсту челика и коју ћемо изближе објаснити.

Такозвано *ковано гвожђе* може се директно добити из гвоздене руде, као што се ово гвожђе и добивало на примитиван начин: руда се помеша с дрвеним угљем (ћумуром) и загрева се на огњишту дувајући ваздух меховима. Да би се овакво гвожђе претворило у челик, оно се жари с прахом од дрвоног угља (ћумура): гвоздене шипке попрашене ћумуром загревају се у земљаном сандуку. Овај процес назива се *цементација*, а тако добивени челик — *цементни челик*. На овај начин се израђивао чувени *дамаски челик* („сабља димискија“), тј. цементацијом кованог гвожђа које је директно добивено из руде на огњишту. У 18-ом и 19-ом веку добивало се добар челик цементацијом танких шипака од кованог гвожђа, али такав челик није хомоген: свака се шипка највише угљенисала по површини, а у дубини све мање. Стога се овај челик накнадно обрађивао: искивао у танке, пљоснате шипке и калио, затим се више тих шипака везивало у снопић (нем. *Garbe*) који се усијавао, па чекићем искивао или ваљцима извлачио. Тако добивени челик зове се немачки *Gärbstahl* („рафинисан челик“). Од тога челика градиле су се најфиније врсте разноврсног сечива.

На основу овога, *мач гребештак* би означавао мач од нарочитог челика (нем. *Gärbstahl* или *Gerbstahl* или *Gerbestahl*) и као што обично бива с туђим речима чије је значење простом човеку из народа, када их први пут чује, нејасно и непознато, тако се и овде десило: без обзира на језичке законе о претварању извесних гласова или гласовних група код позајмљених речи, реч је доведена у везу (народном

етимологијом) с нашом речју *грешти* и добила тако у оба дела наш облик.

Ако би се ова претпоставка усвојила, за коју засада нема сигурних доказа, било би јасно и значење израза *гребешко гвожђе* (Све у љуто у гребешко гвожђе). То би дакле био нарочити облик челика (љуто гвожђе = челик). Пут би био обрнут од онога што смо навели говорећи да је *гребештак* постало од *кремештак*. Певачу је била непозната реч *гребештак*, па ју је заменио њему познатом речју *кремештак*. Веза му је изгледала природна: особине кременштака пренесене су на мач, тј. то је мач тврд, љут као кремештак, дакле мач нарочитих особина које би, у крајњој линији, биле условљене материјалом од којег је искован. Можда би у прилог ове претпоставке: да је *кремештак* (као назив мача) направљен према *гребештак* ишло и то што кременштак нема у поменутој песми *н*, које бисмо очекивали судећи по паралелним образовањима: *планинштак*, *илинштак* итд. Додуше, кременштак се јавља и без *н*, дакле као кремештак, и у нашим народним говорима, бар у значењу белутка.

В. М. Мићовић

## ПРИЛОЗИ ЗА РАЗЈАШЊЕЊЕ ИЗВЕСНИХ НАЗИВА ОРУЖЈА У НАРОДНИМ УМОТВОРИНАМА

О оружју у српским народним песмама доста је писано. И поред свих настојања да се разјасне извесни непознати називи оружја, који се јављају у народној традицији, а специјално у народној поезији, није се у потпуности успело. Шта више, за неке називе дато је и погрешно тумачење. Сем тога, за највећи део ових назива није утврђено из кога времена потичу, па је зато и створена забуна око утврђивања да ли је поједино оружје средњовековно или из турског периода. Ово нарочито важи тамо где се овакво оружје појављује у народној традицији када се говори о извесном средњовековном догађају. Због тога ћемо настојати да помоћу домаћих и страних изворних података, уколико нам то буде могуће, утврдимо не само право значење назива и његово порекло већ и време када се код нас појављује, тј. да ли је средњовековно или из турског, односно новијег времена. При своме раду, поред цитираних аутора, за сваку реч понаособ тражио сам објашњење и у Даничићевом речнику.

За мач *гадар*, *гадара* постоје различита тумачења којој врсти оружје припада и каквог је изгледа.

У Вуковом Рјечнику стоји да је *гадар* оштра сабља, која се носи под коланом<sup>1)</sup>. В. Ђурчић мисли да је то тежа и масивнија сабља, али при томе изражава сумњу да би то могла бити и нека врста мача<sup>2)</sup>. С. Тројановић сматра да је *гадар* скоро исти као и палаш, тј. мач чији је врх мало повијен<sup>3)</sup>. По П. Стрмшеку *гадар* је, наводно, двоштрично скри-

<sup>1)</sup> Вук Ст. Караџић, Српски рјечник, у Биограду 1898; 84.

<sup>2)</sup> В. Ђурчић, Стариноско оружје у В. и Ж., ГХДМ 1943, 115—116.

<sup>3)</sup> С. Тројановић, Оружје, С. Станојевић, Нар. енциклопедија, III, 217—224.

вено оружје, за које се у народној песми каже да се носи опасно и причвршћено уз седло. Он тврди да је реч арапског порекла<sup>1)</sup>. Других тумачења код нас досад није било.

Међутим, наишао сам на извор који ми омогућава да дам исцрпно тумачење назива *гадар*.

У својој Историји отоманског царства из друге половине XVII века, описујући опрему и наоружање спахија Рико дословно за *гадар* каже: „Hanno ancora una Spada appesa à lato alla Sella de' loro Cavalli, la quale chiamano Caddara, ed ha la lama larga, e dritta; si servono di questa overo della Siabla conforme giudicano opportuno quando sono alle prese con gli loro inimici“<sup>2)</sup>.

Дакле, према предњем тумачењу *гадар*, *гадара* је мач са широким и правим сечивом, који се веша о седло, у борби се служе њим или сабљом, што зависи од оцене ситуације када ће које оружје бити ефикасније.

Поред констатације да је *гадар* мач, за нас је нова и од нарочите важности и друга чињеница која говори да се *гадар* (*гадара*) носи поред сабље обешен под коланом. Потврду за овакав начин ношења и употребе *гадаре* налазимо у следећим стиховима народне песме:

Најти сине краву гадару,  
Припаши је коњу под колане,  
Ако теби до невоље дође,  
Те на паши буду панцијери,  
Море бити, моје дијете драго,  
Да ће ти се сабља преломити,  
Узми сине краву гадару,  
Гадара се преломити неће,  
Она море сјећи панцијере,  
И сувице шипке од челика.

(Петрановић, 429)

<sup>1)</sup> П. Стрмшек, Orožje v jugoslov. narodno epiki, Zbornik za nar. živ. i obič. Juž. Slav., 1921 XXV, 10.

<sup>2)</sup> Ricaut, Istoria dello stato presente dell'imperio ottomano, Venetia 1672, 257.

Из ових стихова се тачно види оно што нам Рико није одређено рекао, тј. да се гадар, гадара употребљава тамо где треба да се секу „панцијери“.

С обизром на оваку употребу гадара, као и на чињеницу да се вешао под коланом, очигледно је да се ради о тешким и масивним мачевима међу које првенствено треба рачунати мачеве дворучњаке, који су служили, поред осталог, и за сечу панцира (оклопа).

За употребу дворучњака у средњовековној Србији и Босни, поред ликовних података са фресака у манастирима: Каленићу, Сисојевцу и на стећцима у Радимљи, Широком Бријегу, затим налазима у Т. Ужицу, Београду, Махали Је-лац, Купресу, Благају итд., налазимо још и потврду у следећим стиховима народне песме:

Па он скочи на коња ђогина,  
А потеже мача зеленога;  
Десна му је прионула рука;  
Он прихвати и лијевом руком  
Прионуше руке оба двије.

(Вук II, 694).

Чињеница да се гадара употребљава заједно са сабљом, тј. оружјем оријенталног порекла, затим и само порекло имена говори да је овака употреба тешког и масивног мача под именом гадар, одн. гадара била у турском периоду тј. после пропасти Србије и Босне, што значи од краја XV па до краја XVIII века. Од XVIII века престала је употреба гадара за сечу панцира због тога што је ватрено дејство било такво да је пробијало сваки оклоп. Избацавањем оклопа из наоружања аутоматски је отпала потреба за гадаром. Име гадар, гадара пренето је на тешке сабље, али без првобитне намене.

За корду до данас није дато никакво одређено тумачење какво је то оружје. П. Стрмшек по Академијином речнику даје објашњење о пореклу речи *ћорда* или *корда* и каже да *корда* нема неких нарочитих особина<sup>1)</sup>. По Вуку

<sup>1)</sup> П. Стрмшек, н. д. 11.



је корда исто што и *ћорда* или *ђорда* са примером: И дај мени корду зарђалу или: О бедри му општра *ђорда*<sup>1)</sup>. В. Ђурчић говори да се у народним песмама *ћорда* помиње уместо сабље и закључује да се под тим именом подразумевају сабље простије врсте, које су носили сиромашни људи<sup>2)</sup>. По Мажуранићу *корда* је мач, сабља, иста реч *ћорда*<sup>3)</sup>. Међутим објашњење за *корду* налази се у средњовековним споменицима, где се прави разлика између мача и сабље са једне и корде са друге стране. По једном документу писаном у Трепчи 16 I 1411 године, Иван Каруч тужи се кнезу и суду дубровачком да је Никша Пешчић или Соркочевећ силом и оружјем ударио на његову кућу и опљачкао му трговину: „а они најахаше с назими кордами и мчи, и куплу му разграбише.“ О истоветном догађају постоји акт и на латинском језику, из кога видимо да је *корда* преведена као нека врста великог ножа: „cum cultelissis et ensibus euaginatiss et omnes mercantias“<sup>4)</sup>. Из једног другог акта, писаног у Требињу 1419 године, види се да *корда* није ни мач ни сабља: „узета е таи сабља за мач и за дви корди, које су дане Гојеку мчару“. Дакле, у овом конкретном случају, *корда* се издваја од мача и сабље, па је веома вероватно да је то велики нож, као што то стоји у латинском тексту претходног документа. За ову поставку говоре и следеће чињенице: *корда* претставља мању вредност од мача, а овај опет од сабље; затим у Дубровнику се још и данас под *кордом* подразумева велики месарски нож. У осталом „*culter*“ значи нож, месарски нож<sup>5)</sup>. Тако исто и Марин Држић у своме делу *Дундо Мароје* помиње *корду*, за коју је П. Колендић дао објашњење да је то *дути нож*<sup>6)</sup>.

1) Српски рјечник, 156, 301, 679.

2) Ђурчић, н. д. 114.

3) В. Мажуранић, Приноси за хрв. -прав. повј. рјечник, у Загребу 1908—1922, 527.

4) К. Јиречек, Српски споменици, Споменик СКА XI, 56, 57, 71.

5) Ј. Ђорђевић, Латинско српски речник, Београд 1886, 378.

6) Држић Марин, *Дундо Мароје*, Београд 1951, 257.

Из свега овога да се закључити да је корда средњовековно оружје које се употребљавало у Србији и у Дубровнику. Она се и код нас израђивала, што се види из још данас заосталих старих презимена Кордић, чији је неки предак био ножар и израђивао — корде.

О питању порекла сабље *димишкиње* код нас је укореењено мишљење, да су сабље *димишкиње*, из народних песама, добиле тај назив по томе што су рађене у Дамаску<sup>1</sup>). Међутим, из следећег навода у путопису Евлије Челебије, који смо добили од Гл. Елезовића, изгледа да нису. Ево шта Евлија прича о томе: „За време мога детињства у време владе султана Омана убијеног између магазина покривеног оловом и топ-капије била је радионица звана *Димишки-хане*. Њу је био подигао султан Мехмед Освајач. Султан Мехмед је мајдан гвожђа у старом Стамболу искоришћавао и од његове руде израђивао у *Димишки-хани* — *димишкиње*.“ Тај занат су обављали мајстори ковачи сабаља и мачева, по типу израде као мајстори из Сеђана, Марока (Маграб) и из Зивеза. Шта више, овај бедник имао је прилике да види да је главни мајстор за сабље султана Мурата IV (*Kilicci Vasi*) мајстор Давуд радио у поменутој *Димишки-хане*. То је била велика радионица ван града, крај морске обале. Касније, приликом ступања на престо султана Ибрахима, оне године кад је дао да се погуби Кара Мустафа-паша, звани *Кеманкеш* (вештак на луку) — убијен је 1643 — кад је наступила слабост у царској државној управи, директор царинарнице Али-ага од управе државних добара узнепоменуту *Димишки хану* и ту у њој начини јеврејске куће једну

<sup>1</sup>) Вук Ст. Караџић, Српски рјечник, 125; *димишџија*, *демешкиња*, *демишкиња* сабља из Дамаска;

Рјечник ЈАЗиУ II, 399; *димискија*, *димишџија* челик модре боје, како се негда у граду Дамаску ковала.

П. Стрмшек, н. д., 12.; одличне су биле како по свој Европи, тако и код Јужних словена сабље из Дамаска (*димискија*, *димишџија*, *демискија* и *демешкиња*).

В. Ђурчић, н. д. 110.; сабље су прозване *дамаскиње* по граду *амаску*, који је био на далеко познат као место где се најбоље сабље кују.

поврх друге, и тако од те Димишки-хане и од њеног гвозде-ног рудника не остаде ни трага ни гласа“<sup>1)</sup>.

Немамо разлога да не верујемо овом наводу у путопису Евлије Челебије, који је, како то наводи, имао прилике да види и главног мајстора Давуда где ради у Димишки-хану.

С обзиром на предње, а нарочито на то што је Цариград далеко ближи од Дамаска, као и што је додир наших крајева са Цариградом био јачи и приснији него са Дамаском, врло је вероватно да су сабље из народних песама „димишкиње“ добиле назив по радионици Димишки-хана.

За епитет *зелен* који се често даје мачу и ножу — П. Стрмшек се позива на Водника и каже да *зелен* значи исто што и сјајан. Тако се зове нека врста белих коња: *зеленко*, *зелен коњ*<sup>2)</sup>). По Мажуранићу *зеленко* је јабучно-зелен или риђ коњ<sup>3)</sup>. Налазимо да је ово објашњење потребно допунити и оним које је дао Т. Маретић, тј. да је реч *зелен* настала од корена *зел*, који значи „сјати се“<sup>4)</sup>). Исто се значење разабире у руском епитету „зеленое вино“, тј. вино које се светлуца када се точи. Даље, *зелен* може значити сив, што доказује реч *зеленко*, тј. нечисто бео, односно сив коњ. У народним песмама се наилази на — *зелена сокола*. За *зеленог пса* се каже *зељов*, за *зеленог вепра* — *зељуг* итд.

Према свему овоме, излази да је мач добио епитет *зелен* искључиво и само по сјајном или сивом сечиву.

Дадосе му копље убојито,  
И мач *зелен* старога Војина.

(Вук II, 132)

Кржаве му руке до рамена,  
И *зелени* мачи до балчака.

(Вук II, 298)

Ману руком и мачем *зеленим*.

(Вук II, 466)

<sup>1)</sup> Evliya Celebi seyahatnumesi, knj. I, str. 71, ред 8 do 18, izdanje IKDAM.

П. Стрмшек, н. д. 14.

<sup>3)</sup> В. Мажуранић, н. д. 1678.

<sup>4)</sup> Т. Маретић, Епика, Загреб 1909, 44.

У народној песми се помиње епитет „аламанка“: па поводи сабљу аламанку<sup>1)</sup>. У Академијином речнику стоји да епитет означава сабљу из Немачке, а јавља се уз реч сабља, али и без ње. П. Стрмшек наводи као пример да српско-хрватске песме дају епитет мачу или сабљи према пореклу<sup>2)</sup>. Код Вука стоји „аламанка сабља“ са примером: О појасу сабље аламанке<sup>3)</sup>.

По једном документу из Дубровачког архива, који је објавио Никола Јорга, види се да Дубровачка Република поручује 1430 године сабље „in Alamanian“, па је веома вероватно да је то исто радила и Србија, а поготову када се има у виду да је немачко-византиска трговина већ од XII века ишла преко Србије<sup>4)</sup>.

У једном другом писаном извору стоји: „аламанским копијем“ дакле немачким копљем<sup>5)</sup>. Оба документа говоре у прилог поставци да су епитети: аламанака, аламански и сл. средњовековни и да су настали због тога што је оружје о коме је реч немачког порекла.

Речи *топуз* и *буздован* примљене су од Турака. Ј. Мишковић се позива на Цеваб меја и наводи да шестоперац долази од персиске речи „chesper“ (шешпер), која значи да има шест страна или пера<sup>6)</sup>.

У средњовековним српским споменицама за све ове врсте оружја, тј. за топуз и буздован сачувано је име „палица“. Тако Глигорије Цамблак у животопису Стефана Уроша III помиње „жељезноју палицеју“, или Доментијан у животопису св. Симеона: „и, без копија боди, и без м'ча сечи, и без паличија убиваје“<sup>7)</sup>.

У латинским документима палица се зове *masia ferrata*, *masia ferrea*, и *masia di ferro*, одакле се и данас у Дубровни-

Вук II, 456;

2) ЈАЗиУ I, 62; П. Стрмшек, н.д. 11;

3) Вуков рјечник 4;

Н. Јорга, Notes II 283;

5) Пророштво деспота Стевана Лазаревића, Старине IV, 83—85; Ј. Мишковић, Косовска битка, Београд 1893, 75;

7) Глиг. Цамблак, Живот краља Стефана Дечанског, Београд 1936, 38;

ку и на приморју каже за палицу „маца“, док је у Херцеговини, око Попова Поља, сачуван средњовековни назив *палица*.

Називи *топуз* и *буздован* највероватније да су код нас одомаћени после пропасти националних држава, па их, према томе, не можемо сматрати за средњовековне, већ за називе који су настали у турском периоду.

У народним умотворинама, нарочито новијег времена, не помиње се реч *самострел*, већ уместо тога наилазимо у Дубровачком архиву на израз „*balistra, balestra, balista*“ и т.сл. са истим значењем као и самострел: „јер оружје и балестри приходили су и приходе из нашега места у Котор“<sup>1)</sup>.

Самострел је направа код које је лук учвршћен на постоље (држалају) на коме је уређај за задржавање и окидање тетиве. Захваљујући држалају самострелом се нишани као и пушком.

Самострел је стара српска реч, која се помиње у средњовековним пословицама: „Боље јест на самострел наступити њеже ли на клеветничје очи“<sup>2)</sup>.

Копље *костањево*, *коштуница* или *костајница* тумачи се на разне начине. В. Ђурчић претпоставља да име долази од места где су копља кована, па чак не искључује могућност да је име добивено по месту Гуштајну (Словенија), где је постојала позната челичарна<sup>3)</sup>. По Стрмшеку копље *костањево*, *костајница* и *коштуново* морало је бити од кестенастог дрвета<sup>4)</sup>. У Академијином речнику постоји слично објашњење<sup>5)</sup> док се у Вуковом Рјечнику доводи у везу са речју *костањ* = *кестен*<sup>6)</sup>.

<sup>1)</sup> М. Пуцић, Споменици србски од 1395 до 1423, у Биограду 1858, 113;

<sup>2)</sup> Ст. Новаковић, Примери књижевности језика старог и српскословенског, Београд 1904, 533;

В. Ђурчић, н.д. 35, 36;

П. Стрмшек, н.д. 17, 18;

<sup>5)</sup> Рјечник ЈАЗиУ V, 375—376;

<sup>6)</sup> В. Ст. Караџић, Срп. рјечник, 279, 303;

Поред наведених тумачења доносимо и мишљење М. Јенса, који, пишући о турској војсци, каже да је копље „карки мерак“ или „костаница“ било првенствено наоружање коњице и највише се украшавало двопламеном заставицом.

Проф. Гл. Елезовић мисли да ће се то пре тицати места Костајнице у сев. западној Босни, где су израђивана копља, него да долази од костањевог дрвета или нечег другог. Ово своје мишљење он поткрепљује чињеницом да су у тим крајевима били гласовити јунаци крајишници, који су неуморно водили борбу са Хабзбурговцима, затим што је код Турака било уобичајено да сваки погранични крај има своју специјалност: смедеревски, напр., — одело од разних животињских кожа, а босанскокрајишки — „костањево копље“.

Ова претпоставка Гл. Елезовића не само да је оригинална већ је и врло вероватна, а тако исто и навод Јенса да су ова копља била украшавана двојезичном, односно дво-пламеном заставицом<sup>1)</sup>.

Г. Шкриванић

<sup>1)</sup> М. Jähns, Handbuch einer Geschichte des Kriegswesens, Leipzig 1880, 718... „Die Lanze „Karki Merak“ oder „Kostaniza“ war wesentlich Waffe der Reiterei meist verzierte man sie mit einem doppelzungenigen Fähnchen.“

## ЕНКЛИТИЧКИ ОБЛИК ЛИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ КАО ЗНАК МОДАЛНОСТИ

Има врло разноврсних и многобројних психолошко-емо-  
тивних момената који могу да обоје у модалном смислу ис-  
каз говорног лица. Ма колико била развијена, у морфоло-  
шком погледу, система глаголских начина некога језика, она  
не може бити толико савршена да обухвати све могуће  
нијансе расположења лица учесника у говору.

Српскохрватски је, у поређењу са језицима који имају  
развијенију систему глаголских начина, у овом погледу из-  
разито сиромашан језик. У школама учимо да сем импера-  
тива и потенцијала у нашем стандардном књижевном језику  
немамо других посебних начинских облика. За обележавање  
начина служимо се, међутим, транспозицијом времена (*биће  
да је тако, умрех од жеђи* и сл.) или уплетањем какве мо-  
далне речи у реченично ткиво (*он је, истина, добар, али . . . ,  
то је, можда, тачно* и сл.). Честа је довољно значење самог  
глагола главне реченице (напр.: *желим да дођеш, сумњам да  
ће доћи*) или увођење свезе иначе карактеристичне за мо-  
далне ситуације (напр. *да дођеш сутра, да ниси ни писнуо*)  
па да присуство модалности буде сасвим очигледно.

У списак ових различитих средстава помоћу којих се у  
српскохрватском језику, исказује модалност треба, по моме  
мишљењу, увести и употребу дативних облика личне заме-  
нице.

Облици личне заменице јављају се, напр., у безличним  
реченицама типа: *није ми се, спава ми се, пева ми се*. Ове су  
реченице модалног карактера. Довољно је, да бисмо се уве-  
рили, извршити идентификацију њиховог значења (*није ми*

се = ја бих био; *спава ми се* = ја бих спавао, *пева ми се* = ја бих певао). Преобраћање нормалне конструкције са субјектом у безличну конструкцију с дативом и има за циљ да се, значењем намене које датив обележава, потенцира чињеница да субјекат уноси своје лично расположење у исказ.

Датив је, у нашем језику бар, најподеснији падеж за одређивање психолошких односа. Отуда је сасвим разумљиво што се језик баш њиме служи да надокнади релативно сиромаштво глаголске системе у облицима за обележавање модалних прелива.

Пошто су емотивни моменти које у датим приликама треба обележити својствени *лицима учесницима у говору*, то је логично, ако их већ обележавамо падежним обликом, да их обележавамо падежним обликом *личне заменице* — претставника лица у говорном организму. Треба нагласити да употреба личне заменице за обележавање психолошких нијанси има уопште широку примену у различитим језицима, што је начелно и утврђено у науци (треба се, рецимо, сетити улоге личне заменице дативног облика у обележавању категорије тзв. „абундантног рефлексива“ — напр. тип: *да си идемо* који се јавља у нашим источним дијалектима),

Познато је у науци да се етичким дативом (исп.: *нешто си ми убледео*) открива позитивно расположење говорног лица у тренутку формирања дате реченице (исп. у нашим најновијим граматикама за средње школе — код М. Стевановића<sup>1</sup>): „С посесивним дативом је сродан тзв. *датив интересовања* (етички датив), којим се изражава као нека изузетна наклоност и интересовање за појам с именом у томе облику; напр. *Где си, мени*, од Задра Тодоре! — *Спавај, чедо, својој нани . . .*“ и код Брабеца-Храста-Живковића<sup>2</sup>): „Датив првог и другог лица енклитичког облика личне заменице употребљавамо да изразимо неку душевну близину према

<sup>1</sup> Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд 1951, стр. 400.

<sup>2</sup> Ivān Brabec, Mate Hraste, Sreten Živković, Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika, Zagreb 1952, str. 203.



ономе, с ким говоримо. То је етички датив“. Реченица са етичким дативом: *Нешто си ми убледео* протумачена изражавала би ово: ја са учешћем, пријатељски, срдачно, констатујем да си убледео. Ако је модус: став говорног лица, тј. преливање реченице нечим од психолошких доживљавања говорног лица — онда су овакве реченице с етичким дативом модалне реченице.

Модус у ужом смислу, онако како се обично узима, подразумева увек нарушавање нормалног односа између самог субјекта и предиката, тј., другим речима, модални прелив који се уноси у реченицу даје нов елеменат значења самој вези субјекат-предикат. Напр. речју *вероватно* у реченици: *Он је, вероватно, дошао* уноси се елеменат несигурности у саму везу субјекта *он* и предиката *дошао је*.

При употреби етичког датива имамо, међутим, друкчију ситуацију. Уношењем емотивног прелива од стране говорног лица у исказ реченице не мења се ништа у самом односу субјекта и предиката. Напр. у реченици *Он ми је убледео* уношењем или изостављањем овога *ми* не мења се ништа у самој чињеници да је он убледео, тј. однос субјекта и предиката остаје непомућен. Па ипак, ако се модус схвати у ширем смислу као категорија у којој је битан став говорног лица без обзира на то да ли се тим ставом нарушава нормалан однос између субјекта и предиката, или се само целом исказу даје посебан прелив, онда је употреба дативног облика личне заменице заиста и овде знак извесне модалности. У сваком случају битно је то да се уплетањем етичког датива у реченично ткиво уноси у сам исказ једна посебна нијанса. Ово нарочито истичем баш зато што се та чињеница иначе превиђа. У граматици Брабеца-Храста-Живковића има, напр., овакво тврђење: „значење реченица се без тих (етичких) датива не би битно промијенило, јер ти дативи не казују коме је нешто намијењено“<sup>1)</sup>, са којим се ја само делимично слажем. Исказ реченице коме је одузет емотивни прелив изостављањем етичког датива губи од своје специфичности не,

<sup>1)</sup> о. с. 204.

додуше, онолико колико би губио да је у питању модус у ужем смислу, али ипак довољно да промена буде уочљива. Разуме се — кад је у питању само песнички манир, а не стварна потреба за обележавањем емотивног момента, као, рецимо, понекад у нашим народним песмама, онда се изостављањем етичког датива исказ реченице заиста не мења. Али у живом говору употреба датива енклитичког облика личне заменице има свој посебни, одређени смисао.

У истој граматици има иначе једна сасвим тачна опаска која недвосмислено указује на то да се приликом употребе етичког датива заиста ради о уношењу емотивног прелива од стране говорног лица; исп.: „У разговору с човеком, који нам није близак, те (етичке) дативе не бисмо употребили“. Међутим, ова је констатација остала без закључка — није указано на то у каквом односу стоји овакво уношење става говорног лица са самом модалном категоријом.

Дативни облик личне заменице, дакле, у различитим ситуацијама може да послужи као средство којим се обележава психолошки прелив — став говорног лица. Моја је намера и била овде да истакнем ту чињеницу сматрајући да би било само корисно за наставу у школама кад би се, у вези с проучавањем модалне категорије у нашем језику, обратила мало већа пажња на могућност употребе личне заменице у случајевима кад је прави модус, модус у ужем смислу у питању (напр. *спава ми се*) као и у случајевима кад је у питању само емотивни прелив, тј. модус у ширем смислу (напр. *шта ми радиш*).

Милка Ивић

## ОБРАДА ПРОМЕНЕ ЗНАЧЕЊА РЕЧИ

Реч добија своју пуцоћу тек у реченици. Њена динамична активност настаје тек у реченици. Ако су ученици правилно схватили то основно питање функције речи у реченици, лако ће даље улазити и у друга питања. Већ је обрађено значење речи, шта која реч значи самостално употребљена; зна се и функција речи; једне су предодређене да буду именована предмета, друге именована особине, треће казују дејство, четврте су одношајне, пете везивне и сл. Већ се запазило да рецимо у функцији субјекта може иступати ма која врста речи и ма који њихов облик узет номинално. Из тога се извело да речи кроза своју функцију прелазе из једне категорије у другу, вршећи функцију која није дотле за њих била карактеристична. Запазили смо да именица, као смостална реч, може преузети службу детерминативну, постати детерминативна својом функцијом. Уп.: Павле је ученик, где је *Павле* субјекат, тј. независна реч у независном облику и у независној функцији; *ученик* — независна реч у независном облику и зависној функцији (име у предикату). — Професор Јовановић је разредни старшина, где је *Јовановић* субјект, тј. независна реч у независном облику и у независној функцији; *професор* — независна реч у независном облику и у зависној функцији (атрибутска апозиција); *разредни старшина* као синтагма независна реч (именица са својим атрибутом, придевом) у независном облику и зависној служби (име у предикату којим се ближе одређује субјекат) јер се њома ближе одређује субјекат. — А за коју је врсту речи карактеристична

детерминативна служба? — За придевске речи (тј. за све речи с придевским особинама — које казују особине, својства, припадност, које имају трородност, промену и сл.), тј. за придеве, придевске заменице и променљиве бројеве. То значи да и саме именице у детерминативној служби постају у извесном правцу придевским речима иако нису способне да прилагођавају свој род именици коју одређују. Особина је именице да има један род, док је особина придева да има баш три рода — управљајући се својим обликом према именици коју детерминише, а која може бити мушког, женског итд. рода. — Именица је, дакле, службом постала придевском речју, али се обликом није прилагодила, па ту имамо само један степен приближавања и мешања речи и њихових значења кроз њихове функције.

Посматрајмо придев. — Он је предодређен да буде детерминативна реч. То проистиче из његова значења, његове семантике. Али придев може иступити у реченици и у друкчијој служби. Ученици се подесним примерима уводе у те преливе значења, који настају из службе речи у реченици. Све док реч има детерминативну службу, она је придевског карактера. Али и таква, придевска реч може функцијом преузети на себе друкчију улогу, па на тај начин бити на прелазу у другу врсту речи. Живот се речи очито огледа у овим преливима значења. Придев прелази потпуно или делимично у какву другу врсту речи. Наводимо примере и вршимо анализу: Дошао је *стари* човек. — Придев *стари* овде је у правој, својој главној служби и с основним значењем: казује особину човека, те је одредбена (детерминативна) реч; стоји као атрибут. Али се може за човека који је стар рећи и само: Дошао је *стари*. — Шта ту имамо? — Субјекат је *стари* (а у предњем примеру је то био атрибут). Али тај субјекат, дакле поименичена реч, реч која је кроза своју (субјекатску) функцију постала именовањем лица с одређеном особином а не саме особине (*стари човек — стари*), тај је субјекат задржао свој придевски облик — одређени вид или облик. Тако ће тај поименичени придев сачувати своје формалне особине придевске, али ће смислом бити у свему именица, именовање лица, дакле оно што је карактеристично за именицу. Мо-

жемо рећи и: Дошао је *старац*. Овде *старац* значи што и *стар човек*. Али ту није довољно одређено лице: зна се само да је неки, уопште *стар човек*. Али који је то човек, ми поближе не знамо. Међутим, из реченице: Дошао је *стари човек* — или: Дошао је *стари*, јасно нам је на којег се човека мисли. Ту више није ма који човек с особином да је стар него је то једно одређено лице, човек који је стар, али и који нам често долази, кога добро знамо, кога чак и зовемо само: *стари*. *Стари*, дакле придев у одређеном облику (виду), потпуније опредељује лице на које се односи него што то чини синтагма *стари човек* или *стар човек*. Ученици ће с малом нашом помоћи лако запазити да је најнеодређеније опредељење *стар човек*, нешто више опредељено *стари човек* односно *старац*, најопредељеније је *стари*. Јасно ће бити из овога да је сам придев у одређеном облику способан да преузме функцију именице, да буде оно што је карактеристично за именицу, — субјекат, објекат и сл., дакле све оно што може бити сама именица. Тако развијамо анализу: Видео сам *старог*. — Запажамо да је најопредељеније казивање самим одређеним обликом придева, дакле: Дошао је *стари*.

Придев је, дакле, у свему преузео функцију именице, али је сачувао свој облик. Овде имамо непотпуно прелажење из једне категорије у другу. То се запажа и у другим службама придева на прелазу у именицу: Видео сам *малог*. Ту је придев у одређеном облику *мали* употребљен у функцији објекта — *малог*. То је исто као да сам рекао лицима која добро познају тог малог: Видео сам *малишана*. *Малишан* је једно одређено лице, а и *мали* исто тако. Овде је то објекат, дакле зависна служба самосталне речи у зависном облику.

Идемо даље. — Узимамо пример: *Хрватска* је лепа земља... — Реч *Хрватска* је именица. Нико при површном гледању и не помишља на шта друго. Али кад уђемо у анализу речи, њена облика и значења, запазићемо нешто друго. Кад ученицима објаснимо да је то било некад: *хрватска земља*, па се потом скратило само на ону спецификацију, на одредбеницу, на оно што је у одређивању земље ново, —

тек тада ће се запазити како је придев *хрватска* примио особине онога што је као придев одређивао: *хрватска земља* — *хрватска* — *Хрватска*. Дакле, придев као атрибут преузима значење именице и постаје именицом, што се и у писању, као секундарним начином, обележава великим словом. Али посматрајмо облик те „именице“, управо тог поимениченог придева. Кад узмемо ту реч у којем другом облику, запажамо да и даље чува придевску промену, да је, дакле, обликом придев: *Хрватска* — *Хрватске* — *Хрватској*... — Опет имамо непотпуно прелажење: придев је остао у свом придевском облику, али је функцијом, кроз функцију, променио значење и постао именицом.

Настаје питање: Па како сматрати ту реч? — Придевом или именицом? — По облику придевом, по служби именицом. Па потом и значењем саме речи то постаје именица. — Дакле: именица која је постала од придева, али сачувала свој придевски облик, а добила именичну службу, па потом и именичко значење. Ничега у томе нема чудноватог, парадоксалног. Ученик мора и у томе увидети како се врше померања значења речи...

Прелазимо на даља излагања. — Узимамо други пример: *Петокрака* је била извезена на застави. — Шта је овде субјекат? — *Петокрака*. — А шта то значи: *петокрака*? — То је *звезда петокрака*. — Ту имамо синтагму: *петокрака звезда*. Придев *петокрака* као ознака, спецификација звезде преузима значење именице, означава звезду, постаје именицом као ознаком предмета. То је у свему служба именичка. Покушавамо да извршимо и анализу различних облика те речи придева-именице *петокрака*. Мењамо: *петокрака звезда*, од *петокраке звезде*, на *петокракој звезди*, с *петокраком звездом*... (Разуме се, узимамо не такву промену, као парадигму, него вршимо комбинације у реченицама, особито ако се ствар ради у млађим разредима, рецимо још и у трећем, али вероватно већ у четвртном разреду, а особито у старијим разредима, — може се узети и сама парадигма; примери у реченицама не морају бити и овде, за све баналне случајеве, него само као рекапитулација онога што се већ добро зна,

чиме се поуздано влада). Али запажамо да се реч *петокрака* јавља и у промени на особитији начин: Говоримо о *петокраки* поред о *петокракој*. — Шта ту запажамо: *петокракој* — *петокраки*? Из тог односа запажамо у једном случају придевску, у другом именичку промену. Да ли је значење у та два случаја исто? — Да, или готово исто. У потсвести говорног лица једном одлучује моменат у прилог придева, па се узима придевска промена. Томе помаже још и континуирана употреба придева *петокрака*: *петокраке* — јаке, *петокракој* — јакој итд. У другом случају преовлађује други моменат: реч се схвата правом именицом, па се тако и третира: *петокрака* — *кука*, *петокраке* — *куке*, *петокраки* — а не *петокраци* јер се осећа веза с петокраком. Зашто нисмо узели обичнију именицу: мајка, рука и сл.? — Баш зато што је то реч ређа у употреби, што је њена промена с особеностима — да не мења *к* у *ц*, пред старим *-и*. *Петокрака* употребљено као именица у потпуности је прешла и значењем и обликом у именицу, па имамо: *петокрака* — *петокраки*, *петокраком* и сл.

Наводимо и пример *класна*. Некад се наставница као разредни старешина звала *класна*. То је *класна* професорица, управница у класи, разреду. Слично се десило и с том именицом као с именицом *петокрака*. Имали смо промену: Дошла је наша *класна управница*, — ту је *класна* одредбеница именице *управница*. И то је придев. Али се чешће говорило: Дошла је наша *класна*. — Ту већ имамо субјекат именицу *класна*. И тај субјекат има свој атрибут: *наша*. Ако бисмо употребили ту поновљену именицу у којој другој функцији која би захтевала облик који је карактеристичан за именичку а не за придевску промену (напр. датив), имали бисмо: Дао сам *класној-класни*... Одиста, кад у језичком осећању превагне облик *класној*, знак је да смо реч схватили као придев који је у служби именице, али је сачувао облик придевски (падеж). Ако пак у свести говорног лица превагне осећање именице, употребиће се облик *класни*. Шта то значи? Можемо ли по вољи употребљавати овај и онај облик? — Можемо. Можемо стога што се баш у томе

манифестује да ли је говорно лице осећало ту реч именицом или придевом. Ништа не смета што ћемо остати и овде у анализи као по средини: може једно, може и друго. Али ученике треба непрекидно уводити у разумевање, у мишљење у језику и о језику. Они ће баш овде запажати да је језик особита материја која се непрекидно креће, развија, помера. Та двострукост показује да је реч у току, у процесу мењања значења или да је већ променила значење, а да тек затим долази прелаз у облик који је особит, именички. — Ученици ће лако схватити из упоређења примера прелаза придева *петокрака* — *класна* како се једној речи дају веће могућности прелажења из једне групе у другу, док се то другој не омогућава. Зашто нам је већ помало необична промена *класна* — *класне* — *класни*? Некад је то била обична, нормална форма те промене именице *класна*. Сад се готово и не чује, па ћемо задржавати облик који има придевско значење, дакле, и придевски облик, док се све чешће одлучујемо за именичну промену: *петокрака* — *петокраки* итд. — Употреба утврђује облик.

Ученици треба да из овога појме како се богати фонд речнички једне категорије овим прелажењем, али исто тако треба да знају да на тај начин не сиромашни ни онај фонд речи из кога се прелази. То је прелажење обично само преливање, разгранавање значења, умножавање, развијање и богаћење језика. Тако се језик подмлађује и развија. То подмлађивње, како се види, може бити стварањем или извођењем нових речи, али исто тако и простим прелазом из једне категорије у другу, задржавајући нешто од онога што је карактеристично за категорију из које се прелази, а примајући оно што је карактеристично за категорију у коју се прелази, али може бити и потпуног прелажења — и значењем, као примарним моментом, и обликом, као секундарним . . .

Потом узимамо именице и њихов однос према другим речима. Запазили смо да именица може бити у зависној служби: као атрибут, као име у предикату, као апозиција — у номинативу, независном облику, али то може бити и кроза



своје зависне облике без предлога или с предлозима. Али именица може и номиналним, називним обликом постати зависном речју, одредбом количинском и сл. Тако имамо: Дошла је сила људи. Каква је служба именице *сила*? — Но ме се одређује количина људи, дакле — то је количинска служба. Значи исто што и: *много*. Потом: Он све ради *силом*. — Ето опет зависног падежа *силом*. Он значи начин, па је то већ прилошка одредба за начин. — Он долази *у зору* — *у зору* је додатак прироку, прилошка одредба за време. То је веза зависног падежа (акузатива) с предлогом, а с прилошким значењем. Можемо исто то рећи и: Он долази *зором*. Овде је инструментал без предлога с истим значењем: казује време вршења радње глаголске, има прилошко значење. — Или: Она ради и *дању* и *ноћу*. — *Ноћу* је инструментал, али са значењем временске ознаке, прилошке одредбе за време. Нама је познато како је постао облик *ноћу*: *ноћ-ју* > *ноћу*. То је јасно. Али имамо облик *дању*. А то је именица мушког рода. Без наставка је. Према томе, наставак би за инструментал био *-ом*: *дан-ом*. А овде имамо *дању*... Аналогија: према јменици *ноћ* овде имамо наставак *-ју*: *дан-ју*, што се јотује, па имамо: *дању*. Откуд та аналогија? — Именице *дан* и *ноћ* казују две половине или два дела временског термина од 24 часа; употребљавају се паралелно, а и значењем су везане. Отуд се облик инструментала од *дан* приклонио облику инструментала *ноћ*: према *ноћју* имамо *данју*, па даље: *ноћу* — *дању*. А значење је оба та инструментала у свему једнако — временско. То су већ прави прилози, само изведени од инструментала. Ето како служба речи нивелише и уједначује облике и мења им значење...

У овом смислу можемо навести и многе друге примере, као прилоге: *горе*, *доле*, *међу*, предлоге: *чело*, *врх*, и то су просте именице без предлога а с прилошким односно предлошким значењем. Потом наводимо и различне сложене предлоге од предлога и именице, као: *уврх*, *подно*, *сврх*, *садно*, *поврх* и сл., па прилоге настале од различних веза: *убрзо*, *наизглед*, *наоко*, *слеђа*, *уочи* и сл., где ће ученици и сами

под наставниковим руковођењем лако улазити у питање и објашњавати различне преливе и прелазе из једне у другу категорију. На пробраним се текстовима сами ученици вежбају и одређују путеве и начине прелажења једне речи у другу врсту.

Потом се обрађују и други прелази из једне категорије у другу. Ту су заменице: *све, шта, нешто, ово* и сл. Наводимо само карактеристичне примере који би се могли узети у анализу: Слегло се *све* село — заменица, придевска одредба именице *село*; Дете *све* плаче — прилог, одређује време вршења радње глаголске као увек, стално, непрекидно; *Шта* читаш? — заменица у именичној служби, у значењу: Коју ствар читаш?; *Шта* имаш лепих књига! — ту већ нема горње именичко-заменичко значење него друго, као кад бисмо рекли: *Колику количину* имаш лепих књига! или само: *Колико* имаш лепих књига! Видимо да ту није питање него чуђење, узвикивање... И даље: *Имам нешто* новаца... Овде *нешто* има значење као: *мало*, дакле: *Имам мало* новаца.

Предње смо примере могли паралелно исписивати и анализовати прво право значење, потом оно приновљено, пренесено, којим реч прелази у другу категорију речи. Овде смо навели само пример с друкчијим значењем, али већ и ученици увиђају да је то служба друкчија него што смо раније имали у навођењу основног па новог значења. На тај се начин ученици вежбају у опрезности у анализи и тумачењу различних могућности прелаза речи из једне у другу категорију. — Напослетку: *Имам ово* деце, *то* стоке, *оно* јагњади и сл., где показне заменице *ово, то, оно* и сл. имају прилошко-именичку службу, што ћемо потврдити и тиме: те „заменице-прилози“ остају непромењене у таквој служби: с *ово* деце, од *оно* јагњади, с *то* књига, пред *оно* чељади и сл., као и с *много* и сл.

Даље, узимамо бројеве: *прво, други, треће, једно, друго* и сл.: *Прво*, ми ћемо о томе размислити, као: *Најпре, у првом реду*, ми ћемо...; али: *Ми ћемо прво* стићи, као: *Ми ћемо најпре* стићи, а све то према: *Ово* је *прво* село у раду на подизању просвете... — *Прво* и *прво*, ми вам поручујемо..., а *друго*, ви ћете по томе поступити како знате...

Наводимо и прелазе за прилог — предлог: *пре, после, близу, ван, около*. Узимамо примере карактеристичне за одређена значења: Он је дошао *пре* мене — предлог; Она је стигла *пре* — прилог. Значење је јасно: у првом примеру веза предлога *пре* с генитивом одређује време мога стицања а не сама реч *пре*; у другом примеру сама реч *пре* одређује време њена стицања. Овде се може указати и на разлику значења: *пре мене* — *пре*. Потпуније је опредељење временско у вези предлога с генитивом него што је самим прилогом. Ту се објашњава и служба тих речи: кад су с генитивом, то су предлози, а казују време или место; кад су наслоњене на глагол, кад одређују време или место радње глаголске узете саме, ове су речи прилози...

У вези с овим објашњавамо, управо можда само наводимо примере и пуштамо да сами ученици врше анализу: прилог — свезица. Ако се добро осећа значење речи и схвата прелаз једне категорије у другу, лако ће се запазити разлика у служби, у чему је и узрок прелазу једне речи из своје категорије у другу категорију. Дакле: *Где си спавао?* — Ја знам *где* си спавао. — *Како си дошао?* — Чуо сам *како* си дошао. — Потом наводимо примере и за речи *колико, куда, камо, откад, откуд* и сл. — Анализа само прва два примера показује да у првим случајевима имамо прилоге — чува се упитно значење, то су упитни прилози, они дају упитни смисао читавој реченици. Али у наредним примерима имамо сложене реченице, и на другом је месту иста прво наведена реченица у којој су те речи прилози, али сад већ исте речи немају упитног смисла, нису упитни прилози, изгубили су упитни садржај и упитну интонацију, а постали су просте везе реченица, дакле — то су свезице с прилошком нијансом. Видимо: првобитне просте упитне реченице сад су наслоњене на своје главне реченице и везане речима *где, како, колико, куда, камо* и сл., па су то свезице, а *пре* — то су били прилози, давали су реченици упитни карактер.

И тако даље. — Оваквих и сличних примера наћи ће се на сваком кораку. Ово увођење ученика у слободно анализовање смисла, садржаја и службе, функције — много по-

маже да их што пре и што лакше уведемо у суптилни садржај говорног изражаја. Ученици овлађују оним што је суштина у језику: циљ да се говорним изразом пренесе унутрашњи садржај нашем саговорнику, и то да се пренесе што је могуће тачније, непосредније, верније... Деца још у најмлађим разредима успевају да уђу у танане преливе, па су одиста поносна што и сама осећају како се истржу из формалног класификовања речи и њихових облика, а постепено увиђају како освајају језик као благо којим опште и са својим родитељима и са својим друговима, а не само у школи...

*М. С. Лалевих*

## ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. *Часописни преглед.* — У новије време се све чешће граде придеви као што је *часописни*. Али богаћење нашег језика таквим кованицама не одговара његовој природи. Иако то јасно говори језичко осећање, ипак се нађе појединаца који уместо категорије значења, рецимо, и категорије типова говоре и пишу — значењске категорије и значењски типови. Они то чине у тежњи да нешто кажу друкчије него што је то уобичајено.

Мада се теориски од именице значење наставком *-ски* може направити придев којим ће се означавати ма шта што се тиче основне именице, — у овоме случају за то нема никакве потребе. Придев *људски* је, напр., много обичнији од придева *значењски* (овај последњи, заправо, нимало није обичан), па ће се ипак рећи: од ове категорије *људи* или: то је такав *тип људи*, а не: од ове *људске категорије* и то је такав *људски тип*.

Још мање можемо дати за право писцу који је у једном нашем дневном листу ту скоро као посебан назив рубрике написао — *часописни преглед*. Он је то несумњиво учинио такође у тежњи да по сваку цену буде оригиналан. Ваљда му се незаменљиви израз *преглед часописа* учинио одвећ баналан. Овај се израз, додуше, већ стотине година употребљава, али управо зато што је незаменљив. Исто тако се дуго говори и пише — *преглед књига*, па ипак не ваља сад одједном место тога узети *књижни преглед*. Јер не само што се од имена предмета не граде, или се ретко граде придеви, поготову придеви који би означавали нешто што се конкретно односи на дотични предмет (иако, напр., имамо

придеве: *камени* и *шећерни*, никада се неће рећи *камена чврстина*, рецимо, *нити шећерна сласт*, него: *чврстина камена* и *сласт шећера*), — већ се тзв. објекатски генитив не може замењивати придевом изведеним од именице у генитиву; говори се: *ловљење јелена*, рецимо, *преглед оружја*, *распродаја стоке*, *берба винограда*; а не: *јелење ловљење*, *оружни преглед*, *сточна распродаја* и *виноградска берба*. Зато је једино исправно говорити и писати — *преглед часописа*.

2. „Манчестер гардијан“ је *опширнији*, али не и *мање опрезнији* и *скептичнији*. — За један од два појма који имају неједнаке особине опрезности и скептичности каже се да је *опрезнији* и *скептичнији*, а за други да је *мање опрезан* и *скептичан*. Може се казати да је један од другог *мало опрезнији* и *скептичнији*. То би значило да у малој мери има више опрезности и скептичности. Може, истина, један појам бити *мање опрезан* и *скептичан* од другог појма, само ако се пореде више таквих појмова између којих су два *опрезнија* и *скептичнија* од трећег, односно од свих осталих, ако их је више.

У случају какав имамо у наведеној реченици не ради се о томе. У њој се пореди *опширност*, а исто тако и *опрезност* и *скептичност* *лондонских листова Тајмса* и *Манчестер гардијана*, при чему хоће да се каже да према већој *опширности* последњег листа његова *опрезност* и *скептичност*, које по правилу треба да стоје у супротној сразмери са *опширношћу*, нису *мање*. Зато је требало рећи да је *Манчестер гардијан опширнији*, али не *мање опрезан* и *скептичан* (од *Тајмса*). Могло би се, додуше, помислити да писац ово није хтео рећи, већ је мислио да каже како је други лист *опширнији*, али и не *мање*, тј. не у мањој мери, *опрезнији* и *скептичнији*. Ако је тако мислио, а ово је *мање вероватно*, онда је требало да оно „не мање“, као узгредно додато, стави између запета. У овоме случају наведена реченица морала би се дати у облику: *Манчестер гардијан је опширнији, али и, не мање, опрезнији и скептичнији*“. А ово би значило да није за *мање опрезнији* и *скептичнији* него за онолико за колико је *опширнији*.

С.

3. „Као песник, међутим, Милов је био врло осредан.“  
 „... већ је то био уједно јединствен националан и просветан институт за подизање, за подржавање свесне српске интелигенције.“

„... да се спремам за јаван живот.“

И поред разлика које постоје у конструкцији наведених реченица, оне имају ту заједничку црту да је неодређени вид придева употребљен противно општој употреби.

Први пример претставља најтеже огрешење. Да би, као што је правилно, придев у предикату ставио у неодређени вид, писац је изменио и сам придев: *осредан* му се учинило сувише неправилно, те је написао *осредан*. Притом се свакако повео за примерима у којима имамо двоструке завршетке: *крајњи* и *крајни*, *спољњи* и *спољни*, али *осредњи* нема паралелни облик *осредни*, те је грешка двострука. Цели тај труд био би писцу уштеђен да је знао правило да придеви створени наставцима *-њи*, *-ни*, *-ји* и *-ски* н е м а ј у неодређеног вида. Према томе, требало је да напише:

Као песник, међутим, Милов је био врло *осредњи*.

У другом и трећем примеру није мењан сам облик придева, него је само употребљен неодређени вид *националан* и *просветан институт* и *јаван живот* уместо правилних облика *национални* и *просветни институт* и *јавни живот*. Придев *просветни*, а у овом значењу ни *национални* и *јавни*, нема неодређеног вида. Поред тога, у овом случају није постојао ни семантички разлог за употребу неодређеног вида чак када би он и био могућан. Све одредбе којима је институт (у првој реченици) ближе обележен: *јединствен*, *за подизање*, *за подржавање* итд. тако га квалификују да се одређени вид сам собом намеће.

Ни придев *јаван* у овом случају не може да се употреби у неодређеном виду, јер уз *живот* постаје стални атрибут, (као *бели лук*, *Нови Сад* итд.) и једино је исправно: *јавни живот*, *приватни живот*.

Према томе, те реченице је требало дати у облику:

... већ је то био уједно јединствен *национални* и *просветни институт* за подизање, за подржавање свесне интелигенције.

„... да се спрема за јавни живот“.

4. „*Рудници цара Соломона.*“ — Неколико дана били смо преплављени рекламним плакатима за филм под горњим насловом. Међутим, овај старозаветни владалац зове се у нашем језику *Соломун*. Тако га зове Вук у Рјечнику и Даничић у преводу Старог завета. И нема потребе дај се то име мења.

5. „... *И путујући стазама и богазама кроз врлетне крајеве најзад се обреа у питомим пределима Мачве.*“

Богаз је именица мушког рода турског порекла, и по Вукову Рјечнику значи *кланац*. Наведен је и израз: „Не познаје стаза ни богаза“ у генитиву плурала, који је исти и за мушки и за женски род. Исто тако може да се каже и „стазе и богазе“, јер је и акузатив исти за оба рода, али инструментал, који је писац хтео да употреби, гласи: *стазама и богазима*, а не *богазама*. Кад бисмо чешће загледали у Вуков речник, очевидно мање бисмо грешили.

6. „*Симон Сињоре снима на Корзици.*“ — Сваки читалац који је чуо име *Симон* или *Симеон* помислиће да је и *Симон Сињоре* мушко. Разуме се, ревносни посетиоци биоскопа боље су обавештени и знају да је то глумица, чије име на француском гласи *Simone*, с немим *e* на крају, коме у нашем језику одговара *a*. Страна женска имена која се свршавају на *немо e* не можемо без двосмислености да напишемо друкчије него с *a*, дакле *Симона*, *Жаџа*, *Мадлена* (*Simone*, *Jane*, *Madeleine*). И овако их треба писати где год је то могуће. Тешкоће тиме ипак још нису исцрпене, тако да преводиоци често имају муке с транскрипцијом; али тамо где тих тешкоћа нема, свакако се ваља држати духа нашег језика.

7. „*Утицај тектонике на формирање рељефа, а нарочито на правац тока, облик слива и облика у њему, је несумњив.*“

„*Јужна зона, која обухвата јужну подгорину површи, је означена као зона полукраишке привреде.*“

Већ по који пут указујемо на грубу грешку у стављању запете непосредно испред енклитике. Кад би писци прочитали гласно своје саставе пре него што их пусте из руке,



ту грешку не би чинили. У овим случајевима грешку није било тешко избећи. Енклитику је требало је ставити иза *несумњив*, у првој реченици, и иза *означена* — у другој, и све би било у реду.

8. „*Атлију приређен срдачни дочек.*“ — Правило је да придев у предикату треба стављати у неодређени вид. По својој суштини предикат се и изриче да каже нешто ново, дакле непознато, и тим самим неодређено. Иако овде *срдачни* није предикатив, ипак се осећа као такав уз објект, тако да има значење: *дочек који је био срдачан*. Али и без тога аргумента, довољно је то што је реч о дочеку о коме дотле ништа нисмо знали, па да очекујемо неодређени вид.

9. „*Стоседамдесетипет година учитељске школе у Сомбору.*“

„*Сточетрдесет година.*“

Овде су бројеви написани као што се пишу у саставима неких страних језика, и као што су их писале наше банке.

По нашем правопису бројеви који су сачували самосталност пишу се одвојено, дакле:

*Сто четрдесет и пет година итд.*

Св. II.

10. *Овиме се претплаћујем на дело.* — Инструментал једн. заменице *овај*, која је овде у анафорској (упућивачкој) служби, нема, у књижевном језику, овакав облик — с вокалом *е* на крају. Тај падеж у овој њеној употреби гласи једино *овим*. Нема сумње да је облик *овиме* настао према сличном облику заменице *тај*, тј. према *тиме*, које се не баш тако ретко може чути и у разговорном књижевном језику (каже се, на пример: *Нисам био тиме много задовољан — и сл.*). С друге стране, покретно *е* дошло је код ове једносложне показне заменице, употребљене самостално, свакако по угледу и на двојачке облике инструментала једн. упитно-односних заменица *ко* и *што* (*шта*): *ким* — *киме*, *чим* — *чиме*, којим је заменицама, у овом падежу, она по гласовном облику врло блиска: (*ким*, *чим*, *тим*). Или се може узети да се *е*, као покретни вокал, нашло и овде под утицајем пра-

вилних двојних облика датива и локатива, који такво *е* одавно имају (*овом — овоме, том — томе, оном — ономе*), као што је то било и са инстр. једн. заменица *ко* и *што*. За нас је, међутим, у овом тренутку много важније то да аналошки облик инструментала једн. ових заменица, тј. облик са *е* на крају, до данас још није стекао право на књижевну употребу (дакле, ни *тимае*, а још мање *овиме*). Зато га наши граматичари и не бележе у заменичкој парадигми.

11. *Откопано 100 костурева сараценских војника.* — Именица *костур* не спада у именице м. рода које у множини имају *ев* између основе и падежног завршетка. Такво проширење множинских падежа, као што је познато, имају, по правилу, једносложне именице с меким сугласником на крају основе (*ћ, ђ, љ, њ*, или *ј*) или са сугласником који је некада био мек па је затим у изговору очврсноу (то су предњонепчани сугласници *ш, ж, ч, ц*, и зубно *ц*). Што се тиче сугл. *р*, оно је у једних именица такође било меко; отуда данас: *цар-цареви*, а у других, многобројнијих, оно је одувек било тврдо; зато имамо: *дар-дарови, пар-парови* и др. Именица *костур*, уколико би и имала, као двосложна, какво проширење у множинским падежним облицима — то би било само *ов*, јер њено *р* није по пореклу меко (у Академијину историском Рјечнику, s. v. *костур*, стоји да се у правом значењу налази „у писаца нашега времена“). Али се њена множина јавља скоро увек само у краћем облику, без икаквог проширења: *костури*, ген. мн. *костура*, како треба да гласи и у горњој реченици.

Б. М.

---

**Наш језик** излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња прејшласта износи 300 дин., цена поједином броју је 60 дин. Прејшласту слашти Научној књизи (Кнез-Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слашти Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.

---

**СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА**  
**ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК**

---

# НАШ ЈЕЗИК

**НОВА СЕРИЈА**

**Књ. V св. 3-4**

**БЕОГРАД 1953**

## САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Б.: У добри час! . . . . .	81
2. М. Стевановић: Напоредна употреба инфинитива и презентата са свезицом <i>да</i> . . . . .	85
3. Ј. Вуковић: Граница слога и растављање речи на слоге . . . . .	103
4. А. Белић: Поводом расправе проф. Ј. Вуковића . . . . .	117
5. Р. Димитријевић: О једном случају употребе речи . . . . .	126
6. Ђ. Ст. Радојичић: „Втори век“ . . . . .	131
7. М. Ајановић: „Независно“ сложена реченица и однос про- стих реченица у њој . . . . .	134
8. Језичке поуке . . . . .	148

---

---

### УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

---

---

*Научна Ривта*

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ  
БЕОГРАД 1953

---

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

# НАШ ЈЕЗИК

Књига V

Нова серија

Св. 3—4

## У ДОБРИ ЧАС!

Основано је у Београду Друштво за српски језик и књижевност, које се и конституисало, развило своје везе по целој земљи, и у А. П. Војводини и на Космету. Ово друштво ће ширити љубав према нашем језику, износити његове лепоте и тумачити га свима који су жељни знања и поуке. Истина, наш је књижевни језик у исто време и народни, али свугде у свету књижевни се језик по неопходности удаљује од народног језика, заживи својим животом у делима писане књижевности. Наш је књижевни језик у данашњем облику свом још релативно млад и стално му пристижу посленици који са народног врела доносе свежу струју. Тако се он обнавља стално и срећа је за њ што то обнављање није завршено и неће се, вероватно, скоро завршити. Па ипак он постоји више од сто година. Њега су стварали и људи који нису познавали народни језик онолико колико је потребно у сваком поједином случају да се њиме оствари цела нова народна култура. Њега су стварали и људи који су сувише широко схватили Вукова начела и нису водили бриге о томе како их треба спроводити у живот. Истина, има и оних других који с успехом продужују дело великог Вука, који су постали његови помоћници и сарадници, иако Вука давно међу нама нема. Постоји већ устаљени, гипки, за све преливе мисли способни, а сврх свега звучни и мелодични књижевни језик наш, који нам даје могућности да се снађемо у сваком посебном случају. Он нам даје и обилних средстава да га бранимо од насртаја ма с које стране дола-

зили. Јер поред заиста изванредних стилских лепота код добрих писаца, има понегде и труња и наноса од којег треба заштитити наш књижевни језик. Треба стално истицати да је лепота књижевног језика један од првих услова и лепоте народне културе. Треба понављати свима, и младим и старијим, да је књижевни језик једна од најозбиљнијих страна наше културе, да се њиме не могу и не смеју титрати ни писци, нити ико други ко жели да се о његовом раду води рачуна у књижевности. Језик је духовни живот народни и духовни живот свакога ко пише и ради за свој народ.

У њему треба сви они који пишу да даду оно што је најлепше, најбоље и најснажније у њима, сваки откуцај срца и сваки, и најмањи, покрет душе. Нека се свако ту угледа на великог учитеља Вука Караџића. Он је сматрао народни језик као светињу; он му је служио као што се врши најсветија дужност, пазећи да се нигде не огреши о његове особине. Али је он знао, иако је био демократа и душом и телом, да књижевни језик мора бити добро одређен, добро ограничен, да би га могли сви прихватити. Отуда је поникла његова мисао о „општој“ или „опћенитој правилности“. То је засада нормативно мерило за наш књижевни језик. У тој општој или нормативној правилности језика нема ничега што се не би налазило и у народном језику, а, с друге стране, границе те правилности тако су широке да се нико жалити не може да га оне спутавају у стваралачком полету. Ствараоци књижевног језика треба добро да знају да ниједан језик на свету нема готових израза за све преливе мисли, и да напоредо са општим стваралаштвом мора ићи и стваралаштво у језику да се нове мисли изнесу на начин који им одговара. Никог нема који такво стваралаштво не би осетио као право и корисно за целину. Никог нема који би нешто извештачено, навлаш искривљено, па ма било и блиставо, а уствари срачунато на јевтин ефеќат и обману извесне врсте, примио за суво злато, па ма колико се говорило и викало у његову корист. Живи у народу нашем, живи у његовим културним претставницима осећање мере којим ће умети проценити праве вредности и одвојити их од патворених.

Питање је ту не само граматичке правилности већ изражајне снаге и високога домета; питање је ту стваралачке свежине и непосредности, једном речју, ту је у питању језичка динамика која крчи нове путеве и књижевном језику и целој култури нашој.

Књижевност и језик књижевни тако су непосредно и блиско везани да језик уобличује књижевно дело које од њега добија не само колорит него и део душе. Нарочито данас, када се од сваког књижевника и од сваког културног радника тражи да продубе културну садржину савременог друштвеног и народног развитака, да утврде високе вредности које се крију у његовом човечанском карактеру. Никада културни радници нису имали пространије поље за развијање оног дубоко хуманог што се крије у створеним делима и све новим подухватима наших људи, што заслужује да буде изнесено не само као поука поколењима израсла из самог живота него и као право лице времена у којем живимо.

Све се то добро зна и значајни наговештаји већ су ту. Сва је прилика да ћемо у скором времену имати осветљене различне стране нашег културног живота онако како је он протекао и како протиче. Јер се не може претпоставити да наш народ који је у најтежим приликама за време окупације (од 1941—1945) изнео на површину велика дела неће и у мирно време показати своју стваралачку моћ. Народ је јединствен у свим својим духовним и моралним манифестацијама, и зато смо ми уверени да и стваралачки рад мирнога времена не може заостати ни по снази ни по лепоти за оним што се стварало у љутим окршајима када су и темељи данашњој земљи нашој онако снажно постављани.

Ето, ту културну драгоценост нашег језика и књижевности узели су на себе да негују, разрађују, приносе ближе разумевању младих нараштаја претставници наших школа, а, нарочито, то морам особито истаћи, претставници средњих и средњих стручних школа. На први позив да се око овог посла искупе, они су се сакупили у великом броју и поставили темеље своме будућем раду.



И часопис, и нарочити курсови, и различне врсте предавања и рад са школске катедре, све треба да буде разумно искоришћено да се подигне вера у нашу културу, да она ојача свугде где се наша реч чује, да наша књижевност и наш књижевни језик постану средиште културе нашег образованог човека. То не тражимо само ми, то траже од своје просвете и својих просветних радника и најкултурнији народи на свету. То су код нас осетили просветни радници сами и, без иједне речи о своме положају или стању, то су исписали на застави коју су поболи. Зато их ми и нарочито поздрављамо јер осећамо да је тај покрет изашао из дубине њихових осећања и љубави према нашем језику и нашој књизи. То нам је и поуздано јемство да успех оваквог покрета неће и не би смео ни у ком случају изостати.

А. Б.

## НАПОРЕДНА УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА И ПРЕЗЕНТА СА СВЕЗИЦОМ *да*

Употреба ова два облика у истој служби допуњавања глагола и других израза непотпуног значења занимала је и занима и писце и читаоце, па је, као таква, разуме се, свраћала на себе пажњу и језичких стручњака. Њу нису превиђали ни граматичари српскохрватског језика. Нарочито је у новије време нису превиђали ни најпознатији међу њима. Они су, по моме мишљењу, углавном тачно оценили да су та два облика у функцији у којој се и један и други употребљавају еквивалентни. Али зато што се они ту, управо због овога, не срећу једнако често у свим областима где се говори нашим језиком — не подједнако често ни код свих наших писаца — што се у неким говорним областима употребљава само један од њих, а у другима скоро искључиво онај други, — оно што налазимо у нашим граматикама понекад ни с практичне стране није довољно. То, поготову, не може да задовољи нашу радозналост у тражењу стилских ефеката, а још мање да нам да објашњење синтаксичких могућности за употребу ова два различита облика у истој служби. Због тога се у вези с понеким питањима о језику, нарочито у новије време, више пута указивало на овај проблем двојаког облика допуње изразима непотпуног смисла.

Говорило се, и то врло често, да је један од ових облика (инфинитив) особина језика само хрватских крајева и хрватских писаца, а други (презент са свезицом *да*) искључиво српска особина. Износила су се мишљења да нема апсолутно никакве, значи ни синтаксичке ни стилске, разлике у значењу између њих; да те разлике, уколико их има, највише могу бити стилског карактера; да нису само стилске него и синтаксичке природе итд.

И ја сам, сам се, у чланку *Инфинитив и свезица „да“ с презентом* (Наш језик III, 1935, 282—288) једном већ позабавио овим питањем. На анализи примера које сам узео из по једне приповетке или чланка од неколика савремена писца и из двеју глава Даничићева превода Старог завета тамо сам показао:

1) да је несумњиво тачна констатација граматичара (Т. Маретића и А. Белића) о напоредној употреби инфинитива и презента са свезицом *да* у служби допуне глаголима и изразима непотпуног значења;

2) да је код писаца из источних наших крајева све чешћа употреба презента са *да* у овој служби;

3) да је разлика између једног и другог допуњивачког облика овде стилског карактера и да их савремени писци на блиском отстојању најчешће употребљавају наизменично;

4) да само у одређеним случајевима (у случају допуне облику презента од глагола *штети* и уопште, а посебно кад је тај облик одричан) ове две допуне ни синтаксички нису потпуно истоветне.

И у још једној прилици узгредно сам се дотакао овог питања. У своме одговору на анкету Летописа Матице српске, објављеном (у септембарској свесци овога часописа 1953) под насловом *Карактер разлика у књижевном језику Срба и Хрвата*, поред неколика друга, узео сам и ово питање као доказ за нетачно приказивање инфинитива у служби допуне као особине језика хрватских писаца, за разлику од употребе презента са свезицом *да* у истој служби, што је наводно особина само српских писаца. У овоме чланку сам нагласио да је природно што је балканска језичка особина губљења инфинитива имала јачег утицаја на писце из области јужне и југоисточне Србије, у којима службу допуне врши једино презент, јер је инфинитив тамо потпуно нестао из употребе, и што се ова особина из те средине шири на суседне области, па је отуда сасвим разумљиво што писци из источних крајева инфинитив нешто ређе употребљавају од писаца који су по роду из крајева где инфинитив још увек живи у широкој употреби. Али сам, у вези с тим, иста-

као и да „сигурно нема ни једног српског писца, ма где да се родио, који би ту као допуну употребљавао само први [тј. презент са да] а не и други облик“ [инфинитив] и да и „писци из западних крајева, . . . не само писци Хрвати него и Срби, чешће од оних првих у служби ових допуна употребљавају инфинитив“. А на примерима из десетак хрватских писаца (из њихових приповедака објављених у једној антологији савремене прозе пред Други светски рат) показао сам да хрватски писци у служби о којој је реч и са истим значењем употребљавају презент са свезицом да (наравно поред инфинитива) ништа ређе од српских писаца, уколико ови последњи нису из области где је инфинитива сасвим нестало или је врло редак у употреби (в. на означеном месту стр. 132 и 133). И сада сам се, при прегледу више материјала и из већег броја и српских и хрватских писаца, из свих наших крајева, потпуно уверио да су у овоме погледу тамо изнети а овде сад поновљени закључци сасвим тачни.

Са истим мишљењем у вези с разликом и сличношћу између српских и хрватских писаца у погледу употребе инфинитива и презента са свезицом да у служби допуне среди смо и код других стручњака који су овај проблем у последње време додиривали. Такво мишљење изнели су недавно М. Московљевић у једном популарно-стручном чланку (у београдском недељном листу *Нин* од 16, XI, 1952) и Д. Брозовић у чланку *О вриједности инфинитива и презента с везником да*, који је објавио у *Језику*, часопису за културу хрватскога књижевнога језика (год. II, св. 1, 1953). И што се тиче те стране питања нема потребе да се задржавамо на њиховим чланцима. Али се у погледу синтаксичке вредности ова два глаголска облика у означеној служби ја не слажем с Московљевићем и Брозовићем, па сматрам да ће и с практичне стране бити корисно, а за проучавање синтаксе нашег језика свакако врло потребно ово питање детаљније расправити.

Пишући свој чланак Брозовић се није осврнуо на закључке до којих сам ја у своме горе наведеном прилогу дошао (у популарно-информативном чланку, какав је Московљевићев, то, наравно, није ни било потребно чинити), а није

му, вероватно, ни био при руци. Ипак је он — што је сасвим разумљиво — дошао до неких закључака о разлици између инфинитива и презента са *да* у истој служби које сам и ја извео (мислим на њихову разлику у служби допуне одричним облицима глагола *штети*). Б. и ја се слажемо и у томе да иначе разлике између ова два облика у тој служби најчешће имају само стилски ефекат. Он, додуше, овде истиче и ритамски моменат који ја, признајем, ту не могу да осетим (реч је о прозним саставима). Али Брозовић, као и Московљевић уосталом, налази синтаксичке разлике и тамо где их ја не осећам и где их, судећи не само по сопственом осећању него, јамачно, и по употреби код наших савремених писаца, и Хрвата и Срба, мислим, никако и нема.

Брозовић, зачудо, иако наводи нешто примера из језика појединих писаца, није навео ни један случај за употребу овог или оног облика (инфинитива или презента с *да*) у коме би се заменом оним другим обликом променило значење конструкције у којој се употребљавају. Он, осим тога, наводи мишљења граматичара о синтаксичкој еквивалентности дотичних облика, наводи Маретића, загребачки колектив (Брабец-Храсте-Живковић) и Стевановића, али при крају даје формулацију која не може бити примљена. Говорећи о употреби презента са свезицом *да* „место инфинитива“ он, и не сасвим верно, цитира оно што Стевановић каже у својој граматици, па продужава и тврди како се у нашим „двјема“ граматицама [зашто сад „двјема“ кад је навео три?!] износи једно, а штокавско језички осећај говори друго. Тај осећај се, тврди Брозовић, слаже с д-ром Московљевићем, који дословно каже:

1) „Ако глаголска радња није везана за одређено време или случај, или ако потстрек за извршење радње долази изван субјекта, онда се употребљава инфинитив: „Овдје не смем пушити“ (јер је забрањено), онако исто као што се каже: „Овде се не сме пушити“, а не: „Овде не сме да се пуши“.

2) Ако извршење радње допунског глагола зависи од заједничког субјекта, онда се инфинитив може заменити садашњим временом са свезицом *да*: „Желим да идем“, „Морам да му то кажем“, што значи осећам потребу да му то

кажем. У оба ова примера употребљава се, наравно, и инфинитив“.

Прихватајући ова правила, Брозовић додаје да би се „друго правило морало надопунити ријечима: *Ако допунски глагол означава што трајно или опћенито, боље је узети инфинитив, а ако означава што часовито или конкретно, боље је узети презент с везником да*“ (в. на означеном месту, стр. 15). И уопште Брозовић мисли „да је то разликовање у значењу још знатније“. О овоме мишљењу и о изнетим „правилима“, о дискусији примера који се у њихову потврду наводе и о њиховој одрживости или неодрживости ја овде и мислим да говорим. Али ћу прво изнети свој однос према ономе што неки писци граматика српскохрватског језика о овоме питању, као несумњиво потребно, дају у својим књигама. Тај мој однос је сасвим друкчији од Брозовићева, не наравно зато што се међу писцима граматика налази ово или оно име, не чак ни због тога што се међу њима налазе и тако крупна имена као што су Маретић и Белић, него искључиво зато што ти наши граматичари нису, како се то често погрешно мисли, ишли само за некаквим језичким теоријама које би биле без везе са живом грађом народног и књижевног језика, него пре свега за „штокавским језичким осећањем“, коме је, како смо већ рекли, по Брозовићу супротно оно што се у граматицима даје о овоме питању. Ја мислим да се и овде мишљење тих граматичара може узети као врло значајно, јер су они своје књиге писали на основу одређене и језички сасвим поуздане грађе, искључиво са штокавскога терена. Готово је сувишно истицати да је Маретић писао своју граматику на основу језика Вука Караџића, Ђ. Даничића и језика народних умотворина из Вукових збирки, као и на основу језика још неколико писаца, опробаних вуковаца. Зна се да су школске граматике А. Белића, поред нових погледа на језичка питања, имале и ту одлику што су рађене према материјалу из савременог, па и из разговорног савременог језика. А у двома последњим књигама, у граматици загребачког колектива и граматици потписаног, одмах пада у очи претежно обиље примера узетих из савремених писаца. Ипак

ја не сматрам да је за тачно утврђивање значења инфинитива и презента са свезицом *да* у њиховој заједничкој служби довољно оно што се налази само у тим књигама, већ мислим да је ради тога потребно размотрити ово питање на знатно обимнијем материјалу узетом из већег броја писаца, па сам то и учинио.

## I

Поред примера датих у навођеним граматицама и оних што је на основу њих ово питање расправљано у Московљевићеву, Брозовићеву и моја два поменута чланка узео сам примере које сам нашао на по 20—30 страна (неки пут их је могло бити мање, а некад и више) текста из 18 писаца од Вука Караџића и Прота-Матије Ненадовића до Г. Ковачића, М. Јлалића и Д. Ђосића\*.

На овоме ће материјалу, нема сумње, моћи да се да потребно лингвистичко објашњење, односно образложење момената који допуштају напоредну употребу два дотична

\* Језички материјал сам узео из дела:

- 1) И. Андрић, Травничка хроника, Београд 1945, овде га означавам скраћеницом — ИА;
- 2) Viktor Car Emin, Udesni dani, Zagreb 1951 — ВЦ;
- 3) Б. Ђопић, Пролом, Београд 1952 — БЂ;
- 4) Б. Ђосић, Покошено поље, Београд 1953 — БЂос;
- 5) Д. Ђосић, Далеко је сунце, Београд 1951 — ДЂ;
- 6) М. Ђилас, Nova misao, br. 11, Beograd 1953 — МЂ;
- 7) Вук Караџић, Вукова књига I, Београд 1932 — ВК;
- 8) П. Кочић, Целокупна дела I, Библи. српских писаца — ПК;
- 9) С. Ковачић, Izabrana djela, Zagreb 1951 — ГК;
- 10) М. Крлеџа, Bitka kod Bistrice Lesne, Zagreb 1950 — МК;
- 11) Ј. Лазаревић, Целокупна дела, Библи. српских писаца — ЈЛ;
- 12) М. Јлалић, Први снијег, Београд 1950 — ЈЛ;
- 13) С. Матавуљ, Бакоња фра-Брне, Београд 1945 — СМ;
- 14) М. Миљанов, Целокупна дела, Библи. српских писаца — ММ;
- 15) В. Назор, Изабрана проза, Београд 1950 — ВН;
- 16) П. М. Ненадовић, Целокупна дела, Библи. српских писаца — ПМН;
- 17) В. Петровић, Препелица у руци, Нови Сад — ВП;
- 18) Ј. Сидак, Nova misao, br. 11, Beograd 1953 — ЈШ.

глаголска облика у истој функцији, као и семантичко-синтаксичка условљеност разлика између њих, наравно — уколико се те разлике осећају, и тамо где се осећају.

При прегледу материјала нађеног код наведених писаца, пре свега пада у очи да се уз већину глагола и израза као допуна њихова непотпуног значења чешће употребљава инфинитив. Тамо смо, да примера ради покажемо, нашли да је уз различите облике глагола *моћи* инфинитив употребљен 206, а презент 97 пута; уз глагол *морати* инфинитив 69, а презент 34 пута; уз *почети* (*стати, узети, престати*) инфинитив 88, а презент 55 пута; уз *смети* инфинитив 15, а презент 4 пута; уз разне придевске, прилошке и именичке изразе непотпуног значења инфинитив 23, а презент 13 пута (бројке за случајеве са по неколико примера не наводим, али истичем да нисам нашао ни једног јединог у коме би се употребљавао само инфинитив или само презент са *да*; а облике допуне уз глаголе *требати* и *хтети* нисам пребројавао зато што, како ћемо то ниже навести, употреба једног или другог облика зависи и од посебних момената). Али ово не значи ништа друго него да се код већине писаца из којих смо узели материјал инфинитив у овој служби много чешће, код неких — неупоредиво чешће употребљава. Код Бука смо на 52 инфинитива нашли 4 презента са свезицом *да*, код М. Миљанова на 40 инфинитива — 2 презента, код С. Матавуља 50 инфинитива а 5 презента, код Горана Ковачића 13 инфинитива а 3 презента. Указујући, сасвим узгредно, на занимљивост чињенице да највећу бројну несразмеру једних и других облика у корист инфинитива нисмо нашли код хрватских него код српских писаца, — нарочито истичем да се на основу ове несразмере бројног односа једних и других примера не може давати ни стилско преимућство конструкцији с обликом инфинитива, а још мање се може закључивати да она синтаксички више одговара природи српскохрватског језика.

Ја сам, напротив, анализирајући цео овај материјал, поново дошао до закључка да се оба облика могу употребљавати напореда као допуна израза непотпуног значења захваљујући њиховој синтаксичкој истоветности у овој



функцији. А ако се у извесним случајевима свакад не би могао узети један облик место другог (инфинитив место презента с да и обрнуто), то зависи од посебних опет семантичко-синтаксичких момената, али не од ових момената самих тих облика, већ од посебних значења оних глагола које допуњавају, односно од одлика које поједини ти глаголи у вези с овим имају.

Што се подлеже утиску да се глагол *требати* (и *валати*) не може слободно допуњавати (кад инфинитивом а кад презентом) као остали глаголи непотпуног смисла, узрок је свакако у превиђању посебног значења овога глагола и његове особине да се у томе значењу употребљава само безлично, у облику 3 л. једнине. Не само у примерима као што су:

*Треба да имаш* увек пред очима ИА 225; *Треба да се причувате* од усамљених кућа МЛ 89; *Треба да пошљемо* ПМН 117; *То треба да штете* ПМН 121; *Не треба да идемо* у цркву ГК 21; *Триба да цркву запечатимо* СМ 138 —

где одмах падају у очи различити облици лица управног и допунског глагола него и у случајевима какве имамо у реченицама:

Реци му шта *треба да зна* и *да ради* ВП 8; *Треба да пошље* жупнику глас ГК 11; *Опасна места . . . треба брзо да обилази* ДЂ 212/213; *И вођа треба да обере* МК 4 —

у којима су облици оба глагола привидно истог лица, а њихови субјекти су различити, — презент са свезицом да никако не би могао бити замењен инфинитивом, јер је управни глагол безличан, док се допунски односи на одређено, иако говору неприсутно лице. А кад оба глагола немају заједнички субјект, не може бити говора о допуни у облику инфинитива ни једном другом, па ни глаголу *требати*. Овим поводом је потребно указати на неспретност формулације у Москов-

љевићеву 2-ом правилу, које Брозовић усваја и према коме се инфинитив може заменити садашњим временом са сvezицом да ако извршење радње допунског глагола зависи од заједничког субјекта. Из овога би излазило да се презент може употребити једино кад је субјекат исти, а не и када управни и допунски глагол имају различне субјекте. А то, међутим, није тачно. У овоме другом случају презент се једино и употребљава, па је требало рећи обрнуто, да се уз дате услове место презента са сvezицом да као допуна може употребити инфинитив. Према изнетом правилу излази да је инфинитив у дотичној функцији могуће заменити презентом само ако је субјекат исти. А ако то није? — Значи да инфинитив овде мора остати. Мора, дакле, остати у служби у којој се не може употребити! Јер се он, познато је, не може употребити као допуна глаголу ако с њим нема заједнички субјекат.

Московљевић, иначе, посебно о глаголу *требати* у својем чланку сасвим тачно каже да се уз њ, „ако се зна субјекат [свакако његове допуне] мора употребити лични глаголски облик“ допунског глагола. Али се ја с њим не могу сложити када тврди да је „потстрек замени инфинитива [мисли, сигурно, у свим овим случајевима] потекао од глагола *требати* кад нема личних глаголских облика“. Остављајући, бар засад по страни то што услов за употребу презента са сvezицом да у служби допуне, бар по моме мишљењу, неће овде бити аналошког већ управо синтаксичког карактера, истичем да је и ту превиђена чињеница да је употреба овог облика обавезна само када су различити субјекти једног и другог глагола, а у томе случају — понављамо оно што је добро познато — не може бити речи о употреби инфинитива не само уз *требати* него ни уз остале глаголе непотпуног значења. И овде се може говорити о напоредној употреби оба облика у служби допуне само када је исти субјекат и управног и допунског глагола. У овоме пак случају неупоредиво чешће стоји инфинитив. То нам говори и наш материјал, у коме смо нашли 42 инфинитива према 5 презентата. А и сасвим је разумљиво што уз безлични глагол (*требати*) иде безлични облик (инфинитив), утолико разумљивије што кон-

струкција с презентом за неодређени субјекат захтева друкчији, гломазнији и у нашем језику мање обичан пасивни реченички склоп, какав имамо у примерима:

*И њима треба све да се постави* готово МК 4; *Гној треба да се испод њих иструже* МК 4; *Треба да се дубоко оре* МК 4; *Треба да се схвати* правна свијест фронта МК 14; *У моменту кад треба да се пређе* Мошава ДЂ 222.

Ово ипак не значи да се место инфинитива тамо где он стоји, не би могао употребити и презент са сВЕЗИЦОМ *да*. Напротив, у реченицама:

*Сад је требало народу суд поставити* ПМН 109; *Треба га пренијети* унутра ГК 25; *Из те шкрте земље треба исциједити* толико ГК 11; *Не треба свакога ни примити* ДЂ 225; *Требало је стрелати* типа ДЂ 225; *Треба ли кандила чистити* прахом од креде ВП 13; *У управу треба изабрати* два три професора БЋос. 219; *Требало је и то заборављати* ИА 226; *Ту не треба каљати* руке ИА 230; *А колико би хиљада Словена требало припустити* томе граду ВЦ 249; *О разлозима економским и географским не треба трошити* ријечи ВЦ 249; *Чињеницама треба приступити* савјесно МЂ 774; *О томе треба наравно опет говорити* ЈШ 787 —

и у свим оваквим примерима место инфинитива би могао стајати презент са *да*, наравно у одговарајућој конструкцији целе реченице. Одиста, ако бисмо горње примере узели у облику: *Сад је требало народу суд да се постави*, *Треба да се пренесе* унутра, *Из те шкрте земље треба да се исциједи* толико, *Требало је да се стрелати* тип; *Треба ли кандила да се чисте* прахом од креде? итд. — њихов смисао се ниуколико не би изменио. Синтаксички моменат би, дакле, остао потпуно исти, само би стилски ефекат био нешто друкчији. Ово нам потврђује и чињеница што су од пет нађених и горе наведених примера с обликом презента уз глагол *требати*

— четири из једног истог писца, из М. Крлеже. То ће опет рећи да је ово једна од одлика његова стила, али не и да, како се тврдило, „ти исти презенти не би давали никакву снагу српском писцу\* и да би он [мисли се српски писац] морао тражити друга изражајна средства, да постигне исти стилистички ефекат, што га је Крлежа постигао с помоћу да и презента“ (Dr. P. Guberina i Dr. K. Krstić, *Razlike između hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika*, Zagreb 1940, str. 53).

Није, додуше, нелогично мислити да се у служби за допуну и глагола *требати* и осталих по смислу непотпуних глагола за исти субјекат почео употребљавати „презент са свезицом да место инфинитива“ по угледу на случајеве искључиве употребе првог облика у функцији допуне када се ова не односи на исти него на други субјекат (према: *Треба да купим*, *Треба да купиш*, *Треба да он купи* и: *Треба да се купи* место — *Треба купити*; према *Желим да дођеш* и *Желим да дође* — *Желим да дођем* место: *Желим доћи*). Уз претпоставку да се ту некада искључиво инфинитив употребљавао, ово је, штавише, и врло вероватно. Али је битно то што је презент са свезицом да у савременом српскохрватском језику овде на своме месту и кад припада истом, као кад се односи на други субјекат. А несумњиво је потребно задржати се на питању откуда инфинитив у овој служби.

За овај облик се зна да је то по своме пореклу глаголска именица у дативу (прави инфинитив), односно акузативу (некадашњи супин) — и у једном и у другом случају финалног значења (в. К. Brugmann, *Kurze vergleichende Grammatik*, §§ 807 и 811), па је јасно што се и кад је постао глаголским обликом могао употребљавати у служби овакве модалне допуне. Он се, доиста, у овој служби и употребљава уз поједине глаголе да означи циљ с којим се врши њихова радња, али данас не свугде у српскохрватском језику, већ само у чакавском, кајкавском и у неким говорима штокавског дијалекта на западу. Он се среће, додуше знатно ређе, и у новијем књижевном језику. У материјалу код прегледаних писаца нашао сам по један пример: код П. М. Ненадовића (*Који ће остати око нахије страже чувати*, стр.

109), М. Крлеже (Он је остао лежати у јарузи, стр. 28) и Горана Ковачића (Вели, идем пригледати у виноград, стр. 19) а три примера (Па овако шједосмо ужинаги 77, Пошли смо тражити своју праву 78, Закључо кућу и лего спавати 162) код П. Кочића. У књижевности старијих епоха употреба инфинитива у овој служби била је знатно шира. Примери такве његове употребе обични су и у народним песмама, као у стиховима:

Сједе Марко вечерати с мајком;  
— Ево т' идем погинути, душо,  
У табору честитога кнеза, и сл.

Из овога се ипак не може закључивати да се и реченица са презентом и свезицом да и у давној прошлости није употребљавала у истој служби. Могло би се чак поставити питање да ли је употпуности тачна констатација П. Будманија да „ова конструкција долази од XVI вијека“ (в. Рјечник ЈАК. под да А. 2. с.) ако то значи да је пре није никако било у нашем језику. Јер не треба сметати с ума да чак у футуру већ у старословенским споменицима XI века срећемо употребу везе да + презент место инфинитива (в. Стј. Куљбакин, Неколико речи о конструкцији да са инфинитивом... — Зборник А. Белића I, Београд 1921). Други део Будманијеве констатације изнете на наведеном месту, који гласи: „у садашње вријеме је обичнија него је прије била“, — свакако је тачан. Међутим, врло ретка употреба ове конструкције и чињеница да у Академијину речнику нема много грађе из времена пре краја XV века могли су учинити да је састављачу речника и промакао који пример. Али, ма колико да је то питање од значаја, ми нисмо себи поставили задатак да утврђујемо датум када се први пут јавила ова конструкција. За нас је битно, како мало пре рекосмо, да је у савременом српскохрватском књижевном језику, и у дијалектима који су у његовој основици, таква модална реченица не само обичнија од инфинитива него је у више говора и код већине данашњих писаца једино она у употреби. А макар да је одавде, и уопште из некадашње слу-

жбе где се употребљавао „да се њим означи намера, циљ или жеља“, лако схватити да је инфинитив „могао добијати и друга модална значења“, ипак се ништа друго не може тврдити него да се ту, по речима проф. Белића, „развила потпуна адекватност реченице да + презент и инфинитива“, јер „нема сумње да су на тај начин и обрнуто, од реченице са да + презент многа значења могла прећи и на инфинитив (в. предавања А. Белића, Историја српскохрватског језика II, Београд 1951, стр. 296—297). И погрешно је говорити да се у служби допуне употребљава презент са свезицом да место инфинитива или обрнуто — инфинитив место реченице да + презент, јер се и један и други облик овде употребљавају у својој правој функцији.

## II

За нас је у овом питању најглавније утврдити шта данас у функцији односне допуне одржава употребу једног и другог облика. Ово је тим потребније што сâм облик инфинитива сада не садржи у себи никакву модалност или какво било слично значење које он има у конструкцији заједно с глаголима и изразима што их допуњава. А тешко је веровати да би се у синтакси једна особина сачувала по традицији и пошто се изгуби осећање значења на коме се заснива. Ја мислим није ни овде у случају са инфинитивом. Овај облик сâм за себе више не значи ништа осим имена глаголске радње, односно стања везаног за извесно време које (време мислим) означавају такође други моменти, а не сам облик инфинитива. У примерима:

Рђави политички интерес је могао *гонити* у погрешку МЂ 778; Могла бих *доказати* ЈЛЈ 20; Ми такву историју не можемо *радити* ЈШ 788; Онда је једнога дана претседник банке могао *саопштити* БЂос. 221; Није никако могао на њу *привићи* ВН 111; Зар, се не може *прескочити* БЂ 228; А може се *догодити* МК 7; Потешкоше тамо, али не могоше *изићи* од Балегана СМ 134; Ама како су могли *ући* ПК 158; Данас мора *свршити*

ВП 18; То би се морало на неки начин *сажети* МЂ 775; Ми смо тако морали *почети* ЈШ 790; Морали смо *затворити* ВН 105; Ноћас морамо *прећи* преко ДЂ 237; Није хтио јасно *рећи* ВН 102; Она неће *живјети* дуго МЂ 774; Не хтје *излазити* док се ручак не сврши СМ 102; Поче немирно горе и доле *ходати* ПК 156; Па га стаде *тражити* СМ 142; Узме пушку и почне *стријељати* МК 31; Они се не желе *одвајати* МЈ 89; Не смем ништа *учинити* ЈЛ 11; То се не смије *расипати* БЂ 539; Не смијемо *потцјењивати* ВЦ 259; Не зна још ни *писати* ВН 113; Бијаше лако *шмигнути* ВН 112; Немогуће је *друкчије радити* ЈШ 791; Бих био у стању *оженити се* . . . ЈЛ 6; Неће бити *вриједно живјети* ВЦ 249; Тешко је *рећи* МЈ 92; То је само ркаћ кадар *учинити* СМ 160 и сл. примерима —

инфинитиви казују: шта је могао рђави политички интерес [могао је *гонити* у погрешку], шта бих могла [могла бих *доказати*], шта ми не можемо [не можемо *радити* такву историју], шта је могао претседник банке [могао је *саопштити*] . . . , шта би се морало [морало би се *сажети*] . . . , шта морамо [морамо *прећи* преко], . . . шта није хтео [није хтео јасно *рећи*], . . . шта стаде [стаде *ходати*], . . . шта се не смије [не смије се *расипати*], . . . шта не зна [не зна ни *писати*], . . . шта неће бити *вриједно* [неће бити *вриједно живјети*], . . . шта је кадар ркаћ [ркаћ је кадар то *учинити*].

И у овим и у свим другим оваквим случајевима инфинитивом се означава, тј. именује глаголска радња. То је управо данашња служба инфинитива. И зато је он овде, више од сваког другог облика, на своме правом месту и, исто тако, зато се намеће закључак да се други облици, уколико у тој служби долазе, употребљавају место инфинитива или да се њима, како се још несрећније каже, ту замењује инфинитив. Уствари, и ти облици, управо тај облик, тј. презент са свезицом *да* (јер се поред инфинитива једино он ту употребљава) по своме основном значењу такође може вршити ту службу; и он је у функцији односне допуне такође на своме месту, па је једино исправно говорити о напоредној употреби

ових двају облика у тој служби. Али како се у самом презенту са свезицом *да*, с једне стране, друкчије него у инфинитиву, осећа значење модалности, а, с друге стране, конструкција непотпуних израза са овим обликом у њиховој допуни, исто тако као кад је инфинитив употребљен у тој функцији, има једнако модално или какво слично значење, намећу се два врло важна питања и то:

1) да ли се презентом везаним за управни непотпуни израз свезицом *да* казује и да ли се, као инфинитивом, може казивати само име глаголске радње, тј. да ли се њим може именовати радња, другим речима — да ли се може изрећи: шта се хоће, шта се може, шта се мора, шта се сме, шта се почиње итд. и

2) да ли се јаче осећа модалност у конструкцији с допунским обликом (с презентом) који и ван ње може у себи имати то значење него када је уз исту конструкцију употребљен облик који сам за себе тога значења нема (инфинитив).

Одговором на ова два добиће се одговор на главно питање — има ли синтаксичке разлике између инфинитива и презента у функцији допуне глаголима и изразима непотпуног значења.

Ја мислим да презент ту, иако очевидно најчешће у модалној служби, такође казује првенствено име допунске глаголске радње, јер се, данас је познато, овим обликом ван индикативне, тј. ван праве временске службе његове, казује само оно што означава основа датог глагола. У свакој прилици, па и овде, презентом се означава истовременост радње са одређеном ситуацијом из које проистиче модалност, квалификативност и слична посебна значења. Али будући да се сва та посебна значења одређују ситуацијом (модалност, квалификативност и слична им значења) и будући да се из ње тачно схвата и сама напоредност, као основно значење презента, што се лепо види у конструкцијама с глаголом *почети* и сл., где нема ни модалности ни квалификативности, него се износе реалне и реализоване радње, — остаје да сам облик презента казује оно што се ниједним другим моментом из целе ситуације не означава, а то је оно



што се садржи у основи самог глагола, оно исто, дакле, што се казује обликом инфинитива. Ово, по моме мишљењу, и омогућава употребу презента напореда са инфинитивом у служби о којој говоримо.

Мада се у допунским презентима примера:

Запали у неку мртву бару из које не може да се макне МЛ 99; Има речи и предмета које могу да га покрену и узбуди ИА 213; Могао је сада да иде ВЦ 247; Друкчије и не може да буде МЂ 770; Ми морамо ноћас да пређемо ДЂ 236; Морају да се напрегну све силе МК 4; Стража [је] морала да пуца за њим МЛ 225; Није хтео да мисли МК 20; Па би хтио да их утјеши СМ 141; Није хтео ни једне речи да одговори ИА 230; Па је тако хтео да штеди БЂос. 211; Хтео бих да укажем на моменат ЈШ 790; Хтео сам да останем затрпан ВП 21; Он зажеле да ме разбије ДЂ 207; Ко је смео да прође поред шатора ИА 229; Ми смо мислили да дамо марксистичку интерпретацију ЈШ 790; Он је био готов да врши дужност обвезника БЂос. 215; Њена је дужност да их само потврђује МЂ 772; Један домаћи завод принуђен је да затвори своје шалтере БЂос. 221 и њима сличних —

не казују стварне него само остварљиве радње, које се могу, које се морају, које се хоће (односно желе), смеју или мисле, за које постоји готовост, дужност, принуда да се врше; мада су, према томе, све то најизразитији примери модалног презента, — ипак се на основу тога не може тврдити да сами облици презента, ни заједно са свезицом којом су везани за управне изразе, означавају ту модалност. Она се садржи у изразима које допуњују, а облицима презента се изриче: шта се може, шта се мора, шта се хоће, сме или мисли, шта је дужност и томе слично чинити, њима се, дакле, само именује глаголска радња, као и обликом инфинитива.

Реализоване радње у смислу стварног вршења у означено време не казују се ни презентима у случајевима какве имамо у:

Ви не знате да *играте* ЈЛ 13; Не умије попут Ка-  
вурa да *искористи* ВЦ 253; Није умео јутрос да *схвати*  
244; Умију да *одбаце* бригу МЛ 100; Није умео да *одоли*  
БЋос. 217; Није умео да *чува* ИА 214 и др. оваквим.

А иако лако погађамо да су конструкције са презентом у допуни квалификативне, не значи то да је моменат који им даје овај карактер у допунском облику. Њега у себи садрже управни глаголи, а презент у допуни је и овде употребљен да искаже; шта се уме, шта се зна. И овде он, исто онако као инфинитив, казује само име глаголске радње.

Још је најјасније да презент у служби допуне глаголима у примерима као што су:

Само је почео да га *хвата* сан ДЋ 207; Поче чак и да се *шали* ДЋ 216; Људи су стали да *трче* МК 26; Тако је земља почела да *скаче* МК 26; А претур поче да се *хвали* СМ 113; Почеше да *круже* прво неповољне вести ДЋ 220; Његова је снага већ почела да *малакше* ВН 99; Поче весело да се *смеје* ЈЛ 11; Почели смо да *постављамо* себи питања ЈШ 788; Почеше да се *успињу* к шумовитој висоравни МЛ 94; Давно је почео да се *привикава* ИА 226; Једна мисао стала је да се *увлачи* под моју ћелу ВЦ 260; Поново поче да *шиба* БЋ 534; Узе да *храбри* омладинце БЋ 546 и др. —

не казује ништа друго, већ искључиво име глаголске радње. У овим и оваквим случајевима није реч ни о каквом индивидуалном, личном односу према радњама у допунском презенту, већ су то радње које су се стварно почињале вршили у означено време (а могле би се почињати и у време говора, као и после тога времена), које је у сваком посебном случају одређено не само ситуацијом што се приказује него и временом управног глагола у које пада и радња, управо почетак радње допунског глагола. Иако ово нису модалне конструкције, и у њима је, дакле, основни синтаксични моменат — а то је и у овоме случају истовременост — означен управним глаголом, док допунски презент, казујући оно што основа дотичног глагола значи, и овде само именује глаголску радњу.

Синтаксичку еквивалентност допуне презентом с да и инфинитивом јасно доказује могућност употребе једног као и другог облика у сваком посебном случају. И, заиста, као што бисмо у последњим наведеним примерима, у свакоме од њих и у свим оваквим, могли узети инфинитив место облика који су писци употребили (напр.; Само га је почео *хвати* сан, Поче се чак и *шалити*. Људи су стали *трчати*, Тако је земља почела *скакати*, А претур се поче *хвалити*, Почеше *кружити* прво неповољне вести итд., итд.) — тако исто у реченицама с инфинитивом:

Сјети се војводе, па га стаде *тражити* СМ 142; И он се као сврабљивац стао *грести* МК 29; Поче *држати* БЂос. 205; Наши топови почеше *пуцати* КМН 120; Мањи брат почео [је] *натуцати* слова ГК 28; Објеси се Мијо о врат једном ђендару па стаде *плакати* ПК 73; Поче снажно *вући* ВН 117; Опет је почео пркосно *ледати* ВП 16; Поче се слатко *смејати* ЈЛ 20; И удри *јуришати* на просторије ВЦ 257 и сл. —

облик презента са свезицом да се ни по чему не би мање осећао на своме месту него инфинитив.

Једино кад управни израз има различна значења, као у случају с већ продискутованим глаголом *требати*, а каква значења може имати још покоји израз, — ни синтаксички није свакад свеједно који од два допунска облика ће се употребити.

— Наставак у идућем броју —

М. Стевановић

## ГРАНИЦА СЛОГА И РАСТАВЉАЊЕ РЕЧИ НА СЛОГОВЕ

У циљу свестраније дискусије о питањима нашег савременог правописа, којима би било потребно да се посвете што више рубрика наших стручних листова, ја бих овом приликом хтео да се позабавим питањем растављања речи на слоге. Има разлога што сам баш за ову прилику изнео, или, да кажем, предложио ово питање за дискусију о нашем правопису. По свему томе што је могло изгледати, после студија проф. Белића о слогу<sup>1)</sup> и примене тамо постављених принципа у његовим издањима Правописа, да у погледу слога и растављања речи на слоге нашим стручњацима није тешко доћи до сагласности, скорашња дискусија о нашем правопису показала је како се врло разнолико гледа на слог и на проблеме практичног растављања речи на слоге. Ја ћу оставити за другу прилику да се осврнем и на основна, принципска питања слога и границе слога у нашем језику, јер ми се чини да је и о томе, и поред онога што је утврдио проф. Белић, и што ће увек нашим стручњацима давати основе и полазне тачке драгоцене за нашу дискусију, — још потребно говорити и с обзиром на практичну страну нашега питања. Овде ће бити третирана питања фонетске поделе речи на слоге, условљене природом гласова и гласовних група као таквих и њиховом међусобном везом у изговору речи. Без шире и свестраније анализе и других момената — ритма говора, интонације и мелодије говора, не може се дати права слика у којој би се истинитије очитовала природа нашега слога, — а за практична питања нашег

<sup>1</sup> Граница слога у српскохрватском језику, Зборник у част Богдана Поповића, Београд 1929 — и Граница слога и састав речи у српскохрватском језику, Глас CLVI СКАН, други разред, Београд 1933.

правописа све би то могло доћи у обзир тек пошто бисмо пречистили извесна питања на принципима на којима данас вршимо анализу за одређивање природне границе слога.

У анализи фонетских појава, како ћу то покушати овде да изведем, треба да се испита како су поједине групе сугласника, и понекад поједини гласови у њима, склоне да се понашају у односу на границу слога. У томе треба да се покаже колико су оправдане замерке које се чине данашњим правописним прописима и колико би, шта и где било потребно усталити као дефинитивно утврђену праксу, или колико би штошта било умесно да се мења у смислу усавршавања правописних правила.

I. Само по себи је јасно да, кад се има у виду само природе изговора сугласника у сугласничким групама у речи, гласовна веза *струјни + ма какав други сугласник*, по природи својој лака је за изговор, најлакше иде заједно и тежи да се у изговору придружи следећем вокалу: *ла—ста, зве—зда, пу—шта—ти, зви—жда—ти* и сл. Из те чињенице се с правом истиче прво правило за нерастављање двају сугласника у истој речи ако је први од њих струјни. Али се проф. Белић у ранијим издањима свога Правописа није одлучио да овакво правило о нераздвајању струјног сугласника од следећег примени на читаву групу струјних сугласника (*с, ш, з, ж, х, ф*). За примену овога правила није узимао и струјне *х* и *ф*<sup>1)</sup>. Боранићева и најновија издања Правописа, у сагласности са ранијим Белићевим правилом, узимају за овај случај у обзир струјне сугласнике без *х* и *ф*<sup>2)</sup>. Први пут, колико је мени познато, видимо у Алексић—Стевановићевој средњошколској граматици неограничену примену правила о нераздвајању струјних сугласника, тј. поред осталих, не одвајају се од следећих ни струјни *х* и *ф*<sup>3)</sup>. У нај-

1) Види издање Правописа од 1934, стр. 15—16.

2) Види издање од 1951, стр. 81.

3) Види Граматика српскога језика за средње школе, Београд 1946, са примерима: *ла-ставица, бра-зда, ба-шта, Го-ра-жде, ода-хнути, на-фта*. То правило потврђује даље и сам Стевановић у својој Граматици српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд 1951, стр. 41.

новијем издању Белићева Правописа (Београд 1950, стр. 19) налазимо потврђено ово правило — за нераздвајање и сугласника *x* и *ф* од ма ког другог сугласника иза њих.

Кад узмемо природу изговора гласа *x* као струјног гласа у потпуној мери, онда се и не може поставити питање: је ли било добро што се и овај сугласник у смислу овог правила прикључио сугласницима *c*, *ш*, *з*, и *ш*? Као што иде који од ове потоње групе сугласника са следећим сугласником у слогу, исто тако с њим иде и сугласник *x*. Упоредимо: *пи—сну—ти*, *зви—знути*, *пу—штати*, *зви—ждати*, на једној, и *ма—знати*, на другој страни. Али се може поставити питање колико је оправдано за ову прилику на исти начин са осталим струјним сугласницима третирати и сугласник *ф*. У много случајева примењујући правила за растављање на слогове, ако их механички не примењујемо, као школски научене норме, нелагодно се осећамо кад пишемо: *на-фта*, *хе-фта*, *кро-фна* и сл., а на другој страни: *жив-љи*, *див-љи*, или, још даље, *зем-ља*, *мем-ла* — и сл. Ако одбацимо научена правила, и ако она у нашем осећању не делују живо, није тешко уочити да природније иде *жи-вљи* него *кро-фна*, а много је природније раставити *ћиф-та* него *зем-ља*, — и није тешко осетити да би највише одговарало природи нашег изговора *наф-та*, а *зе-мља*. сасвим супротно ономе чему нас уче новија правила. Довољно је јасно само још потсетити на гласовни склоп речи *чифчија* и на утисак који нам може дати изговор ове речи у погледу границе слога, па да осетимо у потпунијој мери несклад и противречности оваквог дељења на слогове у односу на природу слога. Тешко се можемо помирити с тим да осетимо гласовну групу *фчи* као изговорну целину у смислу једнога слога. За природну границу слога морамо имати у виду и то да он као целина, издвојена из ланца гласова у речи, мора се до потребне мере осећати пријемљива, за наше ухо као складна изговорна целина. За слог *фчи* то се не може рећи. И само ако нема могућности да се добије складнији изговор у друкчијем распореду изговорних целина у смислу слогова, онда би се могле трпети и слоговне целине као што је — *фчи*. У овом нашем случају слоговни несклад сам по себи се избегава тим што

ће се глас *ф*, пошто не иде лако у следећој гласовној комбинацији слога, прикључити претходној гласовној групи — *чиф-чија*, па тако и *наф-та*, *Таф-ту* и сл.

Има нешто што треба још проучити у природи изговора наших гласовних група да би се штошта довело у склад. Не бих ни покушавао да вршим анализе у том смислу кад не бих био уверен да се ствари могу довести у склад без стварања нових компликованијих правописних правила, или, боље речено, без нове модификације у основи добро заснованих правила. Што се тиче гласа *ф*, као струјног сугласника, ствар је простија, и правило се може дати о нераздвајању струјних сугласника од осталих са изузетком само овога гласа. То није тешко објаснити његовом природом. Глас *ф* није у потпуној мери струјни сугласник. Он, сам по себи, има и делимичну експлозију и делимичну струју, једно с другим. То је оно што га издваја из остале групе струјних сугласника, и то је оно што игра одлучујућу улогу у стварању границе слога. Сви описи наших лабиоденталних гласова *в* и *ф* слажу се у томе да се ови гласови изговарају са додиром доње усне и горњих зуба, а да при томе, и за један и за други глас, ваздушна струја пролази преко ивице горњих зуба, управо, могли бисмо рећи, кроз усеке између горњих зуба. Милетићев опис, дат на основу експерименталних испитивања наших гласова, гласи: „унутрашњи, влажни део доње усне додирује при изговору *ф*, *в*, ивицу горњих секутића, тако да је пролаз на средини затворен, али ваздух струји с једне и с друге стране првих секутића“.<sup>1)</sup> За изговор гласа *в* у нашим дијалектима проф. Белић је констатовао: „Познато је да је у већини наших дијалеката у употреби једино усненозубни звук *в*, који се образује када се доња усна *чврсто припије* за зубе, подсавије под горње зубе и на тај начин *задржи ваздух*, потребан за *експлозију* (подвлачим ја — Ј. В.) овога звука<sup>2)</sup>. Без сваке сумње, за изговор наших гласова *в* и *ф* карактеристично је и *чврсто припијање* доње

<sup>1)</sup> Изговор српскохрватских гласова, Београд 1933, стр. 41.

<sup>2)</sup> Дијалекти источне и јужне Србије (Дијалектолошки зборник СКАН I), Београд 1905, стр. 153.

усне уз горње зубе, и, с тим у условној вези, *задржавање ваздушне струје и експлозија*, наравно са струјом између горњих секутића, у поменутом Милетићеву опису. Нема никакве сумње да оно што је Белић констатовао за *v* (он је на поменутом месту говорио само о овом гласу) важи и за *ф* — и у смислу додира усне са горњим зубима и у смислу задржавања ваздушне струје, и у смислу експлозије, с том разликом, по правилу, што *ф* као мукли глас мора имати и једно и друго и треће у јачој мери. Кад не би било припијања усне уз горње зубе и тим условљеног задржавања ваздушне струје и експлозије, не бисмо имали лабиодентални него билабијални глас, а тога стварно нема у већини наших говора, па, према томе, ни у књижевном изговору. И у специфичној вези са експлозивним сугласницима и африкатима иза њега не мења се природа гласа *ф*, осим онога што је опште за све експлозије — да се не могу у потпуној мери остварити испред експлозија следећих гласова, да се, уствари, изговор експлозивног гласа своди на такозвану имплозију. За нас је овом приликом довољно констатовати да се ништа не мења у чврстом припијању усана уз горње зубе кад се глас *ф* налази испред других сугласника, па да можемо, ја мислим, са сигурношћу утврдити условљеност границе слога баш у том чврстом припијању усана. Граница слога се у речи, рецимо, *нафта*, према томе, ствара у моменту између припијања доње усне уз горње секутиће за глас *ф* и експлозије гласа *t*, — или, уопште речено, кад имамо *ф* испред експлозивних и африката, граница слога је у размаку између имплозије и експлозије, или у другом случају, између двеју имплозија. Да глас *ф* у овом положају има, као и иначе, чврст додир са горњим зубима, то није тешко утврдити и голим око — кад гледамо изговор сабеседника, и на други начин, контролишући покрете говорних органа приликом сопственог изговора оваквих и сличних гласовних комбинација. По моме мишљењу, не може се с правом претпоставити, кад у комбинацији имамо ма где и ма какву претходну имплозију † имплозија са струјом, карактеристичном за африкату, — да је граница слога испред обеју имплозија, тим пре кад се има у виду да је изговор другог сугласника, овде



африката, јачи, јер је он, налазећи се пред вокалом, слободнији. Утврдимо ли, а то, мислим, није тешко утврдити, да у изговору речи *чифчија* остаје чврст додир доње усне и горњих зуба (што значи остаје и делимично нагомилавање ваздушне струје) за изговор гласа *ф* (узмимо у обзир и експресивнији изговор муклог гласа уопште), онда овде није тешко одредити праву, природну границу слога. — Могао би се наш глас *ф*, кад он у овом положају не би условљавао границу слога, и друкчије понашати, могли бисмо очекивати да у овом положају преовлада струја, па да, бар у овом случају, слабљењем експлозије, добије билабијалан карактер. Али то се не дешава, — не никако у нашем књижевном изговору. С једне стране, и овде као иначе, овај глас чува свој однос изговора према гласу *в* као звучном — изговор нпр. *овчији*: *чифчија* (иако се, тачно је, тај однос не може свести просто на однос звучни: *мукли* у оном смислу у ком иначе постоји однос гласовних парова по звучности (*д:т, б:п* и сл.). А, с друге стране, по мом мишљењу, није ту без дејства на надражајно-моторну страну изговора ових гласовних скупина и психолошки моменат што гласовне скупине *фт, фк, фч* и сл. не постоје у почетку речи у нашем језику (*в.* о томе ниже). Тај моменат, психолошке природе, не мора бити одлучујући, ако је природа гласа таква да он иде лако са следећим сугласником у слогу, као што је случај са гласом *х* (*ма-хнути* и сл.). Али где природа гласа сама по себи условљава границу слога у гласовним групама, психолошки моменат осећања границе слога може деловати у смислу задржавања гласа у границама његове обичне природе изговора.

Из свега овога произилази да би за практични смисао оправдане поделе речи на слогове први закључак био: струјни сугласници осим гласа *ф* — то значи сугласници *с, з, ш, ж* и *х* — не одвајају се у средини речи од следећег — ма ког сугласника: *ла-ста, зве-зда, пи-шти, гро-жђе* (али *наф-та, чиф-чија, хеф-та* — и сл.).

За теориску страну, приликом класификације сугласника по начину изговора, треба нагласити да глас *ф* није прави струјни сугласник, да се он, и поред експресивности

струје (оне која долази између секутића), изговара и са добром мером експлозије. Да се ово истакне, не треба никад пропустити прилику кад се дају класификације и појединачни описи сугласника. У смислу експлозивности карактер овога гласа може се обележити на оној линији на којој се, како је то за њих карактеристично, налазе сонанти који се изговарају и са експлозијом и са струјом (а то су сви сонанти осим гласова *p* и *j*).

II. У односу на раније друго правило за неодвајање, односно одвајање, двају сугласника у средини речи, у новијем издању Белићева Правописа ново је то да се два сонанта увек одвајају у средини речи, осим случаја ако иза кога сонанта долази *j* од „јат-а“ у ијекавском изговору.<sup>1)</sup> Ово правило, у другој формулацији, види се и у Стевановићевој Граматици (опет стр. 41). Разлика је од старијег стања (при коме је Боранић и до данас остао) у томе што сад треба не само одвајати од следећих гласова сонанте из групе *j, v, љ, њ, р* него и ако је први од њих *м, н, њ* (сонанти са којима не иде претходни експлозивни или африкат). То значи — сонант, ма који и у ма којој вези са другим сугласником, осим поменутог случаја у ијекавском изговору, условљава границу слога иза себе у вези двају сугласника у средини речи. На тај начин, док смо раније писали *хранљив, ме-мла, зе-мља, та-мјан* и сл., треба писати *хран-љив, зем-ља, мем-ла, там-јан*. Да је и овде било потребно ствар мењати, то лако могу показати примери типа *хранљив*, где гласовна веза *њљ*, стварно условљава границу слога. Али ствар не стоји тако са сугласничким везама *мљ* и *мј*, нарочито са групом *мј*. По моме мишљењу, нема више услова, с обзиром на природу изговора, да се раздваја *земља* на овај начин него што би то било у примерима типа *копље, седло, птичји* и сл. А много више има услова да иде *мј* заједно него, рецимо, *пљ* или која друга комбинација са ек-

<sup>1)</sup> Биће омашка што је проф. Белић узео у обзир само слогове *вје*, и *рје*, (*ко-рјен-чић, го-рје-ти, по-вје-смо*, а не и *мје — у-мје-ти, у-мје-стан, при-мјед-ба*, — и сл.

сплозивним или африкатом на првом и сонантом из уже групе (*ј, в, р, л, љ*) на другом месту, која се с потпуним правом не раздваја. Да се не ослонимо на обично језичко осећање, које би нас могло и заварати, потребно је потражити и објашњење:

1) Хтео бих издвојити случајеве са сонантом *ј* на другом месту. За разлику од свих сонаната, овај глас, неекспресиван по изговору, и као такав прилагодљив за лакши изговор са сваким сугласником испред себе (да се с њим изговори у једном слогу или да се с њим слије у виду јотовања), не условљава границу слога испред себе. Ја сам се колебао у везама са претходним африкатом — нпр. *птичји, овчји* — и сл., али сам се могао уверити да само при експресивнијем изговору гласа *ј* имамо сметње за изговор слога *чји*. А пошто, као у сваком другом случају кад је то потребно, могућност лабилнијег изговора овога гласа ствара услове да се уклањају тешкоће за формирање границе слога, онда и оваква гласовна веза може бити у истом слогу. — Могло би се — да идемо даље — рећи да је психолошкога карактера граница слога испред *вје, рје, мје* у ијекавском изговору, на основу чега стварамо изузетак за неодвајање сонанта од следећег *ј*, и то је сасвим природно. Али ствар није само у томе, него ни гласовних услова нема овде за границу слога: и *горјети* и *барјак*, и *тамјан*, и *Дивјак* (презиме) све је то по природи изговора такво да *ј*, прилагођавајући се изговору претходног гласа, не условљава границу слога испред себе.

2) За сонантске везе *мљ*, и *мл*, у односу на све везе двају сонаната осим поменутог случаја везе са гласом *ј* на другом месту, може се утврдити у вези с границом слога и ово: Сви сонанти иза вокала а испред консонаната, осим везе *мљ*, и *мл*, чине са претходним вокалом тесну везу и дају до извесне мере комбинацију дифтошког карактера, — они се у том случају у неприметној мери вокализују. Чим немају до извесне мере моментан изговор, као у вези *мљ* и *мл*, изговарају се дуже него обично, они по природи ствари добијају потребну меру вокалске особине и дифтонгизирају слог.

За сонанте са експлозијом, а такви су сви сонанти, као што рекох, осим *р* и *ј*, кад посматрамо ствар у односу експлозија и по њихову условљавању границе слога, може се уопште рећи да они испред ма код другог сугласника формирају границу слога иза себе онда кад се њихова имплозија јавља у извесном застоју. Тај застој и чини ону паузу коју језичко осећање интерпретира као границу слога. И према томе, сонант, ако га не осећамо као моментан глас у изговору испред другог сугласника, и не формира иза себе границу слога. Упоредимо ли изговор речи *земља* и *зелембаћ*, то ћемо јасно осетити. У првом случају имамо моментан изговор сонанта *м*, јер се обе делимичне сонантске експлозије изговарају као моментане, неодвојиве у толикој мери да би се ту могла осетити граница слога. Можемо рећи да истовременост делимичних експлозија за сонанте *м* и *љ* (ниједна од њих није сведена на имплозију и трајање имплозије) делује тако да ове гласове не можемо осетити као раздвојиве у смислу границе слога. Са отвором уста за сонант *м* непосредно се јавља и отвор за експлозију гласа *љ* тако да су обе експлозије слободне, праћене, наравно, оним ваздушним струјама и шумовима које су карактеристичне за сваки од ових гласова понаособ. — У другом случају — *зелембаћ* — осетићемо имплозију и њено трајање, што и условљава границу слога, и онда тек, после и за голо ухо приметне паузе, чисту, без носне ваздушне струје, експлозију лабијалног гласа *б*. Застоји са трајањима ваздушних струја у том смислу јасно су приметни у изговору речи: *авлија*, *халва*, *хранљив*, *молба* итд. (*ав-лија* — и сл.). Трајање имплозије, или да кажемо прецизније застој после имплозије до ослобођавања струје за следећи сугласник карактеристичан је исто тако и за експлозивне гласове и африкате — кад је несумњиво да они условљавају границу слога — напр. *лоп-га*, *пат-ка*; *тач-ка*, *воћ-ка*, — и сл.

У комбинацији двеју експлозија, биле оне експлозије обичних експлозивних гласова, биле делимичне, сонантске експлозије, биле комбиноване једне и друге, на границу слога мора утицати и њихов међусобни однос по јачини, по том која од њих задржава доминантан положај, — и њихов однос

у сукцесивности њихова јављања. Јасно је да у гласовним комбинацијама као што је *експлозивни + експлозивни* (*пт, тк*, рецимо) доминантан положај има друга, слободна, према томе и потпуна експлозија (*лоп-та, пат-ка* и сл.). У том правцу, у погледу на границу слога, сличан однос добија и веза — *експлозија обичног експлозивног сугласника + сонорна експлозија назала*, као *пн, тм, књ* и сл. (*оп-на, от-мица, сук-ња* и сл.). Иако би се могло очекивати, с обзиром на сонорност другог гласа и његову извесну вокалску природу, да обични експлозивни иде и овде заједно са сонантом, ипак овде не одлучује сонантна природа другог гласа него његова јачина експлозије. Одлучујућу улогу има однос експлозија, а све друго у природи ових гласовних веза ишло би у прилог њихова нераздвајања границом слога. Као што у примеру *лоп-та* доминантна остаје експлозија другог од двају сугласника (први је остао са имплозијом), тако и у примеру *оп-на* преовлађује експлозија сонантног сугласника, зато што је слободна и у приличној мери сама по себи јака. Ова упоређивања су нам, чини ми се, потребна да бисмо могли анализом даље утврдити потребне чињенице, важне за наше питање. — Шта је потребно овде уочити? У сукцесивном јављању експлозија (односно имплозија и слободних експлозија, потпуних или непотпуних) код ових и свих сличних гласовних комбинација, где са сигурношћу можемо утврдити границу слога између двају сугласника, — можемо и голим ухом приметити временске размаке између *имплозије* и *експлозије*.

Ово се може све утврдити и за сонантске везе типа *хранљив, дајанли* — и сл. (уколико и овде не би могло бити психолошко осећање границе слога између назалног и ликовидног сонанта у вези са осећањем суфикса као посебне изговорне целине).

Узмимо сад опет примере сонантских комбинација у речима као *земља, мемла* и сл. Ако свесно не одвајамо једну гласовну групу од друге, при чему изговор може добити вештачку поделу на слоге, онда ћемо моћи приметити да се однос делимичних сонантских експлозија и по доминантности и по сукцесивности јавља нешто у друкчијем виду. Глас

*м* се не своди на имплозију, са још њему својственом носном струјом, — и поред тога што је глас *љ* (односно *л*) слободно изговорен и са својом експлозијом и са за њега карактеристичном струјом. Овде, дакле, експлозивност другог сугласника није постала доминантна, — и једно и друго нагомилавање ваздушне струје врши се истовремено и експлозије настају готово истовремено, тако да се *м* и *љ* (*л*) јављају као сливена, границом слога неодвојива, гласовна веза. По моме мишљењу, чим нема имплозије и обичног задржавања струје, него се несметано јављају једна с другом (нека то буде, кад се минуциозно мери временски след, и једна за другом) експлозије (нека су то и сонантне), нема ни свих потребних услова за границу слога. Ја бих овде опет учинио поређење ових изговора са гласовном везом *мб* ради јачег истицања разлике. У изговору речи *зумба* и сл. имамо само један додир усана, пауза која условљава границу слога — овде је она јасна — чини прелаз од имплозије сонанта до експлозије следећег експлозивног сугласника. Иако је, овде то треба нагласити, један затвор за ваздушну струју која служи за оба лабијална гласа (*мб*), ипак је несумњива граница слога између њих.

У сваком случају, по природи изговора речи *сабља* и *земља*, *обла* и *мемла*, онако како их изговарамо, немају толико разлике да их различито можемо осетити и третирати у односу на границу слога.

Кад се посматрају ове гласовне групе по њиховој природи изговора, треба имати у виду и чињеницу да је кроз историску епоху кад је у старој словенској заједници владао закон отвореног слога, кад су страдали сви сугласници који са следећим нису могли образovati слог, — гласовна веза *лабијални сугласник + љ* (веза добијена јотовањем лабијала) прошла неопштећена. Јасно је да је то могло бити само зато што је читава гласовна веза била у једном слогу. Данашње облике гласовне *узимљемо*, *дозивљемо*, напр., наследили смо из периода кад граница слога није могла бити између њихових двају сугласника (*взимљемо*, *дозивљемо*). За сонант *в* није тешко претпоставити да се могао прилагођавати по изговору приликама и да је у старој епоси у оваквим комби-

нацијама могао бити и друкчије изговорен, тако да су могли бити услови за границу слога друкчији од данашњих. Друкчији услови су морали бити и за сугласничку везу *гн* и *кн* експлозивни велар + сонант *н*), јер је и ова гласовна комбинација остала нетакнута у епоси отвореног слога (*ДВИГ-НЖТН*, *ТЪКНЖТН*), по могућности асимиловања велара према назалном сонанту (свакако извесна регресивна назализација велара). Све нам то може бити лако разумљиво. Али се не може претпоставити, ни у тој ни у којој другој епоси, да је гласовна веза *мљ* и *мл* била у односу на границу слога толико друкчија у изговору да би друкчије него данас условљавала границу слога.

Требало би претпоставити да је старо — *м* у овом положају могло бити какво друкчије, а не право билабијално са својим данашњим карактеристичним изговором, па да разумемо његово друкчије понашање у односу на границу слога. Какав друкчији изговор који бисмо на основу природе овога гласа могли у овом положају замислити могао би бити само такав да трајнијом имплозијом условљава границу слога иза себе и назализацију претходног вокала (где бисмо добили *злља*, а не *земља*). Са каквим друкчијим изговором гласа *м* у старој епоси, по мом мишљењу, не бисмо могли разумети јотовање (специфично за лабијале) ни друкчији однос према граници слога него што је данас.

III. Мени се одавно наметало питање границе слога кад у гласовним групама имамо африкате и сонанте из групе *ј*, *в*, *л*, *љ*, *р*. Да ли, рецимо, у изговору *бачва*, *бјечва*, *цицвара*, *наћве* и сл. иду као природне слоговне целине *чва*, *цва*, *ћве* и сл.? Ја нисам могао ни приближно једнако осетити понашање обичног експлозивног испред оваквог сонанта на једној, и африката, на другој страни, у истом положају. У примерима *метла* и *цуцла* свакако нису исти услови за границу слога. Питање је само да ли је разлика у изговору ових гласовних група толика да условљава и разлику у месту границе слога. Ја мислим да та разлика стварно и постоји, — да имамо праву фонетску поделу на слоге: *бач-ва*, *бјеч-ва*, *циц-ва-ра*, *наћ-ве*, *цуц-ла*, за разлику од: *же-тва*, *бра-два*, *ва-тра*, *ме-тла* и сл. По моме мишљењу, за један слог је, ако то

није неопходно у комбинацијама гласовних група, исувише нагомилавања сугласничких елемената кад се нађе имплозија + струја сложеног гласа (африката) и још уз то сонорна, делимична експлозија са струјом, коју има ма који од ових сонаната изузевши сонантског *ј*. То нису, нема сумње, сугласничке комбинације глатке за изговор, и ако постоји могућност границе слога за олакшавање изговора, природно је да ова ту треба и да се очитује. Да нам неприродно делују као слоговне целине *чва*, *ћве*, не би долазило само отуда што су ове сугласничке групе ретке у почетку, да би њима морао почињати слог (имамо напр. *чварак*, *цват* и сл.) иако би и то до извесне мере, уз остале услове, могло психолошки деловати. — Узмимо посебно гласовну везу *чљ*, где ћемо, како ми се чини, лакше уочити оно што је карактеристично за границу слога у свим оваквим сугласничким комбинацијама. Примери као *жучљив*, *мучљив*, *уочљив* тешко да се могу осетити са границом слога испред двају сугласника *жучљив*, *му-чљив*, *уо-чљив*, а не *жуч-љив*, *муч-љив*, *у-оч-љив* и сл. И поред тога што се овде може говорити и о психолошкој граници слога у вези са суфиксом — *љив*, гласовна веза *чљ*, кад је анализирамо по њену начину изговора, не даје нам право да претпоставимо фонетску границу слога испред оба сугласника. Пре свега, контролишући сопствени изговор ових гласовних група, запазићемо да увек ескресивно изговорени сугласници — и африкат *ч* и палатални сонант *љ* морају имати извесну паузу, извесно изразитије разграничење временско између једног и другог сугласника.

За изговор гласа *ч* (оно што је карактеристично за очврсле палатале) потребно је формирање једног лука који предњи део језика прави својим рубом, чим се задржава ваздушна струја (правећи африкатску имплозију). За прелаз на изговор меког сонанта — *љ* потребно је нагло, не у каквом лако прелазу, створити нов, сасвим друкчији положај језика. А то је (оно што је карактеристично за све меке палатале) потпуном горњом површином прилегање врха језика уз непце. У међувремену се још формира жлеб карактеристичан за извесну (изразиту по јачини) струју гласа *ш* као другог саставног елемента у африкату *ч*. Мени се чини да



овде може бити јасно то да, скупно узевши, и све ове физиолошке операције нису такве да би, без каквих јачих принудних услова, могле бити вршене у једном замаху ваздушне струје (чим је сасвим добро, колико се то може прецизно учинити, проф. Белић дефинисао слог као изговорну целину).

И најприродније је из овога извести закључак да је граница слога између африката и сонанта, оно што можемо и добрим слухом осетити, ако мало више пажње посветимо изговору ових гласовних скупина. Ово што се изразитије огледа у изговору комбинације *чљ* може се сасвим лепо применити на све комбинације са африкатом на првом и сонантом, осим *ј*, на другом месту, с обзиром на оно што је заједничко у физиолошким условима за изговор свих ових сличних гласовних група.

Овде бих, ради лакшег уочавања потребних чињеница, указао на један пример са гласовном везом *ћр-* која се изузетно може јавити у нашем језику. У Босни се чује муслиманско име *Шућрија* (поред обичног Шукрија), и хипокористикон *Шућро*. Мислим да ће се баш овде лако осетити оно што је карактеристично за гласовну границу слога између африката и сонанта: *Шућ-ри-ја*, *Шућ-ро*, а не *Шу-ћрија*, *Шу-ћро*.

\* \*  
\*

У смислу свега овога што је овде речено могла би се извршити у невеликој мери модификација Белићевих правила за поделу речи на слоге — по мом мишљењу, свакако потребна ако хоћемо да у потпуној мери задовољимо принцип који је поставио Белић и ако хоћемо да останемо на строгом принципу поделе речи по самој природи изговора гласовних група у простој речи (не водећи рачуна и о другим моментима — интонационој условљености границе слога и психолошкој граници у вези са суфиксима изведених речи, што би, ово друго, за праксу било врло компликовано).

Мислим да се ствари не би компликовале ако би се правила дала овако:

1) Два сугласника у средини речи (просте) остају у истом слогу са следећим вокалом ако је први од њих струјни *с, ш, з, ж* или *х* (изузима се само струјни *ф*) а други ма какав сугласник: *ла-ста, по-шта, зве-зда, зви-жда-ти* — и сл. (али *наф-та, њуф-те* и сл.).

2) Два сугласника у средини речи се не растављају ни у случају ако је први од њих експлозивни (парови *п* и *б, д* и *т, к* и *г*) а други сонант из групе *ј, в, л, љ* и *р* (изузимају се носни сонанти, *н, њ* и *м*): *ду-пља, зу-бља, кле-тва, бра-два, бу-ква, и-гла* и сл.

3) Не раздвајају се још гласовне групе *мљ, мл,* и са гласом *ј* увек иде претходни сугласник: *зе-мља, ме-мла, та-мјан, ба-рјак, жи-вјети, го-рје-ти* и сл.

У ове три, или, ако бисмо трећу тачку поделили у две (посебно о нераздвајању сугласника од *ј*), у четири тачке, могли бисмо сажети правила, где не би било потребно говорити ни о каквим изузецима.

У сваком другом случају два сугласника у средини речи (ако није у питању граница делова сложене речи) раздвајају се — један иде са претходним а други са следећим вокалом: *лоп-та, хран-љив, прав-да, жив-љи, бач-ва, наћ-ве* и слично.

За другу прилику остављам да се позабавим у једном краћем напису питањем поделе речи на слогове кад имамо три или више сугласника — и извесним питањима у вези с психолошком границом слога.

*Ј. Вуковић*

## ПОВОДОМ РАСПРАВЕ ПРОФ. Ј. ВУКОВИЋА

„Граница слога и растављање речи на слогове“

### 1.

Свакако је потребно похвалити жељу друга Вуковића да упрости ако је могуће досадашњи начин поделе речи на слогове, а да не сиђе са правилне линије. Та линија је у томе да се речи деле на слогове према природи нашег језика, а не према принципима других језика, како се то досада хтело, а понегде и сада хоће. Надам се да ћу имати ускоро прилике да и о њима проговорим у НЈ, а засада ћу се задржати на разлагањима проф. Вуковића.

И Вуковић тражи, усвајајући принципе које сам у своје време изнео, да се подела на слогове заснива на природи гласова и зато предлаже извесне корекције. Морам само једно приметити. Подела на слогове, како је изнесена у моме Правопису (1950), заснована је на фонолошком принципу, што значи на општој природи гласова, а не на томе како би се у ком крају која гласовна група могла изговорити. Напр. у нашем се језику говори *падне* (3 л. сад. вр.) у већини говора, а понегде се говори и *пане*. То значи да већина наших говора има поделу на слогове *пад-не*, а мањина је имала *па-дне*, што је дало *пане*. Према томе, све докле се у нашем језику буде одржавао изговор *падне*, биће и правилна подела *пад-не*, а *па-дне* је фонетски местимични изговор који је само местимично и дао *пане*.

Друга, тако исто важна напомена коју треба учинити јесте да су неки пут могућа два изговора против којих се наше језичко осећање не буни. Тако Б. Милетић, напомињући да се „од консонаната изговарају — тесначни лако са потоњим, док преградни и полупреградни као најмање со-

норни показују склоност да обележе крај слога<sup>1)</sup>, додаје (истина у напомени испод текста): „Сем овог главног момента, има их још (напр. дужина претходног, а можда и потоњег вокала, место акцента и сл., упор. *бү-дно* према *мѣд-на*, *пѣш-ла*: *мѣ-шла* и сл.). Они су међутим споредни и могу се у пракси елиминисати. Важније је питање уколико је оправдано одвајање назала од осталих сонаната; бар ја не могу приметити никакву разлику у примерима кас: *мү-тна* и *пѣ-шли*, *пүк-ла* и *сѣш-на*“.

Овде има читав низ питања која су се и мени стављала када сам своју систему поделе на слоге градио и која су јасна из оног низа колебања које сам навео у својој расправци Граница слога у српскохрватском језику<sup>1)</sup>). Ако поделимо у групе примере Милетићеве, добићемо:

а) *пѣ-шла*, *мѣ-шла*: *пүк-ла*; б) *мѣд-на*, *сѣш-на*: *бү-дно*, *мү-тна*. Да ту може бити још знатно више колебања и да их је било и за Вука, може се видети у горњој мојој расправци (стр. 5—6), па ипак из целокупног материјала излази да треба делити онако како је и код Милетића: *мѣ-шла* и *сѣш-на*. Зато су се појединачни случајеви као *пү-кла* (нека је тако и у изговору свих претставника нашег језика, што баш није тако сигурно!), као *мү-шна* и сл. могли занемарити.

Да сумња коју је поставио Милетић о носним сугласницима није оправдана, види се лепо, међу осталим стварима, и из Вукова дељења речи на слоге. У своме Буквару (од 1827), где је Вук нарочито пазио и свакако и себе и друге у том правцу испитивао, он пише *н* и *м* иза експлозивних и африката одвојено: *брч-ну-ти*, *рт-ни-ци*, *већ-ма*, *кут-њак*, *муч-њак*. Много година после тога у своме преводу Новог завјета Вук у пракси, на крају врста, има увек *пад-нете*, *нашљед-ници*, *јед-но*, *слобод-но* — 18 примера; *мет-нете*, *смрт-ном*, *пет-наест* и сл. 12 примера; *Господ-њи* и сл. 5 примера; *ог-њени*, *подиг-нувши*, *јаг-ње*, *вјеч-ни* и сл. 6 приме-

<sup>1)</sup> Зборник у част Богдана Поповића, Београд, 1929 и засебно отштампано (1—14).

<sup>1)</sup> Основи фонетике српског језика, Београд, 1952, 66. Слично и у мојим универзитетским предавањима из фонетике.

ра; *ноћ-не*, *одоц-ни* (све код мене, 5—6), дакле на 43 примера одвајања носних сугласника у поменутом положају он има 7 примера неодвајања, и то у случајевима у којима иначе има чешће одвајања (*је-днога*, *поди-гните*, *ја-гње*, *о-гњено*, *ваздви-гнути*). Ако се узме да је Вук баш у том тренутку тако изговорио како је одвојено (а ту су се могли увући и изговори слагача и коректора, а такође и њихове грешке према Вукову оригиналу), јасно је да те појединачне случајеве можемо занемарити.

То исто вреди и за друге групе. Природа сугласника у већини случајева одлучује какво се практично правило мора утврдити, а не појединачна или чак и општија колебања којих свугде може бити.

## 2.

Примедбе Вуковићеве тичу се, пре свега, звука *џ* и питања: да ли се тај глас према другим гласовима у средини речи понаша као други фрикативни сугласници (*с*, *ш*, *з*, *ж* и *х*) или не понаша. Вуковић вели да сам ја у правило о подели слогова унео *х* и *џ* тек 1950 г. (Стевановић и Алексић, пишући своју граматику 1946 г., знали су да сам их ја већ био унео у свој Правопис, иако он још тада није био изашао). Напоменућу само да сам ја већ 1929 год. за гласове *х* и *џ* ово приметити: „Сугласници *х* и *џ* немају за ово питање већег значаја („*х*“ се не изговара, а „*џ*“ се употребљава у речима туђег порекла); али уколико се изговарају, они се не разликују у погледу границе слогова од сугласника друге групе<sup>1)</sup> (тј. *с*, *ш*, *з* и *ж*). Значи ја сам већ пре 25 година тврдио да се *х* и *џ* понашају у групи сугласничкој у средини речи онако као и остали фрикативни сугласници.

Вуковић пореди *на-џта* и *кро-џна* и вели да је *жи-вље* (по моме Правопису *жив-ље*) природније неголи *кро-џна* или *на-џта* и закључује да би било најприродније писати *наџ-та*, а *жи-вље* или *зе-мља*. Тако исто, он предлаже да се пише *чиџ-чија*, а не *чи-џчија*. Пре него што пређем на фонетско-физиолошке разлоге Вуковићеве зашто се *џ* одваја

<sup>1)</sup> Помен. распр. 2 стр. 2 нап. исп. текста.

од осталих фрикативних сугласника и понаша као експлозив, да се задржим на поређењу *на-фта* и *зе-мља*.

У погледу *зе-мља*, које сам и ја тако писао у III-ем издању Правописа, 1934 (в. стр. 133) ја сам у новом издању изменио своје мишљење и подвео сам и *мљ* под опште правило, које у главним линијама признаје и Вуковић (о његовим отступањима од тог правила исп. ниже), а које гласи да се сонанти (*р, л, љ, м, њ, в* и *ј*) када се два од њих десе у групи у средини речи увек растављају.

Према томе, нисам ја могао без разлога одустати од издвајања *зе-мља* и прићи *зем-ља*. Пре свега, обоје је могућно. Ја сам у својој расправи показао да је Бук писао обично *зе-мља* (4), али прегледајући Вуков Нови завјет, ја сам констатовао да је у њему двојако поступање са групом сугласника у речи *земља*: *зе-мљи*, *зе-мљу* двапут и трипут: *зем-љи* (двапут) и *зем-љу*; сем тога и *мрм-љаља* (исп. стр. 7). Тако и код сугласника *в* и испред и иза сугласника ја налазим колебање (исп. *Па-влу*, *Са-вла* и сл.; *сла-вљашу*, *живљења*, *пла-вљасмо*, *ожи-вљује*, *кр-вљу* и сл.; али и: *живљети* (чешће), *приготов-љена*, *крв-ници*, *против-но*, *јав-љам* и сл.; исп. и *црк-ву*, *мрт-вима*, *как-ва*, *клет-ву* и сл. поред *жрт-тва*, *мрт-тво*, *ка-ква*, *цр-кворм* — у 25 примера (стр. 5). Нешто колебање има и код сонанта *н*. Зато сам ја, поредећи та три сонанта (*м, н* и *в*) са осталим, закључио да су у нашем језику најмање сонанти *м* и *н*, а после њих *в*. Па ипак ја их нисам могао одвојити од осталих сонаната јер кад остали сонанти имају границу слога између себе (наравно, када су у групи у средини речи), а ови је могу имати и немати, једни чешће, а друге ређе, било је природно да као практично правило узмем за све једно, не обзирући се на могућна колебања. Само сам у једном случају нашао пуну доследност: када се *ј*, постало од *ђ*-та, налази иза којег другог сонанта — тада они иду увек заједно. Ето, зашто ја мислим да аналогича *зе-мља*: *зем-ља* не може дати паралелу за понашање сугласника *ф* у *вези са потоњим сугласником*.

Вуковић образлаже одвајање *ф* и теориски: прво *ф* није, вели Вуковић, у пуној мери струјни (фрикативни) сугласник.

Са овим се не бих могао у потпуности сложити, а с тим се не слаже ни Б. Милетић, који је тај глас и специјално испитивао. Он сматра *ф* „искључиво констриктивним“,<sup>1)</sup> дакле, у пуној мери струјним. Па не само то, већ он сматра „да се у нашем књижевном изговору *ф* и *в* с правом сматрају парним сугласницима“<sup>2)</sup>, тј. да је *ф* мукли фрикативни сугласник, а *в* звучни фрикативни сугласник. Он полемише са Фринтом да је наше и уопште словенско *в* експлозивно, а наше *ф* струјно и лабиодентално (исп. наводе и других који се нису слагали са Фринтом, *op. cit. ibid.*). Од овога Милетић није одустао ни у својим Основима фонетике српског језика (*passim*).

Према овоме, сугласник *ф* нити је сонант нити је експлозивни глас; зато теориског разлога не би било, према фонологији нашег језика, да се у изговору одваја од потоњег гласа. Једино би могло бити разлога томе у дијалекатском изговору, што за звук *ф*, који је туђ нашем језику, не би било немогуће, тј. да у њему има и нешто оклузивности (исп. са тим факат да је у нашем језику *ф* прелазило у *п*, напр. Трипун, Трипо, Трипко, Трипуњдан, Трипуњица (у Боци) код Вука од *Трифун* или *Степан*, односно *Стѣпан* од грчк. Стефанос и сл.). Али и тада за општи књижевни изговор гласа *ф*, који је искључиво фрикативан, не би имало значаја; оно иде заједно са осталим фрикативним гласовима.

### 3.

Говорио сам напред о подели *земља* по садашњем мом Правопису као *зем-ља* и изнео напред разлоге за то. Вуковић поред *зем-ља* није задовољан ни са *бар-јак*, *там-јан*, *мем-ла*; тако исто он сматра да треба делити: *бач-ва*, *бјеч-ва*, *циц-ва-ра*, *наћ-ве*, *циц-ла*, а не, као што мој Правопис препоручује: *ба-чва*, *бје-чва* итд.

Да узмемо прву групу: *зе-мља*, *та-мјан*, *ме-мла* и сл., а не *зем-ља*, *там-јан*, *мем-ла*. Да видимо, прво, како стојимо са

<sup>1)</sup> Изговор српскохрватских гласова, Београд, 1933, 43.

<sup>2)</sup> *Ibid.*

материјалом. За *земља* смо напред видели да је у материјалу и једно и друго: *зе-мља* и *зем-ља*. За *л* иза сонаната немам много примера: *ор-лови скер-лету* (ор. cit. 6), али и *Па-вле, Па-влов, Са-вла*, дакле је и овде као код *земља* код Вука колебање; слично колебање наћи ћемо и код Даничића. За употребу *ј* иза сугласника сви примери у којима је *ј* од јата имају сугласник са потоњим *ј* у једном слогу, а за примере као *тамјан* немам довољно потврда (исп. *пе-рја, пе-рја-ни-ца*, ор. cit. 4) и мислим да су, као и у горњим случајевима, обе поделе могуће. Исп. у нашим говорима *родјак, нетјак* и сл., који су имали двојаку поделу: или као *ро-дјак*, што је дало *рођак, неђак* и сл. или као *род-јак, нет-јак*, што је учинило да се одржи *родјак, нетјак*. Можда се тако може тумачити двојаки облик речи *тамјан* као: *тамљан* (Вук) *тамјан* и *тамљан* као *там-јан*. Али да и нема тога. према сонантској природи звука *ј* у нашем језику могло би се дати правило као за све остале сонанте.

Што се тиче речи као *бач-ва, бјеч-ва, циц-ва-ра, наћ-ве, цуц-ла*<sup>1</sup>), ту мислим да није у праву Вуковић кад мисли да, иако експлозивни сугласник иде заједно са сонантом *в* (*црква, кле-тва, сетва* и сл.), африкате не треба да иду зато што су састављене од два звука *т* и *ш* (одн. *с* или *ѓ*). Добија се утисак из целокупног разлагања Вуковићева да африкате треба (и по утиску на ухо) пре одвајати него експлозивне. Али баш напротив. Експлозивни су сугласници преградни, а африкате су полупреградне (види и код Милетића, Основи фонетике, 29) јер су састављене од елемената звука *т* и *ш*, (односно *с* и *ѓ*), а не од целих тих гласова тј. само су на половину експлозивни а на половину фрикативни, па кад преградни сугласници иду са потоњим *в*, то још више вреди за полупреградне.

Али није ствар само у овоме. Ја се не могу сложити никакo са теориским објашњењем ових случајева код Вуковића. Он сматра да је за скуп сонаната пресудна експлозивност сонаната. Напр. у *земља* и *мемла*, вели он, експлозив-

<sup>1</sup>) Овамо иду и други примери које наводи Вуковић као *жу-чљив, мучљив, уочљив, Шућро* и сл.



ност другог сугласника није доминантна, „експлозије настају готово истовремено, тако да се *м* и *љ* (*л*) јављају као сливена, границом слога неодвојива гласовна веза“. Тако он *ав-лија* пореди са *пат-ка* (тј. са два експлозивна сугласника), али ту се њихове експлозије не стапају.

Ја мислим да се само у изузетним случајевима може говорити о моментаности (или експлозији) сонаната, а да тога елемента као сталног нема у природи сонаната<sup>1)</sup>. Да су сонанти оклузивни(тј. експлозивни), зар бисмо могли имати *твој, свој, смети, снег* итд.? У природи је сонаната *звучност* и *струјност*. По томе су они слични вокалима и зато се и *твој, снег* не претварају у *двој* или *знег* и сл., дакле исто онако као што се изговара и *та, са* и сл. а не *да, за* и сл.<sup>2)</sup>.

Подела сонорних сугласника када су у групи у средини речи долази од њихове на половину вокалске природе: као гласови слични вокалима, а неслоговни, они се придружују вокалу пред њима и вокалу за њима, напр. *сјај-но, бор-на, зглав-ка* итд. Исто тако када вокал, напр., *и* пређе у *ј*, он се придружује вокалу који је пред њим: *зеитин* постаје *зеј-тин* и сл.<sup>3)</sup>.

1) На овом месту које цитира Вуковић (Дијалекти ист. и јужне Србије, 153) можда је тербало да стоји за изговор, а не за експлозију јер затвор пролаза код звука в није потпун. Наравно, моментаност изговора (нарочито код *м* и *н* где су преграде у устима потпуне) може изазивати утисак експлозивности.

2) Увек када сам у својим делима говорио о сонантима у вези са границом слога, ја сам истицао (чак и у граматикама за средњу школу, исп., напр., Граматику српскохрватског језика за други разред, Београд, 1934, 6—7, 10—11) њихово звучно струјање (дакле звучност и струјање), а не експлозију.

3) „Гласови прве групе (*р, л, ј* итд.) по природи су својој на средини међу вокалима и сугласницима, и они се у грађењу слогова понашају као вокали који не образују сами слога: са вокалом који им претходи, а пред сугласником, — образују неку врсту дифтонга, а са сугласником који је пред њима иду заједно: *сјај-но, о-ру-жје*. У нашем се језику сви ти сугласници и у другим правцима понашају као вокали: када је пред њима мукли сугласник, иако су они звучни, они се не претварају у звучни: *твој, сјај, слој, књига* итд.“ (ор. cit. 3). Дакле, и овде се нигде не помиње експозија.

Наравно, при фонетском испитивању појединих појава може бити још више колебања него што је овде изнесено (исп. примере код мене у изнесеној расправи), али ја мислим да нема разлога мењати извесна правила која треба да имају општу вредност, док су извесна отступања често само местимична, а каткад и индивидуална.

Мислим да би била довољна два правила, па да се речи правилно деле на слоге у погледу средине речи:

1) када је почетни струјни сугласник (с, ж, з, ш, х, ф), он иде са потоњим сугласником (*па-сти, па-сха, и сл.*).

2) када се сонанти (сем *м, н* и *њ*) налазе иза праскавих сугласника (*експлозивних т-д, к-г, п-б*), праскави иду заједно са сонантима (*ку-пљен, ста-бло и сл.*).

У свима другим случајевима сугласници се растављају (*бор-ба, леп-ши, саг-не, тач-ка и сл.*), сем кад је *ј* постало од *јата*: оно иде са сугласником који му претходи (*у-мје-ти, ви-дје-ти и сл.*).

И подела на слоге исто онако као и сва друга правописна правила нису ни плод фантазије ни нечије ђуди: то су резултати гласовних особина нашег језика. Наравно, могу се у подели слогова примењивати и други принципи него што су изнесени у овој расправици. Само се мора водити рачуна о особинама сваког појединачног правописа: наш је правопис по главним особинама својим — фонолошки (дакле, према општој природи језика); зато и подела на слоге треба да је фонолошка. То треба да имају на уму сви они који хоће о подели на слоге да говоре. То је имао на уму проф. Вуковић; што има код њега неслагања са мном или код мене — са њим, то ће послужити само на корист овом делу нашег правописа.

А. Белић

## О ЈЕДНОМ СЛУЧАЈУ УПОТРЕБЕ РЕЧИ

Употреба речи и израза са општим значењем доводи често до осиромашења нашега језика у лексичком, смислу. Употребљавајући такве речи место других са специфичним, адекватним значењем, ми сва значења ових других сводимо, такорећи, на једно, на оно значење које има употребљена, „општа“ реч. Тај процес таквог осиромашења језика огледа се нарочито у усменом изражавању, у свакодневном нашем говору, а одатле се, као верни податак живота, преноси и у писмено изражавање. Употреба речи и израза са општим значењем чини, осим тога, нашу мисао недовољно одређеном, па, према томе, и нејасном, што у крајњој линији значи нетачном. Међу таквим речима има и неких које се у први мах чине неопходним, а које, међутим, нису такве, и које, што је још важније, продирући у говорни и из њега у књижевни језик, наше изражавање на неки начин чине примитивним. Ево једног примера.

Данас се веома често чује и употребљава глагол *одвијати се* у некој врсти секундарнога, пренесеног значења (исп. и глаголску именицу *одвијање*). У том значењу тај глагол ћемо наћи употребљен кад год је реч о каквој радњи, о каквом процесу који је у току, који није завршен, него траје дуже времена. Ако обратимо пажњу на новинарски језик, рецимо, који је најближи говорном језику, ми ћемо, такорећи, на свакој страни и у свакој рубрици наићи на ту реч. Тако се вели: *Догађај се одвијао* филмском брзином; *Радња се* у том роману *одвија* на врло занимљив начин; *Сцена се* на улици *одвијала* без застоја; *Случај са украденом робом одвијао се* као на филму; *Разговори су се одвијали* у врло пријатној атмосфери; *Утакмица се одвијала*, или: *Игра се одвијала*, па чак, у једном извештају, и — *Музичке тачке су се одвијале*

једна за другом итд. Ма у којој вези било то, чим је реч о ком процесу, радњи, неком току, одмах се лако намеће тај глагол који ми, без оне потребне одговорности према језику којим говоримо и пишемо, уносимо и у књижевни језик. Стиче се утисак као да нема у нашем језику ниједне друге наше речи која би тај глагол у сваком поједином конкретном случају могла заменити.

Откуда оваква наметљивост овога глагола? Пре неких педесет година, и мање, глагол *одвијати се* у овом свом пренесеном значењу као да није био у употреби. Он је у том значењу ушао у употребу, природно, онда када су настале могућности за то, а то је од оног тренутка када је створен филм, филмска трака, на коју је била утиснута, снимљена каква радња, догађај, и која се, приликом приказивања филма, *одвијала* са колута на који је била *намотана, навијена*. Из основног примарног значења развило се и секундарно пренесено значење те речи. Када кажем да се филм *одвија* врло брзо, онда се тако формулисана мисао може двојачко разумети услед значења глагола *одвијати се* и именице филм. То може значити: 1) да се филмска трака врло брзо *одвија* са колута на који је *намотана* и 2), у вези са *одвијањем*, *одмотавањем* филмске траке, да се радња, догађај који је снимљен на филмској траци, брзо *развија*, да је радња жива динамична, напета, да тече без застоја, без епизода које би је кочиле. У сваком случају постоји изразита могућност двосмислености горње мисли. Двосмисленост је омогућена још и употребом именице филм, којна може да има двојачко значење: 1) реч филм може овде значити *филмску траку* и 2) она може значити *радњу, догађај* који је на филмску траку снимљен.

Овде лежи основа за фигуративност значења глагола *одвијати се*. Из ове метонимске везе радње која је снимљена на филмској траци и која се сазнаје путем *одвијања* те траке, то пренесено значење глагола *одвијати се* усвојено је за све горепоменуте случајеве и утврђује се као такво све више.

А да ли је то оправдано и правилно?

Глагол *одвијати*, и повратан глагол *одвијати се*, има своје основно значење враћања извесног предмета у његов

основни положај у простору, који је био измењен смањивањем његове површине у простору, или чега другог, што је било омогућено природом предмета, његовом гипкошћу, савитљивошћу или којом другом његовом особином која је допуштала промену његова положаја. Тако се може *одвијати* платно које је раније било на извештан начин *савијено* (у трубу или како друкчије); *конац*, *конопац*, који су раније били *савијени* или *намотани* око нечега; може се *одвити* хартија којом је био *увијен* какав предмет; *марама* којом смо *увили* врат; може се *одвити* завртањ који је био раније *увијен* у какав предмет и који има ту способност *увијања* итд. У сваком случају глагол *одвијати* и *одвијати се* има првобитно значење пружања у извесном простору, у једној димензији, у једном правцу.

Глагол *одвијати се* у горе наведеним примерима значи, међутим, догађање нечега *у времену*, *у временском току нечега*, — дакле ток неке радње која траје дуже времена.

Не улазећи у анализу питања да ли је могућно овакво преношење значења у језику у смислу проширивања изражајних могућности у вези са овим глаголом (а та би анализа била врло занимљива), ми мислимо само да укажемо на неодређеност слике, претставе која се добија употребом овог глагола, на једностраност и непрецизност његовог значења баш у вези са њим као са неком општом изражајном етикетом.

Аналогно овом основном значењу пружања у простору у једном правцу, у једној димензији, — и у пренесеном свом значењу овај глагол чува нешто од тог свог значења. Кад кажемо, на пример, да се игра *одвијала* веома живо (типичан новинарски стил!), ми онда имамо претставу само извесног временскога тока, извесног временског „пружања“, да тако кажемо, такође у једној линији, у једном правцу.

Узмимо сада други глагол који је чешће у употреби у значењу глагола *одвијати се*. То је глагол *развијати се*. Постоји ли каква разлика у значењу међу њима? Да ли је шире, свеобухватније по квалитету радње која се догађа, а не само по времену, када се каже да се игра *развијала* веома живо или да се она *одвијала*. Изгледа да постоји, и ту ни-

јансу да је префикс и једном и другом глаголу. Разлика је (да узмемо глаголе са сличним значењем) као кад се каже *одмотати* нешто и *размотати* нешто: *одмотати* значи пружати у једном правцу; *размотати* пружати у више праваца, у свим правцима. *Одговарати* је уже значење у оквиру значења говора; *разговарати* је свакако шире; *одговор* је увек у вези са извесним постављеним питањем; *разговор* то није: он је шире постављен говор, разноврснији, слободан, који није везан за каква питања. Исто тако и: *одвући* и *развући*; *одлетети* — *разлетети* се; *однети* — *разнети*; *одувати* — *раздувати*; *одводити* — *разводити* итд. Префикси уз ове глаголе нијансирају значење основног глагола, па је тај исти случај и са нашим глаголима *одвијати се* и *развијати се*. И отуда је, чини нам се, много верније и у вези са сликом богатије употребити за неке од ових случајева овај други глагол: *развијати се* него *одвијати се*.

Погледајмо даље. Зар није тачно и лепо нашим језиком речено кад се вели: *Битка се развијала* на бојном пољу свом жестином, а оскудно и уско ако се место тога каже: *Битка се одвијала* свом жестином. У првом случају имамо слику развоја битке и у простору, ширини, и у времену, такође шире схваћено, у другом — слику догађаја само у времену. Ако кажемо: *Радња се у роману (или драми, или филму) развија* на врло занимљив начин, слика је несумњиво квалитетно богатија, потпунија јер квалификује радњу и у њеној ширини догађања и у снази.

Међутим, ни замена глагола *одвијати се* глаголом са истом основном и другим префиксом није потребна. Зашто сиромашити језик? Зашто сводити оне многобројне изражајне могућности на једну, и од специфичног, одређеног, прецизног стварати опште, неодређено, непрецизно, богату слику чинити тако сиромашном? Постоје лепе, народне речи, тачне, у свему адекватне за изражавање процеса о коме је реч у наведеним примерима у почетку. Тако се сасвим лепо може рећи да догађаји који се приказују на филму *теку, следују један за другим, нижу се* филмском брзином — ако се жели указати на њихову сукцесивност збивања у времену; да се сцена на улици *догађала, дешавала* без застоја; да се слу-

чај са украденом робом *догодио*, *десио* као на филму; да су се разговори *водили* у пријатној атмосфери; да се утакмица *играла*, или игра да је *текла*, *протицала*; да су се музичке тачке *низале*, *следиле* једна за другом итд. Глагол *одвијати се* ту је, свакако, непотребан код ових других наших речи, то је јасно, и потискивање њихово глаголом *одвијати се* није оправдано ни са гледишта језичког богатства ни са гледишта језичке прецизности.

Овом приликом, баш у вези са употребом овог глагола и других речи са општим значењем, сматрамо да је подесно дати и једну посебну напомену. Има људи који се боре за „слободу“ језичког развитка у свему. Неразумно је стављати бране развитку језика, веле они; језик има свој природан ток и свако спречавање тога тока значи насиље, извесно скретање од природности његова развитка, изопачавање његове природе у извесном смислу. Ове мисли су тачне, али, ма колико то парадоксално изгледало, намећу и извесна ограничења. Стављати бране ономе што је у процесу стварања језика добро, тачно, правилно, ономе што је настало из добрих извора, на основу правилног и тананог језичког осећања, одиста је неразумно и значи насиље. Али и језик у свом развитку има своје странпутице, које треба исправљати, има грубости и неравнина, које треба гладити, има сировости, које треба култивисати. Добри писци и време које је „мајсторско решето“ увек ће одредити ону природну и потребну меру свему ономе што претставља ма какву производљивост, настраност, накарадност или насиље. А кад велимо добри писци и време, ми не мислимо само на оно што је сада и што долази, но и на оно што је прошло и што је усвојено добром употребом као добра језичка традиција. И у стварању нових речи или нових значења речи које већ постоје треба водити рачун о ономе што је већ створено у језику, што је усвојено и што претставља правилно језичко осећање и језичку основу.

Р. Димитријевић

## „ВТОРИ ВЕК“

Међу „Tursko-slovenskim spomenicima dubrovačke arhive“, које је објавио Ђиро Трухелка у Гласнику Земаљског музеја у Босни и Херцеговини (23, 1911), два садрже помен „второга века“. Један докуменат је писмо великог везира Ахмед-паше Херцеговића са оваквом хронологијом: „Писа месеца априлија 20 дн кон Перитора второга века 8 године“ (стр. 121—122). Други документ је потврда султана Бајазита II да су му дубровачки поклицари предали „харач закони“, а датиран је овако: „Писа месеца априлија 23 дн у Цариграду, века 2 године 9 а ва лито рождства Христова тисућу и пет стотин и прво лето“ (стр. 122).

Оба су документа штампана и код Љуб. Стојановића у његовом зборнику „Старих српских повеља и писама“ I, 2 (1934). Први је документ стављен у 1500 год. са објашњењем: „Година по белешци талијанској на полеђини“ (стр. 357). Та белешка казује кад је писмо стигло у Дубровник: 9 маја 1500. Јасно је да ни Трухелка ни Стојановић нису знали да се користе хронологијом по „втором веку“. За други документ Стојановић је од Трухелке узео податке да је састављен 26 рамазана 906, па их је исписао поред хронолошких података по нашој ери из самог документа. На хронологију по „втором веку“ ни овде се не обзире.

Гл. Елезовић је у својој књизи „Турски споменици“ I, 1 (1940) поменуо ту хронологију по „втором веку“. Она је за њега неразумљива. Замерао је Трухелки и Стојановићу што се нису ни осврнули на овај загонетни начин датирања, а камо ли да су се потрудили да загонетку разреше и растумаче“ (стр. 634). Тај прекор је поновио и том приликом је тако датирање назвао „чудним и неразумљивим“ (стр. 954). У ре-



гистру, који је дао у другој свесци своје књиге (1952), Елезовић поред речи „век“ ставља знак питања (стр. 594).

Загонетка се да лако решити. Из првог документа, у вези с оном талијанском белешком, види се да је 1500 год. била 8 година „второга века“, а из другог документа се сасвим поуздано закључује да је 1501 била 9 година „второга века“. Према томе почетак „второга века“ био је 1492 год. по нашој ери. Треба сад ту годину претворити у годину по византиској ери и онда решавање загонетке постаје ствар сасвим лака. Седам хиљадита година, која се добија тим претварањем сматрала се за крај света. Очекивало се да ће свет тада заиста и пропасти. Стари српски књижевник Константин Философ године које су претходиле седам хиљадитој називао је „скрби лета“ (Гласник СУД 42, 1875, 242). У Пророчанствима премудрог Лава, који се спис доцније приписивао Стефану Лазаревићу, те се године помињу као „напокоњашке“ (Старине ЈАЗиУ. IV, 1872, 85). Кад свет, супротно од очекивања, ипак није пропао, седам хиљадита година се узела као почетак „последњих година“. То нам казује „Указ лето вечним“ из Псалтира, штампано 1521 у Штампарији Љубавића у Горажду. После „конца седмому веку“ долази почело осмому веку последњим летом“ (Љуб. Стојановић. Стари српски записи и натписи III, 1905, 151). То осмому веку“ у листинама султана Бајазита II и његовог великог везира Ахмед-паше Ерцеговића назива се „вторим веком“.

О седам хиљадитој години о веровању да је с њом у вези пропаст света писао сам у Политици ол 7—9 јануара 1941 год. (у чланку „Када ће пропасти свет по веровању средњовековних Срба“) и у Српском књижевном гласнику 62, 1941, 207—210 (у расправи која је после прештампана у књизи „Стари српски књижевници XIV—XVIII века“, 1942 — о томе на стр. 27—30). Своја излагања ја бих употпунио овим подацима. У Похвали Ђирилу и Методију помиње се „7 век наш“. А. Теодоров-Балан у књизи „Кириљ и Методи“ I (1920), 119 коментарисао то место, па каже да „не дава никаквѣв опрѣдѣленѣв смисѣлѣ оѣ числото 7“. Помишља да ће ту бити нека грешка, Предлаже малу измену текста: ме-

сто слова з с бројном вредношћу 7 треба ставити заменицу с (= ово). У првобитном тексту, по његовом мишљењу, писало би: „у овај век наш“. Преправку заменице у број извршио би неко у седмој хиљади година од створења света. То би, по Теодору-Балану, било од XI века наовамо. Седма хиљада година почела је 492 год. по нашој ери, а не од XI века, како Теодоров-Балан погрешно узима. И сама Похвала Ђирилу и Методију постала је у тој хиљади година од створења света (наравно, по византиској ери). Није потребно прибегавати никаквим претпоставкама. „Седми век“ је сасвим на своме месту у Похвали. По старом српском роману о Александру Великом, Адам ће поново видети рај кад прођу седам хиљада година (Гласник СУД 2 од IX 1978, 85). Кад се „сконча седми век“ јелински болови, које је, према причању романа, Александар видео у једној „пештери“ као свежане „човекообразније звери“ биће послати „в тартарскују геену“ да се тамо муче „в бесконачни век“ (стр. 117). Богомили су учили да ће „carstvo satane u ovom svijetu ... trajati sedam dana tj. vjekova (Fr. Rački, Borba Južnih Slovena. Bogomili i patareni, 1931, 581). Тако управо стоји у богомилској Тајној књизи: „Pater meus (Исусов) permisit ei (Сатани) regnare septem diebus, quae sunt septem saecula“ (И. Ивановъ, Богомилски книги и легенди, 1925, 80).

Ђ. Сп. Радојичић

„НЕЗАВИСНО“ СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ И ОДНОС  
ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА У ЊИМА

Једна од најтежих ситуација у које може доћи наставник при обради неке јединке јесте ситуација у којој се нађе при обради градива у које сам није увјерен. Држећи се досадашњег учења, становишта писаца граматика о тзв. независним или напоредним реченицама у саставу тзв. независно сложених реченица, мени се то редовно дешавало кад сам о њима говорио, и то ме је понукало да о томе више мислим, а ево и да пишем.

У свима граматикама упорно се тврди да су тзв. независне реченице (саставне, супротне, раставне, искључне и закључне) увијек потпуно самосталне реченице и да се увијек могу самостално исказати, не губећи при томе ништа од свог значења. Убеђење у ово ја никада нисам могао стећи, и ову јединку увијек сам предавао без личног увјерења у тачност овога. А однос простих реченица у једној сложеној реченици дио је градива који се понајвише „прекухава“ и испитује скоро у свима разредима средње школе и скоро на свима испитима, те је потребно да се о томе добије тачан, сигуран суд.

Радећи овај свој рад, најприје сам на основи свога осјећања језика проучио и анализирао примјере и обраду „напоредних“, „независних“ реченица које сам нашао у граматикама које сам имао код себе. Затим сам из првог издања Читанке за I разред гимназије коју је издала „Свјетлост“ 1947 г. узео неколико краћих састава или одломака неких наших писаца (Кочића, Св. Ђоровића, Глишића, Домановића, Јб. Ненадовића), једну народну приповијетку (из

исте читанке) и око 100 страна „Писама“ Караџићевих (издање „Просвете“ 1947) и то анализирао ради провјеравања и поткрепе оног о чему пишем, а онда сам потражио гдје је о томе речено потпуније односно одређеније. Дошао сам једино до Белићевих предавања „Синтакса српскохрватског језика“ (Београд 1931) и до његових лингвистичких испитивања, која су изашла под насловом „О језичкој природи и језичком развјетку“ (посебно издање Српске академије наука, књ. СХХХIV, 1941 г.). Затим сам користио прилику и с њим разговарао о овом и добио потстрека да наставим и довршим започети рад, јер се и он сложио с оваквим гледањем на однос међу реченицама, а овога се он дотиче, односно овако кратко поставља ову ствар и у својој поменутој књизи и у поменути табацима. (Истичем: признајем, да сам тек од њега чуо за истакнуту његову драгоцену књигу). Све ово што сам нашао у поменути његовим књигама и од њега у разговору чуо износим углавном у закључку.

\*

За досадашње схватање, односно приказивање односа протих реченица у тзв. независно сложеним реченицама карактеристичан је пример Жежељева обрада у Граматици за II разред (издање Геце Кона 1938 г.). На стр. 13 он најприје комбинира, тако претпостављам, ствара текст у коме су реченице повезане свезама: Дођите сви после ручка к мени, па ћемо заједно на сањкање. Оправићемо све сањке. и извешћемо се лепо на брег, па ће онда да настане весеље. Једни ће седети, а други ће гурати, али ћемо се мењати. Само немојте задоцнити, него дођите што раније, — а онда га разбија на поједине реченице, одвојене тачкама (Дођите сви после ручка к мени. Сви ћемо заједно на сањкање. Оправићемо све сањке. Извешћемо се лепо на брег. Онда ће да настане весеље. Једни ће седети. Други ће гурати. Мењаћемо се. Немојте задоцнити. Дођите што раније.) — и тако докажује њихову стварну невезаност. Послије обраде закључује: „Све ове горње реченице, видели смо, могле су лепо стајати и свака за себе. То значи да су оне *потпуно самосталне и независне по смислу* (истицање овог мјеста је пишчево).

Оне су то остале и после него смо их саставили уједно. Такве реченице у којима све реченице остају по смислу самосталне и независне зову се независно сложене реченице или зато што *теку напореда* — напоредне (истицање је моје). У вези с употребом запете додаје: „Према томе, све напореда (независно) сложене реченице, будући да су самосталне и *лабаво везане* (истицање је моје), по правилу се одвајају запетом“ (стр. 15). А после обраде *зависних* реченица закључује: „Из свега овога јасно видимо да сложене реченица не постаје само састављањем уједно двеју самосталних, засебних реченица, као код напореда сложених реченица. Велики број сложених реченица постаје развијањем неког додатка просте реченице...“ (стр. 17).

Ја сматрам да се овдје отишло сувише далеко. На основу створеног текста превише категорички (са „*потпуно самосталне*“, „*теку напореда*“, „*лабаво повезане*“) окарактерисани су и уопштени односи тзв. напоредних реченица према реченици уз коју стоје. А затим тврди да оне настају једино „састављањем уједно двеју самосталних реченица.

И у онако створеном тексту ја осећам јачу повезаност простих реченица у сложеним реченицама горњег текста, и то: код свих саставних реченица осећам временско значење; код супротних узајамност (Једни ће сједјети, а други ће гурати — што долази и од ријечи „једни“... „други“, али је ово исказано и свезом) и апозицијску надопуну, поправак („али мијењаћемо се“); па и у примјеру: „Само немојте задоцнити, него дођите што раније“ — поред супротног значења има и апозицијског значења, и било би овај примјер згодно рећи уопште без свезе „него“ (Само немојте задоцнити, — дођите што раније). А шта ћемо тек рећи о безбројним другим стварним примјерима, тзв. независно сложеним реченицама у којима повезаност простих реченица, како ћемо даље видјети, врло често није ништа слабија од повезаности реченица у зависно сложеним реченицама које смо досад као једине таквим сматрали.

Његово мишљење о односу простих реченица у тзв. независно сложеним реченицама скоро потпуно је унишло у Граматику за II разред (издање „Знања“ — Београд 1950),

коју је Жежељ написао са М. Драгутиновићем и И. Мамузићем. У њој се на примјеру: „Умда је са сином журила и није видела туђинца“ (стр. 21) доказује... „да свака од ових реченица има свој потпун смисао и може да стоји самостално, а смисао и значење неће променити (Умда је са сином журила. Она није видела туђинца)“. Даље се у Граматици вели: „Очигледно је да ни једна од ове две реченице другу не објашњава, нити једна другој допуњава значење<sup>1)</sup>. То значи да је свака од ове две реченице независна, јер мисао ни једне од њих не зависи од мисли оне друге“<sup>2)</sup> (стр. 21).

Међутим, међу њима ја осјећам пуну зависност. Умдина журба проузроковала је то да није видјела туђинца; или: посљедица Умдине журбе је та да није видјела туђинца. И горњи примјер потпуно одговара примјеру: „што је Умда са сином журила, није видела туђинца“ (са узрочном зависном реченицом) или примјеру: „Умда је са сином журила, те није видела туђинца“ (или да остане као што је и код њих: са свезом и) — са посљедичном реченицом. Само с великим натезањем може се доказати невезаност реченица по смислу у узетом примјеру или разлика између њега и реченица којима је то исто речено.

Зависност реченица доказује се на примјеру: „Јамауд није мајци скренуо пажњу на уходу, јер се бојао да га мати не назове страшљивцем“, а то исто можемо рећи и реченицом: „Јамауд се бојао да га мати не назове страшљивцем и (то) није мајци скренуо пажњу.“ Степен зависности је исти, а тако смо дошли и до примјера који је потпуно једнак примјеру који је узет као типичан примјер независно сложене реченице.

Да сада обрадимо неке карактеристичне примјере за тзв. независно сложене реченице из више других граматика да бисмо јасно видјели какав је стварни однос простих реченица у њима.

<sup>1)</sup> Истицање је моје.

<sup>2)</sup> Истицање је њихово.

## Саставне реченице

У примјеру Миодрага Лалевића (Граматика за III р. средњих и стручних школа. — Београд. Издање Народне просвете): „Цар се досети, узме чашу, па дође пред пећину“ — прва је *повод* другој и трећој и оне долазе као *слијед*, *резултат* изнесеног у првој реченици. У примјеру: „Радимо свакојаке тешке послове, те исхрањујемо жене и децу“ — прва *омогућује вршење друге*; опћенито се осјећа намјера. У примјеру: „Ја га питам, а он одговара“ (стр. 71) осјећа се *узајамност радњи*. У примјеру Илије Лалевића (Синтакса за средње школе. — Београд 1936, стр. 14) и у сасвим сличном примјеру проф. Белића, Граматика за III р. средњих и стручних школа, Београд 1933 стр. 112): „Долазе свако јутро на језеро те се купају — осјећа се јака *нијанса значења намјере*. И сам Лалевић осјећа и истиче да „свезица“ *па, пак* може имати и временско значење, напр.: „Испеци па реци“ (стр. 15), тј. значи исто што и примјер: Кад добро испечеш, смислиш, истом онда реци (моја је разрада). У примјеру које наводи Љубунчић Салих (Српски или хрватски језик — издање Видовићеве дописне школе, Сарајево 1927): „Они су скакали по соби, те су поразбијали стаклено посуђе“ имамо *право посљедично* значење. У примјеру Стефановића Живка (Граматика за сред. и стручне школе. — Београд 1938): „Иди правим путем, па (пак) нећеш никада доћи у срамоту“ (стр. 167) осјећам такав однос да друга долази као посљедица или закључак из прве, а потпуно одговара и примјеру: Ако будеш ишао правим путем, нећеш никада доћи у срамоту. У примјеру: „Па се крило на чекрк окреће, те казује који вјетар пуше“ осјећа се значење посљедице, а и намјере. У примјеру Мусулина Стјепана (Граматика за III р., Загреб 1934): „Ни у лакомца мјере, ни у пса вјере“ осјећа се значење *поређења*, па одговара примјеру: „Како у лакомца нема мјере тако ни у пса нема вјере“, или обратно — према потреби примјене. У његову примјеру: „Дођоше дивљи па истјераше питоме“ осјећа се *посљедица*, поготово кад се има на уму значење код примјене (значи: Дођоше дивљи, те питоми изиђоше). У примјеру Радомира Алекси-

ћа и Михаила Стевановића (Граматика за ученике средњих школа, Београд 1946): „Народ се одазвао позиву и сви су пожртвовано прионули на рад“ (стр. 139) осјећа се значење закључка, констатације, окарактерисавање посла; у примјеру: „Прво је дат распоред, па су они дошли на извршење својих задатака“ имамо значење *времена*, слиједа радњи, осјећамо оно што они констатују код примјера: „Илија сједе у кола, па ошину белце“, тј. да „свезица *па* значи и то да радња реченице испред које свезица стоји по времену долази иза радње реченице за коју се друга везује“ (стр. 123).

### Супротне реченице

У примерима Ж. Стефановића: Он почне лава миловати, док наједанпут чује звуку од оружја, — Бјежећи обазру се — кад (ли) њезина мати трчи за њима, — Ја правим држалицу, а оно се начини кијак (стр. 167) и у Мусулиновим примјерима: Пробуди се у зору, а то јабука обрана (стр. 67) и: Погледа, кад ли долетио виленик (стр. 68) — имамо углавном значење *изненађења*. У примјеру Љубунчићеву: Он је паметно говорио, али је у неким стварима претјерао (стр. 212) имамо, кад узмемо читав сложен примјер, *допусно* значење (Иако је паметно говорио, у неким је стварима претјерао, а и издвајања (Он је паметно говорио, само је...)). Допусно значење имамо нарочито у слиједећим Мусулиновим примјерима: Ја псето вадим, а оно ме уједа (67). — Игла кроз злато и сребро прође, па је опет гола. — Ја сам царица, пак немам златног разбоја (68), јер одговарају примјерима: Иако сам царица, нема златног разбоја, — Иако игла прође кроз злато и сребро, опет је гола. Ово значење имамо и у слиједећим Маретићевим примјерима, кад их узмемо у цјелини: Много су се мучили око тога посла, ипак нијесу ништа могли учинити, — Дуго сам учио, опет не знам јесам ли научио, — Ево два дана како се с аждајом бори, па му ништа не науди. — Такођер и у примјеру који смо раније спомињали: Ја правим држалицу, а оно се начини кијак (119). У његову примјеру: Није имао ни опанака, него је ишао бос (67) осјећа се или апозитивно значење, тако да други дио



рекимо без свезе, или посљедично, да „него“ има значење свезе „те“. У његову примјеру: Дрво се на дрво наслања, а човјек на човјека (67) осјећа се и *поређење* (Како се дрво на дрво наслања тако се наслања и човјек на човјека).

### Раставне реченице

Примјер Миодрага Лалевића: Пошљи нам јаку помоћ или ћемо сви изгинути (73) близу одговара примјеру: Ако нам не пошаљеш јаку помоћ, сви ћемо изгинути, — а у примјеру: Или ради пажљиво или немој почињати — почињању, продужењу посла увјет је пажљив рад и потпуно одговара примјеру: Ако нећеш пажљиво радити, немој ни почињати. Ову разраду, обраду горњих примјера написао сам прије него што сам прочитао његову разраду. Прочитавши је, нашао сам да он осјећа исти овај однос, јер каже: „Ту се тражи помоћ, *које ако не би било* (истицање је моје), они ће изгинути. . . У другом се примјеру (каже Лалевић) појачано истиче заповијест да се ради пажљиво, али *ако тога не би било*<sup>1)</sup>, онда и не почињати“. Међутим, прешао је преко ове потпуне зависности коју је осјетио међу простим реченицама у горњем примјеру, него се даље задржао само на томе да докаже да „једно од то двоје (од двије радње) мора бити, а обоје не може бити никако“ (стр. 73).

Ово, да је у раставној свези *или сажето значење читаве изостављене погодбене реченице*: „ако се то не учини“ почесто је у нашем језику. Тако међу Љубунчићевим примјерима за раставне реченице имамо примјер: Мој ће пријатељ доћи, или ће на вријеме отказати (215), а у Мусулина: Послушај, или ће те невоља присилити (69). Овакви примјери нам најбоље показују у каквој повезаности могу бити тзв. независне реченице и какву улогу у њима могу вршити свезе. Ни у једном од њих апсолутно се не могу реченице казати самостално, искидано, а да се иколико сачува и даље осјети значење које имамо у повезаним примјерима са свезом. Да нарочито нагласим: у оваквим се примјерима

<sup>1)</sup> Истицање је моје.

најбоље види служба свезе, — да она није ту, само ради појачавања значења, него да је оно једино њом (у оваквим примјерима) и исказано.

### Искључне реченице

За искључне реченице М. Лалевих узима примјере: „Дошао је и слуга, само није донио секире“ и „Карађорђе беше врло строг, тек ником није неправо учинио“. Анализирајући ове примјере вели: „Оне су такве да друга казује као неко изузимање од радње у првој реченици. У првој реченици тврдимо да је слуга дошао, али се одмах у другој чини као некакво изузимање, јер се казује да секире није донео. И у другом се примеру слично казује: признаје се да Карађорђе беше врло строг, али се потом у другој реченици прави отступање, изузимање према првој реченици, јер се каже да ником није неправо учинио. Ове су реченице, како запажамо, *врло сличне супротним*<sup>1)</sup> реченицама, али треба знати да постоји и разлика: супротне реченице казују две радње које једна другу *потпуно искључују*, а изузетне да се изузима радња од онога што је казано првом реченицом.“

Да се мало задржимо на овоме. Мислим да уопће није zgodно што се при горњој обради рекло да „супротне реченице казују двије радње које једна другу потпуно *искључују*“, поготово оvdје гдје се говори о таквим реченицама којима припада такав назив, тј. кад се говори баш о искључним реченицама (скоро у свима граматикама и имамо овај назив за изузетне реченице). За карактеристичне супротне реченице најбоље је рећи, по мом осјећању, да исказују врсту радње (стања или збивања) или уопће нешто што је супротно, сасвим друкчије од онога што је изнесено у реченици за коју су везане (један је марљив, искрен, пажљив, а други лијен, лажљив, непажљив); а могу означавати и неједнакост, као у примјеру: Ти носиш једнога, а ја троје (И. Лалевих, 15). Према њима узимати саставне реченице, онако како и Лалевих чини ондје гдје говори о супротним речени-

<sup>1)</sup> Истицање је моје.

цама (стр. 72). Према примјеру Алексића — Стевановића за супротну реченицу: „Он је обећао, али није могао доћи“ (стр. 140) гласила би саставна: Он је обећао и дошао је“.

Ово налажење сличности између искључне и супротне реченице дошло је отуда што супротна свеза *али* понекад има блиско значење са искључном свезом *само*. Међутим типично супротно значење не исказује са свезом *али*, него свезом *а*.

Послије овога да се вратимо на Лалевићеве примјере које је узео за типичне примјере изузетних реченица. Кад се најприје каже: Дошао је слуга“, природно би било да се иза тога рекне „и донио је сјекиру“, па бисмо имали саставну реченицу. Међутим, супротно се десило, и то се онда каже „али“ (или „само“) није донио сјекиру, те имамо праву супротну реченицу. Код другог примјера кад најприје рекнемо: „Карађорђе беше врло строг“ — очекивали бисмо да је у тој својој великој строгости понеком и неправо учинио, а у примјеру се констатује баш супротном томе: да ником није неправо учинио, и апсолутно се осјећа значење супротне реченице. Мјесто свезе „тек“ природнија би била обична супротна свеза „али“. А када бисмо узели ову реченицу као изузетну, могло би се узети да онај који је ово рекао узима као негативно то што „ником није неправо учинио“. (И. Муслину, стр. 70, и Илији Лалевићу, стр. 15, такођер изгледају искључне реченице сличне супротнима, као и М. Лалевићу).

По моме осјећању, типични примјери за искључне реченице јесу они примјери који се вежу за реченицу у којој имамо неку општу замјеницу или уопште ријеч општег значења, или код које се осјећа да би се они могли уметнути. Тако, у свима примјерима које Маретић наводи за искључне реченице у својој Граматици (за средње школе, стр. 120) имамо у реченици за коју је везана неку општу ријеч. Примјери: Узеше му све<sup>1)</sup> само му оставише штап и празну торбу, — Нећу му *ништа друго* учинити, тек што ћу га озбиљно опоменути. — По примјеру: Тај занат знаду и

<sup>1)</sup> Истицање је моје.

сељаци, само што немају *сви* алата — видимо да општа ријеч може бити и у саставу само искључне реченице, а овај примјер стварно има значење примјера: Тај занат знаду и сви сељаци, само што неки немају алата. Оваквих примјера има и у Синтакси И. Лалевића, као што је: Дођоше *сви*, (само што) Петра нема (стр. 15).

Код искључних реченица оволико са задржасмо ради тога што мислим да ће се овим неколико допринијети сигурнијем одређивању смисла реченица о којима је у овом дијелу рада говорено.

Послије горњих општијих напомена о искључним реченицама да истакнемо неколико карактеристичних примјера из неких граматика. Мусулинов примјер: „Он би нас помогао, само што не смије“ (стр. 70) одговара примјеру: Иако би нас помогао, то не чини, јер не смије — дакле, узет у цјелини, има допусно значење и свакако да реченице стоје у јачој повезаности.

Алексићев—Стевановићев примјер: Ништа нису говорили, само су морали слушати разговор (стр. 140) и Љубунчићев примјер: „Нећу му ни бијеле рећи, тек што ћу га значајно погледати — искључна реченица има апозицијску службу. Примјери проф. Белића: „То други човјек не би учинио, до онај који је на ћабу ишао“ и „Нећу метнути на вас другог бремена, осим које имате“ (III, 112) имају све формалне особине искључне реченице: у главној реченици имамо општу ријеч (други, другог — можемо пред ове ријечи додати и ниједан, ниједног), а везана реченица везана је за реченицу уз коју стоји приједлогом са значењем изузимања. Међутим, оне су праве зависне реченице и стварно одговарају односним реченицама: „То би учинио само онај човјек који је на ћабу ишао“ и „На вас ћу метнути само оно бреме које имате“. Љубунчићев примјер: Пошао си у незгодан час, само да ме намучиш — спада у искључне реченице по томе што везана реченица почиње искључном свезом *само*, али она потпуно одговара примјеру: Пошао си у незгодан час само зато (једино зато) да ме намучиш — и имамо право *намјерно* значење. И горњи примјери. одговарајући потпуно или сасвим близу примјерима којима

смо их на други начин рекли, показују пуну повезаност међу простим реченицама из којих се састоје, из којих су сло-  
жени, и они се не могу посебно говорити.

### Закључне реченице

И ове су реченице у јакој повезаности и не би се мо-  
гле посебно рећи. Између закључне и реченице за коју је  
везана ја осјећам углавном однос *узрочности*. Тако, Мусули-  
нову примјеру: Моја је крава, дакле је и моје теле (III, 70)  
одговара примјер: Пошто је моја крава, и теле је моје; Бели-  
ћеву примјеру: Ја сам твој старјешина, дакле је мој пред-  
њак (III, 74) одговара примјер: Пошто сам ја твој старјешина,  
мој је предњак; примјеру М. Лалевића: Видео си девојку,  
— знаш како изгледа (III, 74) одговара реченица: Пошто си  
видео девојку, знаш (или мораш знати) како изгледа. То исто  
имамо и у примјерима Алексића-Стевановића: Обећали су  
нам, и надајмо се (Пошто су нам обећали, можемо се нада-  
ти); Страшна је оморина, биће кише, Пожртвовано смо се  
борили, заиста смо морали победити (Грам., 140). Такођер у  
примјеру Љубунчића: Вјерио си се, дакле ћеш се и оженили  
(212); у примјеру И. Лалевића: И ти си био с њим, дакле мо-  
раш знати све (Синт. 16); у Маретићеву примјеру: Краву сам  
ја купио, дакле је моја (23).

Горњом обрадом неких примјера из разних граматика  
видјело се како и у одабраним примјерима, узетим за ти-  
пичне — школске примјере независних реченица имамо нај-  
чешће такав однос који апсолутно не дозвољава раскид ство-  
рене везе. Врло често оне имају потпуно оно значење које  
имају праве зависне реченице, тј. реченице које су досад  
узимане као једине зависне реченице. То нам све показује  
неоснованост истицања да су реченице у тзв. независно сло-  
женим реченицама потпуно независне по смислу једна од  
друге и да се оне увијек могу самостално рећи, а да се не  
изгуби ништа од смисла.

Како се доказивала зависност и независност реченица?

То да су тзв. напоредне, независне реченице узимане  
као стварно независне и да се могу лако одвајати од рече-

нице за коју су везане и саме речи — долазило је отуда што се узело као опште правило да се оне могу увијек рећи самостално и без свезе, а да се у значењу ништа не измијени.

Говорећи о независним реченицама у својој Граматици за I р. (страна 23) проф. Белић констатује: „Јасно је да су независне реченице оне које могу саме за себе самостално бити употребљене.“ Да би то доказао, он примјер: Раде навршује сутра пет година и његови родитељи желе да се тај дан прослави (стр. 23) рашчлањује на два дијела, и то на први: „Раде навршује сутра пет година“ и на други: „Његови родитељи желе да се тај дан прослави.“ А изостављењем свезе губи се постојећи, створени однос међу овим реченицама, тј. да друга долази као посљедица (закључак, одлука) из онога што је речено у првој реченици (која према другој стоји као узрок). Ја осјећам да се врло ријетко може једна везана реченица рећи самостално, без реченице за коју је везана и без свезе којом је везана, а да се не изгуби од значења, више или мање. Ако бисмо то ипак хтјели урадити, морали бисмо у одвојеној реченици окрњени смисао надокнадити на неки начин, напр. додавањем неког прилога. У горњем примјеру оно што се изгубило изостављањем свезе надокнадило би се ријечју „стога“, „зато“.

Занемаривање свеза, односно мишљење, становиште да се оне могу лако изоставити без губљења значења дошло је до изражаја нарочито у Граматици Алексића-Стевановића. Код њих на 123 стр. (издање ћирилицом) стоји: „За разлику од других речи, оне би се могле и изоставити, а да се смисао онога што се казује не измени. Из тога је јасно да ове речи служе за везивање двеју реченица или двеју речи и зато се зову свезице.“

И свезице, сем везивања речи и реченица, означавају још нешто. Свезица *па* у првој од наведених реченица значи и то да радња реченице испред које свезица стоји по времену долази иза радње реченице за коју се друга везује. Свезица *а* показује да је радња друге реченице по нечему супротна радњи изнесеној у претходној реченици. Али се то обично може разумети и по смислу самих реченица између којих се употребљава свезица. Зато смо и казали да се изостављањем

свезица смисао онога што се казује реченицама не мења много.“ Из горњег се јасно види, потпуно потцјењивање, да тако рекнемо, службе и значења свеза, а јасно се види и недоследност. Такорећи, на истом мјесту најприје се категорички каже: . . . „оне би се могле изоставити, а да се смисао онога што се казује не измени“, а последије истицања, констатовања да оне ипак „сем везивања речи и реченица, означују још нешто“ констатује се да „се изостављањем свезица смисао онога што се казује реченицама не мења много.“ Карактеристична је и ова ријеч „обично“.

По горњој обради значења свеза види се да писци мисле нарочито на тзв. независне свезе, јер њих једино спомињу (*па* и *и*), а не на *да*, која такође стоји у примјеру који они обрађују. *Па* и њих ја осјећам сасвим друкчије. Осјећам да се и оне не могу лако изоставити, јер имају и свој смисао и своју службу. Веза је израз синтактичког односа међу реченицама и она се и у тзв. независним реченицама ријетко може изоставити без губљења, крњења значења које постоји међу реченицама, јер је оно преко свеза исказано.

Друга ствар која је подржавала створено мишљење о слабом, „лабавом“ односу реченица у тзв. независно сложеним реченицама јесте комбинирање, стварање примјера за то и уопштавање закључка, мишљења на основу њих. То најбоље видимо по поступку М. Лалевића у Граматици за II р. средњих и стручних школа (Београд 1938 год.). Да би показао напоредност, независност реченица у тзв. независно сложеним реченицама, казује самостално примјере: „Мајка преде“, „Сестра везе“, „Отац оре“ и онда их слаже у једну реченицу (Мајка преде, сестра везе, а отац оре), те наставља: „Како и сад у тој новој сложеној реченици све три радње теку напоредо и независно, оваква се сложена реченица зове независно или напоредо сложеном реченицом.“

Проматрајући овако скобинирани, створене примјере, ми збиља осјећамо њихову напоредност. Међутим, кад проучавамо свакидашње стварне примјере, примјере који нам се намећу при анализирању, у највише случајева ми добијамо појам њихове повезаности, коју не можемо прекинути,

а да не одузмемо, ослабимо или измијенимо значење које је добивено, створено њиховим заједничким казивањем, а исказано, скоро редовно, преко свезе. Ако у горњим примјерима нешто мало измијенимо, већ је ситуација сасвим друкчија. Узмемо ли да самосталне реченице гласе: Мајка преде. Отац оре. Кћерка сједи — и сложимо ли их у једну, па да гласи: Мајка преде, отац оре, а кћерка сједи — већ имамо сасвим други однос у коме су реченице повезане по смислу, и не могу се раскинути ако желимо да се сачува значење које смо добили овим повезивањем и које нам се сада намеће, а то је поређење. Сад се добило значење: Док мајка преде, а отац оре, дотле кћерка сједи; или: Док мајка и отац раде, кћерка беспосличи (Мајка и отац раде, а кћерка сједи беспослена). А овакав створени однос више је нераскидив и за реченице се не може рећи да су у индиферентном односу и да се свеза (*a*) може изоставити<sup>1</sup>).

(Наставиће се).

*М. Ајановић*

---

<sup>1</sup>) У овоме раду има тачног осећања односа међу напоредним реченицама, има добре анализе примера, и зато га објављујемо. Али се ми не слажемо са неким Ајановићевим закључцима. Поготову се не слажемо са његовом интерпретацијом објашњења овога проблема у нашим школским граматицама. И ми ћемо изнети своје мишљење о овоме питању, али тек кад цео Ајаковићев напис буде објављен.

Ур.



## ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. „Овај јужњак пун такта и посредничке способности умео је да на гибак начин искористи право означавања мандатора.“

Већ је постало правило да се реч *mandatör* употребљава у облику *мандатор*, у коме је срећемо у свима вестима из иностранства чим негде избије министарска криза. Било би најзад време да и наши новинари и новинске агенције науче правилну употребу те речи.

Реч *мандатор* је латинска. Наставак *-ор* означава вршиоца неке радње: *император* — онај који заповеда, *иницијатор* — онај који нешто започиње, *мандатор* — онај који даје налог, у нашем случају — који некоме даје налог да састави владу. Међутим, док су многе речи сачувале и данас тај облик, реч *мандатор* се више не употребљава, него је замењена речју *мандант*, која је у разним језицима добила облик према законима тог језика, те у француском гласи *le mandant* у немачком *der Mandant*, у талијанском *il mandante*, као што имамо реч *депонент*, у значењу оног који депонује. Дакле, реч *мандатор*, кад би још постојала, могла би да значи само оног који даје, а не оног који добија мандат.

Онај коме се даје мандат зове се латински *mandatarius*, по нашим правилима о позајмици туђих речи *мандатар*, као што се француски зове *le mandataire*, немачки *der Mandatar*, талијански *il mandatario*, енглески *the mandatary*. Све су то називи који се употребљавају и у правној науци, те нико нема права да их мења, као што не сме да мења ни речи *депозитар* и сличне, које имају утврђено значење.

2. „И сада у Рокосовској Пољској, тај Путраментов роман критика поздравља као један есенцијелан роман.“

„... у рокосовском знаку.“

„... једног бившег Пилсудсковог генерала.“

„... рокосовскијевско.“

За разлику од руских презимена која се свршавају на -ој, типа Толстој, која не осећамо као придеве јер немамо тај придевски завршетак, — презимена која се свршавају на -ски, иако врше службу именице, по облику остају придеви и задржавају придевску промену, дакле: *Рокосовског, Пилсудског*. Према томе је немогуће од таквих презимена правити придеве као: *Рокосовсков, Пилсудсков, рокосовсовски, рокосовскијевски*, као што их писац чланка прави.

Чудно је да писцу није пало на памет да уместо неправилног израза у *рокосовском знаку* употреби правилни и јасни израз у *знаку Рокосовског*.

Неправилно је, према томе, и *Пилсудсковог генерала* иако би било двосмислено рећи *генерала Пилсудског*, те би се морало рећи *генерала из војске Пилсудског* или на неки сличан начин.

3. „... за великог песника би се такође могло, као и за великог торероса *Игнасија*, рећи ...“

Множина од шпанске именице *torrero* гласи *torreros*, те је писац погрешно употребио облик множине за јединину. У нашем језику у једини именица може да гласи само *тореро*, а у множини *торери*.

То исто вреди и за друге шпанске именице чији се номинатив множине узима као номинатив јединине, на пример: *кабаљероси* за *caballeros*, *торероси* за *torreros*, итд.

4. „*Панчевачки Рит*.“

„*васийшање*“.

Спикери Београдског радија често греше у наглашавању неких речи. Данас ћемо се задржати на *Панчевачком Риту* и на *васийшању*.

Уместо *Панчевачки Рит*, као што Радио наглашава, правилан је акценат *Панчевачкѝ Рит*, као што се наглашава и *крушевачкѝ* и као што се говори и у самом Панчеву.

*Васѝиѝање* је глаголска именица од глагола *васѝиѝати*, чији је акценат тачно обележен у правописном речнику. Реч је направљена од глагола *ѝиѝати* што значи хранити, од кога имамо и именицу *ѝѝа* — а не од глагола *ѝиѝати*. Према томе и именица може имати само акценат *васѝиѝање*, или, ако се мисли на резултат радње (као печење), *васѝиѝање*, али не *васѝиѝање*.

Св. П.

---

**Наш језик** излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња прејшласта износи 300 дин., цена поједином броју је 60 дин. Прејшласту слашти Научној књизи (Кнез-Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слашти Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.

---

**СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА**  
**ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК**

---

# НАШ ЈЕЗИК

**НОВА СЕРИЈА**

**Књ. V св. 5-6**

**БЕОГРАД 1954**

## С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О упрошћавању поделе на слоге . . . . .	151
2. <i>М. Стевановић</i> : Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом <i>да</i> . . . . .	165
3. <i>Др. Милка Ивић</i> : Узрочне конструкције с предлозима <i>због, од, из</i> <i>у савременом књижевном језику</i> . . . . .	186
4. <i>А. Панов</i> : Из термилошке биљезнице . . . . .	195
5. <i>М. С. М.</i> : Бундева, тиква, дулек и др. . . . .	200
6. <i>М. Ајановић</i> : „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима . . . . .	206
7. Језичке поуке	

---

---

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

---

---

*Наука Радика*

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ  
БЕОГРАД 1954

---

Штамперија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

# НАШ ЈЕЗИК

Књига V

Нова серија

Св. 5—6

## О УПРОШЋАВАЊУ ПОДЕЛЕ НА СЛОГОВЕ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У прошлом броју НЈ ја сам се зауставио на чланку друга д-ра Ј. Вуковића и трудио сам се да покажем да у цепкању правила о подели речи на слоге не треба ићи сувише далеко. Да би се могао употребити изговор слога и за практичну употребу при дељењу речи у штампаном тексту, мора бити извесног уопштавања. Али то уопштавање не треба да иде на штету самог принципа поделе речи на слоге. Ја сам у својим Правописима (од 1923, 1930, 1934 и 1950/52 г.) предложио као општу поделу речи на слоге ону коју је Вук Караџић примењивао у свом писању и у својим делима где се и нарочито бавио поделом речи на слоге (Оглед српског буквара 1827, Скупљени граматички и полемички списи II 280—291, нарочито 282—284). Према томе, ја нисам ништа друго учинио већ формулисао оно што је у употреби постојало. Ја сам се трудио да то вежем за објективне чињенице, тј. за односе гласова у речима. Ако се на тај начин добила тројака могућност поделе сугласничких група у средини речи, то је зато што је то тако одговарало и одговара особинама нашег језика (исп. ниже).

Неки наши стручњаци, као што је др И. Мамузић, изнели су, сасвим погрешно, да је моја подела врло тешка и претставља мучење за оне који хоће да је науче („ход по мукама“), а ја велим и њему и свима другим: да та подела

није моја и да није дата да се учи напамет, већ да свако ко дели речи на слоге по своме језичком осећању пореди своје дељење са изнесеном системом. Он, по моме мишљењу, мора и сам доћи до ње. Формулисање правила дошло је само да помогне свакоме ко дели речи на слоге и да му олакша када се где колеба. Јер колебања у појединим случајевима, као што сам ја то на више места показао, има у нашем језику (Зборник у част Богдана Поповића, Београд, 1929, 273—286), али она нису ни толика ни таква да нема никаквих чврстих правила. Једино онај код кога је поремећено језичко осећање за све ово може сматрати да му се правописним правилима намеће нешто са стране, нешто туђе, нешто што није у њему самом. Само је потребно умети и себе самога посматрати при изговору речи, а то је уопште потребно при употреби нашег правописа. Правописна правила су и дата да свако може проверити своју поделу према оној која је утврђена код Вука и других писаца наших, и ако нађе негде отступања да их са датим материјалом усклади. Мислим да ће сваки наставник који разуме свој посао овако радити са ученицима и наћи у том послу и извесне занимљивости.

Али није питање само у томе. Ја сам, идући за Вуковом поделом речи на слоге, сматрао да нашем језику одговара да се и у писању придржава природног изговора слогова јер се наш језик, од Вукове реформе, придржава и писања гласова онако како одговара њиховој природи, тј. онако како се изговарају у нашем народу. Ја сам већ више пута говорио да је Вуков правопис не само фонетски већ, у највећој мери, и фонолошки јер се сваки глас обележава засебним знаком са вођењем рачуна о његовом општем, а у исто време и изворном, изговору, па је, према томе, саввим природно да и подела на слоге буде фонолошка, тј. онаква какву природа наших гласова тражи. Вук је сматрао да се то по себи разуме, па је тако и делио речи на слоге и, према могућностима, тако преносио речи из једног реда у други.

Може се неком учинити да се та правила могу и друкчије формулисати него што је код мене, да наш језик до-



пушта или чак тражи и по неку измену или исправку у њима; то је могуће, и о томе се можемо разговарати и договарати како да најбоље учинимо. Ето, проф. Јован Вуковић је тако нешто покушао (в. НЈ V св. 3—4, 103—117) и у томе правцу треба чинити и даље покушаје.

Али у најновије време јавила се тенденција која са овим нема никакве везе и која би хтела да назове себе „демократском“. Међутим, ја мислим да би јој могао припасти сваки други атрибут само не тај.

Др Илија Мамузић изнео је своје мисли о томе да се речи могу делити на слокове у средини речи и не осврћући се на то како се изговарају; просто да се деле, напр. *сестра* на *сес-тра*. Сличан предлог изнео је и др Јонке, као предлог научне секције Филолошког друштва у Загребу, иако је код њега образложење друкчије.

Према овоме, ово би значило кидање са традицијом која нам је од Вука дошла. То би значило да за дељење речи при штампању имамо једна правила, а при дељењу на слокове друга. Има језика у којима је то установљено тако. Напр. у чешком језику се при дељењу речи у штампани води рачуна о извесне врсте етимолошком принципу (одвајају се засебни саставни делови сложених речи како су састављене, одвајају се наставци и сл., ма се то и не слагало са природом изговора чешког језика). Исп. напр. шта проф. др Фр. Травњичек говори у своме Уводу у чешку фонетику (Праг, 1932, 75, у другој напомени исп. текста): „Нешто друго, а не природно дељење на слокове је дељење правописно, које се обазире на порекло речи: *čas-ny*, *čest-ny* и т. сл.“<sup>1</sup>). На тај принцип, иако др Мамузић помиње и чешки језик, наравно, нико не би код нас пристао, па, вероватно, ни др Мамузић. Али онда треба наћи неки други принцип! Шта је у том правцу предложено као спасоносно, видеће се одмах.

<sup>1</sup> „Něco jiného než přirozené dělení na slabiky je dělení *pravopisné* které přihlíží podle možnosti k původu slov: *čas-ný*, *čest-ný* atp.“ Исп. такође и правило о томе ниже.

## 1.

И. Мамузић (За практичну поделу речи на слоге, *Jezik*, 1953, 2, 54—57) вели да најновија Белићева подела изискује „тако да кажемо, потпуно стручна, права специјалистичка сналажења у српскохрватском гласовном систему. Да бисмо, наиме, ту најновију поделу применили како ваља, треба да умемо разликовати: самогласнике и сугласнике, па од последњих — „струјне“, „пискаве“, „шуштаве“, „праскаве“, „гласнике“ (чак подељене у две врсте) итд. Затим он говори одмах даље: „Знајући за велике муке око ранијих Белићевих подела и предвиђајући сада још знатно веће, и не само муке него и губитак и времена и труда, колико у настави (међу хиљадама наставника и ученика) толико у штампарству (међу хиљадама редактора и штампарских радника) — писац ових редова је покушао да нађе једну поделу која би у исто време и знатно растеретила нашу наставу и била лако применљива у нашој све обухватнијој пракси писменог изражавања“.

Невероватно је, али истинито, да је много штошта у овом образложењу нетачно: нетачно је да се игде у Белићевим Правописима од некога траже „потпуна стручна, специјалистичка сналажења“; нигде ни у једном издању Правописа не помињу се ни „струјни“, ни „гласници“, па, наравно, ни њихова подела у две врсте<sup>1</sup>). Ако се у којој граматичкој одељку о образовању гласова о томе говори и у примени на правопис, то је друга ствар; али у Правописима од 1923—1950/52 — нигде се ни једном речју о томе не говори, па се зато и подела на слоге не ставља ни у какву зависност од познавања различитих врста гласова.

Када Мамузић говори о ранијим Белићевим поделама и кад предвиђа око нове поделе — нове муке, он показује тиме да није познавао поделу речи ни у ранијим Правописима ни у овом, најновијем. Јер кад би их познавао, он би

<sup>1</sup> Што се у најновијем издању помињу на једном месту праскави-пискави, шуштави сугласници и сонанти, то је речено узгред, те и ту то није стављено у главно правило.

знао да је та подела од 1923 г. до 1950/52 — *иста*, и да је у новом издању напр. према трећем, тј. оном из 1934, минимално допуњена, и то у духу ранијег Правописа. Чак су у већини текста задржани исти примери и иста правила. Што је у издању од 1950/52 изнесено, како раније дата правила треба примењивати на стране речи, — то је само олакшица, а не мењање ранијег правописа. Што се гласовима на стр. 19 уз *с, ш, з, ж* — додаје и *х* и *џ*, и то није ништа ново и друкчије, него допуна у духу онога што се давало. Према томе, за оне који су знали раније Правописе, није било никаквих новина<sup>1)</sup>, никаквог мењања принципа, па, према томе, ни разлога за нове „муке“.

Мамузић развија своје идеје о правопису. Нама није потребан изговор слогова, јер то зна и може да савлада мали круг људи. Растављање речи на слокове је писарско-штампарска појава, зато се не треба руководити никаквим озбиљнијим научним разлозима, већ практичним. Њему није познат ниједан правопис који би ову појаву толико везивао за граматику као Белићев. Ето енглеског, ето чешког језика, који развијају правопис у овом правцу без икаквог обзирања на изговор. По Мамузићу они су то чинили што су тежили за *једноставном* поделом „која ће бити приступачна не само филолошки образованим људима него и најширим писменим масама. Зато се и ми можемо служити неграматичким правилима, јер је то једноставније и приступачније, а Вук Караџић је баш ту једноставност унео у наш правопис који задивљује. Према томе, иако то не каже др Мамузић изреком, примити ту једноставност — значило би продужити рад у духу Вукову или тако нешто. Мамузић је чак онај правопис који је заснован на природном изговору назвао недемократским, а онај који он предлаже и за који се не мора ништа знати, ваљда, — демократским.

<sup>1</sup> Напр. на стр. 20 помињање *н, њ* и *м* само је развијање (објашњавање) онога што је раније дато, а није никако какво принципско отступање.

Наравно, кад човек има овакво објашњење појава, он може предложити свакојаке произвољне и формалистичке начине, па и онај који др Мамузић предлага.

Прво, није тачно да и прост човек (да ли су слагачи баш тако прости људи?!) не уме природно да дели слокове јер му то намеће само познавање језика. принуђавање да слагач или ма ко други друкчије дели слокове него што изговара — никако се не може назвати демократским поступком, јер демократизам није у форми, већ у садржини.

Ја сам већ једном рекао да правописна правила о дељењу речи на слокове не треба учити, већ само испоредити природно дељење на слокове које постоји код свакога ко познаје свој језик, па и код ученика гимназије, и ускладити са изнесеним. То иде у методску обуку ученика. Ту наставници раде заједно са ученицима на материјалу који им је заједнички и заједнички долазе до правила. Радити друкчије значило би огрешити се о основне принципе домаћег језика у средњој школи. Свако уосталом може и сам да изведе овај мали експеримент.

Истина је да се обично не тражи онолико фонетско дељење на слокове колико у нашем језику (није ту Белић сам и није то Белић измислио!), али ни један правопис није толико фонетички (или још боље фонолошки) колико српски, заслугом Вука Караџића, па зато српски правопис мора имати и поделу на слокове више фонетску него други језици. Сваки је језик у том правцу прописао правила у вези са својом структуром! Енглески језик, у којем се изговор речи не слаже са правописом, није ни могао узети изговор речи као принцип за поделу на слокове, већ се послужио правилима у вези са својим правописом (то вреди и за друге језике са историским правописом!). И чешки правопис није онако произвољан како то др Мамузић претставља. Видели смо да је код њега правописно дељење у вези са постанком речи<sup>1</sup>). А ако се не зна како је група сугласника постала, ту влада потпуна неодређеност (исп.

<sup>1</sup> Поред онога што је напред изнесено, исп. и *Pravidla českého pravopisu* (Vydala Česká akademie věd a umění), Праг, 1946, стр. VIII-IX.

*do-sti* и *mys-liti* и сл.). Дакле је и овде узет један теориски (тј. научни) принцип, наравно, без обзира на то колико он вреди. Ако узмемо и друге словенске језике, видећемо да нигде нема оне произвољности која се предлаже за наш језик. Тако напр. словеначки правопис (*Slovenski pravopis, izdala Slov. akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1950, 36—37*), поред општих прописа о томе да сугласници иду са самогласницима (*de-la-ti*) и да предметке треба одвајати на почетку сложених речи (*ob-re-za-ti* и сл.), за групе сугласника у средини речи дају се два правила (додају се потоњем слогу сугласничке групе које могу стајати у почетку речи или се одвајају у потоњи слог делови сугласничких група који могу стајати у почетку речи), а, сем тога, слично чешкоме језику, одвајају се слогови и онда када претстављају наставке за грађење речи и за облике (исп. *s. kost-jo, mast-na* и сл.)<sup>1</sup>). Ја нећу улазити у то колико разлога има за све ово, али се не може рећи да је њихов правопис у овом правцу произвољан и лакши од нашег. И Руси траже да се слогови одвајају према изговору, на основу фонетског принципа. „Можно сказати, што перенос основан у нас на фонетическом принципе“ (исп. М. В. Ушакова, *Методика правописания, Учпедгиз, 1947, 63*) и према томе се предлажу и нарочита вежбања у нижој и вишој гимназији<sup>2</sup>). И у пољском језику нарочити су услови границе слога (исп. напр. J. Stein i R. Zawiliński, *Gramatyka języka polskiego, Варшава, 1907, 295—301*). Али њихов правопис, имајући посла са нарочитим приликама пољског језика, прописује тачно начин писања нарочито код вокала и сложених речи, а у средини речи даје пуну слободу: може се делити и *wa-rstva, war-stva, wars-twa, warst-wa* — само не *warstw-a; Tur-cja, Tu-rcja, Turc-ja*, само не *Turcj-a* (St. Jodlowski i W. Taszycki, *Zasady pisowni polskiej i interpunkcji, 1946, 54—55*).

На основу свега овога видимо да се ни у једном словенском језику не одбија потпуно веза са структуром јези-

<sup>1</sup> Н. д. стр. 36.

<sup>2</sup> Исп. о слогу са теориске стране А. Абеле, Къ вопросу о слогѣ (*Slavija III 1924-5, 1—34*).

ка у овом правцу као што се то жели за наш језик, иако ниједан словенски правопис није у оној мери заснован на гласовном изговору као што је наш.

## 2.

Мамузић даје четири правила о подели речи на сло­гове. Прво и четврто одговарају и нашим правилима; разли­ка је у другом и трећем, тј. када је у средини речи група су­гласника. Ту он вели да се два или више сугласника пишу тако да први глас припадне једном слоту, а остали — другом. У страним речима могу и два сугласника ући у први слог, обично кад постоји „краћа“ реч са истим сугласницима.

Дакле, правила су сасвим механичка. Истина, треба ипак знати да ли је која реч страна и има ли према себи и краћу реч. Није тешко видети колико се насиље врши над језиком када се тражи да се дели *лас-та* м. *ла-ста*, *веш-то* м. *ве-што*; *гоз-ба* м. *го-зба*, *дас-ци* м. *да-ци*, *сес-тра* м. *се-стра* и сл. У исто време јасно је да се у поделу на сло­гове уноси велика недоследност. Напр., треба делити: *не-за-јаж-љив*, ме­ђутим *грам-жљив*, *убис-тво* међутим *по-бра-тим-ство* итд. Готово би се из сваке граматичке области могло за то наве­сти доста примера. Као што се из ових примера види, они се тичу случајева када је први сугласник у групи речи *с*, *ш*, *з*, *ж*. Ту, заиста, као што се може видети из примера које сам дао у горњој расправи, има најмањи број отступања. То је најчвршће правило нашег изговора, и у те се групе не може дирати. Па и ту нам Мамузић предлаже потпуно не­поштовање изговора. И други принцип Мамузићев о томе да *могу* у страним речима бити одвајана два сугласника, и то обично када има напоредна краћа реч, — ово обично уноси неодређеност. Овако општа правила, наравно, не вреде много.

## 3.

Мамузић на различне начине хвали ову своју поделу. У своме одушевљењу он се толико заборавља да сасвим не­тачно тврди да код мене има двадесет правила. Да узмемо

ово питање о дељењу сугласничких група у средини које претставља главно размимоилажење међу нама.

Колико ја могу да проценим, ту се код мене место Мамузићева два правила дају, углавном, три:

1. Када је *с, ш, з, ж, х* и *ф* почетни сугласник у групи, онда он иде са целом групом сугласника потоњем слогу (*се-стра, је-згро, пи-смо, слу-жба*).

2. Када *л, љ, р, в* и *ј* стоје иза других сугласника, онда се они њима придају и иду са потоњим слогом (*све-тлост, ћу-дљив, ме-тла* итд.); само ако је испред њих један од поменутих сугласника или *н, њ* и *м*, они се одвајају (*бор-је, хал-ва, ор-ла* и сл.).

3. Сви се остали сугласници у групама раздвајају.

Када је речено да се по овим правилима деле и сугласници у средини речи кад их је више, полазећи од последњег ка претходним, и да се на сличан начин деле и сугласници у страним речима, мислим да то није ништа ново и да то „муке“ Мамузићеве није могло увећати.

Тако изгледају та правила по суштини када се посматра најобичнији изговор тих гласова и најопштија правила која би се могла на основу изговора дати. И у многим другим случајевима у нашем језику показује се да у појавама нашег изговора ти гласови иду заједно (напр. иако су сонанти звучни пред њима се не мењају мукли сугласници: *твој, слој, срести* и сл.). Али, наравно, овде се не пита то.

То би биле, углавном, оне Танталове муке на које је ставио наш правопис и децу, и њихове наставнике, и слагаче, и коректоре, и цео остали свет. Али Мамузић не осећа колико је све њих оптужио у неосећању свога матерњег језика! Вук када је писао свој Буквар пре 127 година, износио је овакву поделу на слокове малој деци и не сањајући колику ће главобољу она проузроковати њиховим несрећним потомцима. Истина, требало би да је они знају или осећају од буквара, а гимназија само да провери то знање или осећање! Што није тако, томе није крив ни Вук Караџић ни наш књижевни правопис.

## 4.

Али ако је некоме пошто-пото стало да упрости ова правила макар она и добро одговарала нашем изговору, наравно, то се може, макар и с муком учинити, као што сам и досада напомињао. Само треба гледати да се нова правила не косе флагрантно са особинама нашег изговора макар у извесном случају те особине биле и у мањине претставника наших говора или у мањим случајевима гласовних.

Ако се, дакле, хоће по сваку цену да упрости подела на слоге, онда се мора поћи од колебања у изговору. Ја сам побележио многа таква колебања у пракси и код Вука и потврдио сам да се она налазе до извесне мере и у изговору. У новије време добили смо потврде за извесна колебања и код д-ра Бр. Милетића и код д-ра Јована Вуковића (в. НЈ н. с. V, 107 и 118). Ако проценимо све такве случајеве, ми можемо горе изнесена правила свести свега на два:

1. Када се у средини речи сугласницима *с, ш, з, ж, х* и *џ* почиње група сугласника или када у тој групи има тих сугласника, онда сви сугласници иза тих гласова, заједно са њима, иду потоњем слогу.

2. У свима осталим случајевима групе се сугласничке деле тако да првом слогу припада први сугласник, а остали — другом.

На овај начин не бисмо се огрешили о основни принцип нашег изговора изнесен у првој тачки, а што се тиче друге тачке, ту је и иначе преовлађивао принцип поделе сугласника или бар колебљивости у њихову дељењу.

Под прво правило иду сви примери наведени код мене у 28 а) (стр. 19); под друго правило иду такође сви примери наведени у мојој књизи у т. 29 као друга група примера (*трам-вај, О-сман-ли-ја* итд.); сви примери наведени код мене у т. 30 иду у горњу другу тачку. Остаје нам да завршимо анализу свих осталих примера на стр. 20 и 21.

Од двадесет примера ту наведених једанаест иду под другу тачку, а у девет случајева по ранијим правилима требало би да је граница пред групом сугласника. Ово су ти случајеви:



- а) *светлост, ћудљив, пажљив*
- б) *пажња, пркосна, пизма, песма*
- в) *сматрати*
- г) *оружје, мишији*
- д) *свакакво*

Од ових једанаест примера — седам су обухваћени првом тачком, тј. у њима имамо на првом месту сугласнике *с, ш, з* и *ж* и, према томе, те групе сугласничке иду са потоњим слогом; остају свега четири случаја:

- а) *светлост, ћудљив*
- б) *сматрати*
- в) *свакакво* —

у којима се сугласници *т, д* или *к* налазе испред *л, љ* и *в*. Ако прегледамо материјал који сам ја изнео у поменутој расправи мојој, констатоваћемо следеће: на стр. 277 ја изреком велим: „Ја мислим... да је могућно изговорити...: и *свје-глост* и *свјет-глост*“... За *ћудљив*, тј. код мене, *распадљив* (иста страна), вреди исто што и за *свјетлост*, дакле могућност двојаког изговора и са дељењем сугласника и без дељења. За *свакакво* — исп. *ка-ква* и *как-ва* (на истој страни). „И ово колебање ја приписујем изговору (*ibid.*). Гдегод то тврдим, значи да сам ја, проверавајући те примере (наравно, како се изговарају у народу), нашао да тога колебања има и у изговору. Остаје нам још једино *сматрати*. Истина је да код Вука у овим случајевима имамо само одвајање оба сугласника заједно (исп. *до-бра, ко-пра, Пе-тру, прем-дрост* и сл. у 43 примера), али ипак то не мора значити да је увек тако, јер код осталих сличних сугласника (*л* и *љ*) видели смо да стварно може бити и једно и друго. Овде је несумњиво да је одвајање сугласника — чешће. Али ако се узме овај случај у вези са свима осталим у којима се употребљавају сонанти, видеће се да растављање сонаната и њихово колебање између састављеног и растављеног писања — знатно наткриљује њихово нерастављање у поменутом засебном случају, па се може, мислим, у овако упрошћеној подели на слоге и сасвим занемарити. Уосталом, као што

се могло видети, и Бр. Милетић и д-р Јован Вуковић (НЈ н. с. V, 107 и 118) имају колебања у изговору баш у овим случајевима.

Ако узмемо случајеве са 21 стр. мог Правописа (т. 31), ту *грам-жљив*, *дру-штво*, *побратим-ство*, *о-штро*, *је-згро*, *имор-фни*, *лим-фни*, *људ-ски*, *студент-ски*, *гол-фски* — иду по првом правилу; *рот-ква* ишло би по другом. Код *укотвљен*, *умртвљен*, *појмљив* и сл. — подела би морала бити *укотвљен*, *умртвљен*, *појмљив*, што — према колебањима код *тв* (-*тв* и -*т-в*-), — не би било сасвим немогуће. Исто тако по другом би правилу ишло: *ко-рек-тно*; али би се према њему морала примити и подела *кон-стан-тно*, *бриљан-тно*, *трам-пни*, што при извесном колебању писања *н* и после сугласника *с* и сл., и са њима и одвојено од њих (в. код мене ор. cit. 277), — не би било сасвим немогуће.

Из овога се види да се, вршећи извесна уопштавања, и овде можемо задовољити са она два правила која напред истакосмо.

Све ово заједно показује да се при жељи што већер упрошћавања поделе речи на слокове можемо ограничити за средину речи на два правила: једно, када сугласници врсте *с* (*с*, *ш*, *з*, *ж*, *ф* и *х*) иду увек са сугласницима за њима, било да се налазе у почетку групе речи или у њој, припадајући идућем слогу, и, друго, када се сугласници растављају после првога сугласника.

Овакво упрошћено дељење на слокове, о којем сам ја напомињао у више махова (исп. „Политику“ од 22 II 1953 НЈ н.с. IV 144, НЈ н.с. V 125), није ипак изведено механички, као што је дељење Мамузићево, него на основу онога што или у највећој мери или до извесне мере допушта и изговор.

## 5.

Поменућу и оно што је о овоме закључила Правописна секција (Хрватског филолошког друштва), а што је саопштио Људевит Јонке (Jezik, 1953, 2, 57—59).

И он се позива на то, „како је prof. Belić zamrsio rastavljanje riječi na slogove u poslednjem izdanju *Pravopisa*“,

како је већ било говора у њихову листу и како то „*potanko dokazuje i članak prof. Mamuzića*“. Да ли сам ја замрсио поделу на слокове, да ли је то доказао д-р Мамузић и да ли је штогод он размрсио, — то је друго питање. Главно је, каквих се принципа држи у овом правцу „Правописна секција“ и да ли се то може прихватити.

„Полазећи са становишта, да је растављање ријечи у писму и штампи посве практичан посао, Правописна секција у свим случајевима, гдје се између два самогласника налазе два, три или четири сугласника, предлаже неколико могућности растављања, при чему се ипак поставља ово начело: на другу страну не ваља преносити такве сугласничке скупове, који се тешко могу изговорити“. Зато они препоручују: *на-ру-чје* или *на-руч-је*, *ма-чка* или *мач-ка*, *бум-бар*, — али не *бу-мбар*. Тако они предлажу: *је-згра*, *јез-гра*, *сестра*, *друштвен*, *школство* и такође: *сестра*, *друштвен*, *школство*, затим и: *сестра*, *друштвен*, *школство*, — само не *школство*. Исто тако они деле: *средство*, *појмљив*, *разбијач* или: *средство*, *појмљив*, *разбијач* и *средство*, — само не *средство*, *појмљив*.

Мислим да је у једном правцу Правописна секција недоследно поступила. Кад већ не води бриге о томе да ли се изговара *средство* или *средство* или *средство*, — зашто је забранила *средство*? Кад се не обраћа пажња на изговор у једним случајевима, зашто обраћати само у „најтежим“ и ко ће их одредити? Секцији је најтеже *средство*, а појединцима може бити теже *средство* или *средство*. Ко ће ту бити судија? Зар се овим не уноси у поделу произвољно начело које тешко може упутити читаоце у један начин дељења слогова. Секција нешто не препоручује; па да ли ће она тако код сваке речи нешто препоручивати, а нешто неће? Колико ту треба да има „преорука“?!

Кад Правописна секција не узима у обзир изговор, већ само обзире писца и „слагара“ и „модерних стројева“, мада ствари са њима не стоје увек тако трагично како је претстављено, — требало је оставити па нека дели и преноси речи како ко хоће и уме. Истина, досада хартија и редови нису

били преуски, а и слагачи су се сналазили, али, нажалост, свима се не може угодити. Ми ћемо се у томе одликовати од многих словенских правописа, у којима се и у овом правцу прописује извесна доследност или извештан ред.

Јесте, овај је предлог можда још „простији“ од Мамузићева, али је он, у исто време, и још неприхватљивији.

*А. Белић*

## НАПОРЕДНА УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА И ПРЕЗЕНТА СА СВЕЗИЦОМ *да*

— Наставак —

### III

Синтаксичку неједнакост инфинитива и презента са свезицом *да* у функцији допуне глаголу *хтећи* условљава његово двојако значење; она, дакле, зависи искључиво од разлике у значењима која има сам тај глагол. А за ову разлику зна једино његов облик презента. Поред основног значења *хтења* (тј. жеље, намере, воље, готовости и спремности за вршење радње), које значење једино и има у свим осталим облицима, — у служби помоћног глагола за грађење футура његови облици презента казују нешто друго, имају, дакле, углавном друкчије значење. И у једном и у другом случају глагол је, истина, непотпун по значењу и захтева допуну, али су те допуне у ова два случаја различне по природи својој. У првом од њих то је допуна у правој смислу речи, а у другоме — само део једног глаголског облика (футура). Па ипак, како ћемо ниже видети, не услед разлике у функцији допуне, већ, како смо горе казали, на основу разлике у значењу управног глагола, — права његова допуна све се више везује за један облик (за презент са *да*), а име глаголске радње која ће се у будућности вршити углавном за други (за инфинитив). И заиста, у примерима из наше грађе:

Дакле, *хоће да их презре* ВП 13; *Јуре га! Хоће да га слоје* БЂос. 224; *Ми хоћемо пре свега да видимо* како се развијало то хрватско друштво ЛШ 788; *Ако хо-*

*ћете да га отсечете, ево вам га ЈЛ 15; На тај начин хоћу да вам учиним некакву љубав ЈЛ 12; Ви хоћете да се спрдате са мном ЈЛ 12; Тако је и с материјализмом ако хоће да живи МЂ 773; Сви знају да он хоће да бежи ДЂ 229; А ако хоће да обуче себе и дружину, треба шталу да испразни МК 5; Све хоће да ми отму — снове моје, жеље моје ПК 141; Узиграло срце хоће да искочи ПК 141; Хоће да нас у њу поново сатјерају ВЦ 245; Хоће нешто да му каже ВЦ 243; Хоће сељо да ратује с државом БЂ 550 —*

и многим њима сличним инфинитив би у највећем делу српскохрватских говора, а поготову у говорима који чине основицу књижевног језика, у функцији допуне био врло необичан.

Међутим, у ранијим епохама развита нашег језика инфинитив се више употребљавао и уз облике презента глагола *хтети* у његову основном значењу. О томе нам говоре и примери које за такву употребу налазимо у Рјечнику Југославенске академије под *хотјети* (на стр. 660—662):

Гђе си кѣто *хоће кревати*. Моп. серб. 2 (1189); Ако *хоћете* ви мѣне моји људи *вратити* 42 (1253); Фра три се обећаше да *оте служити*. Моп. croat. 63 (1444); *Хоћеш* ли *бити* без страха, чини вазда добро. Зборн. 68; *Хоћ'* ли *познати* човјека, дај му годсподцтво 12а; *Хоћу* га *мучити* муком горком 306; Сви се *хоће снизити* 53а; Имо би *љубити*, ако *хоћ* љубљен *бит*. Н. Димитровић 3; Ну ти тач, боже мој, не *хоћеш чинити* 92; Ја ћу ље моћ ријет у броју од онијех, ки *хоће* при *умријет* него тај створит *гријех*. Н. Наљешковић 2, 34; А мени не *хоће дат* помоћ у муци љувени. Д. Рањина 93); Сјемо тако свако уреда *хоће бјезат'*, а не *умије*. И. Гундулић 384; Ако *хоћеш бит* зло послушан, плати *унаприједа*. Послов. Данич.; Уморан од бриге *хотје починути*. В. М. Гучетић 37; Ја *хоћу* од вас *знати*. М. А. Рељковић; *Хоћеш* ли ми *љуба бити*. Нар. пјесм., Вук 1, 434; Ко *хоће самљети*, треба *засути*. Нар. посл. Вук 158; Не *хоће* на празно ни пас *лајати*. Нар. посл. Вук 211 —

и други овакви примери из књижевних споменика од XII до краја XVIII века и из народних умотворина.

Већа ширина употребе инфинитива у овој функцији у прошлости, с обзиром на изнету претпоставку о разлици два облика допуне у вези са значењем управног глагола, и сасвим је разумљива, јер се футур раније градио на више начина (још и с помоћним глаголима *бити* и *имати*); а не само с помоћним глаголом *штети*. Истом чињеницом се може објашњавати и данашња чешћа употреба инфинитива у функцији допуне облицима презента овог глагола у говорима српскохрватског језика на западу и северозападу. Сасвим је природно што се у кајкавском дијалекту, где се футур, како је познато, чешће гради на други начин, а ређе као у књижевном језику, — глагол *штети* и у његовом основном значењу допуњава инфинитивом<sup>1</sup>). А разумљиво је што је и у чакавским говорима, у којима се футур не гради само на један начин, овај облик и у овој функцији обичнији него у говорима који чине основицу савременог књижевног језика, где футур не зна за други облик осим облика с презентом помоћног глагола *штети*.

Није искључено да ће се наићи који пут на инфинитив уз пуни облик презента глагола *штети* и у савременом књижевном језику. Али је он у тим случајевима употребљен место истог енклитичког облика у футуру:

<sup>1</sup>) Тек када је била довршена ова моја расправа, а њен први део већ био предат на штампање, прочитао сам чланак М. Кривара О „разлици“ између инфинитива и везе да + презент, који је објављен у 2-тој свесци (II-ог годишта) Загребачког језичког часописа *Jezik*, а написан поводом онога што је у непосредно претходној свесци истог часописа о томе проблему рекао Д. Брозовић, чије мишљење је, рекао сам већ на почетку, и мене сада навело на расправљање овога питања. Остављајући на страну то што ни Кривар, као год ни ја, не сматра да се могу доказати разлике у допунској функцији облика инфинитива и везе да + презент, онако како то мисли Брозовић (а он ту није усамљен), — ја овде указујем на Криварево излагање, у коме налазимо још једну потврду да је у северозападним језичким областима инфинитив у допуни облицима презента од глагола *штети* у волунтативном значењу обичнији него у књижевном језику (в. *Jezik*, 2, 1953, стр. 46/47).

а) с циљем нарочитог истицања онога што се казује тим обликом, као у примерима: *Оћемо се на зиму питати како се држи царевина* ВК 128; *Хоћу поћи, па да нећу доћи*;

б) искључиво у стиховима да би се већим бројем слогова испунили метрички захтеви: *Мене хоће сиротиња клети*; *Једни веле хоће претуриги* и сл.;

в) у одговорима на питања с облицима футура, у којима се употребљава једино пуни облик помоћног глагола — под утицајем питања (ово, додуше, ретко): *Хоћеш ли доћи? Хоћу доћи*.

Можда би се могло рећи да нема лингвистичког оправдања за означену репартицију двају иначе еквивалентних допунских облика уз презент глагола *хтећи* када се зна да се у футуру као помоћни употребљавају углавном енклитички облици презента овога глагола. Али смо већ у непосредно претходном ставу казали да се ни у футуру не употребљавају искључиво енклитички облици. А и уопште је познато да се у упитним и зависно-упитним реченицама с тим глаголом на почетку, као у примерима:

*Хоћеш ли још о шуми сновати?* ГК 31; *Старче, хоћеш ли ноћас устати?* ВН 98; *Он не бира хоће ли скочити у блато или на суво* БЂос. 223; *Па хоћемо ли се постарати за наше рањенике?* БЂ 535 и сл. —

и у футуру употребљавају пуни облици презента помоћног глагола (в. Т. Maretić, *Gramatika i stilistika*, 1931, стр. 247). Само је занимљиво знати да ли се у оваквим реченицама више пита хоће ли се стварно вршити радња означена допунским глаголом или: постоји ли хтења, могућности, готовости, спремности за вршење тих радњи. Уз напомену да тих елемената делимично садржи свака радња у футуру, овде истичемо да су ова питања о неизвршеним радњама више или мање волунтативног или неког сличног карактера (исп. и А. Мусић, *Значење перфективног презента*. Јужносл. филолог, књ. I, св. 1—2, стр. 37).

А да је употреба овог или оног облика (инфинитива или презента са *да*) условљена разликом у значењу које облици



презента глагола *хтети* имају у модалној и футурској служби, очевидан је доказ и то што се уз све друге облике овог истог глагола, као и уз остале непотпуне изразе, употребљавају напоредо оба допунска облика:

Неки [су] на основу нових принципа *хтјели дати* Југославији ВЦ 251 и Није о њему *хтео ни да чује* ВЦ 265; Али није *хтела* више *играти* ЈЛЈ 12 и Све је *хтео да зна и види* ИА 231; Чак и да је *хтио* нешто да им *одговори* МЛЈ 92; Тиме сам *хтио* јасно *рећи* МЂ 774 и *Хтио бих да укажем* на моменат ЈШ 790; Нитко није *хтио* јасно *рећи* ВН 102, Не *хтје излазити* док се ручак не сврши СМ 152 и Писар одиста *хотијаше да докаже* како је разнежен СМ 145; Кад би се *хтео* том продукцијом *похвалити* ВП 12 и Јанош Томка је... *хтео да се упусти* у борбу ВП 15; Једни су га *хтјели*... на колац *набити* ПК 154 и *Хтједе да се осмјехне* БЂос.; Љутио се Илија и не *хтједе* више *пјевати* ВН 117 и Јован *хтједе да му довикне* нешто ДЂ 229; Јер нико није *хтио* јасно *рећи* ВН 102 и *Хтједе да крикне* БЂос. 229.

У наведеним и низу сличних случајева којих само у нашем материјалу има још приличан број, као допуна се, како видимо, употребљавају оба облика напоредо — некад код једног писца један од њих чешће, а други ређе; док су некада опет, и можда најчешће, код истог писца оба облика подједнако обична. А у сваком посебном случају место облика допуне који у њему стоји могао би се узети онај други облик (место инфинитива презент са *да* и обрнуто), а да притом значење остане потпуно исто.

Много је разумљивије што се уз одричне облике презента глагола *хтјети*, као допуна њихова значења, употребљава искључиво веза *да* + презент и што се уз исти такав облик само инфинитивом означава радња чије се вршење у будућности одриче (исп. и Наш језик III, 1935, стр. 285). Одрични облик презента глагола *хтети* је само један, и тај се један облик употребљава у оба значења — у волунтативном и у значењу које он има као помоћни глагол у футуру.

Које од ова два значења у појединим случајевима тај глагол има, означава се једино обликом допуне. И мада се и презентом може казивати само име глаголске радње и мада, с друге стране, конструкција с инфинитивом у допуни модалним глаголима иначе има синтаксичку вредност коју и с презентом, — где год је потребно обележити показану разлику у значењу, дакако: у модалној служби долази облик који и сам собом означава модалност, тј. презент, а у служби само именована глаголске радње — инфинитив, који у себи не садржи никаквог посебног, па ни модалног значења.

И заиста, тамо где у допуни имамо презент везан за одрични облик презента глагола *штети*, свезицом да казује се да се нешто не жели, не намерава, не може, није готово, није спремно, није у стању итд. чинити. Ово нам потврђују примери:

Зар ни цигло један прст *нећете* [=зар не можете, зар нисте у стању, зар нисте спремни] да ми *поклоните* ЈЛЈ 14; Ни воде *неће* [тј. није склон] да се *напије* из туђе руке ПК 154; *Нећу* [не желим, а и не допуштам] да се ико *меша* у моје послове БЂос. 224; Кокошара и дугорепића имамо! *Не ће* [=немају воље] да косом *махну* ни плугом да *забразде* ГК 29; Али Словени Јулијске Крајине *неће* да *знају* ни за какав фашизам [значи: нису спремни да га прихвате ни у ком облику] ВЦ 249; *Нећу* [= немам воље, нисам вољан] ништа да *чујем*, *нећу* да *разговарам* МЛ 93; Има ли неког који *неће* [није морално спреман] да се *бори* (ДЂ 226.

У одричном футуру свих глагола се, међутим, употребљава готово искључиво инфинитив:

*Нећу* више *пити*, благородни господине ВП 16; Ми *нећемо* никада *заборавити* оне црне дане године 1940 ВЦ 249; Више се никад и нигде *неће саставити* МЛ 101; Она *неће живјети* дуго МЂ 774; Ја *нећу радити* на томе ИА 22; *Нећемо* више *становати* у великој кући 102; По

томе се домобран Пацек Имбро неће на грунт вратити МК 35; Неће га се мајци сада извући ДЂ 231.

Ово што смо изнели биле би идеалне прилике савременог стања употребе једног и другог облика допуне уз презент глагола *штети*, засноване на разлици која постоји између његовог основног и значења које он има као помоћни глагол у футуру. Али се не сме губити из вида, а то нам не допушта ни употреба облика о којима говоримо, да, иако различна, та два значења једно с другим стоје у вези, да се, тј., друго значење развило из првог, управо из једне нијансе првог значења коју облик презента овог глагола садржи у себи.

П. Будмани у Рјеснику Југославенске академије о овоме глаголу (под *хотјети*, на који се тамо упућује *штјети*) каже да се он „разликује од *жељети* ... онијем што субјекат може *штјети* само оно што може бити и не само вољом него и дјелом ради да оно буде, чега свега може не бити код „жељења“. Ова је дефиниција поготову тачна кад се односи на облике презента тога глагола. Од жеље, која је у основи глагола *штети*, до извршења за које се каже да ће бити у будућности посредни пут је преко настојања да до извршења дође. А ово је настојање баш, по моме мишљењу, она нијанса у значењу презента глагола *штети* преко које помоћни глагол у футуру стоји у вези са његовим основним значењем.

С друге стране, помоћни глагол у футуру несумњиво садржи у себи и нијансу основног значења. Поред саме природе футура као облика за означавање радње која тек има да буде и која, према томе, није реализована, иако се као таква узима „ако је футур — прави футур“ (А. Белић, *О језичкој природи и језичком развитку*, стр. 333), — ова нијанса основног значења глагола *штети*, коју још чува помоћни глагол у футуру, основа је за могућност да се футуром изражавају начини различне врсте: и жеља, и намера, и вероватноћа, и могућност, и готовост и неминовност и др. (в. М. Стевановић, *Граматика* 1951, стр. 438).

А будући да се футуром, обликом, дакле, од презента помоћног глагола *штети* и инфинитива, казују поједини мо-

дуси каогод и конструкцијом од било којег модалног глагола непотпуног значења и презента са свезицом *да*, — потпуно је разумљиво и лингвистички оправдано да се у једној таквој конструкцији, ма био у њој глагол *летети* и у енклитичком облику, — поред инфинитива у истој функцији може употребити и презент са *да*. Па и тамо где у футуру нема — ако таквог футура може бити — никакве модалности, презент у своме видском значењу, где значи само оно што се садржи у основи глагола, казује име глаголске радње (исп. и горе, у првом делу ове расправе). У свакоме се случају, дакле, и у футуру презент може употребљавати у истој функцији с инфинитивом. Он се, доиста, ту и употребљава, не само у модалном футуру него и у ономе што се сматра индикативним. То су тачно запазили сви наши граматичари који говоре о двојаком облику допуне глаголима непотпуног значења. Ја ово нарочито истичем да се не би извео погрешан закључак из констатације Д. Брозовића који, прихватајући Московљевићево мишљење, према коме треба одбацити футур типа: *Сутра ћу да идем у школу (!)* каже да „М. Стевановић у својој граматици (Београд 1951) допушта употребу презента с *да* у футуру“ (Језик, 1, 1953, стр. 14). Ову употребу, међутим, не допуштам само ја већ и други граматичари. Т. Маретић о њој пише: „Како се инфинитив и иначе често замењује презентом пред којим стоји ријечца *да* ... тако може то и овдје (тј. у футуру) бити те се, напр., мјесто он *ће чувати* може рећи: он *ће да чува*. Примјери: он нека поправља српски језик, а ја *ћу да га учим* и *да се трудим* онако писати као што је најобичније у народу (тј. ја *ћу га учити*, ја *ћу се трудити*) В. рјечи. 1818 XII., нису знали што *ће* то да буде. Дан. 5, 51, само *ћу* штогод о том да вам *назначим*. Пис. 3, у тебе *ћу да учиним* пасху. мат. 26, 18, кад види да *ће* буква да му падне низ брдо. Нар. посл. 47, овај догађај што *ћу* сад да *приповједим*. Прав. сов. 37., јави говедару да *ће* цар да му узме кћер за сина. Нар. прип. 219, ја *ћу* сад слободно да *речем* Д. ситн. сп. 27, ја *ћу* једно зло да *пошљем* на Мисир. прип. 60., ја *ћу да разгледам* телеграме III. 2, 89 (Грамматика i stilistika, 1931, стр. 550). А. Белић каже: „Футур се гради од енклитичног облика помоћног глагола *летети* ...

и инфинитива (или презента са свезицом *да*). . . : ја *ћу писати* или ја *ћу да пишем* (Граматика III, Београд, 1933, 64). А у Граматици хрватскога или српског језика (1952) загребачког колектива (Брабец-Храсте-Живковић), на стр. 228-ој, стоји „мјесто инфинитива може се за творбу футура узети презент с везником *да*. У значењу нема разлике: Цвијетом *ће* се осути пути заметени / и пјесмом друмови јадовити. / Звијезде *ће* земљом треперити, / Наша *ће* душа слободно *да сине* / под модриим небом домовине“. А за овим се тамо наставља констатацијом: „Такав се футур у нашим крајевима [мисли се на западу, тј. у хрватским крајевима] ријетко употребљава, а у источнима врло је чест“. Ја сам, међутим, констатујући да се и у футуру, напореда с инфинитивом, употребљава презент са *да* (Граматика, стр. 428) истакао да је он много ређи. А да је то потребно и у школским књигама истицати, сведочи нам несразмера бројног односа примера са овим обликом према примерима футура с инфинитивом и у прегледаном материјалу код наведених писаца. На врло велики број примера овог последњег облика футура, које није потребно набрајати, забележио сам само:

Ронили (су) као жапци, такмичили се ко *ће* дуже *да остане* у води ДЂ 206; Уж што *ћу да их затирем* — простења Вук ДЂ 214; Мени су промрзле ноге, али ја *ћу да идем* ДЂ 226; Људи *ће да мисле* штаб се деморалисао ДЂ 224; Па да видимо шта *ће* из тога *да настане* ЈШ 788; Шта *ће да изиђе* из ове бијесне борбе између побједоносних савезника ВЦ 251; Шта *ће* тек од мене *да начине* ови хрватски барбари ВЦ 244; Да видимо *хоће ли он дуго да трпи* МК 32; Био се напео сав од жеље *хоће ли опет да опали* МК 25; Кад се гласало *да ће Срби по букурецком миру да предаду* Турцима оружје ВК 132.

Ови примери карактеристични су на првом месту по томе што сведоче да се и футур у овоме облику најчешће употребљава тамо где је инфинитив и иначе ређи у употреби. Д. Ђосиф, код кога смо нашли 4 оваква примера, родом је

из централне Србије, из крушевачког краја. А, насупрот овоме, сви остали примери сем једног забележени су код писаца Хрвата, по два код В. Цара Емина и М. Крлеже и један код Ј. Шидака, док код наведених српских писаца, изузев Вука Караџића и Д. Ђосић, у прегледаним њиховим саставима нисам нашао ни једног примера, што ипак не значи да код осталих и уопште нема футура с презентом и свезицом да, него само да они нису тако чести. Али на основу овога немамо права оспоравати правилност употребе футура у овоме облику, као што то чине Московљевић и Брозовић, па чак ни оглашавати то особином само источних језичких области. Ово нам, како видимо, не допуштају ни овде наведени примери, ни примери из цитираних граматика, — поготову нам то не допушта онај знатан број Маретићевих примера из Вука, Даничића и народних умотворина.

## IV

Остало је још да утврдимо колико има основа мишљење да као допуну ваља употребљавати инфинитив „ако глаголска радња није везана за одређено време или случај или ако потстрек за извршење радње долази изван субјекта“ (прво Московљевићево правило), према коме је исправно казати: *Ученици не смеју пушити, јер им је забрањено и Не могу данас излазити док не престане киша*, а конструкција с презентом и свезицом да: *Ученици не смеју да пуше* употребиће се кад се плаше да то чине и *Не могу да идем никуд из куће ако ме, рецимо, боле ноге* и у сличним случајевима. Могуће је да има и писаца код којих се у вези са извором потстрека за вршење, односно невршење радње јавља један или други облик допуне; како је у цитираном правилу речено. Нарочито је уобичајено да се оно што је забрањено означава инфинитивом — поготову у пасивној конструкцији; и за мене је, очевидно, а и за многе од оних код којих сам ово проверавао, обичније кад се каже — *Овде се не сме пушити*. Али, бар у нашој средини, ни мало није необично рећи ни: *Овде не сме да се пуши* (Бапш овим речима ми је пре неки дан скренуо пажњу један грађанин када ми је у тролејбусу

спазио цигарету, наравно незапаљену, у устима). А не може се, по моме мишљењу, тврдити да не би било исправно казати и: *Ученици не смеју пушити* и кад се мисли рећи да се плаше. Реченица: *Страх им је ушао у кости, ниједан више не сме запушити на улици* — ни по чему није мање обична него кад би у њој допуна била дата у облику *да + презент*. Још теже је осетити потребу за различитим облицима допуне у примерима: *Не могу да идем јер ме боле ноге* и *Не могу излазити док не престане киша*, и не знам у чему ове две реченице би имале друкчији смисао ако би у једној од њих био узет облик допуне из оне друге. А не верујем да ће се ико сложити с Брозовићем, који мисли да онај што је необучен мора казати: *Не могу да устанем*, а узети (парализовани) — *Не могу устати*, а не и обрнуто (в. у његову чланку на стр. 15). Ово уосталом не потврђује оно што он прихвата, него му противуречи, јер чињеница да је лице које говори необучено не показује да је оно што му онемогућава да устане у самоме њему него ван њега — у околностима у којима се налази; а баш узети нема у себи моћи за устајање. Додуше, немање моћи код узетог да устане није везано за одређено време, него је стално, али је везано за одређени случај (а одређени случај, каже се, захтева личну конструкцију); те ни тим не потврђује „правило“ у чију се потврду наводи, као што против тога правила говори и пример: *Не могу данас излазити док не престане киша*, који је везан и за одређено време и за одређен случај, па је опет као допуна у њему, сасвим правилно уосталом, употребљен инфинитив. А према датом правилу то не би могло бити. Али да видимо шта о томе говоре примери употребе из језика савремених књижевника. Поћи ћемо прво од облика допуне уз глаголе *смети* и *моћи*, за које се најодређеније може утврдити да ли је „потстрек“ томе што *се сме* (или *не сме*), односно *може* (или *не може*) у самом субјекту или изван њега.

У великом броју наших примера с допуном глаголу *смети* у инфинитиву се, истина, износи да је допуштено или није допуштено чинити оно што се казује глаголом у допуни, да је потстрек за оно што *се сме* или *не сме* ван субјекта. Али је и у примерима: *Турци не следеше у оне ку-*

ће улазити ПМН 115 и *Ја не смем ништа учинити против ваших наредба*, како видимо, употребљен инфинитив, мада се њиме не констатује да је нешто забрањено него да се субјекат боји. Обрнуто, у реченици: *А одакле си и чији си ти, синко, ако смем да те питам* ДЂ 235, — глагол *с м е т и* је допуњен презентом са свезицом *да*, иако се том реченицом пита да ли је допуштено чинити оно што је означено глаголом у допуни, иако је, тј., „потстрек за вршење радње“ у њој ван субјекта.

А у реченицама:

*Да је ко смео да прође* поред шатора, помислио би ИА 229 и *Од узбуђења и побожног страха једва је сме-ла да дише* БЂ 534, —

могао би да се употреби инфинитив место *да* + презент. И он ту не би ниуколико мање био обичан и поред тога што се у овим примерима говори о страху субјекта, који се у самоме њему јавља.

Исто тако у примерима с инфинитивом:

У нашега цара земљу се нико не сме мешати ПМН 122; *Ниједан од нас се ни за шта не сме љутити* ЈЛ 18; *А оштија се не смије носити у голијем рукама* СМ 148; *Искуство нам је показало да их не смијемо потијевати* ВЦ 259; *Поступке овога света не смеш мерити својим мерилом* ИА 225; *Не смију више Жупљани викати . . .* ГК 15; *Кажите домаћици да у току дана нико не сме излазити* ДЂ 215, —

иако се у њима износи да нешто није допуштено, а то ће рећи да је потстрек онога што се не сме чинити ван субјекта, — не само да би се у допуни могао употребити презент са *да* већ он ту не би мање био на своме месту него инфинитив.

И међу примерима глагола *моћи* с допуном у инфинитиву у већем броју случајева казује се да има (или нема) могућности за вршење (односно извршење) онога што се ка-



зује инфинитивом, друкчије речено, да та могућност (или немогућност) зависи од спољних чинилаца. Аналого овоме, такође у више примера с истим управним глаголом и допуном у презенту са свезицом да казује се да субјекат у себи има моћи за вршење, односно извршење дотичне радње. И, с обзиром на то, није неосновано говорити о склоности к везивању првог облика допуне за једне, а другог за друге случајеве. Али се не може прихватити закључак да је једино тако исправно употребљавати ове допуне у књижевном језику.

У бројним примерима као што су:

*Потекоше тамо али не могоше изићи од Балегана* СМ 134; *То ти, стари, можеш одмах тражити* ПК 74; *Боде очи сјајним копљима којима не може избјећи* ВН 97; *Ја једино кроз тебе могу постати блажена и задовољна* МК 33; *Добијају простора за размах да могу бранити један другог* МЛ 83; *Пође брже боље по дворшту где би се могао успузати* ДЂ 228 сл. —

у којима се несумњиво казује да у датим околностима, дакле, зависно од момената ван субјекта, постоји могућност или немогућност за радње у инфинитиву, — облик презента везан за управни глагол свезицом да био би сасвим обичан, ни у чему не би изменио значење онога што се у тим реченицама износи (исп.: *Потекоше тамо, али не могоше да изиђу од Балегана, То ти, стари, можеш одмах да тражиш; Боде очи сјајним капљицама којима не може да избегне; Ја једино кроз тебе могу да постанем блажена и задовољна итд.*). И обрнуто у примерима какви су:

*Али не може брзо да пређе преко воденичних брвана* ПМН 113; *Не могу да гледам како се онај Швабо шири* ПК 77; *Могли су да жмире* ВН 99; *Везир није могао да прежали* ИА 214; *Није могао да макне од неког неизрецивог умора* МК 27; *Као један од доказа томе опет може да послужи* ВЦ 265; *Говедар га је тукао кад није могао да потрчи* ГП 26; *Али тај корак нијесу могли да учине ни један ни други* БЂос. 218; *Он није мо-*

гао тако лако да се смири МЛ 84; Ако не можеш да идеш, ајде одмах кући ДЂ 22); и др. ове врсте —

иако се њима казује да субјекти у себи имају или немају моћи за вршење, одн. извршење радња означених у допуни, — у свакоме од њих место овог облика могли бисмо узети инфинитив, а да се значење у њима ни у ком правцу не измени. Не може брзо прећи преко воденичних брвана — апсолутно је у свему једнако са: Не може да пређе; Не могу гледати како се Швабо шири са: Не могу да гледам; Везир није могао прежалити са: Није могао да прежали; Није могао маћи са: Није могао да макне . . . ; Ако не можеш ићи, ајде одмах кући са: Ако не можеш да идеш итд. И нема, верујем, никога ко би могао помислити да би се у ма коме од ових случајева, и кад би у њима стајао инфинитив, казивало ишта друго већ искључиво да субјекат нема у себи моћи, да нема способности за извршење означених радња, као што је свима јасно да је инфинитив потпуно на своме месту у примерима:

Нико не може [тј. нема моћи] *дигнути* светог осим редовника СМ 148; Људи нагађаху *ко је могао* [ко је био способен] *пожарати* манастир СМ 147; Како су *могли изврнути* [како су имали снаге за то] гвожђе СМ 137; Не може *подијети* [није способен да поднесе] оно свијетло ВН 96; Но ја *нијесам могао* [осећао сам да не могу] *више живјети* без књиге ВН 115; Он је тешко *могао* и *замислити* [тешко се код њега могла јавити та замисао]; Она сама те послове *није могла вршити* [није за то била способна] БЂос. 220; Овде нас *могу издати* [способни су да то учине] МЛ 97; Бојим се да *не бих могао* [да не бих био способен] *пуцати* МЛ 93 Ја те податке *не могу* [нисам способен] *измислити* ЈШ 788.

Јасно је опет и да се везом да + презент допуњава глагол *моћи* и када се њим казује да околности, тј. спољни чиниоци омогућавају или спречавају вршење, односно извршење радње. Није, напр., тешко схватити да се у реченици:

Сада више не може нико да изиђе ВЦ 253 — хтело констатовати да под околностима о којима се тамо говори није било могућности за излазак. Ја бар никако не могу прихватити мишљење да би овде инфинитив боље одговарао од облика који је већ употребљен у допуни. Ово исто се може рећи и за примере:

Био је то уједно и једини пламен што сам у оно мало сати могао да видим ВЦ 260; Конзулово изненађење било би још веће да је могао да види везира ИА 228; Што их је нашло зло па не могу да макну [од тога зла] МЛ 97; Ипак неће моћи [значи у датим условима] да се дуже одржи МЛ 86; Могао би да се законспиришем [значи има услова за то] ДЂ 221; Кредит који је могао да добије [било је могућности да му се да] БЂос. 219; До економске базе више није могао да дође [није, значи, било услова за то] ЈШ 789 и многи други.

О неодрживости закључака да се и уопште врши означена диференцијација двају облика допуне глаголима и другим изразима непотпуног значења говори и чињеница што се уз глагол *морати* употребљавају и један и други, тј. час један а час други од тих облика, без икаквог обзира на то да ли се управним глаголом изражава нешто што се мора по унутрашњој сили, по нагону, по осећању самога субјекта, или пак оно што је неминовно по сили прилика, природних закона, рецимо, што је обавезно према друштвеним конвенцијама, једном речју што се мора (или не мора) вршити, односно извршити у датим околностима.

#### У реченицама:

Било би боље да и не дође к себи ако већ мора умријети СМ 148; Те би морали сви у контромац ићи ПМН 108; Баш се мора ићи ПК 74; Живинче кад вуче мора (се) и хранити ВП 14; Али се мора путовати споро ИА 229; Мора пазити дјецу и засијати њиву ГК 11; Свуда морамо држати везу с народом МЛ 132; Ноћас морамо прећи преко ДЂ 237 —

и у знатном броју сличних случајева казује се да је нешто неминуовно, да су субјекти дужни, обавезни, да су присиљени у датим условима чинити оно што глагол у допуни значи. Али је исто тако допуна у инфинитиву, и није мање обична у примерима:

*Морам признати да је врло вешто СМ 138; Сваком правдољубивом човјеку морало (је) бити јасно ВЦ 246; Ја сам се морао жртвовати за породицу 212; Њему се мора одерати кожа ГК 20; То је сад морао искалити сву накупљену лаж МЛ 99; Они не желе свађу и морају је избећи МЛ 88; У глави метеж свакојаких мисли! Мора побјећи ДЂ 228 —*

где се оно што се износи у инфинитиву мора чинити по унутрашњем императиву вршиоца радње и где би, према томе, по Московљевић-Брозовићеву правилу у допуни требало употребљавати презент са свезицом да.

Овај облик допуне се, дакако, и употребљава у потпуно идентичним случајевима, У: *Ми би[смо] с вама морали да се бијемо МЛ 87 и Ја бих ипак морао да кажем ЈП 790 —* изражава се да оно што се казује глаголом у допуни субјекти морају чинити према својој личној осећању или уверењу.

А исту ову допуну срећемо у бројним примерима као што су:

*А он... мора све то да гледа ВЦ 254; Морао је [био је принуђен] да напусти ове крајеве ВЦ 259; Прилике под којима морају да живе и везир и конзул ИА 214; Морао је и против своје воље да трпи ИА 234; Човек мора цео пут од Солуна до Крфа да проведе с појасом за спасавање [на то сили опасност од торпедовања брода] БЂос. 215; Јер је све фабричко скупо, па морају да се напрегну све силе МК 4; Морао је да изује опанке ДЂ 233 —*

у којима се оно што значи глагол у допуни мора вршити по сили прилика.

Тешко је, уосталом, у свим случајевима извршити тачно разграничење, и одредити што се *сме, може и мора* чинити под утицајем спољних чинилаца, а шта по унутрашњем нагону субјекта. Јер забрана и спољна опасност изазива страх у субјекту; појединац налази у себи моћи за извршење нечега кад му околности иду на руку; а постојеће обавезе код њега изазивају осећање да их мора вршити. И обрнуто: обавезно је по друштвеним конвенцијама, па и по природним законима, оно што сам човек по унутрашњем императиву осећа да је дужан чинити. Он *мора децу хранити*, јер га на ово гони лично осећање, гони га љубав према њима; он то мора, дакле, чинити по сопственом осећању. А зар то није и друштвена обавеза?

Најзад, уз глаголе непотпуног смисла: *умети, знати и научити* (као и уз: *желети, намеравати и мислити*) у допуни су подједнако, или скоро подједнако, обични инфинитив и презент. Можда један писац чешће употребљава једну а други — другу допуну; код понеког, можда, нећемо ни наћи, или ћемо врло ретко наћи један облик, а претежно се употребљава онај други облик допуне уз овај или онај од сада наведених глагола. Па ипак се не може давати преимућство једном облику над другим. И уз ове глаголе они се напоредо употребљавају у потпуно истој функцији:

*Умије* још боље *пећи* ракију ВН 117 и Давил је *умео да слуша* везирове песимистичке судове ИА 213; Још и данас би *умео водити* дупло књиговодство ВП 20 и Демонстративно је *умео да одгурне* ВП 19; Бројке *не зна* ни *писати* ВН 113 и *Ви не знате да играте* ЈЛ 13.

Штавише, ако погледамо на бројни однос наших примера с једном и другом допуном, запазићемо да је сразмера, како смо у првом делу ове расправе констатовали, једва нешто мања од 5:3 у корист примера с инфинитивом, иако је „потстрек“ за извршење радње увек у самом субјекту, а никада ван њега. И ово је, свакако, још један доказ да диференцијацију облика допуне глаголима непотпуног зна-

чења не можемо тражити у извору потстрека за вршење радње коју означава глагол у допуни.

Ни Брозовићева „надопуна“ досад разматраних „правила“ о употреби облика допуне нема основа. А осим тога примери које он за њу наводи (в. Jezik, 1, 1953, стр. 15) у супротности су с правилима која прихвата. Ми не видимо шта је „часовито“ у примерима: *Милије му је што може да изговори* и *Могу данас да идем куд хоћу*, који значе да се субјекат „радује што је дошло такво доба да он може, смије аги скресати у брк“ и да „смије, да има право ићи“; а не знамо опет ни шта је „опћенито“ у примерима: *Мило му је што може изговорити* (ову моћ је добио после муцавости) и *Могу ја ићи* (рећи ће онај што није стар, рецимо, па може ићи<sup>1</sup>). А јасно нам је да ови примери, и прва два и друга два, говоре да се не може прихватити дато „правило“ о употреби ове или оне допуне у вези с тим одакле долази потстрек за вршење радње која се означава допуном. Управо се у примерима са презентом и да износи да су могућност створиле околности: онај може, тј. сме, слободан је аги да скреше у брк захваљујући променама које су код нас настале, а то исто му је дало право и да иде куд хоће. Међутим, у друга два примера, где је писац употребио инфинитив, говори се да је моћ за вршење радње у самом субјекту; моћ говора се, у једном случају јавила код субјекта после муцавости, а у другом — субјекат има ту моћ јер није стар.

Кад узмемо примере које смо досад наводили утврдићемо да се инфинитив и презент у допуни употребљавају напоредо и кад означавају нешто „опћенито“, као кад се њима казује што „конкретно“. А да од „часовитости“ и „трајности“ ни најмање не зависи који облик допуне ће се кад употребити јасно показују примери допуне свршеном глаголу *почети* (*стати* и *престати*), који, мада увек означава нешто часовито, тј. тренутно, уза се има и једну и другу допуну:

<sup>1</sup> У заградама су овде дате Брозовићеве интерпретације (в. на означеном месту).

*Поче се слатко смејати* ЈЛЈ 19 и *Поче слатко да се смеје* ЈЛЈ 11; *Узме пушку и почне стријељати* МК 31 и *Тако је земља почела да скаче* МК 26; *Смота цигару, припали је и поче пушити* ПК 156 и *Претур поче да се хвали* СМ 143; *Кад нас видје поче плести* ВН 102 и *Почех ја сам да идем за њим* ВН 112; *Стадоше је испитивати* ГК 18 и *Дограбио пушку и стао да стријеља* МК 31; *Почеше се извлачити* према грлу јаруге ДЂ 246 и *Почеше да бјеже* према ниској коси БЂ 550.

А кад узмемо све примере из нашег материјала, видећемо да је овде, као и у другим случајевима, упадљиво чешћи инфинитив од презента са свезицом *да* (исп. *горе*), иако према Брозовићеву мишљењу ту бисмо, као допуну, очекивали само онај други облик. Јасно је, дакле, да ни ови моменти не условљавају синтаксичку разлику између двају облика допуне глаголима непотпуног значења. И као једино релевантан чинилац овде остају различита значења управног глагола — тамо, разуме се, где он нема само једно значење, као у случају с обликом презента глагола *штети*. Иначе, функција допуне с једне, а природа основног данашњег значења инфинитива и видског значења презента, с друге стране, како смо то раније, мислим, доказали — допуштају напоредну употребу ова два облика у функцији допуне и ту их чине синтаксички еквивалентним. Стилски, међутим, није свакад свеједно који ће од тих облика бити узет за допуну појединим глаголима (в. оно што је горе речено о облицима допуне глаголу *требати*, а исп. и мој чланак у НЈ III, 1935).

## V

Као ни уз глаголе, исти стилски ефекат немају свакад ове две допуне ни уз именичке, придевске и прилошке изразе непотпуног значења. У безличним конструкцијама, као што су:

Неће бити вриједно живјети ВЦ 249; Само (је) један корак до општих разматрања како је уопште тешко владати народом ИА 213; Знаде да је принцип мудрог ратовања остаци лежећи и зарити главу МК 28; Те би било боље напустити МЛ 96; Свирено је умрети на почетку ДЂ 208; Без личног рада немогуће је начети 776; Немогуће је другојаче радити ЈШ 791 и сл. —

у допуни је, очевидно, несразмерно чешћи и много обичнији инфинитив зато што се допуни и овде, као и уз безлично употребљен глагол *треба* (исп. горе) мора, иначе, дати неодређени, безлични облик додавањем повратне речце *се*. А то целу конструкцију чини прилично сложеном. Али је синтаксички таква конструкција, коју иначе, мако знатно ређе, срећемо у савременом српскохрватском језику (из нашег материјала исп. пример: *И све је то лијепо и потребно да се зна* ВЦ 246) — потпуно једнака њеном облику с инфинитивом.

Има, дакако, и случајева где је уз овакве изразе презент са свезицом *да* испред себе обичнији од инфинитива. Али нам стање напоредне употребе једне и друге допуне не даје за право да допуну у личном глаголском облику (презенту) претпостављамо оној другој. Ми допуштамо да би презент био сасвим на своме месту у примерима: *Вриједан је такву сабљу носити* ВК 125; *Није кадар сабљом чувати и бранити* ВК 126; Е то је само ркаћ кадар учинити СМ 160; *Био бих у стању ожени* се ЈЛ 6; *Није твоја дужност носити* попу паре ГК 24; Свето право које му нико *није био властан отети* МК 13; *Мени бијаше лако шмигнути* из куће ВН 112 и др. Па ипак се не би могло рећи да би тај облик више одговарао добром језичком осећању природе књижевног језика.

Ове конструкције узете у целини, непотпуни изрази заједно са својим допунама, мање или више су модалног карактера. Функција допуне у њима је, међутим — и без обзира на то да ли и сама собом може или не може изра-



жавати индивидуални став — пре свега да именује глаголску радњу. Ту службу, понављамо на крају, данас у српскохрватском књижевном језику и говорима у његовој основи најпотпуније врши инфинитив, а у њој се напоредо с овим обликом употребљава и презент, јер то омогућава један од елемената његова значења.

*М. Стевановић*

## УЗРОЧНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ПРЕДЛОЗИМА ЗБОГ, ОД, ИЗ У САВРЕМЕНОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Међу предлошким конструкцијама помоћу којих се обележава узрок у нашем савременом књижевном језику најчешће су: *због* са генитивом, *од* са генитивом и *из* са генитивом. Наше граматике не дају правила по којима би било јасно кад коју од ових конструкција треба употребити, што може навести на помисао да се и у српскохрватском, као и у другим словенским језицима, оне употребљавају без икакве законитости тј. равноправно у свим узрочним ситуацијама<sup>1)</sup>. Међутим, такво би мишљење било нетачно. Подаци које нам даје анализа језика наших писаца показују да се, напротив, могу дати правила о употреби ових узрочних конструкција. Уосталом, већ и сама анализа изведена, рецимо, на основу језичког осећања Београђанина који говори добрим књижевним језиком показује да се каже: *Умро је од глади, Говорио је из пакости, Обрадовао се због тога* — а не рецимо: *Умро је из глади* или *због глади, Говорио је од пакости* или *због пакости, Обрадовао се од тога* или *из тога*. Анализа примера из језика наших писаца доводи, уствари, до следећих констатација.

Постоје две основне узрочне ситуације од којих једна условљава употребу предлога *од* или *из*, а друга — предлога *због*. Ако се ради о неком појму који се јавља као активни проузроковач у том смислу што својом појавом, својом природом изазива вршење радње или даје потстрека за вршење радње — употребљавају се конструкције са *од* и *из* (напр.: *Умро је од глади* = глад је својом појавом изазвала смрт;

<sup>1)</sup> Исп. у вези с тим материјал код Миклошича — Vergl. Syntax 1883, 532—533 и оно што каже Френкел о томе (E. Fraenkel, Syntax der litauischen postpositionen und präpositionen, Heidelberg 1929, 90).

*Ћутао је из пакости* = пакост је утицала на њега да ћути). Ако се, међутим, дати појам схвата као нешто што сасвим индиректно има везе са изазивањем дате радње у том смислу што се јавља као она права, почетна појава у низу збивања која су довела до вршења радње — употребљава се конструкција са због (напр.: *Разболела се због њега* = он је узрок њене болести у том смислу што је, рецимо, вршећи те и те поступке изазвао такво расположење код ње **које** је довело до њене болести, или што је за његово добро она предузимала такве кораке који су најзад довели до њене болести, и сл.). Уствари, док се конструкцијом са од обележава изазивач датог стања а конструкцијом са из унутрашња побуда која потстиче на акцију, дотле конструкција са због служи управо зато да се њом открије појава која даје разлога, повода за вршење акције за појаву извесног стања, дакле, појава која се може схватити само као повод, узрок у најужем смислу те речи, а никако као изазивач или потстрекач (исп. рецимо: *Нико се није убио ни због једне ни због друге несреће* = Ни једна ни друга несрећа нису биле узрок, повод самоубиству) — Л. К. Лазаревић<sup>1</sup>); *Ја сам због ових оскудних времена продао све што сам имао* (= оскудна времена су дала повода за продају) — Л. К. Лазаревић, Целдела (Српски писци), 252; *Барзетин је отац дошао због куге од Љубиња* (= разлог доласку је куга) — Др. Јевто Дедијер, Етн. зборник XII, 1909, 265; *Шта је тај начинио због једне саксије цвећа!* (= Каквим је поступцима дала повода једна саксија цвећа) — Бомарше, Фигарова женидба, превод М. Грола, СКЗ 189 (1925 г.), 77; *Када би Фрајо могао бити тако срећан као што је сиромаш мој добри чика Билан био због Вас* (= Као што сте Ви дали повода његовој срећи) — Н. Вучетић, Душица, Београд 1927, 106).

Карактеристично је да се, кад су у питању глаголи који значе психолошка стања, појава која доводи до таквог стања обележава конструкцијом са због (*одобровољити се због нечега, озловољити се због нечега, тужан бити*

<sup>1</sup>) В. Стевановић, НЈ VI (1939 г.), 148.

због нечег, покајати се због нечег, забринути се због нечег, узрујати се због нечег итд.). То долази, свакако, отуда што нема појаве која би баш природом својом условљавала дата психолошка реаговања, која би, другим речима, претстављала по природи својој изазивача психолошке реакције. Друкчије речено, психолошка стања се не надовезују директно на дату појаву него индиректно, на оно, управо, што та појава значи за лице које доживљава психолошку реакцију. Кад кажемо, рецимо, *гуши се од суза* — сузе су оно што директно, појавом својом, без посредства икаквих других момената, изазива *гушење*. Ако је, међутим, у питању психолошка ситуација: *Љути се због њених суза* — јасно је да њене сузе саме по себи не би биле у стању да изазову *љутину* кад не би значиле за њега нешто посебно, кад не би, дакле, постојао моменат његовог субјективног односа према њеним сузама, што већ по себи ствара утисак о посредној улози суза у стварању датог стања и доводи, према томе, до употребе конструкције са због.

У ситуацијама кад је у питању „активни узрок“, ако могу да се тако изразим, употребљавају се конструкције са од и из. Избор ових конструкција условљавају два момента: природна акција која се врши и природа појма који је у питању.

Кад год је у питању акција спонтана у том смислу што је по природи својој таква да значи какав физиолошки процес, какво стање које се развија само од себе, кад год је у питању, дакле, радња која се врши без предумишљаја, без зависности од вољног импулса — употребљава се обавезно конструкција са од. Узрочном конструкцијом обележава се овде појам који својом природом, својом појавом изазива овакву спонтану акцију (појаве као: *глад, жеђ, болест, патња* итд.). Исп. рецимо:

*Цар се разболи од жалости и умре* — Вук, Нар. прип. (1853 г.), 33; *И стану се око њега умљавати и цичати од радости* — *ibid.* 169; *Човек падне са коња и врисне од муке и жалости да се до неба могаше чути*

*ibid.* 192; *Афиз-паша од резилука у Нишу умре* — М. Ненадовић, Мемоари, СКЗ 9 (1893 г.), 167; *А већ тамо преко од радости скачу* — Змај, Певаније I (1882 г.), 411; *Обрве и рамена дигоше му се на више од изненађења* — М. Ђ. Глишић, превод Гогољевог Тараса Буљбе, СКЗ 77 (1902 г.), 119; *Хоће да пукну од љутине* — К. Ш. Балски, Свеукупна дела, сер. I, св. I (1912 г.), 118; *Глиша зинуо од чуда и занемло* — М. Сретеновић, Милићев гроб, 1925 г., 90; *Па нека непријатељи пуцају од пакости* — Зв. Шубић, Каљуга, 1937 г., 388; *Па се од грозоте стресао* — Д. Радић, Живи наковањ, 1937 г., 33; *Прнули они из постеље, и богме и претрнули од страха, кад су видели страшног и наоружаног Мирка* — Т. Букић, Видици, 1939 г., 25.

Карактеристично је да се конструкција са од употребљава обавезно сем тога и у свим оним ситуацијама у којима се дати појам јавља као оно што најнепосредније, самим собом претставља препреку вршењу дате радње, напр.: *Хајде, да нас водиш твојој кући. Не могу од оваца* — Вук. Нар. пословице (1849 г.), 284; *Од њега нису могли да војводују* — В. С. Караџић, Дан. 1, 80 (Даничић, Синтакса 230). Уколико, међутим, није у питању препрека у буквалном смислу, тј. оно што својом природом, својом појавом спречава вршење радње — употребљава се конструкција са *због* (исп. разлику у значењу: *Није могао од оваца* према *Није могао због оваца*; *Нису могли да војводују од њега* према *Нису могли до војводују због њега*).

За успостављање ситуације која захтева употребу конструкције са *из* потребно је да буду испуњени следећи услови. Треба, пре свега, да је у питању акција која је такве природе да се изводи свесно, смишљено, преко импулса воље. Треба, затим, да се самом узрочном конструкцијом открива онај појам који природом својом утиче на вољни моменат, који, управо, потстиче на вршење радње. Реч је о различитим психолошким моментима, о унутрашњим побудима које доводе до вршења радње. Исп. рецимо:

(*Каже*) да су га браћа из зависти оставила на оном чардаку — Вук, Нар. прип. (1853 г.), 12; *Који се беше одао из саме љубави* — М. Ђ. Милићевић, Емило деветнаестог века (превод), 1872 г., 92; *Сад Фаника из пизме измишља на њу* — Јаша Игњатовић, Стари и нови мајстори, 1883 г., 126; *Када је Троја пала, она из очајања почупа себи косу* — Ђ. Станојевић, Звездано небо независне Србије, 1882 г., 39; *Пак ју из обести и њеке њековијести питали* — Мијат Стојановић, Шала и збиља, 1879 г., 64; *Донео је из поштења и поштовања ону корицу хлеба* — Станоје Мијатовић, Обичаји српског народа из Левча и Темнића, СЕЗБ IX, 1907, 28; *Не, не борим се ја из таштине и славољубља* — М. Цветић, Тодор од Сталаћа, 1896 г., 95; *Не потписују мјеницу „из принципа“* — Вј. Новак, Два свијета, 1901 г., 229; *Ја то говорим не из каквог ћефа него што тако мислим* — Ј. Веселиновић, Б. Коло VIII (1902 г.), 710; *Није имао храбрости да се обрати најпре матери, а из поноса није се хтео обраћати ни зету Милораду* — Л. Лазаревић, Цел. дела I (предговор Јер. Живановића) XXIV; *Ја то из радозналости питам* — Јов. Максимовић, Злочин и казна (превод), 1914 г., 522; *Жена пада из разних узрока; из љубави, из страсти физичке* — Ј. Дучић, Саб. дела 6 (5), 1932 г., 154.

Истичем да се само унутрашње побуде, психолошки моменти у самом вршиоцу, схватају као оно што побуђује, потстиче на вршење радње. Уколико се јави као потстрекач и какав појам који објективно, по природи својој не спада у категорију унутрашњих психолошких момената напр. *нужда, мода*, па се ипак обележи конструкцијом са *из* (често се чује, наиме, у разговору: *учинио је то из нужде, носи танке чарапе из моде*) — такав појам, уствари, претставља у датој ситуацији симбол одређеног расположења (нужда — осећање неопходности, императивне потребе; мода — жеља за подражавањем укусу друштва) што и оправдава обележавање помоћу конструкције са *из*. Иначе, каква друга појава изван самог вршиоца која не

симболише у том смислу одређено расположење, уколико се истакне као оно што је имало пресудног утицаја на остварење вршења свесне радње, обележава се или као узрок најпосреднијег тила (са због — неће се напр. рећи: *Отишао је код лекара из болести већ Отишао је код лекара због болести*) или, уколико је ситуација таква да се какав спољашњи фактор схвата као оно што изазива вршење смишљене акције — конструкцијом са од (напр.: *Па су дању на лепом времену од беспослице крчили и садили шљиве по потоку* — Вук, Историски и етнографски списи I, 143; *Кад нешто ради, а оно све као од беде* — М. Сретеновић, Јетрве, 1927 г., 46).

Напомињем да се расположења као љутина која нагоне човека да врши неразумишљене поступке обележавају конструкцијом са од, дакле да се схватају као директни изазивачи вршења радње а не као потстрекачи — фактори посредног деловања, деловања преко вољног момента — иако је у питању радња по природи својој „смишљеног“ а не „спонтаног“ типа (напр.: *Од љутине хаљину раздере* — Вук, Нар. пјесме II, 1845 г., 162).

У вези са разликовањем употребе предлога од и из треба нагласити следеће. Насупрот случајевима где је ситуација таква да нема никаквог двоумљења који предлог треба употребити (кад је напр. у питању с једне стране недвосмислено спонтана радња *пуцати* — *пуцати од пакости*, а с друге стране смишљена радња *говорити* — *говорити из пакости*, исти појам пакост обележава се у првом случају конструкцијом са од, а у другом — са из) има и нетипичних ситуација у том смислу што допуштају уствари како употребу предлога од тако и употребу предлога из. Ситуација је нетипична рецимо ако појам који је у питању није по природи својој ни изразито потстрекач ни изразито изазивач. Уколико је напр. појам воља — унутрашњи психолошки моменат — у питању употребљава се, поред конструкције са из (напр.: *Колико који из добре воље и као пријатељски... каза* — И. Вукићевић, Приповетке и слике, СКЗ 68 (1901 г.), 9) па чак и чешће од ње конструкција са од (напр.: *Јадни човјек није ништа смио од своје воље* — Нар. при-

поветке, Б. Вила 1899, 316). То долази отуда што је воља оно управо што само по себи и з а з и в а вршење радње, тј. отуда што у самој ситуацији, чак ако је и смишљена радња у питању, нема уствари оног посредног момента — потстрек од стране унутрашњег расположења у самом вршиоцу а преко његове воље — као у осталим случајевима кад се ради о унутрашњим психолошким факторима.

Овакви нетипични случајеви су уствари малобројни. Може се слободно рећи да се у већини случајева правило о употреби предлога од и из сасвим јасно испољава.

Закључци о законитости у погледу употребе узрочних предлога, од, из и због изведени су на материјалу који пружа језик већине наших новијих писаца. Терба, међутим, напоменути да има и таквих писаца (који су овде, истичем, у мањини) код којих се оваква законитост није могла уочити. С обзиром на ову појаву наши писци код којих се законитост не уочава деле се на две групе — старији писци (они из XIX века), како западних тако и источних, екавских крајева, који употребљавају предлог од место због; старији и новији писци наших западних крајева, најчешће Хрвати и уопште писци из Далмације, који још немају у свом језику искристалисану систему употребе из, од и због у оном правцу у коме је имају писци из источне, екавске територије.

Предлог због, као што је познато у науци, релативно се касно јавио у нашем језику. Према томе чињеница да напр. Вук, Милићевић и прота Матија Ненадовић још увек кажу:

*Поче се кајати од својих гријехова — Вук, Нар. прип. 1853 г., 139; Не треба га жалити од посла — Вук, Посл. 150 (Даничић, Синтакса 263); Покај се ... од ове своје пакости — Вук, Дјела апостолска, 1847 г., 294; Осећа се поносит од поверења, којим је одликован — М. Ђ. Милићевић, Педаг. поуке за учитеље, 1870 г., 121; Не жали ме од рада, него од срама — М. Ђ. Милићевић, (цитат у књизи Јб. Недић, Цел. дела II, 81); Вук Ст. Карацић ... прича како је спевана песма не-ком Митру Мијаиловићу (или Терзићу) из Тришћа,*



*и како је од те песме Митар отишао у Турке* — М. Ђ. Милићевић, *Споменик VII*, 1890 г., 53; *Не ваља их чувати, док се од глади не предаду* — М. Ненадовић, *Мемоари, СКЗ 9* (1893 г.), 189 —

само показује да је њихов језик у овом погледу био дуго конзервативан.<sup>1)</sup>

Неосећања за разлику у погледу употребе *од*, *из* и *због* у језику наших писаца из западних крајева доводи до примера са *од* место очекиваног *из*<sup>2)</sup>.

*Већ ми дође као и доселе ! Од љубави и од пријатељства* — Ј. Новић Оточанин, Бирчанин Илија, 1862 г., 85; *Јосиф ... се не хтједе поново женити од страха да се не намјери на упорну жену* — Матавуљ, Са Јадрана, 1891 г., 10; *Ви ми отимљете дијете не од љубави, него од хира* — М. Шеноа, Диалози и драмолети, 1914 г., 102; *Ја све што чиним, чиним само од љубави* — М. Нехајев, Бијег, 1917 г., 56; *Ну старац није слутно, да је Али више од освете испросио Мејру, него ли од љубави* — Јосип Еуген Томић, Савремена дјела IV, 60; *Тај човек ... се устрелио од очаја* — Крлежа, Излет у Рускју, 1926 г., 21.

<sup>1)</sup> Још се и код релативно новијих писаца из западних крајева, напр. код јекавца Митриновића, могу наћи примери као: *Бити пјесник значи... бити... радостан од лијепог, жалостан од ружног* — Д. Митриновић, Б. Вила 1911 г., 177. Што се тиче употребе *из* место *због* она је, како изгледа, ретка — нашла сам само један пример из језика старијег писца: *Из овог се заваде* — М. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, 1860 г., 183.

<sup>2)</sup> Нашао се и код Јанка Веселиновића овакав пример: *Ви знате... да се нисам од љубави оженио* — Цел. дела VI (Српски писци), 488 који можда говори о томе да се и у неким нашим источним, екавским говорима, бар у Веселиновићево време, још није доследно спровела система разликовања употребе *од* и *из*. Могућно је, међутим, претпоставити и то да се само у овој вези (*од љубави*) сачувала у језику Јанка Веселиновића конструкција са *од* као устаљен израз из времена кад нова репартиција у погледу употребе *од*, *из* и *због* још није била доследно спроведена (исп. рецимо конструкцију *од мила* која се и данас јавља као устаљен израз: *тепати од мила* — Даничић, Синтакса 247).

За употребу *из* у случајевима у којима би требало очекивати *од* имам при руци само један пример и то из језика Јована Дучића: *Он је плакао у младости из љубави за сулуду Марију Манчини* — Саб. дела 6 (5), 1932 г., 270.

Немам потврде у примерима којима располажем да се због употребљава место *од*. У примерима: *Он иде ... због сасвим других разлога* (Козарчанин, Туђа жена, 1937 г., 64) Козарчанин је употребио због иако је пример такав да би требало очекивати *из*.

Неизграђеност доследне системе употребе узрочних предлога претставља свакако архаичну појаву. Карактеристично је, наиме, да, као што смо већ напоменули, у словенским језицима иначе није спроведено разликовање у том правцу. Ова чињеница свакако најбоље говори о томе да је законитост по којој се врши репартиција употребе *од*, *из* и *због* — иновација српског језика, извршена у релативно новије време. Она још није захватила све наше говоре; она претставља процес који је управо у току. Његове се линије доста јасно оцртавају, али је очигледно да треба још времена да протекне док се он из средишта одакле је потекао распростре на све наше говоре.

Треба напоменути да је првобитно узрочно значење носио инструментал у свим словенским језицима. Према томе, неосећање за разлику у значењу узрока коју уносе собом предлози *од*, *из* и *због* можда је у вези са чињеницом да се у неким говорима инструментал упорније одржао као падеж узрока тако да су поменути предлози тек отскора закорачили у узрочну категорију, па још није било времена за иновацију у показаном правцу.

Др Милка Ивић

## ИЗ ТЕРМИНОЛОШКЕ БИЉЕЖНИЦЕ

На једном од посљедњих свјетских конгреса ботаничара покренуто је питање националних ботаничких терминологија. Не мислим овдје на научну (латинску) ботаничку номенклатуру, о којој се обавезно дискутује на сваком интернационалном ботаничком конгресу и којој је на посљедњем конгресу (Стокхолм, 1950) посвећено ништа мање него 11½ дана непрекидног рада специјалне терминолошке секције. Оригинални стенографски извјештај са конгреса доноси нам на 255 стр. дискусију поводом разних сугестија и предлога, из те секције. У тим дискусијама пречишћена су и многа филолошка питања, напр., однос класичног латинског језика и вулгате пошто су обоје оставили свој траг на нашој интернационалној номенклатури.

Разумљиво је да су у тим стварима консултовани филолози, тако да посљедњи „Rules and Regulations Governing International Botanical Nomenclature“ претставља и с те стране један дотјерани и свестрано стручни елаборат.

Међутим у овом случају не мислим на интернационалну номенклатуру, него на мишљења појединих чланова Конгреса која се односе на изградњу, сређивање, уједначење и стабилизацију националних терминологија и номенклатура. Према мишљењу тих дискусаната било би могуће (а у том случају, заиста, и корисно) дирижирати и пратити развитак националних номенклатура из једног ширег интернационалног форума или бар прописати за тај развитак извјесне смјернице на бази принципа који важе за међународну научну номенклатуру. Таквих предлога било је и на Кембриџском и на Амстердамском конгресу који су претходили Стокхолмском. Истина, ни један се предлог није искристалисао у облику који би могао бити платформа за

такав рад, за такву ингеренцију интернационалних форума у чисто националним, уско и специфички националним питањима, јер коначно се тај проблем није ни постављао као захтјев, као императив. Сасвим летимице и узгред провијавала је кроз поједине дискусије жеља да се оквири ужих и ширих таксономичних јединица пренесу из интернационалне латинске номенклатуре у националне, и тим самим већ би био учињен корак ка унификацији темељних принципа на којима би се те научне ботаничке терминологије развијале у живом језику овог или оног народа.

Шта се подразумева под „једнаком оквирном ширином“ породице, рода, врсте или било које друге ботаничке таксономичке јединице?

Већ сам у једној ранијој notiци напоменуо да се ти оквири код разних народа, тј. у разним језицима, не подударaju. За старе Римљане — а према томе и за класичну номенклатуру „ива“ и „врба“ су припадници једног те истог рода *Salix*, али наш народ то „осјећа“ као двије различите биљке и различито их зове. Некад се ти оквири потпуно подударaju у свим европским језицима: ријечи „бијела жока“, „црна жока“, „планинска жока“ грађене су исто тако као и у латинском језику путем додавања придјева називу рода *Alnus*. С друге стране наш црни граб и обични граб припадају двама различитим родовима према латинској номенклатури. Исти је случај са бијелим и црним шљезом.

Ако упоредимо српскохрватски језик са другим живим језицима, видимо да је наш народни језик осјетљивији, нијансиранији, више истанчан и више издиференциран у погледу терминологије, номенклатуре него њемачки, па и сам латински. „Богат“, обогаћен кроз саму своју природну еволуцију, а не накнадно, вјештачки, сложеницама и кованицама, језик ствара себи посебну, самосталну ријеч за сваки појам, тј. и тамо гдје се други језици задовољавају са додатком придјева.

Да ли то богатство некад и смета, то, свакако, спада у другу природу расправа. Можда је појмовна и стручна оријентација лакша код народа који оперишу са малим бројем основних ширих појмова од којих они додатком разних

придјева стварају мноштво ужих — потребних им — појмова. За њемачки народ су „буква“ и „граб“ припадници једног ширег, посве одређеног, појма „Buche“, а да би се та два *ужа* појма издиференцирала, узимају се придјеви Rot(-buche) и Wiess(-buche), онако исто као што се то ради и за храст (Stieleiche, Traubeneiche, Cereiche итд). Чак ни диференцијација Fichte и Tanne није код Нијемаца изворна, исконска, него је продукат вјештачког развитака и усавршавања научне ботаничке и шумарске терминологије. Али виртенбершки сељак без разлике каже Tanne и за јелу и за смрчу. То не значи да он не осјећа ту разлику — осјећа је исто тако добро као и наш горштак. Али коси се то са логиком његовог језика да „без потребе“ (тако му се то сигурно чини) ствара посебан „шири“ појам „јела“, а посебан опет „шири“ појам „смрча“, кад је много једноставније додати *јединственом* ширем појму додатак Wiess- или Rot-, већ према томе о којој се врсти ради. Колико је то далеко од логике нашег језика, колико је то далеко од осећања нашег сељака, који се чуди кад га питају „какав је то храст?“ (ако то није храст, него цер). Та истанчаност у осећају природе иде још даље у шумадијског сељака, који се никад не збунује и увијек разликује да ли се ради о „храстовини“, „граничевини“ или „церовини“. А да ли има још један народ који скоро за сваку врсту бора има свој посебни народни назив, народни у правом смислу, јер му није сугерисан ни с чије стране, него је никао спонтано у њедрима његовог осећаја и говора.

Мислим да је то добра и корисна особина — тај осећај; тај нагон за што ширим појмовима (а према томе и језичком диференцијацијом, посматрано и са гледишта изградње наше терминологије.

Треба разликовати истинско, право „богатство“ језика од облика провинцијализма у њему. У првом случају имамо диференцијацију појмова, а с тим и диференцијацију ријечи на цијелом, ширем језичком подручју, тако да свако појмовно нијансирање буде праћено новом, спонтано насталом, ријечи. У другом случају један те исти појам обиљежен је са неколико ријечи од којих се једна упо-

требљава у једном крају, друга у другом, трећа у трећем. Тога има у свим језицима, има га и у нашем, иако мање него у другим језицима, који се само зато чине монолитнијим и више изједначеним од нашег, што је код њих већ извршена селекција свих тих провинцијализама; одређено им је мјесто и улога у стварању јединствене националне терминологије или су једноставно напуштени као непотребни, као баласт. Морамо и ми поћи тим путем и ничим нећемо моћи правдати, ако за један те исти појам, иапр., *Jupiteris communis* задржимо сва 4 народна назива: клека, вења, боровица и смрека, од којих је сваки, строго узевши, и у извјесном смислу провинцијализам, који су сви потпуно идентични по своме значењу (без икакве нове, посебне нијансе) и који се често узајамно искључују, јер су хомонимни са другим појмовима устаљеним у народном и књижевном језику.

Неоспорно је тежак и прилично незахвалан задатак сређивања националних терминологија, па можда баш из тих тешкоћа (осећају их итекако и други народи!) и извире помисао о могућностима поједностављења, убрзања тог задатка путем рецепције извјесних принципа којима се служе интернационалне терминологије.

Посматрајући ствар кроз призму како сам то горе фрагментарно изнио, не верујем да би то било могуће и корисно. И сувише су различити путеви којим смо кренули, и којим се крећу и даље развијају поједини европски језици; и сувише је разнолик карактер, структура и дух појединих језика. Националне терминологије треба да су од почетка до краја прилагођене тој структури, том духу. Путеви њиховог развитка ни у ком случају не морају се подударати са развојном линијом интернационалне номенклатуре. Ни у чему, па ни у одређивању, фиксирању „ширине“ појмова, што би наводно значило први корак к покушају универзалног изједначења темељних принципа изградње националних терминологија.

Доследно провођење тих принципа значило би надаље сиромашење оних језика у којима је диференцирање појмова (а с њима и ријечи) проведено до краја; значило би си-

ромашење њихових терминологија које имају све услове да буду исто тако богате и изнијансиране као и језици чији су оне саставни дио. Драстично приказано ово би значило да би и ми морали тежити за изједначењем појмова: „срча“ и „јела“, „буква“ и „граб“, ограничивши се на придјеве „бијели“ — „црвени“, који би се додавали једном (по вољи изабраном) термину. Такав би термин као заједнички за све врсте бора свакако елиминисао из нашег књижевног језика и молику и мимику и многе друге које је створио сам народ и од којих народ неће одустати, макар и кренуло стварање наших научних терминологија једним неприродним, ненародним правцем.

А. Панов

## БУНДЕВА, ТИКВА, ДУЛЕК И ДР.

(Једна термиолошка анкета)

Приликом обраде значења речи *бундева* за велики Речник српскохрватског језика показало се да у речницима, терминологијама и ботаникама постоји доста неслагања, па и непотпуности и нетачности у дефинисању оних баштенских врежастих биљака које доносе крупан, округло или дугуљаст плод, мркожуте, рапаве или беле, глатке коре, што служи за храну људима и стоци, а које се зову *бундева*, *тиква*, *дулек*, *мисирача*, *лудаја*, *јургет* или *друкчије*. Невоља је у томе што у грађи Лексикографског отсека Института за српски језик САН нема описа тих биљака покупљених из народа, а сами научни латински називи нису довољни да се тачно одреди шта је која од ових биљака, јер се већином један исти назив употребљава у једном крају за једну, у другом за другу биљку и обрнуто, иста биљка различно се назива у разним крајевима. Ево како то изгледа у Вукову речнику (III издању);

*бундева* f (pl. gen. бундева) der Kürbis, cucurbita melo Linn. [cf. тиква 2, мортубака: 1) cucurbita перо L. cf. варењака, лудаја, лудара 1, мекокорка, тврдокорка 2. — 2) cuc. перо L. var. 1, cf. бијела бундева, бугарка 2, будимка 2, бескорка 2, дулек, мачванка 2, мисирача, пеџа. — 3) cuc. перо L. var. 2. cf. јургета. — 4) vide тутлић, cuc. ovifera L.].

Овде је Вуково само оно што је у првом реду, а све што је у угластој загради унели су приређивачи трећег издања Рјечника, допунивши Вукову дефиницију речи *бундева* си-



нонимним речима које је сам он унео у Рјечник. Али чини се да та допуна није беспрекорна, јер напр. речи под 1) треба да значе оно што се зове *црна (свињска) бундева*, а пошто су под 2) називи за белу бундеву, онда не може бити тачно да се црна бундева зове и *тврдокорка* и *мекокорка*, јер само бела бундева има меку кору. Међутим, у Вукову Рјечнику под *мекокорка* стоји: „(у Јадру) бијела бундева (у које је кора мека)“, а редактори су додали: *vide бундева 1*“, тј. *Cucurbita* *perо*, што треба да је црна бундева. Код речи *тврдокорка* не каже се где се говори, него се само упућује на *бундева (1)*.

Да би у будућем Речнику уз сваку ову реч био дат не само правилан опис њен с тачним научним именом, већ и њен завичај, молимо наше читаоце да нас обавесте који се од ових имена употребљава у њихову крају и шта управо означаје. Ако за исту биљку има више назива, треба да их запишу уз главни назив. Овде се сви називи наводе азбучним редом, с подацима које има Лексикографски отсек.

*бундева*, баштенска врежаста биљка из фамилије *Cucurbitaceae*, округла или дугуљаста плода, која служи за храну људима и стоци. Бундева се јавља у више врста, а то су:

а. *бела бундева*, *Cucurbita perо*, обично дугуљаста плода, глатке беле коре; служи као храна људима.

б. *црна (свињска) бундева*, *Cucurbita melоperо*, округла плода, мрке или жуте, тврде и рапаве коре; служи као храна стоци, али је једу и људи, кувану или печену.

Обе ове врсте зову се тако у Западној Србији и Срему, а да ли је још где тако зову треба да покаже анкета.

в. *јургета*, по Вуку *Cucurbita perо*, var. 2);

г. *тутлић*; *Cucurbita ovifera* (Вуков Рј.). Нема података где се тутлић зове бундева.

*Белдџорка*. У збирци речи Борјановића, коју има Лексикографски отсек, тако се зове бундева (и диња) беле коре. У Вукову речнику нема те речи. Потребно је утврдити где се употребљава.

*Бесџорка*. У Вукову Рјечнику стоји да се тако зове бела бундева и упућује се на мисирачу, али се не казује где се тако зове.

*Бугарка.* Вук ову реч упућује на *бундеву* (2), тј. на *белу бундеву*, без разлике где се говори, али под речју *пеца* каже да се у Срему бела бундева зове бугарка.

*Будимка.* Вук каже да се у Босни тако зове *бела бундева*. Али у коме делу Босне? То није речено.

*Бућа, буча.* Вук каже да се реч буча употребљава у Дубровнику, али она значи округлу боцу, обично оплетену; тзв. балон. Код Шулека, у „Југословенском именику биља“ и *буча* и *бућа* значе (око Загреба) исто што *Cucurbita* *perо*, па се тамо наводе називи неких врста и подврста: *беленција*, *бескорка*, *бујача*, *дјевењача*, *дублек*, *думлек*, *ваљанка*, *куваница*, *рачанка*, *сладница*, *тврдокорка*, *фриганица*, *цокла*.

*Варењака.* Код Вука стоји да се тако зове у Рисну „*тиква* која се вари за јело“, и упоређује се с називом *јургет*.

*Дјевењача.* Забележена је код Шулека према Бело-стенчеву речнику и значи *Cucurbita longa et exilis*, тј. ваљда *јургет*.

*Долма.* У Кувару К. П. Мицине бела бундева се зове и *долма*.

*Думлек.* Код Вука се та реч само упућује на *бундеву* (2), јер у II издању Рјечника није ни било те речи на свом месту, већ само под речју *бундева* као њен синоним. А тамо стоји да је то исто што и *бела бундева*, *Cucurbita perо*, var. 1. Није речено где се та реч употребљава. Познато нам је да се она говори у неким крајевима Србије. У Милићевићевој Кнежевини Србији, стр. 178, из једне наведене здравице види се да се Чачак поноси дулецима. Потребно је утврдити у којим се крајевима говори и да ли се говори и ван Србије.

*Јургеџ(а).* Вук каже да је то „дугачка тиква, која се зелена куха и једе, *Flaschen-Kürbis, cucurbitae genus*“ и упућује на реч *тиква*, где се поред разних биљака, одн. њихових плодова које се тим именом називају наводи под д) „*јургета* (*Trompeten-Kürbis*), она је врло дугуљаста и на земљи не може друкчије стајати до полошке; *јургете* зелене по варошима надијевају са месом и кухају за јело, а у Србији по селима ја сам гледао и овијех тикава сухи-

јех гдје су мало више од сриједе пробушене и објешене те се у њима што држи нп. со итд.“ Из овога се не види где се зове јургета и да ли се тако зове и у Србији. Према овоме опису, то је подврста биљке која се научно зове *Cucurbita lagarina*, тј. тиква, која највише служи као суд за воду, а не она што је сродна с краставцем, а личи на дугуљасту црну бундеву. Потребно је, дакле, утврдити где се све употребљава тај назив и која се биљка тако зове.

*Куваница.* М. Марковац у књизи „Село и сељаци у Славонској Посавини“ бундеву црну, свињску зове и *куванница*. Зове ли се тако још гдегод?

*Лудаја, лудара.* Код Вука стоји да се ове речи употребљавају у Срему и да значе исто што и бундева 1., *Cucurbita pepo*, тј. *црна бундева*. Према нашим обавештењима у Срему се те речи не употребљавају, а у Банату само лудаја.

*Мачванка.* Вук каже да се у Јадру тако зове бела бундева. Да ли још где?

*Мекдџорка.* Тако се, по Вуку, у Јадру зове бела бундева.

*Мисирача.* Код Вука је то бела бундева, али не стоји где се говори, а код Шулека то је *црна бундева*, *Cucurbita melopepo*, и то у Босни. И у Ристић-Кангргином речнику ова реч се упућује на *црну бундеву*. Код Даничића (Ситнији списи, стр. 87) стоји: „Наш народ ... бијеле бундеве зове мисираче“, али се не види где. Из грађе коју има Лексикографски отсек из Босанске Крајине излази да је мисирача назив и за белу и за црну бундеву.

*Моршубака.* У Вукову Рјечнику за ову реч каже се да се говори у Грбљу (Бока) и да је то „некаква тиква, бундева“.

*Пџца.* Вук каже да се тако у Рудничкој нахији зове бела бундева. Према нашим подацима, у Качеру се тако зове *црвени дулек* (по Јеремији Павловићу), али се не види је ли то она свињска бундева жутоцрвене коре или црвенкаста бела бундева.

*Печенка.* У Југоисточној Србији тако се зове бела бундева.

*Тврдокрка.* Према Вуку то је исто што и *црна бундева*, али се не види где се говори.

*Тиква.* У Вукову Рјечнику стоји да се тако зове 1. биљка чије је научно име *Cucurbita lagenaria*, немачки *Flaschenkürbis*, а да је има „од много руку“, и то: „а) тиква водена [cf. загрљача], која је у дну широка, по том горе сужена па опет мало у дугуљ раширена; одоздо је затубаста да може управо стајати на земљи; пошто се осуши, пробуши се одозго и извади се из ње семе и сало, па се онда у њој носи вода свезавши је узицом ондје гдје је сужена“ [Даље каже да се једна врста зове *барутна тиквица*, јер је раније служила да се у њој о појасу носи барут]. „б) *врг* или *крбањ*, који је у дну такође широк, али има држак танак и једнак: овом се тиквом, пробушивши је са стране, захвата и пије вода, а кашто и вино. в) *натеза* или *натезача*; она је доље округла и дугуљаста, али има врло дугачак држак. г) *плосна*, која је плосна готово као плоска; она се пробуши са стране па се у њој носи ракија и друго пиће. д) *јургета* (*Trompeten-Kürbis*).“ [Даљи опис дат је напред код ове речи]. „2. гдјекоји зову и бундева тикве. 3. *дивља тиква* (у Дубровнику) *Vryonia doica*. 4. *дебела тиква*, *Vryonia alba*.“ Последње две су врсте репе.

Из Вукова описа речи *тиква* види се да он овај назив придаје биљци чији осушен плод, пошто му се извади месо и семе, служи као суд, а само узгред спомиње да понеко тако зове и бундеву. Он се притом руководио говором Западне Србије, где тиква има само прво значење. Али је потребно утврдити географску распрострањеност тога значења, као и употребе тога назива у значењу *бундева* или нечега сличног. Јер назив *тиква* у многим крајевима (нпр. у Источној Србији, Херцеговини и Ц. Гори, па и у Хрватској и Далмацији) има најшире значење, обухватајући и *Cucurbitaceae* и њихов род који носи родовско име *Cucumis*. Ако треба ближе одредити врсту, додаје се уз то име нека одредница, као: *тиква водењача*, *тиква судњача* и сл. Само у Западној Србији, Срему и, можда, у Источној Босни, реч *тиква* без икакве одреднице, има оно прво значење.

*Тушлић*. Код Вука је овом речју обележена подврста бундеве, с научним називом *Cucurbita ovifera*. То је врежаста биљка као и бундева, само јој је плод мален, јајастог облика глатке коре, а осушен служи као украс или као суд за ношење соли, јела и др. Тако се зове у Зап. Србији.

*Шућур*, *шућурица*, *шућурка*, *шућурак*. Код Вука прве две речи значе исто што и *тутлић*, а према подацима које имамо и друга два назива употребљавају се за исту биљку у Источној Србији и Поморављу.

*Дублека* (*думлека*). У Славонији значи исто што и *дулек*, одн. *мисирача* или *бундева*, али се из наше грађе не види да ли значи и *белу* (мекокорку) и *црну* (тврдокорку) *бундеву*.

Институт за српски језик биће захвалан сваком оном читаоцу који му пошаље тачна обавештења о овде наведеним називима и о другим, ако знају за њих.

М. С. М.

## ЈЕЗИК У ШКОЛИ

### „НЕЗАВИСНО“ СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ И ОДНОС ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА У ЊИМА

— Наставља се —

#### Назив „главна реченица“

Кад се говори о сложеној реченици уопште, па тако и о независно сложеној реченици, треба истакнути и то да у нашим средњошколским граматикама још није устаљено јединствено гледање на то да ли главном реченицом треба звати само ону за коју је везана једна од зависних реченица или и ону за коју је везана једна од тзв. независних реченица.

По уџбеницима, а и иначе — при анализирању, о главној реченици говори се једино у односу према зависним, споредним реченицама; док се она не истиче у односу према независним, осим код И. Лалевића (Синтакса стр. 13 и 14), Љубинчића (стр. 210/211) и Мусулина (III, 47). У једној граматизи, и често у пракси, за просте реченице у једној тзв. независно сложеној реченици каже се да су све главне, — и она за коју се друга веже и сама везана реченица.

По моме мишљењу, главном реченицом можемо назвати сваку реченицу за коју је друга везана и стоји с њом (с оном за коју се веже) у односу који би се иколико пореметио ако би се оне раставиле. Реченицу за коју је везана једна напоредна, потпуно независна реченица, можда би згодно било назвати „основном“, или неким блажим називом.

О овом ће бити говора и у закључку.

## Обрађени примјери из текстова.

У почетку је назначено који су текстови обрађени.

Овдје да нагласим да сам ишао за тим да употребим све примјере из назначених одломака и приповједака да би се тако, не само на бираним или комбинираним примјерима него и на примјерима који нам се намећу (да тако рекнем), убједљиво осјетио прави однос тзв. независних реченица према реченици уз коју стоје.

Примјери су сврстани по свезама, јер ми се чини да је тако најгодније.

Примјери са свезом *и*

Примјери с простим, обичним саставним значењем. Осјећа се *везање, спајање, сједињавање, истовремено вршење* радње (збивања, стања или уопће нечег) с радњом реченице за коју је везана; како се некад каже, радње теку у истом смислу (нису једна другој супротне) и сл. У њима је обично исти субјекат; а може бити и различит, напр.: Отскаче торбица с књигама и треска се торба на леђима у којој је хљеб... (Једва једном, Читанка I разр., стр. 141). Врло ријетко се свеза може праметнути (невезана реченица да буде везана, а везана да постане неvezана), а да се не измијени значење, као што би се то могло учинити у наведеном примјеру, па да гласи: Треска се торба на леђима у којој је хљеб и отскаче торбица с књигама.

Примјери за значење истакнуто у почетку: Црногорци освртали се за њим и међу собом говорили: „Овакви човјек још нигда није долазио у наше планине (Ненадовић: Његошево дјетињство, Ч. I р., стр. 106 — скраћено ће се писати ЊД), ово ко не вјерује, може окушати кад му је год драго, и с каквијем год хоће оружјем (ЊД 108), Јао, сутра у школу! жалим се као, и велим како ћу још тај дан да се изиграм (Једва једном, скраћено ЈЈ, стр. 144); Омер, када то опази, поче стресати онај лед с товара и гуравим леђима подупирати, да би му, колико толико, олакшао (С. Ђоровић: Другови, Ч. I, стр. 293), Нека оде у род и одведе своју дјецу туђем оцу (Глишић: Прва бразда, скраћено ПБ, Ч. I р., стр.

208), Дотле ћу истраживати народне пјесме и састављаћу материју још којезашто (Караџић, Писма, стр. 15/16); Будите здрави и весели, и љубите једнако оног који Вас искрено љуби (П. 28); ... кога је год Црногорца путем срео склопио му руке око врата и пољубио га у чело (ЊД 106); Шта ти је? — пропишта Омер и поче му скидати товар (Д 205); Охо, међер нијесмо ни близу! — пропишта Омер и незадовољно се почеша по челу (204).

Може спајати двије или више зависних реченица које се вежу за исту главну, напр.: Молио бих Вас да се (стан) у првом штоку, и да басамаци нијесу уски или стрменити (П 33); То само могу казати они људи који управо не знаду шта је језик, и што су слова, и што је читање и срицање и како то дјеца уче... (П 63).

Истовременост се осјећа и у неким наведеним примјерима, а за то истичем нарочито примјер: Она их (сузе) брише рукама и смеје се (ПБ 212).

Под овом истовремености понекад се разумије *прилика*, напр.: Данас му морам ићи на ручак, и даћу му ово писмо да Вам га пошаље (П 33).

Врло често има временско значење *у смислу* слиједа, да се радња (збивање, стање или уопће нешто) врши иза реченице за коју је везана. Примјери: Из високог — танкога пређе у сурови, некакво дивљи глас, и све постепено опадаше (Д. 205); Млади Раде пребаци вунену струку и спусти се весело низ ловћенске стрме (ЊД 104) — мјесто и могло би ставити: *онда, затим*. Кад је дошао на Цетиње, свети владика загрли га и рече (106) — исто је што и: ... пошто га загрли, рече. Сима ... стане уз дувар, раздрљи прса и отсечно повиче (108); ... зграби пиштољ, управи у прси Симине и скреше (108); Запртим торбу ... и гледам се како ми стоји (ЈЈ 144); Скинем капу и седнем у клупу (146 — једнако је што и: Најприје скинух капу па онда сједох у клупу); Нађе ме, и мајка доведе и ону двојицу, па их остави код мене (143); Што вичеш као да те дере неко? — викну редар, и записа оног што сам га гурнуо; Ђипим из клупе и узех тако трчати по школи (146); Обесио о врат торбицу, везао запрте на грудима, исто баш као и други што везују, пољубио оца,



мајку и стрину у руку, и пошао у школу (146); Покрих лице рукама, наслоних се на клупу и зајецах у плач (147); Жена слегну раменима, угура дјецу у кућу и, заједно с њима, затвори се (Д 202); Омер приђе, стресе му снијег с гриве и почеша га по врату... Коњ мало одиже главу, затресе њоме и опет убрза... Омер се осмјехну и почеша га опет... (203); Коњ, на снијегу, завали главу унатраг и убрза дисање (205); Та Огњан ће ми сад о Петрову-дне изучити и остати код куће (ПБ 210). Реченице су у таквом везаном односу да се не би могле раставити, посебно рећи, а да се не изгуби у значењу. Уколико би се то учинило, морало би се нечим надокнадити (прилогом или неком другом ријечи или изразом с прилошким, временским, значењем.

Уз значење саставно или слиједа, или саставно и слиједа осјећа се *нијанса*:

п о с љ е д и ц е. Примјери: Ја не могу с њима- (бити) — и сузе ме гуще (ЈЈ 143); Ону двојицу почео сам водити собом, и сматрао се као њихов покровитељ (144); Вјетар дочека, и плъусну га сусњежицом по лицу: 202); Ја овдје имам другог Мркаила... с којим заједно живим и сваки се дан разговарам (П 9); Бежи! — повичу. Ја први бежим, и, на крају крајева, отплачем што мене нико не гађа (ЈЈ 142); Видео је да се речи једног човјека могу написати, и стотине година после његове смрти читати и спомињати (ЊД 105); Пиштољ плане и пукне (108); Омер измакну гуњцем и дохвати га по глави (Д 203/204); Коњ... се поце на прве ноге, али се одмах поведе и опет паде (105); Из даљине одјекну као отегнут јаук, завијање онога псета и Омер мало застаде (204);

н а м ј е р е: Вране пролијећу из околних шумарака и падају на кукурузе (Јаблан, скраћено Ј, стр. 199); нијанса извршене намјере: Вук скочи и нагне у бјекство (Мачак и лија, скраћено МЛ, 164); Она га одведе у своје одаје и стане га нудити разном дивљачи (162);

и с т и ц а њ е р е з у л т а т а, неког дјеловања, напр.: Све сам их претурио (новине), и колико сам се обрадовао кад сам видио Ваше оде... (П 41);

одлуке: Кад сам то чуо, учинило ми се као да Вас гледим; и заиста знајте да ћу Вам доћи, ако жив будем (П 13);

одлуке, намјере: Ја прекосутра полазим опет у Шишатовац, и бавићу се онђе до маја мјесеца (П 18);

констатација с нијансом допусном: Ово је трећа година откако сам се ја с Вама упознао. Од онда сам натраг почео ићи, и приближавати се говору народном, и још нисам на право мјесто дошао (П);

очекивање резултата: Треба ли коме сира? ...викнем и ја, како сам то од њих слушао, и стрепим да ли ће се то озбиљно примити (ЈЈ 142);

начин: Увече легнем тужан, брижан, и заспим (ЈЈ 143); узимањем свезе постигнута нијанса времена и истицања: Један богати енглески путник ... искао га да поведе собом и у Лондону да га школује и васпита (ЊД 105); Свуд су је хвалили и њоме укоравали своје домаћице (ПБ 210).

Реченице са свезом и врло често имају право посљедично значење. Примјери: Једнога дана, тако рећи, удари Сима о некакав општар камен и расече стопало тако, да му је много крв почела тећи (ЊД 108); Било ми је тада пет година, и држао сам да нема веће среће на свијету него бити ђак (ЈЈ 142); Стриц рупи однекуд, и (ђаци) уплашено јурну у школу, ... па нададну наглас читати, и измешају најразноврсније реченице из разних предмета (142); Повукао сам чак и једног из прве клупе за косу, и он се раздра (143); Зазвони звонце, и ја се тргнем иза сна (143); Ближи се крај распуста, и нестрпљење моје све веће (144); Јаблан је рано, врло рано устао и добро се напасао (Ј 199); Обузе ме жеља да се уверим, и истрчим из клупе (ЈЈ 146); Омер то опази и све више подупираше товар (Д 204); Може бити да неће хтјети нико куповати, јербо су оно људи читали шокачки, и није ништа ново (П 8); Ја Писменицу пишем, и не могу вам засад више ни једне рецензије писати (9); Ја сам му описао да су Кирилова писмена само за светињу изобрјетена, и да би за њих срамота била да се њима овај прости, покварени и говедарски језик (тако га Карловачки двор назива), пише и печата (4); Сипиков је био прост трговац (књижар), па пишући би-

блиографију банкротирао; и послѣје га учинили библиотекаром (24); Од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудијех се умањује, и таки разум и истина с временом надвлађује (60); Руси су већ одавно . . . прекрстили сва словенска слова . . . и сад њихова дјеца уче: а, бе, ге, де . . . (61); Видим да сте ви читали, и можете показати коме год затреба (63); Он је ових дана свршио своју Славенску граматiku, и данас, или сутра, полази у Праг (75); Видимо да је сва наша стара историја тамо покривена, и сви кривимо старе наше што нијесу ништа писали и нама оставили (77).

У неким примјерима исказана је констатација, некад помијешана с нијансом значења посљедице. Примјери: Нећу да га бришем, нека га бије кад је немиран! — вели рудар строго, хладно, и то ми годи (JJ 147); Из даљине се зачу врисак вјетра, који се приближавао, и то као да је био одговор на Омеров јаук; Овај зачепи уши и опет паде крај коња (Д 205); Писмо Ваше примио сам, и прочитао с радости какву до данас срце моје никад чувствовало није (П 205); Овуда сви ученици Срби, који љубе свој род и језик, питали су ме за Вас, и готово ми завиде што Вас ја лично познајем (13); (Онда) ћу их Вама послати те их Ви печатајте, а ја ћу зајмурити, пак кудгод у свијет нагнути; и онда ћу се опростити и са срећом и са књижевством српским (14); Код Аделунга бива учена скупштина сваке суботе увече, и ту сам имао чест познати се са славним Нијемцем Турном (3); У Орловској губернији сједили смо два дана, и ту сам написао неколико руских пјесама (37); Кад одем код њега, он ми чита Славенску етимологију; и да видите како има и лијепих ствари (105).

У неким примјерима реченице с овом свезом имају значење и звршене намјере, вршење намјере, рјеђе просто намјеру. Примјери: Зар ти је тешко? — запита Омер, па једну овећу торбу скину с товара и упрти себи на леђа (Д 203); Скиде гуњ са себе и обави га коњу око врата (204); Најпослије сам паде, ничице, по њему и притиште га да га собом загрѣје (206); Како је могла тако самохрана одвојити од куће Огњана и опремити га у школу (ПБ 210); Освртала се небројено пута и гледала Огњана (једнако је: да би гле-

дала Огњаца 213); Старац стрпа мачка у врећу, однесе у шуму и тамо га остави (МЛ 162); „Он је (Његош) узајмљивао свјетске књиге из вароши, и читао их“ (ЊД 105); Ученик још у већој јарости дохвати други пиштољ са стола и скреса (108); Ја... одем у забран, и молим се богу да што пре ја достанем ђак (ЈЈ 143); Оставим торбу у ђачком ормару, па се измакох и погледам је да ли личи на остале торбе (146).

У слиједећем примјеру има допусно значење: Ево ја сам може бити најгори од свих Срба што су изван Црне Горе рођени, и смијем изићи на мегдан твојему најбољем Црногорцу (ЊД 108).

#### Примјери са свезом *па* (и са *пак*)

Свеза *па* има углавном исто значење као и свеза *и*.

Примјере са свезом *пак* нашао сам једино код Вука. Значења ове свезе потпуно одговарају значењима свезе *па*, и данас је свагдје zgodније употријебити ову посљедњу свезу.

Просто, чисто саставно значење, без неких других нијанси, нисам нашао ни у једном примјеру. Ово значење с нијансом посљедице имамо у примјеру: Држао сам да нема веће среће на свијету него бити ђак, па долазити из села и носити у торбици јело и књиге (ЈЈ 142); Сањам како сам ђак, па већ и мене казнили да клечим (144); Бак махну по навици репом, па га ухвати мало по образу (Ј 197); с нијансом истицања: Гле, гле! Како је то красна бразда, па како је дубока! (ПБ 212); с нијансом намјере: Они сви стали на праг, па гледају за мношћом (ЈЈ 146).

Значење времена у смислу слиједа имамо у примјерима: Из свега грла насмија се Станко Степанов, па рече... (ЊД 106); Дај вамо да ја напуним, па онда удри (108); Раде остави своје претварање, загрли, пољуби свог учитеља, па му каже... (108/9); Прострли по земљи торбице, па се онда удруже по двојица-тројица око сваке торбице (ЈЈ 142); Гле, откуд овај?! — вели стриц, па ме помилује по глави (142); Кад год стриц прође поред мене... ја устанем бојажљиво и скинем капу, па гологлав отстојим (144); Скочих као ван се-

бе, па јурнух на врата (145); Оставим торбу у ђачком ормару, па се измакох и погледам је... (146); Ето ти, ... мало заслади! вели весели Лујо, на баци пред бака неколико снопова зоби (Ј 199); Вечерас ћемо ми из шећера, па ћемо се најести и утоплити — одговара реченици: Кад се вечерас вратимо из шећера, најешћемо се и утоплити (Ј 202); Ти у ахар, а ја код огњишта, па позивати ко бегови (202); Вјетар подухну, одиже му гуњ, па га баци на тле (Д 203); Омер стеже срце, па узе подупирати и њега, (само да га одржи да не поsrне) (204); Утопли се, па скочи! (одговара примјеру: Кад се утоплиш, скочи!) (204); Прозборише још две-три о другим стварима, па се дигоше и одоше (ПБ 210); Миона брзо узе торбицу од Душанке, разгледа шта је спремљено, па оде журно (211); Огњан таман образдио прву бразду, па хоће да оврати... кад ето ти му мајке (212); Кликну Миона радосно, притрчавши, па узе грлити и љубити Огњана. ... Простре торбицу, па разреди по њој (мало соли...) (212); Прибра торбицу, па пође полако кући (213); Мачак сагледа дарове, па смјеста навали на вола (МЛ 164); Ја овдје мислим сједити још највише два мјесеца, па ћу онда преко Москве и Кијева поћи тамо (П 33); Јеленко само слегну раменима, па зајми рало и волове, те оде на њиву (ПБ 209). Са пак имамо примјере: Ја ћу послати Вама, или ћу ја сам донијети, пак ћемо правити како ви најбоље знате (П 8); Ја ћу овуда још да истражујем српске пјесме, пак ћу на љето доћи к Вама да их прочитамо... Ја ћу све пјесме начисто преписати, пак ћу их Вама послати, те их Ви печатајте, а ја ћу зажмурити, пак кудгод у свијет нагнули (14).

У примјеру: Гледам док се прозор не замагли, избришем, па опет наново (ЈЈ 141) — има значења настављања, продужења.

Често је значење *последнице*. Примјери: Сими одвећ бјеше мило, па весело узвикну, (ЊД 107); Узми други, тај си у страху пунио, па прах мимо цијев просуо (108); Што мене, кад ме он вуче за косу! — заплака онај, па све сузе капљу на буквар (ЈЈ 143); А, нећу ја више с тобом ратовати, од сутра ћеш у школу, па да видиш како умире тамо (145); Светац је, не ради се, па дошли људи да мало пробеседе

(199); Грива му се сва залијепила, па изгледа као велики стаклени ђердан (Д 203); Душе ми, студено је теби, па стога не можеш (204); Двадесет је година како смо заједно, па смо доста белаја преметнули преко главе (203); Миони се све чинило — доћи ће Сибин, па како ће му погледати у очи, кад затече своју кућу растурену и пуну (ПБ 208); Угледа мачка, па се чудом начуди (МЛ 162); Мачак чу како се лист помиче, помисли да је миш, па се баци (164); ... немам новаца, а не смијем ни од кога да иштем, па могу умријети од глади у Питеру (П 32); Вама је то једини начин да се примите књижевства: па ћете онда и образ освјетлати, и непријатеље посрамити и новаца добити (45); ... дајте ваша стихотворенија, па ето онда свега! (45); Био је наопако научио аз, буки, вједе, глагоље итд. наизуст, па га је све сметало (62); Срби веле: „Књига од руке до руке, па ће доћи у погане руке.“ (81); Само 'ајде по реду, па се не бој! (ЈЈ 198). Са *пак* имамо примјер: Сав је од самих погрјешака (Забавник), пак бих ја сад имао више посла да га рецензирам, него Давидовић што је имао док га је превео (20/1).

Значење *посљедице, резултата* имамо у примјерима: Видите ли како се Љубибратић брани! Сад још треба да ударите и ви, па одмах да започнемо: Нам бизм олсум. (П 58); Ви почињете, па ако свршите — добро. (60).

Наговјештавање *резултата, исхода* догађаја имамо у примјерима: Још мало, соколе, још, — вели Омер, — дако овај кијамет махиња, па смо курталисали (Д 203).

Значење *намјере* или *извршене намјере*, понегдје уз значење саставно или значење слиједа имамо у примјерима: Омер се и опет заустави, скиде и другу торбу с њега, па на се баци (Д 203); Они сви стали на праг, па гледају за мном (ЈЈ 146); Раздам навлаш свој хљеб, па и ја молим да ми позајме једно парче (142), Устаде, приђе баку, па га стаде милувати... (Ј 197); Он се мало одмаче у страну, па као ћоја заплака (198); Лујо огрну хаљиницу, па се опет спусти на влажну траву да сања о сутрашњем дану (198); Е, кад си се тако, бате, наруцо, ето ти па мало нако заслади! (одговара реченици: Ето ти да мало засладиш (199); Јаблан, стари, лу-

кави мејданџија, посрнуо као ђоја на десно кољено предње ноге, па подухвати Рудоњу испод врата (200).

Обећање, поготову (ако реченицу узмемо у цјелини), имамо у примјеру: Хајде, па ће ти бити и сијена и шта хоћеш, јер кад ти храниш мене и ја ћу тебе (Д 203).

Реченица са *па* може имати и допусно значење (опет кад узмемо реченицу у цјелини). Примјери: Па, забога, већ сам пету годину затурио, па с балавчићима да се играм! (ЈЈ 143); Миленко Стојковић — учио је читаву једну зиму аз, буки, вједе, глагоље; и буки азба, вједи азба, глагоље, азба итд., па никако није могао да се обавијести како се те ријечи записују и чате (П 61/62); Кад сам узео перо у руке, мислио сам само неколико ријечи да Вам напишем, па сам Вам ето надрљао може бити што и сувише (П 47).

Супротно значење имамо у примјеру: Заусти да рекне, па баш не уме (ПБ 212). Супротни, негативни резултат, с нијансом допусном имамо у примјеру: Све сам очекивао неће ли какав одговор одонуд доћи; па до данас још ништа (73). Супротно настојању, резултат, посљедицу имамо у примјеру: Он га сам узео за ноге да их подигне, успе с коњем заједно, па се обојица изврнуше у снијег (Д 205). Са *пак* имамо ово (супротно) значење, са нијансом допусном, у примјеру: Ја сам Вас којешта питао, пак ми ништа не одговарате (П 20).

### Примјери са свезом *те*

У примјерима са свезом *те* ја најчешће осјећам значење *посљедице*. Примјери: Раскриче се и они и ударе у дреку, те због тога често будем бијен (ЈЈ 144), Обузме ме срџба и понижење, те ми често дође воља да редару опалим шамар (146); Вјетар дочека и пљусну га сусњежицом по лицу, те му прекиде говор (Д 202); Чија је, нано, она кућа што је зарасла у зову и коров, те нико не сме ни дању у њу ући? (ПБ 208); Мачак пристане, те њих двоје отпочну живјети здраво и весело (МЛ 162); У Кијеву сједио сам неколико дана, те сам завршио хаџилук клањајући се светињи (П 37), Учио је читаву једну зиму аз, буки, вједи, глагоље . . . , док му се најпослије није досадило, те баџио буквар

и оканио се учења (61/62): *Посљедничко* с нијансом *намјере* имамо у примјеру: Кад сте ми помогли те сам доведе дошао, ... немојте ни сад оставити да се удавим на крају (29); односа: Нађоше се људи, те вас увјерише да је за вас и за народ српски боље што не знате читати и писати (94); саставно: Начини нам она Рускиња пунч, те се у разговору готово и опијемо (П 91); изрично: Али ако Бог да те ја откуд добијем новца ... (П 21); констатованја: Герману сте га послали чак у Петербург, те га је уз моју, од мене украдену, књигу издао (П 93).

Може имати значење *саставно*: Хајде брже, те јој реци да су Меда Медовић и браца Вук Вуковић одавна стигли (МЛ 163); Дајте за српску вјеру! тражите откуд год знате те ми пошаљите барем 200 ф. (П 40) — оба примјера с нијансом *намјере*; Јеленко само слегне раменима, па зајми рало и волове те оде њиву да узоре Миони колико јој треба (ПБ 209) — с нијансом *слиједа* и *извршене намјере*; А стари грбави Омер баш тада стављаше дрвени самар своје дорату на леђа да га натовари, те да заједно крену у шехер (Д 201) — с нијансом *слиједа*; Овдје сам нашао једну бабу која ми је казала више од 50 пјесама женских, те сам пописао (П 22) — с нијансом *констатованја*.

Може имати значење углавном *намјере*: Ја ћу све пјесме начисто преписати, пак ћу их Вама послати те их Ви препишите (П 14); *Опит* Миловановићев гледајте Ви само те цензурирајте (П 16; — с нијансом *изричном* ... (21); Гледајте, забога! те ми новаца сад омах пошаљите (41); Сад гледајте те скините с врата ту биједу (45).

#### Примјери са свезом *нити*

Код свезе *нити* осјећа се истовремено спајање и нијекање радње често уз истицање. Нашао сам је једино код Вука (треба имати на уму да се ради само о одломцима и краћим саставима малог броја писаца). Примјери: Баш ако би и било (ако би се нашло написано), оно опет не ваља, нити ће иједан Србин, који језик свога рода познаје, метнути (ћеју и ћеду) (П 9); То је посао других људи, нити је тако лак да



се сваки у њега може мијешати (64); Ти нити си нас извео од паше, нити нас можеш њему предати (68); Ту сад нема милости, нити помаже ваше мољење ни ласкање (69); Он у први мах није могао ништа чинити, нити је смио што противно говорити (85); Ја овдје никад нијесам напомињао о том, нити ћу засад спомињати (105).

### Примјери са свезом *a*

За свезу *a* ја бих рекао да је њено карактеристично значење ово: употребљава се онда кад у сложеној реченици треба да се изнесе *напоредно истицање, узајамност, поређење, да се о неком рекне једно, а о другом друго* (да један ради једно, а други друго) и сл. — *некад са супротним значењем*. Примјери: Близу је педесет година како управљам Црном Гором, а осамдесет како носим ово грешно тијело по овом свијету (ЊД 104); Једна је суза била радости, а друга туге. Радовао се што је у својој кући нашао подмладак на коме ће без бриге оставити Црну Гору..., а тешко му је било, што свог најбољег и најдичнијег откида од света и од весеља... (104); Даје му два тешка скиптра да управља црквом и народом, а одузима му милу слободу. Даје му да буде господар Црне Горе, а да престане бити свој господар (104); Главари црногорски скупили су се око њега и жељно слушају његов разговор, а он без прекида прича (106); Једном оде лија у лов, а мачак остане код куће (МЛ 162); Вук пође по овна, а лија продужи даље (163); Него иди, спреми му вола на дар, а вук ће овна донијети (163); Одем тако међу њих, а они у смех (ЈЈ 142); Отада се све звијери плаше мачка, а мачак и лија добро се снабдјели за цијелу зиму месом (МЛ 164); Ја оне који лупају као путо о лотру и не слушају, а разумнога и слободномислећег сваког могу увјерити (П 17); Они се плаше да стриц не наиђе, а и ја се једнако бринем да ме ко не би затекао немирна (ЈЈ 142); Душко и Јова плачу, хоће и они у школу, а мајка виче: Какву школу?! (146); Почеше ме запиткивати ђаци, а ја не одговарам, бојим се... (146); Више им (Душку и Јови) пешкирићи из панталоница, а ја обучен као велики ђак (одговара примјеру:

Док њима висе пешкирићи из панталоница, дотле ја обучен као велики ђак (ЈЈ 143); Пало вече, а ја као на иглама. Не знам шта ћу од нестрпљења (145); Ти у ахар, а ја код огњишта (Д 202); Уши му се опустиле, а ноге се клизају час овдје час ондје (203); Теже је извлачио ноге из снијега, а чешће се спотицао (204); Неки то чувају за свој добитак; неки се плаше, како год дјеца мала кад почну полазити; а неки пак лупају по ријечима других (П 17); Ви ћете без 2000 ф. остати као што сте; а ја ћу с те ваше 2000 ф. довршити овај не мало важни посао (60); Од дана до дана, све друштво паметних расте, а лудијех се умањује (60); Кад изиђу на свијет, онда сваки читатељ може рецензент бити, а ја сам дужан одговорати . . . (77); Зимно доба, а дрва нема, хљеба нема, а новаца нема! (96); Кусалом те закусује, а дршком ти очи вади (127); Што их више сад пристане са мношвом, то ћемо прије поставити темељ српској литератури; а што их мање пристаје, то је мени већа слава што нијесу сви људи кадри мислити као и ја (69); (имамо везање поредбених реченица).

Од примјера који спадају овдје да обрадим слиједећа два: Нећу с тобом мегдан да дијелим, а са сваким другим Црногорцем хоћу (ЊД 108) — да би се нарочито истакло нешто у главној реченици, да би му се дала нарочита важност и сл., у реченици са свезом *a* наводи се као лакше, споредније нешто што је велико бројем, тежином, нешто што је у обичној ситуацији стварно веће. Овом примјеру унеколико је сличан и примјер: Ја нејмам руке коју би дигао на једнога Његуша, а ти удри (ЊД 108). Овдје се послѣје категоричког подвлачења нечег препушта другом да сам ради што хоће, да ствари схваћа како хоће и сл.

Могу се посебно истаћи примјери у којима се осјећа *истовременост* с оним што се износи у реченици за коју је везана: Промичу тамо крај нашег прозора, а снег у крупном прамењу пада . . . (ЈЈ 141) — одговара реченици: Док су они промицали крај нашег прозора, снијег је у крупним пахуљицама падао; Ручамо, а и ја се трудим да као и они уђем у заједницу (142); (Док ручамо, ја се . . .), Момак скида с кулаша бисаге, а ја облећем около, и стадох претурати то с леве то с десне стране (145) — (Док је момак с кулаша скидао

бисане, ја сам...); Зубе у врат зарио, кида месо ноктима, а гунђа (МЛ 164); Само шјутра! — трже се Лујо као иза сна, збаца са себе хањиницу, а очи му сијевнуше од узбуђења (Ј 197).

У слиједећим примјерима имамо *подударање*: Он је певао бојеве и јунаке, а дошао је у земљу од бојева и јунака (ЊД 106); Сјутра је Преображење, а уједно је и царски дан (Ј 198). Са свезом и значи додавање нечег оном што је већ речено: Осетих и радост и понос, и страх, а и паде ми на ум како би ме Душко и Јова дирали (ЈЈ 147).

Некад се у реченици са свезом *а* нешто нарочито истиче: Ја сам сада путник коме сваког минута може доћи заповијест да се крене са ове земље, а хоћу да је без бриге оставим (ЊД 104). У примјеру: Рад је тежак, а дјетиње руке још нејачке (ПБ 213) — имамо *истицање* и *констатовање* нечег. У примјеру: Треска се торба на леђима, у којој је хлеб и заструг са сиром и скорупом, а стрче из ње пера од лука (ЈЈ 141) — означаје само нешто што се између другог истиче.

Уз значење напоредног истицања, које смо у почетку истакли, осјећа се нијанса:

а) *допуне*: Збори чисто црногорски, а није Црногорац, пита по имену за црногорске јунаке и војводе као за своје старе познанике, а није их нигде видео (ЊД 106); И по коњу нахватала се сусњежица, па се смрзла, а они као да то и не осећају (Д 203); Тај је трактат Копитар саставио, а ја ево потписујем (П 57); Немам новаца, а не смијем ни од кога да иштем (П 32); О мене луде! Говорим којешта, а ти си уморан, радничке мој! (ПБ 212);

б) *посљедице*: Не даду ми никад лопту, а ја у плач (ЈЈ 142); Чује како Јаблан громовито риче, а брда одјекују (Ј 198); Јаблан стоји поносито на мегдану и риче, а планински врхунци силно, силно одјекују (200); Жена га оставила и отишла на свој спахилук, а он је сад тужи и тјера с њом процес (П 68). У примјеру: Али ту престану снови, а ја увидим да сам оно исто што сам јуче био (ЈЈ 143) — значење посљедице је још јаче и скоро потпуно;

в) *претварања*, некад још с допусном нијансом: У себи кипим од нестрпљења када ће се завршити распуст и

лупити звоно школско, а овамо по угледу на друге, старије ђаке, и ја јадикујем (JJ 144); Мени у души мило, а овамо се као набурим и љутим се (што ме туже) (144); Никад се благороднији према мајци нисам у души осјећао, а овамо са-летих молити да ме не тужи стрицу-учитељу (145); Ја се пробудим, али се не дижем, мада осећам да бих радије, да могу, одлетео до школе, а овамо велим: Да спавам још? Спава ми се! (145);

г) погодбе: Мени би сујетан труд био да ја дођем у Беч, а да Вас ту не нађем (II 19).

Даља значења у реченицама са овом свезом која су се могла констатовати у обрађеним примјерима јесу:

*положај, мјесто:* Коњ лагано пође, а Омер за њим (Д 202);

*изненађење:* Таман Миона оздо у воћњак, а Душанка испаде, из куће (ПБ 211);

*додатак, накнадно објашњење, поправљање, надопуна* онога што је већ речено: Рецензија се за цијели народ прави, пак може бити коме противно (а ни онако није свима мило) (II 8); Казао је да ће Вам писати, а може бити да Вам је већ и писао (13); Натпис Бранковићеве сабље треба дати нека се изреже на бакру, а ја имам абцајхновато управо онако као што је на сабљи (40);

*истицање, наглашавање* нечег, напр. тешкоће, препреке: Стибшић нити разуме језика ни ствари; а у оваквим пјесмама мора бити којешта шаљиво (II 19); већ сам почео узајмљивати да се храним, а камо за Рјечник? (28); Ви ћете се морати старати за хартију и за штампање, а више се неће штампати од 5000 екземплара (32); Кад дођем у Јаш, а тамо куга. Сви дућани затворени; а до Букреша неколико лазарета претстављено (38); То су само набројене вароши и градови, а камо којекакве касаве, села и пустиње (39) (с овим „камо“ служи за истицање неизреченог, што треба да повећа величину исказног у претходној реченици); Онда бисте могли видјети и Ђику и Сину; а писма не помажу ништа (48); Кад имате 18 кредитора . . . , и њима је лакше чекати, а чекати се мора кад се нема чиме платити (50); Ја се чудим и вама како можете о таквим бесмислицама мислити! а још

вам се већма чудим како се можете молити митрополиту (51/52); Ја сам однио 30 рјечника у Петербург, а да сам их однио 300, прошли би као алва (52) — (истицање нечег већег или мањег према оном што је речено у претходној реченици); Тешко му је било што га доводи међу хладне манастирске зидине, што осуђује његову лепу младост на самоћу, а самоћа је тамница (ЊД 104) — (истицање закључака, констатација); Већ звони на 12, а морам ићи чак у град на ручак (П 28) — (истиче се потешкоћа због наступа времена, због краткоће времена за неки посао). Овдје, у примјере за истицање, може доћи и примјер: Светац је, не ради се, па дошли људи мало да пробесједе, а као планинцима мило им је кад се бакови боду (Ј 199).

При набрајању служи за истицање другог или задњег: Путник је, једно, добар и паметан човјек, а друго — ваш пријатељ (П 44). У примјеру: Е, да спаваш, а школа? (ЈЈ 145) истиче се нешто што смета вршењу радње или нечег другог што је исказано у главној реченици, истиче се нешто што треба вршити као прече, што треба узимати у обзир и сл.

*Допусно* значење имамо у примјерима: Већ је вријеме, а видите да нема никог (П 45); Сад кад сам отишао к њему казао је да ће Вам по првој пошти писати, но ја сам онда сједио 10 дана, а тек једва, каже, да је почео (17); Мишљаше е је кућа већ ту, а никако да је угледа (Д 204); Ја први бежим, и на крају крајева, отплачем што мене нико не гађа, а баш се често нарочито врзем око онога што гађа (ЈЈ 142); Тако већ дуго живим у шуми, а такве звијери још нисам видјела (МиЈ 162).

Значење *начина* имамо у примјеру: Како он, он није ђак! — вели овај, а и не погледа ме (ЈЈ 143) — значи: не гледајући ме.

— Крај у наредном броју —

## ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

### 1. У Делфију, у Делфији или у Делфима?

Сва три облика за једну исту реч употребио је писац репортаже о овоме чувеном античком споменику у „Вечерњим новостима“ од 12 I о. г. Да је реч о једном месту, познатом митолошком пророчишту у Грчкој, а не о три разна места, како би се то могло закључити на основу наведених тројаких облика, види се јасно из саме садржине репортаже. Питање је сада: који од поменутих три облика је правилан, одн. у којем је облику назив тога места усвојен у нашем језику?

Одговор на ово питање дају нам, с једне стране, језичка пракса, тј. употреба саме речи у говору и у писаним делима и, с друге стране, њен облик у језику из којег је узета.

Језичка пракса, тј. усмена и писана реч показују да се именица *Делфи* употребљава у нашем језику само у множини, да има само множинске облике: *Делфи*, *Делфа*, *Делфима*, *Делфе* итд. У тим и таквим облицима чујемо ову реч у предавањима и говору; у истим облицима је налазимо и у уџбеницима античке историје (исп. „Аполонов храм у *Делфима*...“, Историја Старог века од Сухотина, стр. 31), лексиконима („... у ... светилишту у *Делфима*“, Свезнање), у историјама грчке књижевности („... таквом пријатељу он је поставио у *Делфима* с натписом...“, Историја хеленске књижевности од Др. Милоша Ђурића, стр. 592) и сл. Па и самом писцу репортаже, изгледа, највише одговара облик „у *Делфима*“, тј. множински облик ове речи, јер га најчешће употребљава. Док је прва два, јединска облика употребио само по једанпут, докле је множински облик употребио четири пута.

Употребу именице Делфи само у множини поткрепљује и њен оригинални, грчки облик. У грчком језику, у новогрчком извору ова гласи: Делфи (Δελφοί, ген. Δελφῶν и има само множину, па је као таква, са облицима само множине и усвојена у нашем језику. Својим обличким завршетком на -и она се уклопила у деклинациони тип наших именица, назива места са истим наставком и само са облицима множине: Карловци, Врњци, Ратари и сл.

Према томе именица Делфи је граматички мушког рода и има само облик множине. Даље, ова именица се мења по падежима као и наведене наше речи — називи места, дакле:

Делфи као Карловци, Ратари;  
 Делфа као Карловаца, Ратара;  
 Делфима као Карловцима, Ратарима;  
 Делфе као Карловце, Ратаре.

Св. Н.

## 2. После само две године избио је Други таковски устанак.

Већина наших читалаца навиклих да на овоме месту читају примере којима се праве приговори у погледу језика и стила — запитаће се какве се замјерке, с те стране, могу учинити овде датој реченици, коју смо узели из новинарског приказа једне од академија у част Првог српског устанка. Ова реченица је на први поглед сасвим исправна. А уствари су у њој при писању учињене две, и не тако безначајне грешке, од којих је једна повукла другу. Прва од ових грешака је пропуштање једне запете, а друга је у томе што једна реч у њој није написана великим почетним словом него малим.

Необавештени читалац ће из ове реченице, како је написана, извести закључак да се у њој говори о једноме од више таковских устанака, којих је најмање морало бити два, јер је у синтагми *Други таковски устанак* — реч *Други* употребљена у атрибутој служби да означи о којем се таковском устанку (значи — од више њих) говори. Ми, међутим, знамо да је *Таковски устанак* био само један, и никаква ознака уз његов назив није потребна. Зато је, мо-

жда, требало да ова реченица гласи — *После само две године избио је Таковски устанак*. Излази, дакле, да је реч *Други* овде сувишна. Али ми то ипак не кажемо, јер се у предавању говори о Првом устанку. И сасвим је природно што је предавач у односу на Први устанак за *Таковски* употребио назив *Други устанак*, већ и по томе што је овај назив обичнији. А кад је обичнији, онда је, значи, требало казати: *После само две године избио је Други устанак*. У писаном тексту, штавише, сад наведена реченица била би свестрано исправна. Али је предавач, неоспорно, био у праву када је у усменој речи за српски устанак од 1815 дао оба атрибута и *Други* и *Таковски*, јер кад се у говору каже *други устанак* још се не може знати да ли је тај назив употребљен као посебан (особни) или као општи. Било је потребно само и један и други атрибут написати великим почетним словом и њихову напоредност означити стављањем запете између њих. Горњу реченицу је, дакле, требало написати у облику: *После само две године избио је Други, Таковски устанак*, што значи — избио је *Други*, тј. *Таковски* устанак. *Таковски устанак* је, како је врло добро познато, други назив за *Други* српски устанак или, како се то граматичким језиком каже, *Таковски* је у овоме називу апозиција уз *Други*. А сваку апозицију, и то је такође добро познато, ваља запетом одвојити од речи на коју се односи. То је, свакако, и овде требало учинити.

3. *И онда — морали би да се селимо послџе. — Могли би заједно да пођемо. — Ми би сигурно пошлџи једном.*

Неће бити мали ни број читалаца који ће се опет питати где су грешке у овим реченицама, мада у свакој од њих има један (свуда исти) облик коме нормативна граматика спори правилност. То је облик потенцијала, сложен од радног глаголског придева и аориста помоћног глагола *бити*, овде употребљеног за 1 л. множине с обликом *би* (*морали би, могли би* и *би пошлџи*) место *бисмо*. Овакав овај облик за означено лице слушамо у свакодневном разговору и читамо га у дневним листовима, па и у појединим књигама (и ови примери су узети из једног скоро објављеног романа), често



и не запажајући га као погрешан. Он се такав употребљава у говорима народним и у разговорном језику, и скоро смо сасвим навикли на њ, па га, управо, зато и не запажамо. Помоћни глагол у потенцијалу не употребљава се с обликом *би* само у 1 мн. него у свим лицима и једнине и множине. Појава о којој говоримо је, дакле, у процесу уопштавања облика *би* за сва лица оба броја. А овај процес је лингвистички потпуно објашњив. Прво је дошло до једначења 3 л. множине са 2 и 3 л. једнине; место некадашњег кондиционалног бж добивено је, према осталим лицима, *би*, те тако одавна у нашем језику за 2 и 3 ј, и за 3 л. множине у потенцијалу имамо облик *би*, а остали облици: 1 л. ј. (*бих*), 1 и 2 л. мн. (*бисмо* и *бисте*) до данас су се сачували као посебни облици књижевног језика. У разговорном језику, међутим, од пре неколика века, откадаје сугласник *х* нестало у изговору, 1 л. ј. се гласовним путем изједначило с 2 и 3 л. И на које лице се односи овај заједнички облик може се знати само по облику заменице, који се увек употребљава кад је год потребно тачно одредити о коме се лицу говори. А пошто су функцију означавања лица преузели облици заменица тамо где је раније дошло до једначења глаголских облика, — све више су се осећали излишним лични, односно облички и лични наставци и у она два још преостала посебна облика (1 и 2 л. мн.), те су се и они почели употребљавати у заједничком облику осталих лица — дошло је, дакле, до уопштавања облика *би* за сва лица и једнине и множине, и то једним у језику доста уобичајеним путем. Али, и поред овога, као и поред велике распрострањености овога уопштавања, ми ипак за књижевне облике аориста глагола *бити* 1 и 2 л. мн. сматрамо: *бисмо* и *бисте*, као што је за 1 л. ј. књижевни облик *бих*. Већина наших писаца при писању то има на уму и само ове облике употребљава. А све донде док буду преовлађивали ти облици у књижевности, — облик *би* за ова лица не можемо сматрати књижевним. Према томе, горње реченице с књижевним обликом потенцијала гласе: *И онда морали бисмо да се селимо послје, Могли бисмо заједно да пођемо и Ми бисмо сигурно пошми заједно.*

4. Друг П.С. одржао је предавање о Трећем пленуму ЦК СКЈ,  
на коме је присуствовало око хиљаду комуниста.

Из овога обавештења новинског дописника читалац ће извести нетачан закључак о броју учесника на III-ем пленуму ЦК. Код нас, истина, мислим, сваки читалац дневних листова зна да ЦК СКЈ нема тако велики број чланова. Јасно је, дакле, да на III-ем пленуму није могао присуствовати у допису означени број комуниста када се зна да на пленумима ЦК учествују само његови чланови. Али иако ми знамо да је на III-ем пленуму учествовао скоро десет пута мањи (од 109 чланова колико броји ЦК СКЈ неколика су због болести била отсутна) број од онога што је у допису споменут, иако чак погађамо да се тај број односи на комунисте који су присуствовали предавању о III-ем пленуму, а не на самом томе пленуму, — ми никако не можемо дописника разрешити обавезе да своје дописе даје у посве јасном облику, без обзира на то да ли читаоци нешто могу нагађати, па чак и посигурно знати, или тачно обавештење црпу искључиво из писаног слова.

Недостатак дописникове стилизације његовог обавештења је у томе што је заменицу који употребио далеко од речи на коју се односи, а то се не сме чинити, поготову не у случајевима када између те заменице и њене управне речи долази друга нека реч, нарочито ако се с њом својим обликом слаже у роду и броју, као у овоме случају о коме говоримо (иако је предавање средњег, а пленум мушког рода облик локатива придевских речи уз њих је потпуно једнак). Сасвим је природно што се односна заменица увек везује за најближу реч одговарајућег облика, и што ће читалац и овде који везати за именицу пленум, а не за заменицу предавање. Дописник је дужан био о томе водити рачуна. Он би се, можда, бранио да му друкчије није било могуће стилизовати ову реченицу. А ми ћемо му рећи да јест. Требало је само да је разбије у два дела и да каже, рецимо: Друг П. С. одржао је предавање о Трећем пленуму ЦК СКЈ. На предавању је присуствовало око хиљаду комуниста.

С.

### ИСПРАВКА

Моле се читаоци да исправе у св. 3—4 на стр. 95-ој:

у 4-ом реду штампано:	писцу*	а треба	— писцу
„ 8-ом „	„	hrvatskga, „	„ — hrvatskoga
„ 28-ом „	„	fergleichende, „	„ — vergleichende



---

**Наш језик** излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња прејшласта износи 300 дин., цена поједином броју је 60 дин. Прејшласту слашти Научној књизи (Кнез-Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слашти Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.

---

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА  
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

---

# НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 7-8

БЕОГРАД 1954

## С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О сложеним реченицама и сродним појавама . . . . .	227
2. <i>Б. Милановић</i> : Двојаки облици глагола на <i>-ивати/-авати</i> . . . . .	235
3. <i>М. Стевановић</i> : О данашњем акценту аориста . . . . .	250
4. <i>Б. Живановић</i> : Пољска женска презимена у нашем језику . . . . .	264
5. <i>К. Т.</i> : Вокално <i>н</i> у нашем књижевном изговору . . . . .	268
6. <i>Д-р И. Грицкаш</i> : О употреби придева <i>многи</i> и сличних придева у јединици . . . . .	269
7. <i>М. Ајановић</i> : „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима . . . . .	278
8. <i>Језичке поуке</i> . . . . .	292

---

---

### УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

---

---

Наука Србија

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ  
БЕОГРАД 1954

---

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

# НАШ ЈЕЗИК

Књига V

Нова серија

Св. 7—8

## О СЛОЖЕНИМ РЕЧЕНИЦАМА И СРОДНИМ ПОЈАВАМА

М. Ајановић је написао расправу под називом „Независно” сложене реченице и однос простих реченица у њима (НЈ н. с. V 134 – 147, 206 – 221 и трећи део у овом броју) у којој на почетку и на крају спомиње и разговор са мном о овом питању. Он вели да сам се ја сложио са његовим гледањем на ствари и о том исцрпно саопштава на крају своје расправе. Он ту наводи кашто дословце моје речи, како их је у разговору ухватио, а понешто додаје од себе као објашњење. Али иако је доста тачнога у целокупном схватању Ајановићеву, има у кратком изношењу које он даје и нетачнога. Ја бих чак рекао да целокупност односа напоредних реченица која се добија на онако изнесен начин није тачна. Зато ћу ја овде изнети у потпуности своје мишљење, и рећи због чега сам Ајановића нарочито потстицао да напише горњу расправу. Ја своје мишљење од тога времена о сложеним реченицама и другим сродним појавама нисам углавном мењао, па ми зато није нимало тешко да реконструишем своје мисли из поменутог времена.

У то време ја сам завршио своје студије и о сложеним реченицама и о периоду реченица, не само као стилској целини него и граматичкој целини или врсти граматичких средстава. Главне мисли до којих сам тада био дошао биле би у овоме.

Сложене независне реченице не претстављају просто спој двеју или више независних реченица већ остварење



какве мисли или концепције за које је било потребно више реченица. Те су реченице могле бити између себе независне или зависне. То је граматичка или синтаксичка независност или зависност; али, уствари, логички, по садржини или значењу, оне су се могле налазити у различним односима и онда када су независне. То се може врло лако показати на безброј примера.

Из те логичке или смисаоне зависности не следује још и граматичка или синтаксичка зависност. Видећемо даље (в. III главу) да такве везе, тј по смислу, често по општој концепцији или сл. има и између свих сложених и простих реченица које улазе у један период, али то још далеко не значи да се оне налазе и у граматичкој или синтаксичкој зависности. Ја сам могао рећи и то да логичка или смисаона зависност може бити у различном степену у реченицама граматички независним, али да то још не значи да су оне и постале зависне реченице, како ми се чини да претпоставља М. Ајановић.

Овде узгред да поменем да су неки научници као напр. З. Клеменсјевић (*Składnia opisowa współczesnej polszczyzny kulturalnej*, Krakow, 1937, а тако исто и у свом реферату на II Конгресу слависта, исп. *Księga referatów II Zjazdu Słowistów*, 1934, 46 – 8; о свему томе ја говорим опширно у *Roczn. sławist.* XV 53 – 56) претпостављали да су се од паратаксичких реченица у сложеној реченици, са развијеним оваквим односима логичке зависности, и развиле праве зависне или хипотаксичке реченице. Ја то одбијам иако допуштам да тако у малој мери или ретко и бива: „Познато је напр., велим ја на стр. 54, да копулативна свеза *iż* или супротно *aż* постаје од паратаксичке—хипотаксичка. Тако исто није непознато да многе паратаксичке реченице садрже у себи, према значењу, могућност да од паратаксичких постану хипотаксичке, јер имају (у односу својих реченица) такве синтаксичке нијансе“ (стр. 54). Затим се наводе реченице из нашег језика (*Скаче у воду и учи пливати, Узјаше коња и враћи се нахраг, Ето ти удара од онијех винограда па узме ону главу*), али се за све њих вели: „али, стварно, граматички, оне су још копулативне“.

Према томе, јасно се види да то вреди и за све случајеве које наводи Ајановић, само са том напоменом да реченице могу бити и адверзативне, дисјунктивне, конклузивне итд.

Колико је Ајановић водио рачуна само о садржини саставних реченица и о целокупном смислу често обеју реченица, види се по слагању његова тумачења са њиховим смислом који нимало не утиче на свезице да и најмање измене своју партаксичку природу и да је замене хипотаксичком. Напр. у реченице: *Викнем и ја, како сам то од њих слушао, и спрејим да ли ће се то озбиљно примећивати* (н. д. 210) — не може се рећи да свезица има икакве везе са очекивањем резултата, мада она и везује једну такву реченицу са претходном. Или у примеру: *Гледам док се прозор не замагли, избришем, па опет наново* — да ли се може рећи да је и *па* добило нешто значења настављања од своје реченице итд. Поред последице и намере, о којима је напред говорено, Ајановић говори о истовремености, истицању резултата, одлуци, констатацији, начину, извршеној намери, вијанси намере, истицању, односу, допуни, претварању, изненађењу, накнадном објашњењу и сл. А како то све изгледа у стварности, нека покаже још само овај пример. Ајановић говори овако: „У неким примјерима реченице с овом свезом [и] имају значење извршене намјере, вршења намјере, рјеђе просто намјере“, дакле, Ајановић говори о значењима реченица, а нама би било потребно да то значење намере прими свезица као своју функцију, а то није ни у једном од наведених примера. Напр. из реченице: *Како је могла тако самохрана одвојивши од куће Огњана и опремити га у школу* (н. д. 211) — може се извести и финално значење („да би га опремила у школу“) са нијансом консекутивном, али то тек онда ако се реченица из основа измени. Овако су овде изнесене напоредно две радње и спојене у целину, у један акт. И слично томе увек. Могла би се понегде учинити и каква замерка самој анализи реченица, али ја то нећу овде чинити јер за наше питање то није важно. За нас је важно да ли је игде какву зависну функцију узела на себе свезица (пошто се говори овде једино о реченицама спојеним свезицама). А то не констатује ни сам Ајановић.

И, поред свега овога, има једна ствар у којој Ајановић има право. Обично се саставне реченице не могу употребити и као самосталне реченице, онако како су употребљене у сложеној реченици; зато се то и не може износити као аргумент да су то заиста независне реченице. Али се пита: да ли су они који су говорили о тим реченицама мислили да се баш онако како су употребљене те реченице у сложеној реченици, — могу и самостално употребити. То би било нетачно. Тај доказ који се само у ређим случајевима може потврдити материјалом, може имати значаја и за све друге случајеве ако се рече: независне реченице као делови сложене реченице имају и саме потпун смисао, узете за себе, без везе којом се обележава њихово нарочито место у сложеној реченици.

Одавде се види да је студија Ајановића била корисна да се ово нарочито истакне ради методике наставе у школи, иако је поменути значај логичке или семантичке зависности паратакситичких реченица у науци био добро познат.

Из овога односа напоредних реченица у сложеним истичу се још две ствари: 1) значај сложених реченица као нарочитог реченичког средства за исказивање мисли и 2) потреба да се и у сложеним реченицама разликују реченице према значењу: а) главне и споредне независне реченице, б) две или више једнаких по значају саставних реченица које могу у сложеној реченици мењати места: тада оне зависе од заједничког смисла који оне, свака на свој начин, развијају.

Ето због чега сам и како сам *могао* говорити М. Ајановићу. Мислим да је он отишао и један корак даље који ја не могу одобрити, а наиме: да реченице у којима има те логичке зависности или зависности по значењу — претстављају и граматички зависне реченице. Не, оне остају још увек независне реченице докле не би развиле између себе и *функционалну* зависност. Та функционална зависност може бити показана и нарочитим знацима, обично свезицама или прилозима у функцији свезица (исп. Обећао је да ће доћи, Не знам како да поступим), али не мора; може бити обележена и самом синтакситичком функцијом (Рекао је: „Доћи

ћу“ — овде је „доћи ћу“ објекатска, исказна реченица. То ћемо доцније показати и на материјалу Ајановићеву.

## I

Узећу надохват извештан број Ајановићевих примера које је он узео из различних школских граматика. О реченици: „Цар се досети, узме чашу, па дође пред пећину“. Ајановић вели: „прва је повод другој и трећој, а оне долазе као *слијед, резултат* изнесеног у првој реченици“ (нав. д. 138). Истина је да је тако, али да ли је то хтео рећи приповедач? То се из његова текста не види; према томе то је објашњење Ајановићево, можда и сасвим тачно, али његово објашњење. Приповедач је изнео само три радње које су следиле једна за другом; повезао их је у једну сложену реченицу јер претстављају стварно један извршени акт са свим главним и споредним моментима који га чине, остављајући читаоцима да их они сами протумаче. Тако је добио стилски већи ефекат јер је привукао и читаоца да сарађује на тексту. Да је приповедач хтео да каже оно што вели Ајановић, он би то рекао отприлике овако: „Цар се досети да узме чашу и да дође пред пећину“; међутим би се оно што је у приповеци могло исказати и на друге начине (наравно, ако се друкчије протумачи него што је учинио Ајановић), напр. Ц. се досети да узме чашу, па затим дође пред пећину или још како друкчије; али би ефекат његове приче био мањи. Он је претпоставио да да читаоцу потребан материјал у независним реченицама. Да су те реченице независне види се по томе што би се могло рећи: Цар се досети. Узме чашу. Дође пред пећину, што показује да су то независне реченице, али то не значи да нема никакве разлике када се те реченице тако изнесу и када се на показани начин споје у једну сложену реченицу. Још бисмо рекли да је прва од трију саставних реченица главна, а остале су побочне или споредне. — Слично томе за другу реченицу: „Долазе свако јутро на језеро те се купају“ — вели Ајановић „осјећа се јака нијанса значења *намјере*“. Јесте, то је тачно и приповедач је и хтео то да се *осећи*; он то није хтео рећи изреком (... „да би се купали“ или сл.), већ је оставио то слушао-

цима да закључе, а он је изнео напоредне чињенице. Значи, то није финална реченица, а оно што је изнео Ајановић — његов је коментар. И у свима другим реченицама имамо Ајановићево објашњење или његов коментар: у примеру „Па се крило на чекрк окреће, те казује који вјетар пуше“ — приповедач је дао напоредне чињенице и оставио слушаоцу или читаоцу да извуче из њих „последницу“; исто је тако оставио да у: „Ни у лакомца мјере, ни у пса вјере“ — поређење самостално изврше слушаоци или читаоци итд.

Одавде се види да од говорника зависи да ли хоће слушаоцима све да каже или да остави да они сами нешто осете, закључе или примете и да ми, откривајући те њихове намере, немамо права да припишемо да су они то заиста и изrekli. Кад бисмо тако чинили, ми бисмо нетачно изнели њихове жеље. Бежећи од једне нетачности, ми бисмо тако пали у другу.

Ајановић, наводећи пример (стр. 140): „Пошљи нам јаку помоћ или ћемо сви изгинути“, вели: „близу одговара примеру“ — „Ако нам не пошаљеш јаку помоћ, сви ћемо изгинути“; али упућивач тог захтева није тако хтео рећи, већ је сматрао, са пуним правом, да ће утисак бити јачи ако тај закључак учини онај од кога тражи помоћ. Ајановић свугде раскрива оно што се садржи у независно исказаним реченицама, а што говорник није хтео рећи онако како он тражи, већ како би што боље постигао да га разуме онај коме шаље поруку или што друго.

За пример „Ништа нису говорили, само су морали слушати разговор“ (стр. 143) Ајановић вели — „искључна реченица има апозицијску службу“; иако су Ајановићеве анализе махом умесне, овде се не види апозицијска служба друге саставне реченице, већ се од свих радњи које су могле бити предузете наводи свега још једна напоредна. За реченицу „То други човјек не би учинио до онај који је на ћабу ишао“ — Ајановић вели да је то права зависна реченица и да стварно одговара односној реченици: „То би учинио само онај човјек који је на ћабу ишао“. Истина је да је то смисао ових двеју напоредних реченица, али је то смисао који

се тек на основу њих може извести. Да би дошао до тог смисла, Ајановићу је било потребно да престилизује те две реченице и да им да заједнички смисао. То је нова радња, то је нова реченица, а ми немамо права да, градећи нову реченицу, показујемо граматичке односе у реченици сасвим друкчије саграђеној.

Према свему овоме може се рећи да се тачност Ајановићевих закључака може свести на „неоснованост истицања да су реченице у тзв. независносложеним реченицама потпуно независне по смислу<sup>1)</sup> једна од друге и да се оне увијек могу самостално рећи, а да се не изгуби ништа од смисла“ (144). Тако је исто тачно и ово констатовање: „Веза је израз синтаксичког односа међу реченицама и она се и у тзв. независним реченицама ријетко може изоставити без губљења, крћења значења које постоји међу реченицама, јер је оно преко свеза исказано“.

Али је крајњи закључак Ајановићев, који он износи на крају своје расправе, да су овакве реченице и стварно зависне, — потпуно неправилан. Иако се то могло видети и из досадашње анализе његових примера, ја ћу то показати и на још два његова примера за које он сматра да су нарочито речити.

Да би то показао, он износи ове две реченице: „Село су (најприје) добро опљачкали, те су га (онда) свега запалили“ — чему, по његову мишљењу, одговара реченица: „Читаво су село запалили пошто су га добро опљачкали“, која показује својом временском зависном реченицом да је једнака по смислу реченици „Село су (најприје) добро опљачкали.“ Нема никакве сумње да је у овим реченицама заиста онај смисао који даје Ајановић, па је он, држећи се тога смисла, престилизовао прву реченицу и дао јој функцију зависне временске реченице коју она првобитно није имала. Овим Ајановић и сам потврђује да се у једној независној реченици мора појавити зависна функција према другој реченици ако желимо да постане заиста зависна реченица. У општем смислу реченица крије се могућност те зависно-

<sup>1)</sup> Ово сам ја разредио.

сти које граматички, међутим, нема. А да је стварно нема, показује нам то што смо реченицу морали престилизовати и начинити нову реченицу која може бити сада илустрација објашњења првобитне реченице, али њу не може заменити.

Сличан је овоме и други пример: „Он није какав ђак, а одговориће на то“—за који Ајановић вели да му потпуно одговара: „Иако није какав ђак, одговориће на то“. Опет, дакле, преправка једне реченице од независне у допусну зависну реченицу, тј. у реченицу са зависном функцијом према другој реченици, и са преправком друге реченице (изостављањем супротне свезице *a*) да би се показао смисао првобитне реченице. Али стилски и граматички то су сада, после преправке, две различне реченице, ма општи смисао у њима остао исти.

То вреди и за све друге случајеве. Само када је свезица по природи својој на граници независне и зависне употребе (често свезица *ше*), може бити и каквог колебања; иначе не.

Из овога се види да независне реченице у сложеним реченицама остају такве, независне — све дотле док се у њима не развије зависна функција према главној, и то синтаксички. Што међу речима у реченици и међу реченицама у сложеној реченици може бити различних, још многобројнијих него што је то Ајановић показао, односа по смислу који се на основу њих може закључити, — то је сасвим природно. То само показује пут којим би у свом даљем развоју језик могао поћи. Када полази и којим од могућних путева полази, он то показује или својим унутрашњим функционалним особинама или и нарочитим формалним средствима. Док то не учини, ми нити можемо знати којим ће путем поћи ни да ли ће поћи уопште. Ми немамо права да објавимо да је он неким путем пошао ако у његовим особинама има само наговештаја да би, под извесним условима, могао поћи тим путевима. Из овога следује да ми при анализи реченице немамо права њен контекст мењати и да морамо строго разликовати наше објашњење или наш коментар од онога што нам је у тексту дато.

А. Белић

(Наставиће се)

## ДВОЈАКИ ОБЛИЦИ ГЛАГОЛА НА *-ИВАТИ/-АВАТИ*

У нашем књижевном језику постоји велика група учесто-трајних глагола који су изведени наставцима *-ива-* и *-ава-* од сложених свршених глагола са основом презента и инфинитива на *-и-*, као што су: *забрањиваши* (од *забраниши*), *изграђиваши* (од *изградиши*), *позајмљиваши* (од *позајмиши*); *ојкољавашти* (од *ојколиши*), *поучавашти* (од *поучиши*), *пресољавашти* (од *пресолиши*) и др. Али међу њима има и таквих који се јављају и с једним и с другим наставком — без икакве разлике у значењу; на пример: *допуњавашти* и *допуњивашти* (од *допуниши*), *приближавашти* и *приближивашти* (од *приближиши*), *свршавашти* и *свршивашти* (од *свршиши*) и др. И њихов број није мали. То се може видети из речника у Правопису А. Белића (изд. од 1950 год.), где има више од стотину таквих глагола; а нису малобројни ни у речнику Боранићевог Правописа (Загреб, 1951 год.).

Између двојних облика ових глагола проф. Белић ставља, готово свуда, знак једнакости (на пример: *искоришћаваши*, *-ришћавам*, *искоришћавају*, трп. *искоришћаван* = *искоришћивашти*, *чришћујем*, имп. *искоришћивах*, трп. *искоришћиван*; *довршивашти*, *-вршујем*, имп. *довршивах*, трп. *довршиван* = *довршавашти*, *-вршавам*, *довршавају*, трп. *довршаван*) — што значи да су они у књижевној употреби потпуно равноправни и напоредни. И заиста, код разних писаца нашег савременог језика срећемо и једне и друге облике. Само то треба разумети тако да „сваки писац радије употребљава од једних глагола једне облике, од других — друге“<sup>1)</sup>. А што се налази код писаца можемо приближно чути и у данашњем говорном књижевном језику. Али треба одмах рећи и ово: појав наста-

<sup>1)</sup> А. Белић, О језичким поукама, Наш језик књ. III св. 3—4 (н. с.), стр. 75.



јања морфолошких дублетних облика код глагола о којима је реч није тако стар — с језичке тачке гледишта, као што ће се ниже видети. Отуда је он још увек стално у кретању и сав у превирању иако је у свом развиту каткад доста брзо узимао маха. Зато није ништа чудно кад се у новије време, па и у најновије, нађу код истог писца двојни облици каквог глагола ове врсте. Примере за то није тешко наћи. Да наведем само неколико.

Богдан Поповић:... У подлисцима... читају се... чланци... у којима се нарочито *наглашује* потреба да се и у науци и у настави обрати већа пажња, естетичком проучавању књижевности (Теорија „реда-по-ред“, СКГл. XXIV, Београд 1910, 128): И кад похвали и кад покуди, стилист *наглашава*, *подвлачи*, претерује... (Јован Скерлић, Београд 1921, 14). — Јован М. Јовановић: Да, ја сам је волео, ако је волети исто што и мислити сваки час на исто лице, *извршивши* радосно и најситнију жељу његову... (Три девојчице, превод с франц., Забавник СКЗ 3, 191):... Ја сам слепо *извршавао* сваку њену жељу (исто, стр. 200). — Павле Поповић: Паша иде на то да се Пера наљути, али овај све то носи мирно а све заповести *извршује* натрашке... (Преглед српске књижевности, Београд 1922, 123): Грујица је леп и млад као девојка, те се често преруши у девојку и тек тако *извршава* убиства која хоће... (исто, стр. 89). — Михаило Стевановић: Али то не значи да је свака реченица коју нека друга *допуњује* или одређује... и апсолутно главна... (Грамматика српскохрватског језика, Београд 1951, 326): У оваквим сложеним реченицама једна проста или проста проширена *допуњава* или одређује другу реченицу... (исто, стр. 326). — Стеван Јаковљевић: Али изгледало је као да се стихија *удаљује* (Српска трилогија II, Београд 1938, 418): Добро, добро... други пут немојте без дозволе да се *удаљаваше*... (исто, стр. 147); — На врху застају мало..., а онда погурени и ћутљиви *продужују* даље... (књ. I, стр. 424): Људи

издигну рамена, покрену их лево и десно, онда натегну и погурени *продужавају* даље (исто, стр. 423).

Не треба нарочито наглашавати да у свему овоме нема ништа што би било неправилно или погрешно. Јер је употреба и једних и других облика, у нашем књижевном језику, потпуно слободна и без икаквих ограничења. Наравно, овакви дублети код појединих његових претставника нису многобројни. Обично сваки употребљава један од њих, као што је већ речено, а други не узима зато што му изгледа необичан или мање обичан. На тај начин долазе до употребе и једни и други облици — с подједнаким правом на живот. Што је у Белићевом правописном речнику добре две трећине ових глагола наведено под инфинитивом на *-аваџи*, а остали, мали део под другим његовим обликом, на *-иваџи*, то треба да значи само једно: да су, у садашњој фази развика, они, у великој већини, чешћи и обичнији у облицима који одговарају инфинитивној основи на *-ава-*. И, нема сумње, значи једино то. Боранић их, међутим, наводи под обликом инфинитива на *-аваџи* и дублете спаја свезицом *и* (на пример: *попуњаваџи* и *попуњиваџи*). Он, дакле, није полазио од њихове употребе као критеријума за давање првенства при навођењу у речнику, већ се притом држао азбучног реда.

Разуме се да дублете ових глагола одређује наставак којим су они изведени — да ли је тај наставак *-ава-* или *-ива-*. Тако ћемо на једној страни имати: *оглашаваџи*, *оглашавах* (аор.), *оглашавџах* (имперф.), *оглашавао*, *оглашаван*, *оглашавам*, *оглашавајући*, *оглашавај*, а на другој: *оглашиваџи*, *оглашивах* (аор.), *оглашивџах* (имперф.), *оглашивао*, *оглашиван*; *оглашујем*, *оглашујући*, *оглашуј* (исп. промену глагола као што су *обележаваџи* и *убеђиваџи* и сл.). С граматичке стране посматрани, њихови глаголски облици треба да дају овај образац; они тако треба да гласе. А да ли се такав однос међу њима чува увек и код свих и у пракси? Одмах да одговорим — не чува се. И ја то хоћу овде да изнесем и да покажем затим у чему је смисао самог појава који се у довољној мери манифестује.

Тај појав је у овоме. Од глагола на *-иваџи/-аваџи* многе налазимо или чујемо у презентским облицима који грама-

тички стоје према инфинитиву на *-иваџи*, а у претеритским — од његовог дублета на *,-аваџи*. То значи да код оних који их тако употребљавају презент има *-ује-* испред личних наставака, и таква његова основа налази се и у облицима који се од ње граде (прилог садашњи и императив), а у свима онима који постају од инфинитивне или аориске основе испред завршетака за облик није *-ива-*, као што бисмо очекивали (исп. *распоређујем: распоређивао сам*), већ *-ава-*. Узмимо произвољно који пример: он ускоро *навршује* двадесет година; или: *приближујући* се родном месту, он је постајао све нестрпљивији — и сл. Мислим да су ови глаголи сасвим обични са оваквим обликом презентске основе. А кад се има на уму прошлост, онда ће глаголска реч, употребљена у једном од претериталних времена, бити у облику који је изведен наставком *-ава-*: он је тада *навршавао* двадесет година; док се *приближавао* родном месту, постајао је све нестрпљивији. Може се слободно рећи да ће се данас врло ретко чути перфекат с радним глаголским придевом од инфинитивне основе на *-ива-*. А то што вреди за ова два глагола, односи се и на многе друге који се такође наводе, у нашим речницима, с инфинитивом на *-аваџи* и *-иваџи*.

Али за нас су много важније писмене потврде за то. Ту прво место заузимају писци. Кад се код којег од њих нађе такав глагол, например, у презенту и перфекту или потенцијалу у облику као што је то овде приказано, онда је јасно да код тог писца промена дотичног глагола почива на односу основа *-ује-:-ава-*. Примера за ово има: Ја сам на њих наилазио у књигама. И на овом месту износим неке који ми стоје при руци.

Симон Матавуљ: Говоре сви (и католици) јужнијем говором, али блаже *наглашују* ко далматински брђани (Са Јадрана, Београд 1891, 148): Никаква раскоша, никакве сувишности, што би *наглашавало* дарезљивост... (Биљешке једног писца, Београд 1923, 115). — Јован Скерлић: Ту се *наглашује* како је крајње време да се престане са беседама и фразама... (Светозар Марковић, Београд 1910, 48): Он је *наглашавао* потребу да треба доћи у „непосредни додир са сељач-

ком мисли“... (исто, стр. 171); — Све ове три групе Јакшићевих прозних радова мењају се,... допуњују се... (Писци и књиге I, Београд 1921, 2): У Карловцима... почео је сам писати једно велико историско дело ...које је непрестано допуњавао (Историја нове српске књижевности, Београд 1921, 56). — Окица Глушчевић: — Да, чини ми се, није му добро. Једнако га *узнемирују* — одговори Пјер... (Л. Толстој, Рат и мир књ. I део први, превод с руског, Београд 1946, 112): Отада Пјера нису *узнемиравали*... (исто, стр. 111); —... док је он, очевидно, заузет само око његова *узнемиравања* (исто, стр. 111); — Уосталом, немојте се *узнемиравати*... (исто, стр. 118). — Милован Глишић: Разумљиво је... што се трговцима чинило да је узрок рату био континентални систем који *ујројашћује* Европу (Л. Толстој, Рат и мир књ. III, Б. 1946, 12); — Као онај мајмун што... не отвара шаку да не би испустио оно што је зграбио и тиме себе *ујројашћује* (исто, стр. 503): Ми не можемо да разумемо... зашто је хиљадама људи... убијало и *ујројашћавало* људе по смоленској и московској губернији... (исто, стр. 13); — А грофица беше већ навикла на тај тон, који је увек претходио каквом послу што је „децу *ујројашћавао*“... (исто, стр. 443); — Французе је *ујројашћавала* невоља у којој се налазила руска војска (књ. IV, 290). — Радован Кошутић: У прву врсту иду именице мушког рода које се у номинативу једине *свршују* на сугласник... (Руска граматика II, Облици, Београд 1914, 2); — Оне, које се *свршују* у номинативу на *-а*, а у генитиву немају наставка... вреде као именице средњег рода... (исто, стр. 45): Наставак *-а* имале су првобитно некадашње *о-* основе..., а наставак *-у-* основе које се *свршаваху* на *-у*... (исто, стр. 8); — На *-ья* *свршавале* су се некад збирне именице... (исто, стр. 14). — Александар Белић: [Српскохрватски језик] стално се *уједначаује* и нивелише (Око нашег књижевног језика, СКЗ 312, 30): Оно што се почело у ранијим вековима диференцирати, то се после XV в... почело наново *уједначаваши* (исто, стр. 29).

— Петар Скок: Сав тај елеменат *означује* за „bulgarisch-slovenisch“ (О бугарском језику у свјетлости балканистике, Јужн. фил. књ. XII, 79): Код њемачких је слависта „altbulgarisch“ бар *означавало* словенски језик говорен на једном дијелу територије бугарске државе (исто, стр. 80). — Милан Мариновић: Чобани, ходајући беспослени за марвом, ... *ошћењују* дрвеће засецањем, урезивањем... (Значај шума, Београд 1932, 39): Да се не би *ошћењавало* дебло, забрањено је употребљивати гвоздене пењалице... (исто, стр. 110).

Ипак поводом ових наведених примера треба учинити једну напомену. Наиме, узети за сваки глагол понаособ, они сами собом не морају бити искључив доказ да писац који их је употребио тај глагол мења само на начин како је то у њима претстављено. Могли бисмо рећи да је тако кад бисмо за сваки појединачни случај прегледали писца у целини — наравно, ако бисмо нашли да је тако. Овако — није искључено да он употреби негде, на другом месту, и презентски облик с основом на *-ава-* од истој глагала, а не једино с основом на *-ује-*. Тако, на пример, код Ст. Јаковљевића, у поменутом делу, употребљен је гл. *приближаваши/-иваши се* у презенту најмање пет пута у облику који граматички претпоставља инфинитив на *-иваши*: *приближује се* (књ. I, стр. 148, 278), *приближујемо се* (I, 437; II, 66), *приближују се* (II, 26), али се јавља и његов други облик — с основом на *-ава-*: *приближава се* (I, 465), *приближавамо се* (I, 413); међутим радни глаголски придев у перфекту увек је саграђен само од инфинитива на *-аваши*: *приближавао се* (I, 188, 441; II, 79), *приближавала се* (I, 370). Тако употребљава овај глагол и М. Глишић у преводу Толстојевог романа Рат и мир; тамо налазимо: *приближује се* (I, 447, 508; II, 524; III, 135, 253, 262; IV, 231), *приближујемо се* (III, 379), *приближују се* (II, 312, 454), *приближујући се* (II, 360; III, 165, 181), али и: *приближава се* (II, 325), *приближава* (II, 333); према овима, на другој страни, стоје облици који се граде једино од инфинитивне основе на *-ава-*: *приближавао се* (II, 427, 445; III, 253, 396, 551; IV, 136), *приближавала се* (I, 494; II, 370), *приближавали су се* (III, 130), *приближаваше се* (I, 483; II, 178)

— а ниједанпут од основе на *-ива-*. Тако је, код овог писца, и с глаголом *узнемираваши/-иваши (се)*: *узнемирује* (II, 147, 434, 511), *узнемирујеште* (II, 398, 445), *узнемирују се* (II, 459), не *узнемирујући* (II, 151, 223; IV, 297), али и: не *узнемиравају* (III, 536); перфекат увек само овако: *узнемиравао је* (II, 271; III, 484; IV, 156), *узнемиравао се* (III, 396), *узнемиравало је* (II, 156, 300; IV, 45), *узнемиравала је* (II, 435, 257, 476), као и инфинитив: *узнемираваши се* (III, 82) — Слично стање промене може се наћи и за многе друге овакве глаголе — код других наших писаца савременог књижевног језика. А као што то показују и ова два-три наведена примера — код тих глагола, у њиховим презентским облицима, знатно преовлађује основа презента на *-ује-*, тако да се примери с другом основом, на *-ава-*, јављају понекад као усамљени. У оваквим случајевима, међутим, облици који се изводе од основе инфинитива имају ту основу скоро редовно само с овим гласовима на крају. То, дакле, значи да је промена глаголских облика таквог једног глагола сведена на однос *-ујем*: *-аваши*; ништа битно не мења ствар ако који залутали пример квари једну или другу његову страну — у језичком осећању и тада чврсто стоји само тај однос. А по себи се разуме да тамо где такви примери не постоје, имамо цео процес већ завршен у правцу који ми је и привукао пажњу.

Кад такве облике у промени појединих глагола из ове групе налазимо код писаца, онда је сасвим природно што су неки од њих и у речницима нашег савременог књижевног језика забележени са инфинитивом на *-аваши*, а с презентом на *-ујем*. Истина, нема их у свима — нема их код Вука и Ивековића, већ само код Ристић — Кангрге и Л. Бакотића. Али то је разумљиво. Јер најстарији, Вуков Српски рјечник претставља, као што је познато, збирку народних речи углавном из једног краја, са територије Вуковог домаћег, херцеговачког говора, скупљених у првој половини прошлог века, кад су дублетни облици ових глагола били још врло ретки у нашем језику, а Ивековићев Рјечник у основи има Вуков речник, проширен само речима и примерима из Вукових и Даничићевих дела и из народних умотворина које је Вук записао. Међутим,

два најновија речника наша, Ристић — Кангрџин (1928) и Бакотићев (1936), садрже, у првом реду, речи и њихове облике данашњег књижевног (и народног) језика, када се већ може констатовати у пуном јеку развитак глагола на *-иваши/-аваши*, као и тенденције у том развоју. Зато их ту има, и то у већем броју, и с једним и с другим обликом. И не само то, већ су неки од њих наведени, као што је малопре речено, с инфинитивом на *-иваши*, а с презентом на *-ујем*, што је за нас овде најважније, јер се и с те стране потврђује овај појав.

Као пример нека послуже ови глаголи: *изјашњаваши (се), -шњујем (се), саопћаваши, -ћујем, искоришћаваши, -шћујем, огорчаваши, -чујем, ојредељаваши (се), ојредељујем (се)* (поред *ојредељиваши (се), -дељујем (се)* — код Ристић—Кангрџе; *озлоглашаваши, -шујем, прилагођаваши, -ћујем, онемогућаваши, -ћујем, расшребљаваши, -бљујем, уошребљаваши, -бљујем, надвигаваши, -кујем* (s. v. *надвикаши, -ичем*) — код Бакотића; *заражаваши, -жујем, наглашаваши, -шујем, озакоњаваши (се), -њујем (се), сједињаваши (се), -њујем (се), уједињаваши (се), -њујем (се)* — и у једном и у другом речнику.

И о овом материјалу треба казати коју реч. Нема никакве сумње да су састављачи речника при оваквом изношењу ових и других глагола полазили од свог осећања њихових облика. То значи да их, у првом реду, они — као обрађивачи — осећају са односом *-аваши:-ујем*. Јер, с друге стране, није тешко уверити се да се ти исти глаголи и у говорном књижевном језику средине на коју су се они углавном и наслањали при узимању речи и њихових облика — не морају само тако мењати, а да се други могу јављати у том односу. Да би се облици глагола са *-аваши:-ујем* наведених у речницима Ристић—Кангрџе и Л. Бакотића могли сматрати као нормативни, неопходно је потребно да знатно преовлађују над свима осталима како код писаца тако и у народним говорима који су у основици нашег књижевног језика. А то треба утврдити систематским испитивањем. Истина, Бакотић у предговору сам вели да је при састављању свог речника у првом реду узимао у обзир нашу савремену књижевност. Али замашност таквог посла нагони

нас да пре поверујемо да је и при одређивању облика ових речи одлучивало његово језичко осећање. Остаје нам, дакле, да на све ово гледамо засад као на један реалан појав чијим ће се будућим развитком све јасније оцртавати обим његове распрострањености, а тиме ће бити одређена и његова судбина у књижевном језику.

Да узмем најзад и речничку грађу Института за српски језик САН, којом сам се и овог пута користио. Иако је њен материјал прикупљан у другу сврху — за израду речника нашег савременог језика, он се ипак може употребити и за овај посао, јер садржи велики број примера на основу којих се добија извесна, макар и приближна, претстава о стању овог појава. Тако су разни исписивачи листића, који су, ван сваке сумње, били школована лица, често за презент с основом на *-ује-* у тексту, или за који други облик направљен од такве његове основе, стављали као одредницу глагол у инфинитиву на *-аваџи*. Да наведем за то само два примера. Од 61 листића са одредницом *оглашаваџи се* — 17 имају у исписаној реченици презент на *-ује-* (не *оглашују се* клепке, пијетли се *оглашују*, све се ... *оглашује*, сам *оглашује*, молба [се] *оглашује*, *оглашују* државу — и др.), а један прилог садашњи на *-ујући (оглашујући)*; под гл. *допуњаваџи* као одредницом, за који има скоро исто толико листића, 13 примера имају основу презента на *-ује-* у тексту (њу *допуњује* читанка, *допуњује се* закон, *допуњује* љубав, закони се... *допуњују* и др.) и два су с прилогом садашњим који је саграђен од те основе (*допуњујући*). Овакви примери показују очигледно да код оних који су одређивали инфинитив глагола употребљених, у тексту, у презенту чија основа има на крају *-ује-* не постоји његов облик на *-иваџи* који би му граматички одговарао, већ се такав презент везује за други облик инфинитива, на *-аваџи*.

Кад се говори о облицима које имају глаголи на *-иваџи/-аваџи*, треба рећи и ово. Код наших писаца и у нашем писаном књижевном језику уопште, колико сам ја то пратио, нимало није редак презент од основе на *-ује-* (а с њим иду и други презентски облици), док се, с друге стране, врло тешко може наићи на претеритски облик који је од основе



инфинитива на *-ива-*. Отуда за прво треба казати да је, у употреби, сасвим обично, а за друго — да је готово реткост, мада је, наравно, граматички исправно. То вреди за знатан број ових глагола. Али напоредо с таквим њиховим презентом стоји и презент (и његови облици) од основе на *-ава-*. И кад сам у почетку навео како треба схватити употребу њихових дублета, ја сам мислио, углавном, на ове облике. Затим је тамо речено да није тако редак случај да се и код истог писца сретну двојаки облици овог или оног глагола на *-иваши/-аваши*. То се такође највише односи на презент и на облике који постају од његове основе. Наведени примери потврђују то. Јер у облицима који се граде од друге глаголске основе, ова има обично само један завршетак, и то је *-ава-*, као што, на пример, М. Глишић употребљава гл. *окужавашти/-иваши*:

— Кад посматрамо самог човека, без његовог односа према свему што га *окужује*, онда нам свако његово дело изгледа слободно. Али кад видимо ма какав његов однос према оном што га *окужава*, ако видимо његову везу... чак и с ваздухом који га *окужава*... видећемо како сви ти услови утичу на њега... (Л. Толстој, Рат и мир књ. IV, 1946, 478): Кад се Пјер попео на главицу, он седе на крај оног јарка који је *окужавао* батерију... (исто, књ. III, 330); — Пјер... побеже натраг ка батерији, као у једино уточиште од свих страхаота које су га *окужавале* (исто, књ. III, 337) — или као што код Бранимира Ћосића налазимо за гл. *освешљаваши/-иваши* овакве облике:

— Оце велике [парнице]... са полемикама, које *освешљују* друштвене односе као упаљени магнезијум (Покошено поље, Београд 1334, 240); — У подруму су шиштали примуси, *освешљавајући* својим плавољубичастим пламеновима запослене жене (исто, стр. 32): Мала петролејска лампа *освешљавала* је најближи свод (исто, стр. 28); — ... Свирала је веселе маршеве залазећи у мрак улица који би се од њеног уласка нагло *освешљавао* (исто, стр. 71); — Мртав воз се почео *осве-*

*шљаваши* (исто, стр. 61); — Снажна сијалица *освећљавала* је једну велику и две мале гвоздене капије (исто, стр. 278).

Оваквих глагола, који, као и ова два овде, у презентским облицима постоје и с основом на *-ава-* и с оном другом, на *-ује-*, а у претеритским, може се рећи, само с основом инфинитива на *-ава-* у осећању једног истог претставника нашег језика — има и у речнику Ристић — Кангргином. На пример, тамо стоји: *изојачаваши*, *-чавам* и *-чујем*, *објашњаваши (се)*, *-њавам (се)*, *-њујем (се)* (и код Л. Бакотића — само без *се*), *наговештаваши*, *-шћујем* и *-шћавам*; исп. и *надгласаваши*, *-савам* и *-сујем* (од *нагласиши*), *доживљаваши*, *-љујем* и *-љавам* (вероватно од *доживеши*, *-вим*). Код Бакотића гл. *издушиваши* има у презенту *издушујем* и *-шавам* — што је настало под утицајем мешања глагола на *-иваши* и *-аваши*. — Мислим да се овде може поменути и Ристић — Кангргин гл. *узнемириваши*, *-мирујем* јер примери који се наводе у реченици јесу за гл. *узнемираваши*: непријатељ нас је стално *узнемиравао*, немојте га *узнемираваши*, немојте се *узнемираваши*; за презент: то га *узнемирава*, непотребно се *узнемираваше*, а облик прилога садашњег је *узнемирујући* (beunruhigend).

Као што се види из свега што је овде изложено, две промене ових глагола, граматички претстављене односом глаголских основа: *-ује-:-ива-* и *-ав̄-:-ава-*, сливају се каткад у једну која од првог односа узима први члан, а од другог — други, тј. имамо у њој *-ује-:-ава-*. А кад се у различним моментима употребе каквог глагола на *-иваши/-аваши* свесно реализују његови облици са оваквим основама у презенту и инфинитиву, онда то, у овај мах, не претставља ништа друго до дејство једног старог, врло старог принципа који „влада још увек у свима словенским језицима”, а који се састоји у стварању морфолошке двојности тих основа кад год има могућности за то. Што у овом случају није искоришћен други однос — у презенту *-ав̄-:-ива-* у инфинитиву, разлог је свакако у већој гласовној диференцираности групе *-ује-* на крају презентске основе према *-ава-* у инфинитивној.

На овом месту згодно је потсетити да је тај исти принцип који се, такође, пред нашим очима манифестује у промени многих глагола на *-иваши/-аваши*, захватио, у књижевном језику, у потпуности све глаголе који имају у инфинитиву *-иваши*. Из Даничићеве Историје облика (1874), где је дат историски развитак облика нашега језика до краја XVII в., види се да су се овакви, сложени учестали глаголи, постали наставком *-ива-*, појавили још у XIV в. и да су се од XVI в. почели врло брзо множити. Међутим, они су се нашли одмах у истој служби с глаголима старијег образовања помоћу наставка *-ова-* одн. *-ева-*, као што су: *казоваши*, *испийшоваши*, *раздјељеваши*, *најлаћеваши*, *ушврђеваши*, *захваљеваши*, *раширеваши* и др.<sup>1)</sup> и временом су настали дублетни глаголски облици. Као млађи, наставак *-ива-* преовладао је у употреби над њим, док га најзад није потпуно потиснуо: „тако су многи до краја XVII вијека имали ова или *ева*, мјесто чега сада имају *ива*“ (Даничић)<sup>2)</sup>. Али у презенту и у облицима који се од његове основе граде ови глаголи, на *-иваши*, задржали су, испред личних завршетака и завршетака за облик, *-ује-* од глагола на *-оваши/-еваши* (исп. *куйоваши*, *-ујем*, *учишељоваши* — *еваши*, *-ујем* и сл.).<sup>3)</sup> Истина, и после XVII в. још доста дуго су се налазили напоредо и *-ива-* и *-ује-*, кроз читав XVIII в., док најзад *-ује-* није потпуно завладало у говорима из којих је израстао наш савремени књижевни језик. То се види из великог историског речника ЈАк. „за који је црпена грађа из наших књижевних споменика од првих времена па до 19. века; па и из 19. века узимано је доста...“ У њему се многи глаголи на *-иваши* наводе с двојаким обликом презента — на *-ујем* и на *-ивам* (на пример: *довршиваши*, *-ујем* и *-ивам*, *испиражњиваши*, *-ујем* и *-ивам*, *искривљиваши*, *-ујем* и *-ивам*, *приближиваши*, *-ујем* и *-ивам* и др.) и у материјалу под таквим глаголима

<sup>1)</sup> В. на страни 254 наведеног дела.

<sup>2)</sup> У говорима су неки глаголи и до данас сачували суфикс *-ева-*; тако за говор Пиве и Дробњака Ј. Вуковић наводи: *поручеваши*, *разбражјеваши*, *разваљеваши*, *кажеваши* (Јужн. фил. књ. XVII, 73).

<sup>3)</sup> А. Велић, Историја српскохрватског језика књ. II св. 2: Речи са конјугацијом, Београд 1951, стр. 65—70 (универзитетска предавања).

потврђује се и каснија напредна употреба *-ива-* и *-ује-* у презенту (исп. за *испуњиваши*, *-ујем* и *-ивам*: не *испуњује* — А. Баћић 1732, *испуњавајући* Ј. Бановац 1753, *испуњива* — П. Кнежевић 1766, *испуњива* — В. М. Гучетић 1756, не *испуњујте* — М. А. Рељковић 1779, *испуњујемо* — Б. Леаковић 1795, *испуњујем* — Вук, Нар. прип. I).

Од XVIII в. за. образовање учестало — трајних глагола од сложених глагола свршеног вида почео се употребљавати, поред *-ива-*, и наставак *-ава-*. То се такође види из Рјечника ЈАК. Ја сам прегледао у њему извештан број глагола који у данашњем књижевном језику спадају у глаголе на *-иваши/-аваши*. Најстарији примери за овај други облик јесу из тог века (такви су: *испуњаваши*, *испражњаваши* *истребљаваши* и др.). За неке је назначено да се налазе „у писаца нашега времена“, тј. од Вука наовамо (пример: *искорјењаваши*, *изошачаваши*, *испараваши се* и др.), а многи се наводе само по речницима В. Караџића од 1852 и 1898 г. и Ђ. Поповића од 1895 г. (на пример: *означаваши*, *насељаваши*, *накнађаваши*, *ошпечађаваши* и др.). Најзад, добар део ових глагола с обликом на *-аваши* не постоји у Академијином речнику (тако нема: *довршаваши*, *изједначаваши*, *назначаваши*, *искривљаваши*, *освјешљаваши* и др.), што значи да су они настали доцније. С друге стране, међутим, ти глаголи у облику на *-иваши* забележени су са старијом употребом; на пример: *довршиваши*, *испражњиваши*, *извршиваши* и др. — из XVI в; *искорјењиваши*, *испуњиваши*, *искривљиваши* и др. — из XVII в.; (*изједначиваши*, *изошачиваши*, *истребљиваши*, *проглашиваши* и др. — из XVIII су века). Ретки су примери да овакви дублетни облици каквог глагола припадају истом времену, као што је то случај с гл. *истребљиваши/-аваши*, чији су се дублети појавили не само у исто време већ и код истих писаца: *истребљаваши* и *истребљујемо* — код Д. Обрадовића 1788 г., *истребљава се* и *истребљује* — код Ј. Рајића 1793 г.

На основу овога може се рећи да је од самог почетка употребе наставак *-ава-* долазило до стварања дублета у вези с глаголима на *-иваши*. Број таквих облика брзо је растао јер је овај наставак, као најмлађи, деловао свежом и пуном снагом. И, као што је већ наглашено, они су се до

данас знатно намножили. Али ја овде не узимам у обзир примере њихове напоредне употребе, изражене свуда у облику који граматички одговара глаголима на *-иваши*, одн. на *-аваши*. Уосталом, ту нема шта нарочито ни да се каже јер се за одређено време обично тако употребљавају и разни дублети друге врсте, а после се или диференцирају по значењу или један, најчешће старији, престане да живи. Међутим, у промени глагола на *-иваши/-аваши* ми видимо још и такве примере који не поштују правилан, граматички однос између њихових двојних облика. Јасно је да је у тим случајевима нови наставак за обележавање учесталости радње *-ава-*, када је прешао и на сложено-свршене глаголе код којих је за такву радњу служио наст. *-ива-*, одмах, а и касније, захватао само облике морфолошки везане за инфинитивну основу. Он се ту чврсто држи у језичком осећању према презентским облицима истих глагола на *-иваши*. Али то је само један слој у развиту наст. *-ава-*, јер има доста других примера који показују да је он временом увелико продро и у презент где је постепено потискивао његову основу са *-ује-*, иако се често још увек напоредо употребљавају оба облика (на пример: *означаје* и *означава*, *допуњује* и *допуњава*, *довршује* и *довршава* и многи други). Има наших данашњих писаца код којих се и у презентским облицима ретко може срести глагол чији би инфинитив био на *-иваши*, а у претеритским — готово га никако и нема. Тако сам код Б. Ћопића у Пролому (Београд, 1953) при легитимном прегледу нашао: *испуњава* (стр. 16, 537), *свршава* (се) (43), *свршавају* (85), *довршава* (106), *завршава* (се) (250, 555), *надвишавајући* (620), а само: *приближује се* (447) и *заглушујући* (152); у перфекту и потенцијалу глагол је увек на *-аваши*: *завршавала се* (26), *завршавало се* (246), *завршавали* (496), *наглашавао је* (129), *испуњавало је* (141, 263), *испуњавали су* (241, 231), *испуњавали би* (236), *није довршавао* (94), *продужавао се* (148), *продужавала је* (236), *свршавала је* (246), *удаљавала се* (517), *надвишавао је* (713), *означавала је* (645), *објашњавао је* (44). Код Добрице Ћосића, у његовом роману Далеко је сунце (Београд, 1952), то се потврђује примерима: *објашњава* (стр. 37, 39, 441), *наглашава* (62), *приближава се* (217), *узнемираваше* (348),

удаљава се (217), упошребљава (465), наглашавајући (27, 471), освешљавајући (434), а само *одредељују се* — од глагола који је једино у речнику Ристић-Кангрге забележен и у облику с наставком *-ава-*, али му је и ту презент на *-ујем* (в. овде на стр. 242); у перфекту су сви примери од глагола на *-аваши*: *освешљавала* (33, 357), *освешљавао* (116), *објашњавао је* (251), *објашњавао се* (402), *није завршавало* (41), *оживљавале су* (43), *наглашавало се* (315), *наглашавао је* (369), *продужавао* (84), *приближавали су се* (100, 102, 156, 243—244, 432), *приближавала се* (103, 173), *приближавао ће* (348), *учвршћавале се* (162), *свршавао је* (172), *свршавали* (315), *узнемиравало га је* (184), *није узнемиравало* (247); овамо иде и *приближавањем* (173) и *свршавање* (173).

Све ово, дакле, јасно показује да се код ових глагола наставак *-ава-* стално шири на рачун старијег наставка *-ива-*. Он је, такорећи, већ освојио у облицима који се граде од инфинитивне основе, а код извесних глагола и у облицима који су везани за основу презента; тако имамо готово свуда: *упошребљава*, *објашњава*, *попуњава*, *исељава* и др. За велики број других глагола може се рећи да нам је данас много ближи и обичнији овај облик с основом на *-ава-* неголи на *-ује-*, што значи да и ту код њих наставак *-ава-* брзо преовлађује.

Б. Милановић

## О ДАНАШЊЕМ АКЦЕНТУ АОРИСТА

Откад је изишла моја Граматика (1951), у којој је дата сумарна систематика акцената по категоријама речи, појединци су нам се више пута обраћали с питањем не би ли се систематски преглед акцената могао некако упрошћеније дати. Један од читалаца Нашег језика ту скоро нам је изнео своје мишљење да би се ово упрошћавање могло постићи приказивањем акцената по појединим облицима речи, по падежима, по глаголским временима и др. облицима, наиме. Ова идеја, наравно, није нова.

А. Белић је у својим средњошколским књигама, издатим почетком 30-их година (Граматика за II и Граматика за III р.), дао најбитније карактеристике акцената појединих облика, али по врстама промене речи. Систематскија слика, дакако, захтева и веће детаљисање и прегледање акцената не само по врстама промене него и по броју слогова, јер још увек и од броја слогова често у нашем језику зависи друкчији акценат. Без претензија да се да сасвим прецизна слика, могуће је, наравно, — па не само могуће него и врло корисно показати опште стање акцената појединих облика. Зато и прихватамо учињену сугестију и почињемо, боље рећи продужавамо (јер је А. Б. на овоме месту, у НЈ књ. III, н. с., стр. 148—150 дао карактеристику данашњег акцената глаг. прил. садашњег, а потписани, у истој књизи истог часописа, при крају чланка *Неки акценатски дублетши*, стр. 241—242, — карактеристику акцената имперфекта) с акцен-том аориста. Само се плашим да наши читаоци, чак ни они који су нам ово предложили, неће бити задовољни са оним што им овде и на овај начин можемо дати.

Питање нашега акцената, а поготову акцената глаголских облика, и поред великог труда и значајних резултата постиг-

нутих у овој сложеној области наше науке, у радовима: Бранта, Решетара, Лескина, Шахматова, Белића, Ван-Вејка, Розвадовскога, Куљбакина и др., — нису још сва расправљена. Посебно, питање разноликости акцента и квантитета у облицима српскохрватског аориста није довољно разјашњено. За ово ће бити потребно да се претходно тачно утврди стање акцента у појединим говорима нашега и њему сродних језика. Али ће баш и зато бити корисно да се, макар укратко, како је на овоме месту једино и могуће, да у пресеку слика акцента овога облика какав се он чује у срединама које чине основицу књижевног језика. А нарочито ће за практичну оријентацију бити корисно да се одреди који се од различних акцената 2 и 3 л. једнине овога облика у појединим случајевима може сматрати исправнијим. Ја тога ради углавном и пишем овај чланак.

Акценат аориста узимам прво зато: што је наш читалац поставио и питање „има ли какве законитости у разлици по акценту између појединих облика аориста“, што је та разлика уочљива, и што је, мислим, није тешко схватити и поред све шароликости акцента у срединама с иначе „књижевним“ изговором. А упознати се с акцентом аориста у 2 и 3 л. ј. и зато има значаја што се аорист баш тим облицима, карактеристичним по њихову акценту, не разликује иначе од облика (3 л. ј.) презента, што акценат, дакле, и овде има унеколико функцију морфолошкога знака. И даље, аорист и презент се — то је добро познато — у извесним службама употребљавају напоредо; у тим службама се они могу међусобно замењивати, те, уколико су и по облику једнаки, — акценат остаје једини знак за њихово разликовање.

Аорист је, како се зна, облик с доследно (доследније и од самог инфинитива) инфинитивном основом. А он се и акцентом увек слаже с инфинитивом, али само правим својим, аориским облицима, но не и онима који по пореклу своје нису аорист већ нешто друго. Нема ниједног глагола, ма које промене он био, да би његови облици 1 л. једнине и сва три лица множине знали за друкчији акценат од онога који има инфинитив дотичног глагола; напр.:

вүкох... вүкосмо, вүкосте, вүкоше, као вүћи;  
прѣдох, прѣдосмо, прѣдосте, прѣдоше, као прѣсти;



орах, орасмо, орасте, ораше, као орати;  
 брѣнух, брѣнусмо, брѣнусте, брѣнуше, као брѣнути;  
 чѣх, чѣсмо, чѣсте, чѣше, као чѣти;  
 кѣвах, кѣвасмо, кѣвасте, кѣваше, као кѣвати;  
 пѣвах, пѣвасмо, пѣвасте, пѣваше, као пѣвати;  
 пѣтах, пѣтасмо, пѣтасте, пѣташе, као пѣтати;  
 чѣтах, чѣтасмо, чѣтасте, чѣташе, као чѣтати;  
 хвѣлих, хвѣлисмо, хвѣлисте, хвѣлише, као хвѣлити;  
 нѣсих, нѣсисмо, нѣсисте, нѣсише, као нѣсити;  
 дрѣжах, дрѣжасмо, дрѣжасте, дрѣжаше, као дрѣжати.

У 2 и 3 л. једн., међутим, само неки од наведених глагола имају исти акценат. А други од њих, и већина глагола уопште, уколико у инфинитиву немају силазни акценат (а понеки и с таквим акцентом инфинитива), у облицима ова два лица имају друкчији, — највише њих краткосилазни акценат на првом слогу.

Неједнакост акцената српскохрватског језика у појединим облицима истих категорија речи резултат је многих промена које су се вршиле у току историског развитка његова. Али су резултати тих промена, и познатих (као што су: преношење прастарих силазних акцената с почетног на крајњи слог по Де Сосирову закону, њихово преношење на префиксе и проклитике, метатонија прастарих словенских акцената, скраћивање старих дужина, скраћивање старог узлазног акцента, дуљење у вези с губљењем полугласника и сл.) и непознатих, другим појавама, у првome реду и, по нашем мишљењу, најчешће дејством аналогije, ремећени међусобним утицајима система једне на другу. Зато свакад и није могуће тачно утврдити природу разлика у акценту између појединих облика. Али то, најзад, за сврху којој је намењен овај чланак, и није неопходно. А од значаја је да се тачно уоче те разлике и да се утврди где се оне јављају.

Посебно за акценат аориста смо рекли да већ означену разлику између 2 и 3 л. ј., с једне, и осталих облика, с друге стране, није тешко запазити. А ова разлика у акценту је несумњиво везана за друкчије порекло прва два облика, који нису ништа друго до облици старог имперфекта — глаголског облика, дакле, друкчије основе, па је јасно

што имају и друкчији акценат. Ово, разуме се, не значи да сви облици исте основе морају имати и исти акценат. А већ да у облика различитих основа не морају бити и акценти различити — видимо и по примерима оних глагола у којих је једнак акценат свих облика аориста. Ипак ми проблем овде видимо у разлици акцента 2 и 3 л. ј. и осталих облика аориста, и за предмет расправљања узимамо баш ту разлику.

Општу карактеристику акцента ових облика чини то што је у 2 и 3 л. једн. аориста већине простих глагола силазни, обично кратки, акценат на првом слогу, што се он, кад су ти глаголи сложени, увек преноси на префикс као кратки силазни, што такав акценат на префиксу имају и неки сложени глаголи који кад су прости немају силазни већ узлазни акценат и што је завршни вокал ова два облика дуг у већине глагола с таквим акцентом.

Из дате карактеристике се види да сви глаголи немају овај првосложни акценат. И за практичну оријентацију су тешкоће у томе што се различни наши говори, па и говори који чине најужу основицу књижевног језика, разликују по акценту 2 и 3 л. једн. аориста. У једнима од досад проучаваних говора, у озринићком<sup>1)</sup>, напр., у Црној Гори и посавском икавском говору<sup>2)</sup>, у ова два облика аориста и простих и сложених глагола акценат је редовно (у првом) или скоро редовно (у другом) на првом слогу. Слика акцената Вукова језика дата у Даничићевим Српским акцентима<sup>3)</sup> умногоме је друкчија. У описима других испитиваних говора<sup>4)</sup> налазимо:

1) M. Rešetar, Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Wien 1900.

2) Dr Stjepan Ivšić, Današnji posavski govor (Rad Jugoslavenske akademije 197).

3) Посебна издања Српске академије наука, књ. LVIII, Београд — Земун 1925.

4) Мислим овде на радове: Gr. Tomljenovića, Bunjevački dijalekat zaleđa senjskoga (Nastavni vjesnik XIX, Zagreb 1911); M. Московљевића, Акценатски систем поцерског говора (Библиотека Јужнословенског филолога I, Београд 1928); Г. Ружичића, Акценатски систем пјеваљског говора (Српски дијалектолошки зборник III, Београд 1927); M. Стевановића, Систем акцентуације у пиперско говори (исто X, Београд 1940) и J. Вуковића, Акценат говора Пиве и Дробњака (исто X, Београд 1940).

где стање ближе ономе што нам за означене говоре дају Решетар и Ившић, а где опет веће, али нигде потпуно, подударане с Вуком. И најзад, ни у срединама чији акценат је Даничић приказао нема данас ни међусобне истоветности ни потпуног слагања са оним што налазимо у његовим акценатским студијама. Услед тога је врло тешко сасвим одређено рећи какво је било првобитно стање акцента од којег је, његовим пролажењем кроз различне мене, добивена ова данашња неуједначеност акцента аориских облика 2 и 3 л. једн. Ми, наравно, не можемо прихватити мишљење А. Лескина, који на Решетареву материјалу озринићког говора доказује да је акценат аориских облика 2 и 3 л. ј. по пореклу увек прастари дуги или кратки силазни акценат, иако су се само они по правилу превлачили на префиксе на начин како то данашња слика овога говора показује<sup>1)</sup>. Много је вероватније да је, као што мисли Н. Ван Вејк, у озринићком и другим говорима који се овим особинама с њима слажу уопштен силазни акценат на првом слогу и простих и сложених глагола под утицајем бројних случајева у којима је он заиста такав био и по пореклу<sup>2)</sup>. Ван-Вејковим доказима да је ово уопштавање у говору озринићком новија појава можемо додати и чињеницу да се у говорима црногорским којима озринићки припада краткосилазни акценат с крајњег отвореног слога редовно преноси на претходни не мењајући притом силазну природу своју, па би нам већ и по самоме томе био јасан тамошњи акценат 2 и 3 л. аориста: *дође, сћегну, живје, пјса, каза, рече* — према Вуковом *дође, сћегну, живје, пјса, каза, рече*. А што је тамо и у сложених глагола краткосилазни акценат на првом слогу ових облика, то се може објаснити не само склоношћу к преношењу таквог акцента на префиксе него и утицајем оних глагола у којих је акценат у дотичним облицима по пореклу био на коренову слогу.

Не може се, наравно, рећи ни да се на Вукову акценту дотичних облика огледа изворно стање. И овде је, држим,

<sup>1)</sup> в. Лескинову критику наведене Решетареве студије (Archiv für slavische Philologie XXIII, 569—571).

<sup>2)</sup> N. Van, Vijk, L'accentuation de l'aorist slave, Revue des études slaves III, 28.

тачно Ван-Вејково<sup>1)</sup> мишљење према којему ни у говорима чији акценат налазимо код Вука и Даничића стара система није остала неизмењена, већ су у већини од случајева у којима тамо имамо узлазне акценте у облицима 2 и 3 л. једн. ови акценти добивени под утицајем осталих облика аориста, тј. облика с инфинитивним акцентом. Из овога се може закључити не само да је било међусобних утицаја акцената једних облика на акценат других и у једном и у другом правцу (утицаја облика правог аориста на облике аориста-имперфекта и обрнуто) него и да је акценат 2 и 3 л. једн. у највећем броју случајева по пореклу прастари силазни акценат који је могао бити једино на првом слогу и који се, с обзиром на ту природу своју, редовно преносио на префикс, а која особина је опет, са своје стране, доказ овога порекла његова. Ово је од нарочитог значаја за објашњење данашњег стања акцента ова два облика аориста, које се огледа у тенденцији ка све чешћем изговору њихову са акцентом на првом слогу, нарочито сложених глагола, и у неким случајевима у којима су се они код Вука (и Даничића) по акценту изједначили с осталим облицима аориста.

Према оваквој стању ствари и уколико се тачно може доказати аутентичност прастарог силазног акцента на коренову слогу 2 и 3 л. једн. аориста, то само нам у појединим случајевима не даје права да такав акценат прогласимо за исправнији од акцента који је добивен каквим утицајем системе, нити опет да Вук-Даничићев акценат свакад смо трамо једино исправним. Па ипак, пошто се само од једног познатог акцента мора поћи, то је најоправданије као оријентациони узети баш овај акценат што је, пре свега, његова систематика дата у Даничићевим Српским акцентима најприступачнија и најпотпунија, а поготову зато што је то акценат (или је бар у Вуково време био) говора који чине основу књижевног језика српскохрватског.

Ограничење које овде дајем у загради, што се тиче акцента, свакако је потребно чинити и у више случајева (између осталих можемо указати на неке случајеве о којима

<sup>1)</sup> нав. дело, 45.

је на овоме месту било речи у моме напред поменутом чланку), а несумњиво и када је реч о акценту аориских облика 2 и 3 л. једн. Данас је врло мало говора наших у којима ће се чути Вуков и Даничићев акцент: *шрну, прешрну, крѣну, покрѣну, преврѣну, врисну, подврисну*. Од испитаних говора у сливу Дрине: у пивско-дробњачком, пљеваљском и поцерском, који иначе често знају и за врло ретке Вукове акценте, једино овај последњи говор поред силазног на коренову вокалу, односно пренесеног на префикс сложених глагола — у ова два облика аориста, али само простих глагола, има и акцент какав је означен у Даничићевим Акцентима (в. М. Московљевић, нав. рад, 73). У културним центрима нашим овај последњи акцент се више скоро и не чује. Да бих ово проверио, ја сам вршио једну малу анкету у семинару на изговору својих студената, и од неколико десетина њих из разних наших крајева само је једна студенткиња из Новог Сада глаголе акцентског типа са ' у инфинитиву према — у презенту, какав је глагол *крѣнуши-крѣнем*, изговарала са узлазним акцентом и у 2 и 3 л. једн. аориста. Сви остали, а међу њима их је било из Сомбора, Шапца, Ваљева, Горњег Милановца, Чачка, Лазаревца, Београда и Стоца у Херцеговини, из Босанске Крајине, из источне Босне, из Загреба, из Бјеловара, из Пљеваља и из Никшића (средине које немају књижевни акцент није потребно наводити), и сви су изговарали: *шрнѣ, прешрнѣ* (Она претрнѣ од страха), *крѣнѣ, покрѣнѣ, вриснѣ, подвриснѣ*. И сада, када је то познато, било би сасвим бесмислено, и неосновано, давати преимућство Даничићеву акценту.

Неслагања с Вуковим и Даничићевим акцентом аориста срећемо у многим говорним срединама. У гдекојим нашим дијалектима има неподударања и у томе што се 2 и 3 л. једн. неких глагола не разликују од облика аориста с инфинитивним акцентом ни када је у њима код Вука силазни акцент на првоме слогу. Тако, напр., у неким говорима црногорским старијег типа само с означеним акцентом изговарају се: *вјенчѣ* (Вјенча ли се она<sup>1</sup>), *чишѣ, прочишѣ* (Чита

<sup>1</sup>) Српски дијалектолошки зборник X, стр. 95—96.

ли ти ову књигу? А прочита ли ју он?), *коѿѿ, искоѿѿ, окле-  
вешѿ, исѿрѿѿ, наоружѿ се, размекѿ се*, док је код Вука и  
Даничића овде краткосилазни акценат на коренову слогу (у  
простих), односно на префиксу (у сложених глагола). Или  
је тамо поред: *Наигрѿ ли се?* — исто толико обично и: *Наигрѿ  
ли се?*, поред: *Узорѿ ли ши ону земљу?*, и *Узорѿ ли ши ону земљу?*  
итд. Али се отступање од Вукова и Даничићева акцента  
данас више изражава у тенденцији ка уопштавању кратко-  
силазног акцента у 2 и 3 л. једн. аориста, нарочито сло-  
жених глагола.

Може се рећи да данас сви прости глаголи с основом  
инфинитива на сугласник — сем *ѿћи* и неких с њиме сложе-  
них глагола, који у свим облицима аориста имају акценат  
инфинитива — као прости у ова два облика аориста имају  
кратки или дуги силазни акценат на коренову вокалу, а  
као сложени — краткосилазни акценат на префиксу. Не само  
као у Даничића: *ѿрѿсе, ѿѿрѿсе* (према *ѿрѿсох, ѿрѿсосмо,  
ѿрѿсоште, грѿзе, зѿгрѿзе* (према *грѿзох*), *пѿче, ѿпѿче* (према  
*пѿкох*) него је и од глагола: *рѿћи, лѿћи* (који се 2-им и 3-им  
л. ј. по Вуку и Даничићу не разликују акцентом од оста-  
лих облика аориста и инфинитива<sup>1)</sup> данас скоро уопштен  
првосложни акценат, како у простих: *рѿче* (ти и он), *лѿже*,  
тако и у сложених глагола: *ѿзрече, ѿрѿрече, ѿдрече се,  
пѿдлеже* итд.

Још је потребније истаћи да се на данашње стање  
акцента ова два облика аориста не може више применити  
Даничићева констатација, према којој глаголи сложени са  
*врѿћи, дѿћи, пѿсѿћи, ѿѿћи, срѿсѿћи, црѿћи* немају силазни већ  
узлазни акценат на префиксу<sup>2)</sup>. Ја нисам могао утврдити где  
се данас 2 и 3 л. једн. аориста не изговара: *рѿзврже*  
(*Рѿзврже се* друштво), *пѿдиже, ѿздиже, пѿѿпаде, пѿѿпуче*  
(*Пѿѿпуче* јој срце од жалости), *пѿрѿсреше* (*Пѿрѿсреше* нас на  
улици), *пѿрѿрече* (*Пѿрѿрече* од туге) итд.

Горе смо већ рекли да је скоро нестало ових облика  
са акцентом какав имају остали облици аориста од глагола  
типа: *крѿнуѿи-крѿнѿм, ѿрѿнуѿи-ѿрѿнѿм*. А пошто 2 и 3 л. ј.

<sup>1)</sup> Ђ. Даничић, Српски акценти 96.

<sup>2)</sup> Исто дело, стр. 125 и 126.

аориста свих осталих акценатских типова глагола с осномом на *ну-не* (Белићева III врста) и по Даничићу имају " на првом слогу, то значи да се и за све глаголе ове врсте може дати правило према коме они у ова два облика, у књижевном језику, знају само за силазни акценат на првом слогу и простих и сложених глагола.

И глаголи без икаква наставка за основу инфинитива а с наставком *је* у основи презента, тип: *чуши-чујем* и *пйши-пйјем* (I образац IV-те врсте<sup>1</sup>), као сложени: у 2 и 3 л. једн. за разлику од осталих лица овога облика имају " на префиксу — не само глаголи за које и Даничић даје такав акценат (а то су: *пдйй*, *дбавй*, *прдлй*, *дбу* — глаголи, дакле, у којих је када су прости дуг крајњи и једини самогласник) већ и они други, у којих је по Даничићу једнак акценат свих лица аориста; можемо рећи да је данас мање-више уопштен акценат *ддчу* *здчу* и *рдзбй* (код Даничића према: *чу*, *бй* имамо *зчу*, *уби* и *рдзбй*<sup>2</sup>), иако у неким говорима блиским говору Вукова родног краја налазимо акценат какав бележи Даничић<sup>3</sup>).

Код глагола других врста промене можемо сматрати да се слика Вукова и Даничићева акцента углавном сачувала у делу говора који су у основици књижевног језика и у културним центрима нашим. Пре свега глагол *йћи* и с њиме сложени а истог броја слогова у већем броју говора не знају за разлику у акценту облика аориста, већ се као *йдох*, *пбћох*, *дбћох*, *наћох* изговара: *йде*, *пбће*, *дбће*, *наће*. Међутим, у оних сложених глагола у којих се број слогова увећава данас је много ређи Даничићев акценат *ошйде* (Српски акценти, 109), а јако је распрострањен, скоро уопштен, изговор са " на префиксу: *дшйде*, *йзйће*, *прднйће*, *мймойће*, *прёвазйће*, *дбйће*.

Даље, од глагола с односом основа *а/е* (типа *драши-дрем* и *йскайши-йшйгем*, II и V Белићева врста) у глагола који су сложени с једносложним простим глаголима под " — 2 и 3 л. ј.

<sup>1</sup>) Према мојој Граматици за више разреде (Београд, 1951), у којој је подела глагола на врсте извршена углавном према Белићевој класификацији.

<sup>2</sup>) Српски акценти, стр. 102.

<sup>3</sup>) Познато нам је да такав акценат има говор Пиве и Дробњака (Ј. Вуковић, нав. дело, 152) као и поцерски говор (М. Московљевић, нав. дело, 71).

не разликују се акцентом од инфинитива и осталих лица аориста; као: *пѡслаши, пѡслах, пѡсласмо, пѡсласте, пѡслаше, зѡклаши, зѡклах, зѡкласмо, зѡкласше, зѡклаше* имамо: *зѡкла, пѡсла* (према: *слѡх, клѡх*). Међутим, глаголи са двосложном и вишесложном основом који као прости и у инфинитиву и у презенту имају " на првом слогу (*пѡлѡкаши-пѡлѡчѡм*) када су сложени, у ова два лица аориста најчешће, опет као код Даничића, имају " на префиксу: *зѡпѡлакѡ, дѡпѡсѡ, ѡзѡхѡ*.

Вук-Даничићева акценатска слика 2 и 3 л. ј. аориста није се потпуно сачувала у оних глагола ове врсте промене који у инфинитиву (и осталим лицима аориста) имају узлазне акценте. Мада се, заправо, данас више и не може говорити да је аорист, нарочито аорист несвршених, тј. простих глагола, обичан у разговорном језику, — уколико је тај облик у употреби, често и нема разлике у акценту између 2 и 3 л. јединице, с једне, и осталих лица, с друге стране. Не само да и у ова два лица имају узлазне акценте (*вѡза, вѡка, пѡса, ѡска, дрѡша, шѡиша*) глаголи код којих је у Даничића такав акценат него се акцентом од ових не разликују свакад ни облици: *ѡра, зѡба, пѡња; шѡса, блѡбѡша јаука, кѡкѡша се*. Али је још увек обичан и Даничићев акценат: *ѡрѡ, зѡбѡ, пѡњѡ, шѡсѡ*.

Аорист 2 и 3 л. јединице са овима сложених глагола с другим кореновим самогласником такође има и један и други акценат: *нѡпѡса и нѡпѡсѡ, закѡза и зѡкѡзѡ, пѡдвѡза и пѡдвѡзѡ*; а од неких глагола с кратким самогласником у корену напредо се употребљавају облици аориста (2 и 3 л. јединице): *загрѡкѡша и зѡгрѡкѡшѡ, зайска и зѡискѡ, ѡшѡса и дѡшѡсѡ*. Али се ипак може рећи да су ти облици чешћи и обичнији са кратким силазним акцентом на префиксу: *ѡзорѡ, зѡпѡрѡшѡ, зѡмирисѡ, зѡјаукѡ, дѡшѡсѡ* итд. А неки од њих се искључиво са овим акцентом и употребљавају.

И други глаголи с основом инфинитива на -а: *куѡдѡваши-куѡпѡуѡм* (2-ги образац IV-те врсте), *чѡишаши-чѡишѡм* (VI) и *дрѡжѡши-дрѡжѡм* (VIII врста) — у овим облицима показују исту тенденцију к њихову једначењу с облицима осталих лица аориста простих, а ка уопштавању " на префиксу сложених глагола. Може се рећи да је све чешћи исти акценат у свим лицима аориста простих глагола; не само глагола с односом



инфинитивног и презентског акцента ' : ~ на истом, односно ' : ' на претходном слогу, као што су *пйшати: пйшам* и *казивати: казујем*, *студираши: студирәм*, — код којих је у Даничића, и кад су прости и кад су сложени, једнак акценат у свим лицима и једнине и множине него и у глагола с кратким узлазним акцентом инфинитива, поред кратког силазног акцента на првом слогу, какав је у Даничића, — све чешћи је у 2 и 3 л. једн. акценат који имају остали облици аориста: поред: *Кдвā* ли? и *Кдва* ли?; поред: *Вѣнчā* ли се она? и *Вѣнча* ли се она?; поред *Чйшā* ли ти? и *Чйша* ли ти?; *Држā* ли? и *Држа* ли он? Значи да се као књижевни могу сматрати ти облици глагола о којима је реч и с једним и с другим акцентом.

И у сложеним (тј. сложеним са овима) глаголима среће се још погдегде једнак акценат у свим лицима аориста, али су скоро уопштени облици 2 и 3 л. једнине с акцентом на префиксу: *дковā*, *пдшковā*, *здигра*, *прдчишā*, *пдкуйовā*, *дшйушовā*. Па чак и од глагола с односом акцента ' : ~ срећу се ова два облика с краткосилазним акцентом на префиксу: *пдказивā*, *здййшā* ме, *сачувā* га, *здбрљā*, *здррēmā*. И то је овакав акценат, зачудо, још доследнији на истоку него на западу и југозападу, мада и на оној страни међу говорима врло блиским иначе Вукову језику, налазимо исти овај акценат (в. Дијалектолошки зборник X, стр. 353).

Остали су још глаголи с вокалом *и* (у основи презента): *и* или *е* (у основи инфинитива). Између ових, неколико глагола акцентом аориста се разликују од свих осталих. Према Даничићу сви остали глаголи с односом инфинитивног и презентског акцента ' : ~ имају исти акценат у свим облицима аориста. Међутим, такви глаголи ове врсте у 2 и 3 л. једн. аориста, и према Даничићу и иначе у нашем језику, и као сложени имају силазни акценат на првом слогу: *хвāлй*, *пдхвāлй*, *шўжй*, *дйшўжй*, *здрўжй*, *удрўжй*.

Што се тиче глагола других акценатских типова, код њих, као и код свих глагола у нашем језику, постоји тенденција к изједначењу акцената свих лица аориста када су глаголи прости, а ка његову преношењу на префиксе 2 и 3 л. једн. када су глаголи сложени. До потпуног стабиљисања

једног акцента код простих, а другог код сложених ипак није дошло.

О акценту аориста несвршених глагола је тешко говорити јер се, да поновимо, тај облик од ових глагола скоро и не употребљава. Али када се употреби, облици свих лица и једн. и множ., како је Даничић за глаголе с односом основа *и:е* тачно означио (Српски акценти, 127), имају исти акценат: *живе* (*живе ти и живе он*), *жуде, кипе, мисле, сшиде се, шрпе, шшеде, желе, горе, боле, седе, зелене* итд. Сложени су, међутим, у 2 и 3 л. једн. у областима на истоку несравњено обичнији са силазним акцентом на префиксу, иако се и тамо погдегде код њих може чути акценат простих глагола, који Даничић сматра акцентом говора што чине основицу књижевном језику. У употреби су, према томе, ови облици сложених глагола и с узлазним акцентима на коренову слогу и с кратким силазним акцентом на префиксу: *оживе и дживе, зажуде и зажуде, узмиле и ўзмиле* (много чешће), *засшиде се* (врло ретко) и *зсшиде се* (скоро уопштено), *прешрпе и прешрпе* (као и претходни), *ушшеде и ўшшеде, поседе и пседе, зажеле и зжеле, изгоре и љгоре, разболе се и рзболе се, позелене и пзелене*.

Иако, због ненавикнутости објеката на употребу овога облика, није било могуће потпуно тачно проверити акценат аориста простих, тј. несвршених глагола, — теориски се може допустити да ће код глагола с односом основа *и:и* у 2 и 3 л. једн. акценат бити различан од других лица истог облика уколико је у тих глагола у инфинитиву узлазни акценат на коренову вокалу. По Даничићу је у облицима ова два лица тих глагола могућ само силазни акценат на првом слогу. А сложени глаголи знају ту само за кратко-силазни акценат на префиксу:

*зшрубѝ, ушшѝ, удубѝ се, дшпузѝ, ндучѝ, пдломѝ, угојѝ, ззвонѝ, ддвојѝ, љклонѝ, прекршѝ, дмеђѝ, здноћѝ, дшпловѝ, зроби, зронѝ, пдчасшѝ, ушрошѝ, пдсведочѝ* итд.

Уколико је код глагола *и*-основа када су прости силазни акценат на првом слогу инфинитива — с њима сло-

жени: у 2 и 3 л. аориста, каогод и остали, редовно имају " на префиксу:

*нагази, здїамшї, дсшавї, здмбмчї се, здгази їрдславї, наїабїрчї, їдшурчї се, дшїборї, забавї се, двлажї, зддимї, здкаснї, дкишї, їдкуйї, дкућї се, дїружї, ўшувї, дшїшїшї, дмашорї, наїакошї, їрдмешкољї се.*

Чак и глаголи с таквим акцентом а односом основа и (у презенту): *е* (у инфинитиву), типа *вїдешї-вїдїм*, који код Даничића као сложени имају исти акценат у свим облицима аориста (в. Српске акценте, 127), — по акценту се данас готово нигде не разликују од глагола из непосредно претходног става. Њихови облици 2 и 3 л. једнине такође се чују искључиво са " на префиксу: *їрдвїде, їрвїде, дбневїде, ўвїде, дмиле* (према Даничићеву *їрвїде, дмиле*).

У вези са силазним акцентом на првом слогу и простих и сложених глагола потребно је задржати се овде још на две ствари, од којих је прва, као одавно позната, већ споменута у овоме чланку. Мислим овде на повезаност дужине завршног вокала са силазним акцентом на првом слогу облика 2 и 3 л. једн. аориста. За ту особину не знају једино глаголи правилног образовања у којих се заједнички облик за ова два лица завршава вокалом *е*. У неких тзв. неправилних глагола и *е* је, као завршни вокал 2 и 3 л. једнине аориста, такође дуго; напр.: *ўмрѣ*—јекавски *ўмрије, їрдждрѣ*—јекавски *їрдждрије, здсїрѣ*, јекавски—*здсїрије, ўзѣ, дшѣ, їдчѣ, їрдклѣ*...; исп. код Ј. Вуковића, нав. дело, 150 и М. Московљевић, нав. дело, 73). Ова дужина се, истина, као и све дужине, нарочито крајњих вокала, у источним областима нашег језика врло често скраћује. Али то скраћивање дужина још није узело тако широке размере да би се могло сматрати особином изговора књижевног језика.

Са силазним акцентом на првом слогу аористских облика 2 и 3 л. једн. везано је такође и преношење тога акцента на одричну речцу *не* када ова дође непосредно испред тих облика (*нѣ повўче, нѣ пошонў, нѣ окрѣнў се, нѣ диже се, нѣ подиже га, нѣ познаде га, нѣ наїїсѣ* (а и *не наїїса*), *нѣ узорѣ*

*нѣ засвѣрѣ, нѣ унесе, нѣ донесе, нѣ нажѣве се, нѣ предвиде, нѣ покуйовѣ* итд.), — без обзира на то да ли су ови облици и по пореклу имали прастари силазни акценат на првом слогу дотичног облика или су га добили аналогијом. С таквим акцентом 2 и 3 л. једн. аориста у свакоме је случају нераздвојно везано њихово превлачење не само на први слог префикса сложених глагола већ и на речцу *не*, како испред простих тако и испред сложених одричних глагола.

*М. Стевановић*

## ПОЉСКА ЖЕНСКА ПРЕЗИМЕНА У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

Издавачко предузеће Ново поколење поново је штампало некада код нас веома познати и популарни роман *Девајшис*, који је још 1896 године први пут издала Српска књижевна задруга у преводу Николе Манојловића — Рајка. Тада је име писца било штампано као Марија *Рођевичевна*. Много касније, негде тридесетих година (на књизи нема назначене године, по обичају издавача Анатолија Ивановића), Лазар Кнежевић је превео и штампао у Библиотеци страних писаца роман *Магнаш* од исте списатељице, коју је назвао Марија *Рођевичовна*. У своме пак огласу штампаном на омоту неких других својих књига Ново поколење је ову књижевницу назвало Марија *Рођевичовна*. А на књизи која је прештампани превод Николе Манојловића стоји као и у издању С. К. Задруге — *Рођевичевна*.

Како је јасно да је свуда овде реч о истој личности, мислимо да је потребно проговорити коју о томе који је од свих ових начина преношења имена ове пољске књижевнице најправилнији.

Пољски језик је до данашњег дана сачувао два начина грађења имена жена и кћери од имена која значе занимање, функцију или титулу. Ако се мушка именица завршава на сугласник, онда се назив жене гради суфиксом *-owa*, а назив кћери суфиксом *-ówna*; ако се пак именица мушкога рода завршава на *-a*, ти називи се граде суфиксама *-ina* (*-уна*) и *-anka*. Тако ће бити: *krawiec* (кројач) — *krawcowa* (кројачева жена) — *krawcówna* (кројачева ћерка), *minister* — *ministrowa* (министрова жена) — *ministrówna* (министрова ћерка), *inspektor* — *inspektorowa* (инспекторова жена), — *inspektorówna* (инспекторова ћерка); *starosta* (староста) — *starościna* (старостина жена) — *starościanka* (старостина ћерка), *sędzia* (судија)

— sędzina (судијиница, судијина жена) — sędzianka (судијина ћерка), wojewoda (војвода) — wojewodzina (војводина жена) — wojewodzianka (војводина ћерка) и сл.

На исти начин могу се градити у пољском језику и именице од личних имена; например: Piotr — Piotrowa (Петрова жена) — Piotrówna (Петрова ћерка), Jan — Janowa (Јанова жена) — Janówna (Јанова ћерка) и сл.

И при грађењу женских презимена у пољском се употребљавају два споменута суфикса, сем ако се презиме не завршава на *-ski* или *-cki*, када се женска презимена граде онако како би се градила и у нашем језику: Ostrowska, Nałkowska, Grabowska, Kopornicka, Czaska и сл. У осталим пак случајевима презимена за удате жене граде се суфиксима *-owa*, *-ina* (*-уна*), а за неудате суфиксима *-ówna* (читај: *-увна*) и *-anka*. Зато треба да нам буде јасно да су женска презимена на *-owa* уствари презимена удатих жена начињена по мужевљем презимену: Orzeszkowa (Ожешкова) од Orzeszko, Siemaszkowa (Сјемашкова) од Siemaszko, Narbutowa од Narbut, Hoffmanowa од Hoffman, Kuncewiczowa од Kuncewicz, Kasprowiczowa од Kasprowicz итд. Девојачка пак презимена граде се овако: Hłakowiczówna, Hertzówna, Mortkowiczówna, Bartusówna, Sienkiewiczówna, па и Rodziewiczówna. Нешто се ређе сада срећу женска презимена начињена помоћу суфикса *-ina* (*-уна*) и *-anka*, јер се место њих почео каткад употребљавати и у тим случајевима суфикс *-owa*, односно *-ówna*. Али има и таквих презимена; например: Zarębina од Zaręba, Sapiężyna од Sapięha; а исто тако и: Sapiężanka, Zarębianka, Kutrzebianka, Badenianka, Derynżanka и сл.

Како поступати при преношењу тих презимена у наш језик?

И код нас се за грађење девојачких презимена употребљава суфикс *-сва*, а за грађење презимена удатих жена суфикс *-ка*. Тако се често срећу оваква женска презимена: *Лазаревићева* (по очеву презимену) и *Лазаревићка* (по мужевљеву), *Димитријевићева* и *Димитријевићка*, *Павловићева* и *Павловићка*. Данас то као да излази из употребе, али се мора тако писати када се употребљава само презиме. Но и без.

обзира на то ми не бисмо могли употребити тај начин за преношење пољских женских презимена.

Кад се сретнемо с каквим пољским женским презименом на *-ina* или *-anka*, не треба, ваљда, ни истицати нарочито да га морамо пренети у свој језик потпуно тако како је написано у пољском, управо у транскрипцији; дакле: *Саијежина*, *Зарембина*, *Саијежанка*, *Зарембјанка*, *Кушшебјанки*, *Бадењанка*, *Деринжанка*.

По нашем мишљењу било би најоправданије сачувати потпуни пољски облик и код женских презимена на *-owa* и *-ówna*. Дакле: *Ожешкова*, *Сјемашкова*, *Нарбушова*, *Хофманова*, *Кунцевичова*, *Касијровичова*, *Илаковичувна*, *Херцувна*, *Моршковичувна*, *Шширкувна*, *Баршусувна*, *Сјенкјевичувна*, па и — *Рођевичувна*.

Али би се, можда, могла допустити код нас и мала слобода у преношењу тих презимена. Руси, например, не пишу Елиза *Ожешкова*, него Елиза *Ожешко*. И ми бисмо, можда, могли, али — чини нам се — са мање оправдања, примити и тај начин преношења, па би Марја Кунцевичова могла код нас бити Марја Кунцевич, Казимјера Илаковичувна — Казимјера Илакович, па према томе и Марја Рођевичувна могла би бити и Марја Рођевич. Само ипак не видимо никаквог оправданог разлога за такво преиначавање тих пољских презимена.

Јасно је, дакле, да је име писца *Девајшиса* — *Марја Рођевичувна*. Иако не би било неправилно написати и Марја Рођевич, ми за тим немамо никакве потребе. Све остало је неправилно. Потпуно је без оправдања оно што је учинио Никола Манојловић у издању С. К. Задруге. Њему бисмо још могли опростити да је написао *Рођевичева*, јер би то одговарало нешем начину грађења девојачких презимена, али суфикс *-евна* никако није могао да замени пољски суфикс *-ówna*. Зато је и Ново поколење погрешило што је ову Манојловићеву грешку пренело у ново своје издање. Лазар Кнежевић је пак правилно поступио. Ваља само додати још нешто: име ове књижевнице наши преводници редовно преносе као Марија; она је међутим *Марја*. У томе је погрешао и Кнежевић. Не видимо разлога зашто би се и ова измена имала чинити.

Ђ. Живановић

## ВОКАЛНО *н* У НАШЕМ КЊИЖЕВНОМ ИЗГОВОРУ

Вокално *н* јавља се у нашем књижевном изговору у страним именима, и то на крају речи у положају после сугласника, као напр. у арапским именима типа Иби-Фадлан (Ибн) или у енглеском презимену Идн (Идн). У овом последњем примеру природа акцента (у београдском изговору дугоузлазног) најбоље сведочи о двосложности тога презимена, јер, као што је познато, узлазни акценат захтева најмање два слога.

Потпуну аналогију оваквом вокалном *н* налазимо у вокалном *л* у страним речима типа *серкл*, *ансамбл*, *вергл*, *нобл* итд., о којем је у своје време писао П. Ђорђић (Јужнословенски филолог, књига XI, 1931, стр. 219—222). Ђорђићевим аргументима у прилог вокалности овога крајњег *л* могли бисмо додати и то да је, напр., Змај у својим осмерцима употребљавао реч *нобл* као двосложну, као напр. у песми „Билдунг“ (1856):

Душанова два потомка  
Деветиести славе век,  
Седе млади код клавира —  
Она „нобл“, а он „кек“.

Или у песми „Нобл момче“ (1875):

Љубила га мила мати,  
К'о што „даме“ децу љубе,  
И често га световала:  
„Само *нобл*, мој голубе!“

У једном стиху из песме „Билдунг“ Змај је употребио и једну реч са вокалним *н*, додуше у немачком изразу који није ушао у наш језик:



„Цум еншцик! ал' још само  
 Један валцер, же ву при!“  
 О, слушајте како ј' гетлих  
 Овај нови потпури!

П. Ђорђевић је у поменутом чланку показао да се вокално *л* изговара у књижевном језику и у средини речи, и то: 1) у неким нашим географским именима, у којима је оно локална црта, као напр. *Влковија*, *Жлне*, *Сли* и сл.; 2) у страним именима типа *Плзењ*, *Влшава* и у страним речима типа *ценшлмен*. У оба ова случаја вокално *л* може бити и наглашено. Међутим, вокално *н* никад није наглашено. У средини речи између два сугласника *н* је обично неслоговно. Тако, напр., у имену немачког града Нирнберг, које се обично изговара двосложно, *н* припада првом слогу: „нирнберг“<sup>1)</sup>. Због специјалне фонетичке условљености, која је истакнута на почетку ове белешке, као и због врло малог броја речи у којима се оно јавља, наше вокално *н* је измакло пажњи фонетичара.

К. Т.

<sup>1)</sup> Додуше, и ту је могућан тросложни изговор; дакле: „ни-рн-берг“.

## О УПОТРЕБИ ПРИДЕВА *МНОГИ* И СЛИЧНИХ ПРИДЕВА У ЈЕДНИНИ

Понекад се поставља питање: зашто се поред *много људи* и *многи људи* може казати и *многи човек*? Да ли су ова три начина изражавања подједнако исправна и да ли све три синтагме уопште значе исто? Може се поставити и друго питање — како је могућно употребити реч *многи* у једнини (*многи човек*, *многа војска*, *много перо* итд.), када тај придев има по природи својој множинско значење? Да ли се таква употреба може граматички протумачити или се она јавља само у вези с нарочитом стилском бојом?

Показаћу, прво, на већем броју примера да наши писци новије епохе (од Доситеја и Вука) употребљавају *многи* у једнини, затим да је и старија, чак и средњевековна књижевност знала за такву употребу, и да према томе о неисправности ових обрта уопште не може бити говора.

Напоредо са примерима у којима стоји придев *многи* даваћу по неколико примера и са другим придевима који су му блиски по значењу, пошто блискост значења ствара и блискост проблематике. То су придеви *премноги*, *многобројан*, *безбројан*, *небројен* (са варијантом *небројан*), *бројан*<sup>1)</sup> и *силан*.

У првој групи скупљени су типичнији примери јединске употребе придева *многи* уз именице које значе лица, предмете или појмове као засебне јединице: значење целих израза је то да постоји мноштво, велики број таквих јединица.

---

<sup>1)</sup> О томе да употреба придева *бројан* у значењу *многобројан* није добра, писао је у НЈ Л. Стојановић (поводом Маретићева Језичног савјетника, Језички габирци, в. НЈ 1936, 276), а спомињано је и у рубрици „Наша пошта“ НЈ 1934, 127. Рјечник Југ. академије даје примере такве употребе код старих писаца, а има је и у старим речницима. Овде не улазимо у питање њеног постанка и неисправности.

Тешко је у нас разговарати се и с *многим* ученим човеком, а камо ли с данашњим правитељством у Србији (Ђ. Даничић, Ситнији списи I, изд. СКА 1925, 133) Многе веренице покриле су се велом жалости за својим вереницима, *многа* мајка нарицала је за својим сином (Д. Илић, Секунд вечности, Бгд 1921, 37). Следећи ту политику књаз Данило и књаз Никола скрхали су још *многог* и *многог* племенског главара (В. Чубриловић, Босански устанак 1875—1878, изд. СКА 1930, 240).

*Многи* употребљено самостално значи исто што и *многи човек*:

Чланци [су] били расути по новинама, до којих *многome* не би било могуће ни с највећим трудом доћи (Ђ. Даничић, Ситнији списи... 205). *Многи* ме је до сад запиткивао (Ђ. Јакшић, Дела I, Бгд 1882, 5). Све му се је чинило да је *многoга* увриједио (Срп. нар. приповетке, СЕЗб 41, 162).

О предметима и појмовима:

Ја знам да ће исте догађаје доцније *многo* перо описати вештије али истинитије неће (М. Ненадовић, Мемоари, СКЗ 9, 5). *Многи* пут сам му, кад на конак кад на ручак, долазио (исто, 256). Из *многе* куће остаје по половина чељади у селу (Ј. Дедијер, Херцеговина, СЕЗб 12, 53). Да је пропустио, већ данас не би се знало за *многи* податак који је забележио (Предговор Т. Ђорђевића: Ст. Мијатовић, Занати и еснафи у Расини, СЕЗб 42, XV). Досада сам желео да проспем своје осећаје... на *многе* стране у *многу* и *многу* сврху (Н. Вучетић, Душица, Бгд 1927, 185). *Многo* обећање није никад видело свога остварења и *многа* везирова наредба остала је неизвршена (И. Андрић, Травничка хроника, Бгд 1945, 47).

Са другим придевима: У Лазе је *силни* Србаљ био, |Седамдесет и седам иљада (Вук, НПј II, Беч 1845, 298). Он учвели *силну* српску мајку, |Он учвели *силну* српску ћерку<sup>1)</sup> (А. Николић, Голубица II, Бгд 1840, 145).

<sup>1)</sup> Примери писани старим правописом, као што је овај и неколико других, дају се по новом правопису.

У следећим примерима једнина придева *многи* стоји уз неке збирне, градивне и заједничке именице које својим обликом сингулара значе скупове мањих јединица. Код таквих израза разлика према претходној групи састоји се у томе што се овде не мисли да постоји велики број предмета који су означени именицом са атрибутом *многи*; велик је *скуп*, *збир* чији је назив обележен том именицом, али је он само један.

Па он диже *млогу* силну војску, |Оде с војском на Херцеговину (Вук, НПј II, 107). И кад је излазио из Јерихона за њим иде народ *многи* (Вук, Н. Завјет, Беч 1847, 51). [Касидолски поток] може јако надоћи и тада снесе *многи* камен и пијесак на оближње њиве (Поп Стјепа и Вл. Трифковић, Сарајевско Поље, СЕЗБ 11, 119). Носе *многу* паприку те је тамо продају (Ст. Мијатовић, Занати ... 132).

Са другим придевима: [Аустрија] сеје *премноги* и добар шафран (Д. Исајловић, Историја трговине, Будим 1816, 251). Пође с *многобројном* и страшном својом пратњом (М. Милићевић, Јурмуса и Фатима, Бгд 1879, 86). За то се моли за *многобројну* посету (Ст. Сремац, Вукадин, Згб 1903, 117). Он живи као неки мали владалац. Има *многобројан* двор, позориште (Ј. Скерлић, Писци и књиге 6, Бгд 1923, 83). *Безбројно* цвеће цвѣта у врту око мене (Ј. Грчић-Миленко, Наша љубав, Б. Коло 11, 758). Дочека га гомила простијег свијета пред локандом, да се нагледају његова *небројеног* „ордења“ (С. Матавуљ, Биљешке једног писца, Бгд 1922, 207). Напред, *около* и *остраг* *небројни* народ (Записи Ј. Грујића II, ЗБИЈк 8, 175). Доћи ћу други пут с *бројницом* четом (А. Тресић Павичић, Финис републице, Згб 1909, 76). Сијевала [му је] мозгом... још и брига за *бројну* а оскудну породицу (Б. Будисављевић, Из старог завичаја, изд. Мат. срп. 1914, 86). *Силни* свијет навр'о к манастиру (С. Матавуљ, Изабр. приповетке, Бгд 1946, 272). Бујица је ваљала и вукла *силно* камење (И. Брлић Мажуранић, Приче из давнине, изд. Мат. хрв. 1920, 80).

У идућем примеру реч *риба* може се схватити и као јединка (*силна риба* као *силан човек*), али пре збирно (*силна риба* као *силно камење*): Осврћемо се око себе да видимо одакле та *силна* риба долази (Ј. Ђоновић, На Влтави, Цетиње 1948, 11).

И у следећа два примера значење зависи од аперцепције. Придев може уносити или значење великог броја оних јединица уз чији назив стоји, или значење величине, великих размера оног појма уз који стоји као атрибут: Глава оборена, тешка од „*силне*” науке климала је то на једну то на другу страну (Ј. Веселиновић, Целокупна дела 6, изд. Срп. писци, 88; мисли се или на многобројне науке, или је наука једна али обимна). Зар се у обичајима народним... исто тако не налази *премног*о искуство? (Ј. Миодроговић, Народна педагогија у Срба, Бгд 1914, XXVII; многобројна искуства или велико искуство).

Придев *многи* (и слични) уз извесне градивне именице уопште не може значити многобројност саставних делова, пошто се они не могу аперцепирати, већ само велику масу одговарајуће материје.

Будући да се *многа* со у Шапцу застала, позовемо који ће се уписати самовољно на јуриш и... сва со да  
 • буде самовољницима накнада (М. Ненадовић, Мемориари... 177—178). Тешка и *многа* вода је пљуштала по блату (И. Секулић, Записи, Бгд 1941, 69).

С другим придевима: Не можемо веровати да се од *премноге* воде није нико поболоо (Ј. Стефановић, Критика [књиге М. Розена], Вила, Бгд 1865, 336). У Азији се стриже *силна* вуна с оваца, камила, коза итд. (Колико се вуне добија на земљи, Вила 1865, 215).

И у неким примерима где се придев *многи* односи на заједничке именице, појмови изражени њима замишљени су као недељиве целине, иако они по природи својој то нису.

Боље је добро име, него *много* богатство (Босански пријатељ 2, Згб 1851, 179). Имаш *много* имање на много година (Вук, Н. Завјет... 169).

С другим придевима: Да ми рекну Ченгијића славних | ...И још благо *небројно* и *многа*,| Ја га не бих прегорјети мог'о (А. Шантић, Целокупна дела 2, изд. Срп. писци, 214). Наши модерни авиони имају врло *бројну* електричну опрему (Д. Лучић и М. Живић, Познавање авиона, Земун 1940, 346).

Најзад придеви о којима је овде реч могу стајати уз неке мислене именице код којих се никаква материјална количина, према томе ни дељивост, уопште не може подразумевати. Они су за писце просто значили исто што и *велики*, *обимни*.

*Мног* разум ваља да има човек (Д. Обрадовић, Првенац, Бгд 1836, 39). Ја ћу само позорна учинити Даничића да речени аксиом... к *многом* нереду води (Из полемике Ђ. Даничића, Ситнији списи... 47). Погрешно је... ову везу тако разумети као да је *многа* мишљење [оно] које у њега убија вољу (Љ. Недић, Целокупна дела 2, изд. Срп. писци, 226).

С другим придевима: По шљивама и осталим воћкама праћу [погр. м. праве] гусјенице *премногу* штету и квар (Л. Лукић, Варош у Славонији, ЗбЈА 24, 38). За то су наша њихова начела *силан* одзив код свега народа (М. Капетановић Љубушак, Народно благо, Сарајево 1888, 221). Није... осјећала ништа друго до *силни* простор (И. Ћипико, Приповетке, Бгд 1947, 158).

Треба још споменути да основно значење именице уз коју придев стоји намеће често и друге семантичке преливе том придеву.

У следећа два примера *многи* значи *дуги*, пошто се односи на појмове који значе трајање и чија је „велика“ димензија уствари дужина трајања: Сазидаше пречудни храм, овај овде, који се од *многог* времена био покварио (Ст. Новковић, Први основи словенске књижевности, Бгд 1893, 269). После *многоста* извијања најзад се потпише и касир (Т. Остојић, Захарије Орфелин, изд. СКА 1923, 57).

Уз реч *цена* атрибут *многи* мора значити *високи*: Искупи га [тело] *многом* ценом и пренесе у Сибин град (М. Радић, Повест кратка о... манастиру Хопову, Будим 1847, 30).

Уз *жешва* придев *многи* значи *обилаш*, *богаш*: Жетва је заиста *млога*, а послениках пак мало (М. Чујић, Живот Ис. Керста, Сплит 1848, 67).

Ево неколико примера у којима је захваљујући општој семантици створено значење *чешш*: или сл. Или узице олабаве, или попуцају од њена *силна* сагибања (Б. Станковић, Стари дани, СКЗ 76, 59). Напокон ће цјеловита форма пучке попијевке са својим *бројним* понављањем изаћи као литанијска схема најразноврснијих облика (Б. Широла, Проблеми нашег музичког фолклора, ЗБЈА 27, 196). Срце зна цијену прве [истинске нежности], али је друга [лажна] *бројнија* у животу (Н. Шаулић, Мисли, Бгд 1930, 53).

Кад прегледамо све типове једнинске употребе придева *многи* (и сродних придева), ми видимо ово. Ако именице које стоје с њим значе појединачне предмете или појмове, добива се значење великог броја тих предмета или појмова; ако именице означавају збирове, скупове, настаје значење величине, великих размера таквих збирова или скупова. Значење величине јавља се и код недељивих појмова, тј. код оних који се обележавају мисленим именицама. Ово се, додуше, дешава ређе и изгледа данас као помало застарело стилско средство. Наши примери таквог типа, бар што се тиче придева *многи*, потичу махом од старих писаца. Уопште у данашњем језику запажа се тенденција да *многи* (у једнини) означи оно прво, тј. велики број, многобројност. Тако, напр., кад кажемо *многи порез*, могли бисмо очекивати да то буде и *велики*, *високи порез*, али се израз осећа као *многе врсте пореза*, *многобројни порези*. *Пошрошио је многу своју новца* пре би се разумело данас као трошење већег броја извесних свота, трошење у више махова, него као један издатак велике своте. *Много имање* за нас је *велики број имања*, а не *велико имање*, као што по смислу излази из наведеног Вуковог примера (в. напред); итд.

И у старијем језику (пре Вука и Доситеја) било је употребе придева *многи* у једнини, само што су преливи значења били нешто друкчији. Најстарији примери показују да је једнинско *многи* стајало уз мислене и збирне именице, значећи велику димензију, док је појава његова уз називе поје-

диначних предмета или појмова са значењем многобројности углавном каснијег датума. Према подацима из Даничићевог „Рјечника из књижевних старина српских“ и из Рјечника Југославенске академије<sup>1)</sup> имамо с *многом шрудом* још код Саве Немањића, а израз *много време* у смислу *дуго време* два пута у 14-ом веку. *Мног* у смислу *дарежљив* налазимо у једном Доментијановом примеру (*бог многи в шћедрошах*), а исто је значење и у старом примеру *мног в милоштињи*. Затим: *с силоју многоју, мног ѿлач, ѿ мнозеј јего милошти; за ѿремного јего милосрдије* и сл. *Многи* уз збирне и градивне именице, и уз оне заједничке које означавају разне врсте скупова, јавља се углавном од 16-ог века. Тако имамо (према РЈА) из тога времена *много благо, многи ѿук, многа крв, многа жешва*; из 17-ог века *многа војска, многи народ* итд. Исто тако: *бисер бројни, ѿмнога сила* из 16-ог в.; из 17-ог в.: *бројну војску, с небројном чељади* и сл.

Ранији примери са значењем многобројности засебних јединица су ретки. Од 18-ог в. они се појављују у већем броју. Из тога времена читамо: *млоги* ће се тада положеник своје господину насмијати, *многи* солдат своје генералу (Рапић); Да се *многа* жена стиди (Дошен); Јер *многа* ради госта већ господин просјак поста (исти); *Многи* отац прида свому сину господарство (Рељковић). У самосталној употреби: Тад годиште свето бише, и по путу *многи* пао (П. Кнежевић); *Многи* цркне од љутине, на мегдану *многи* гине, *многи* себи рану зада, да на земљу мртав пада (Дошен).

Савремени и стари примери показују нам, дакле, да се кроз историју језика извршила извесна промена у јединској употреби придева *многи* (под његовим утицајем, тј. по аналогiji с њим, вероватно и у сродним придевима). Покушаћемо да објаснимо како је до тога могло доћи.

Осврнимо се, прво, на употребу и значење придева *многи* у множини. Познато је да употреба речи зависи од функције коју оне имају у реченици. Тако, напр., *многи* и *ѿремноги* могу значити *мноштво*, *велико мноштво* и тада,

<sup>1)</sup> Примере дајем у модерној транскрипцији.



пошто имају функцију именице, уз њих стоје именице у генитиву плурала, као што би стајале и уз *мноштво*; *много људи*, *премнога људи* као *мноштво људи*, *велико мноштво људи*<sup>1)</sup>. Међутим ако се у свести поставе друкчији односи, ако се неки појам (изражен именицом) жели оквалификовати употребом придева, тј. да му се припишу нека својства за разлику од других појмова, онда се исте ове речи — *много*, *премнога* — могу употребити и у придевској функцији: *много људи*, *премноги људи*. Ово се не односи искључиво на *много*, *премнога* и можда на коју реч сличног значења (*небројено*). Исти процес налазимо код *неколико* (Тамо је *неколико кућа*; Тамо су *неколике куће* — са специјалним значењем да има мање од пет кућа); затим код *двоје*, *троје*, *четворо* итд. и код *обоје* (*Двоје деце* а *двоји просоци* у смислу *две групе просилаца*; *обоје деце* а *обоји ојанци* у смислу *оба пара опанака*).

Ова два начина употребе — у функцији именице одн. прилога за количину и у функцији придева — тичу се *множине*. Као што видимо, та два начина понекад показују јаче разилажење у значењима, као напр. код *неколико* и *неколики*, код *двоје* и *двоји* итд., али код *много* и *многои* (са сродним речима) таква тенденција се није развила: *много људи* и *многои људи* практично показују разлику у значењу само у оном смислу како је то напред речено: једно је *мноштво људи*, *велики скуп људи*, друго је *многбројни људи*, *многбројни појединци*.

Сада се поставља даље питање: шта је граматичка *једнина* у овим случајевима где се по смислу види да је реч о већем броју јединица? Ми налазимо у једнини *многои*, *премноги*, *небројен*, *безбројан*. Узгред спомињем сличан однос између *колико* (*Колико је војске имао* — *Колику је војску имао*), а у старом језику и између *обоје* и *обој*, *двоје* и *двој* (забељени су примери: *Обојом руком узети ће суд* — код Кашића и слично код других; затим: *Од двојега срца једно се створи* код И. М. Матеја; тога има и у данашњем језику *чакаваца*).

<sup>1)</sup> в. А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, Бгд 1941, 112—113.

Да би се ово разумело (у погледу придева *многи* и сродних, о којима ћу једино и дати тумачење) треба имати две ствари на уму.

Прво, што се тиче самог значења речи *много*, она је од најстаријих епоха означавала *велико* по димензијама разних врста, стога и *обилашо* и *богашо* и *јако* и *дуго*, према именици на коју се односила; а затим и *састављено од великог броја мањих делова* или сл. Јединска употреба уз именице које својом једнином значе сједињеност више саставних делова, збирну структуру, не би претстављала, према томе, ништа необично, и ми смо је, као што је било показано, и нашли већ око 16-ог века.

Као друго треба истаћи следећу чињеницу. У језику је такође врло стара и сасвим народна, можда касније нешто појачана и код писаца, стилска фигура синегдоха. Једна врста синегдохе је употреба једнине м. множине. Тако имамо, напр.: „Све је поље голуб прекрилио“; „Гдекоје су паше наваљивале да се удари на Немца“; „Језгро нашег народа је сељак и тежак“<sup>1)</sup>. *Људи* употребљено у синегдохи постаје *човек*. Исто се тако, разумљиво, пребацују у једину и атрибути: од *многи људи* постаје *многи човек*. — Такво је порекло оних нешто каснијих примера где *многи* не означава величину скупа већ многобројност појединих лица, предмета или појмова.

Према томе употреба придева *многи* и семантички сличних придева у једнини потпуно је исправна и у духу језика у свим оним положајима где општој ситуацији текста одговора стилска фигура синегдохе. Обрти у којима ти придеви стоје уз збирне, градивне именице и уопште уз оне код којих треба исказати величину неког збирног или чак и нематеријалног појма такође су уобичајени у нашем језику; можда сам придев *многи* у таквом положају претставља данас нешто ређе изражајно средство.

Д-р И. Грицкаш

<sup>1)</sup> М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика, Бгд 1951, 363.

## ЈЕЗИК У ШКОЛИ

### „НЕЗАВИСНО“ СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ И ОДНОС ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА У ЊИМА

— Крај —

#### Примјери са свезом *али*

Ни за једну свезу нисам тражио утврђена значења код других, хотећи да све буде засновано углавном на мом језичком осјећању. То сам учинио само код свезе *али*, јер ми је њено основно, карактеристично значење било онај-теже одредити. У Рјечнику Броза-Ивековића нашао сам слиједеће значење: „*Кад се нечему насупрош ставља друго што*“ и за то наводи примјер: „Добро, синко, даћу ти дјевојку, али да ми набавиш коња.“

Примајући ово значење као основно, типично, — у примјерима које сам ја нашао у текстовима које сам обрађивао, ја најчешће осјећам такво значење и однос које бисмо имали кад бисмо од главне реченице направили допусну, а у реченици са *али* ја најчешће осјећам *допусни однос*. За ово имамо примјере: Такав позив од сваког другог заиста би примио, ма знао да ће и погинути, али од својега ученика не може (НјД 108); Ја се пробудим, али се не дижем (ЈЈ 145); Хтедох мајку да пољубим од радости, али се направих љут (145); Волео сам, али ми због ње (торбе) беше хладно око срца, јер други су носили ткане торбице (145) (значи: иако сам волео, због ње ми...); Иза тога стресе се од студени, која га свега обујми, али му то није сметало да и даље подупире (Д 204); Још гради понекад пуцаљке од зове, али

је кадар да причува јагањце и да отера овце на попас (ПБ 209); Све је то лепо и красно: али опет — ти си ето сама у кући, па ти је заувар макар и мала помоћ (210); Неколико пута Миона хтеде да притрчи и да му помогне..., али нешто не смеде (213); Омален, али прождрљив (Мил 164); О том би се сила могла говорити, али ја вас молим за опроштење што и ово сад говорим (П 41).

Некад је допустно значење помијешано са изузимањем: Мени би драго било кад би Давидовић о том могао што добро начинити, али сумњам, тешко је то (П 25); Ја сам је писао (рецензију) да је штампам у Српским новинама, али, као вама, шаљем је да је најприје ви видите (56).

Понекад, уз јасно *супротно* значење имамо ове нијансе: допустно и изузимања: Чини ми се као да се у вашој кући разговарам с вама, па бих рад све да вам кажем што мислим: али се не може у писму, особито не чујући шта ви велите о мојим мислима и ријечма (П 65).

За *изузимање* да наведемо примјере: Разумнога и слободномислећега свакога могу увјерити да баш онако мора бити, али се људима жао удаљити од типика! (П 17); По свима мојим старим... непријатељима ја бих се усудио вама доћи, али се бојим Германа (име лица) (93).

За закључак, констатацију: Мислио сам да се нијесте насрдиле на ме, али нијесам могао наћи разлога томе (П 49).

Некад имамо значење *истицања*, *наглашавања*: Дошао сам, али сам сад истински ђак (ЈЈ 146); Гледам у таблу пун среће што је моје, али замислите, моје име и презиме уписано (147); Он је (владика) желео да Раде остане прави Црногорац, да се образује, али не да се полацмани (ЊјД 105) (истицање нечега што се изузима); Ја послушах, али то још није доста, нисам се уверио потпуно (ЈЈ 146 — с нијансом изузимања и допустом); Коњ опет убрза, али само два-три корака и поново настави стари ход (Д 203 — наглашава се слаб резултат, изузимање); Пожелио вук да види Мачора Мачоровића, али кроз грање не може (Мил 164 — истицање сметње, уз нијансу изузимања); А фигура истина да би могла љепша бити, и потпис би био приличнији као што Ви кажете, али већ што би-би... (П — истицање нечега што се не

може поправити); Једнако се одупире на најстарије споменике, али у Русији писане (48 — истицање надопуне, примједбе); Такве људе треба презрети, али не помаже презрети само њих, него и њихове будалаштине све (51 — истиче се објашњење, с нијансом изузимања); Ваше писмо примио сам с највећом радошћу, на које бих Вам већ давно одговорио, али сам све очекивао неће ли какав одговор одонуд доћи (72 — истицање правдања).

Типично *супрошно* значење имамо у примјеру: Говори Омер, али м'у ријечи узалудне!... Коњ се упиње из све снаге, бори се да пође брже, али све више малаксава (Д 204 — прва ипак с благом нијансом допусном).

Примјере значења свезе *али* по тумачењу Броза - Ивковића имамо слиједече: Истина је да су вам много дуга натоварили на сам ваш врат, али зато не треба се плашити ни преко мјере бринути (П 50); Дмитријеву је 50 година, али је здрав (53); Истина да још сам не може да иде, али је сваки дан милији и паметнији (74); За Нијемце је добра, јер боље нема, али је за Србе, који ове догађаје познају, напола измијешана са баснама (П 109); Послаћемо Вам и Марцијала, али да га на српски језик преведете, а не на славеносрпски (27).

#### Примјери са свезом *него*

У примјерима са свезом *него* најчешће је значење *супрошно*. (Осим једног случаја, примјери са овом свезом нађени су једино код Вука). Примјери: Сима... је тврдио: да у сваком српском крају има доста Срба који и у јунаштву нимало не уступају Црногорцима, него су им потпуно равни (ЊД 107/8); Ја мислим да Срби не морају довијека погрјешке других народа примати (као типик што су од Руса и Грка примили), него да им је слободно једанпут и штогод добро начинити (П 28); Ласно је оно превести: овај роди овога, а онај онога, него ви преведите из Лукина јеванђеља главу 15... (27 — истицање нечег тешког према нечем лаком, као са свезом *али*); Вођ не треба да слуша слијепца кад он казује да је пут љепши, него он треба да иде онуда куда види да је боље и љепше (47); Ја се не плашим рецензија,

него им се још радујем (63); Кад је за мене што добро писано у новинама, оно не само што није хтио да покаже, него је сакривао да ни други не чате (85 — значење свезе *него* појачано изразом „не само” у главној реченици); Како сам свагда истину говорио, тако вам ни сад нећу лагати, него ћу вам управо казати узроке зашто вам доћи не могу (93); Заиста вас ово писмо ни најмање неће увриједити, него ћете ово дати за право (94).

Ова *суйрошност* може бити у смислу друкчије одлуке, да се уради нешто друго, а не оно што се мислило; да се мјесто једног узме нешто друго. Примјери: Из Москве нијесам више хтио ићи на пошти, него сам најмио једнога извошчика до Кијева (37 — мјесто једног узето друго); Из Черновица требао би ударити преко Баната и Сријема, али засад не могу, него ћу на дележанц, па ето ме право Вама (37); Из Кишинова не даде ми ђаво да идем управо у Черновиц, него ме наврати да ударим и Влашке (38); Кад ми то узашаљете, немојте више упућивати на Копитара, него на овдашњег трговца Тирку (80); Ни бог се за вас не може њима умолити, него треба да их ви уплашите (58 — указује се на нешто ново, на други пут и начин борбе).

Може имати значење *изузимања*: Осим нашег српског језика зна латински, њемачки и мађарски, јербо је у Пешти свршио права, него је човек сиромаш и не чује добро (10); Има их врло лијепих и удивителних, него су по већој части срамотне (16); Видите да нема никога, него све којекакви ђаци и ципори (45 — уз нијансу потцењивања); Он је врло поштен човјек, него је стар и слаб (54); Курири се не шаљу сваке недеље, него само када се догоди посао за њих (67).

*Истицање* нечега с допусном нијансом у примјеру: Колајдовић је млад човјек и има најмањи официрски чин..., него врло добро зна руску историју (53).

Нијансу последице имамо у примјеру: Добрић је, може бити, најбогатији човјек у народу српском, а поштен је човјек, него му пиши и поглади га мало (II).

Нијансу узрока: Није са женом живио ни годину дана, него га жена оставила и отишла на свој спахилук (68).

Примјери са свезом *већ*

За *већ* сам нашао само два примјера, и то један: Мило ми што ме мајка за сва та недела не кажњава, *већ* воли... (ЈЈ 145 — са значењем *супрошности*) и слиједећи: Истино сам увјерен да никакво људско могућство ни знање мене излијечити не може, *већ* ако да би дошао Христос са оним његовим могућством које му се у евангелију приписује (10 — са *изузетним* значењем).

Примјери са свезом *но*

У примјерима са овом свезом имамо *супрошно* значење: Ја не хоћу да идем и да теби зовем најбољег Црногорца на мегдан, *но* ево ти мене! (ЊД 108 — са истицањем); Ученик дохвати други пиштољ и скреше, *но* и то зрно падне на сред собе (108 — супротно дејство, негативан резултат). Допусну нијансу (кад сложену реченицу узмемо у цјелини) имамо у примјерима: Видио сам аустриског и руског цара... и зеленећи се пратер; *но* све је то мени мало било не видећи Вас ондје, и не разговарајући с Вама (12); Одавде сам писао и Фрушићу и Живковићу да ми јаве јесте ли дошли у Вијену, *но* то нисам прије могао разумјети, до сад од Живковића (13). При напоредном истицању имамо нијансу *изузимања* у примјеру: Мило ми је што ће г. Добровски доћи ту да печата своју славенску граматику, *но* жао ми је што ја нисам у Бечу да га видим (22).

Примјери са свезом *или*

У примјерима са свезом *или* имамо обично *рашавно* значење ове свезе: да се дешава једно или друго; некад (боље: понекад) једно, а некад друго: Раздам навлаш свој хлеб, па, и ја молим да ми позајме једно парче, *или* крадом проспем со из крпице, па питам... (ЈЈ 142); Ако Миона зором подрани на њиву да ужање који сноп више, *или* оде на ливаду да попласти оно што је Јеленко јуче покосио, — неће у подне... остати без ручка (ПБ 209); Ако се писарима учини да није лијепо *или* да је тешко за писање, они ће њих ласно поправити (П 63); Ја по себи врло добро знам

како је када ухвати грозница или ухвати каква друга болест, а доктора нема (123).

*Као нијансе овог основног значења могу бити:* навођење различитих могућности, одгонетање шта би могло бити тачно... Примјер: Не могу погодити што се бојите: или да не умре од глади, или да од туге и муке дијете не побаци, или још што треће (П 35). Овоме примјеру сличан је и : Ја не знам: или се шалите, или од збиље велите да ћете ми давати годишњу плату (96). Изношење на дискусију различитих гледишта на неко питање које треба рашчистити и једно од тих гледишта узети имамо у примјеру: Други ћемо се пут разговарати: или граматичари могу давати закон поетама или поете граматичарима, или ниједан ниједном (41). (Прва свеза или има службу и изричне свезе, односно свезе која веже неуправно питање). Може бити изношење различитих резултата: Добровски у Москви није видио ништа, а и оно што каже да је видио, или је видио само из каталога, или онако, као Шокац који не зна славенски (36). Имамо примјер и *за скраћену погодбу*: Кад ... станемо друго издање пјесама печатати, онда ћу ја послати Вама, или ћу ја сам донијети (8).

#### Примјери са свезом *само*

Обично значење ове свезе, значење *изузимања*, имамо у примјеру: Други сви намјеру одобравају и похваљују, само ортографију оповргавају (П 14/15). У примјерима: Тако Штраусу слободно кажите нека лије писмена; само нека буду лијепа (24) и у примјеру: Ја ћу Вас чекати драговољно два, три, макар и четири мјесеца... само Вас молим, да Ви међутим гледате да ми то скупите (78) — имамо значење *наглашавања* нечег, *ујозарања* на нешто; а у примјеру: Надам се да ће се и он (посао) свршити како треба... (само што немам новаца) (32) — имамо истицање сметње.

Примјера за *дакле* нисам нашао.

\* \* \*

Не треба овде нарочито наглашавати или казивати да многа значења која су констатована код појединих свеза



долазе од смисла читаве реченице; односно да је смисао односа међу реченицама исказан преко свеза.

То што су само неки примјери друкчије речени у загради, негде уз попутне ријечи: „... одговара примјеру...“, — не треба да значи да се и врло многи други примјери не би могли такођер рећи друкчије, одговарајућим примјером независне реченице. То је учињено успут.

Осјећам да ће се наћи примјера код којих карактеристично значење или нека нијанса значења нису најбоље одређени, погођени, али у највише случајева они су тачни и служе као поткрепа истакнутом циљу.

Краја није, да тако рекнем, нијансама значења које могу имати реченице у међусобном односу, и могло би се рећи да је скоро сувишно нарочито „чепкати“ по примјерима и утврђивати најразличитије нијансе које се осјећају, јер је немогуће коначно их утврдити. У овом случају то је чињено због тога да би се што боље осјетила разноликост значења која се осјећају у везаном односу реченица о којима говоримо и отуда њихова јака повезаност.

С обзиром на практични рад у школи да оvdје истакнем слиједехе. Из оволико и овако обрађених примјера јасно се видјела и могла осјетити многобројност и разноликост значења која могу имати т.зв. независне свезе, односно каква различита значења и односе могу имати реченице у т.зв. независно сложеним реченицама. То нам онда показује и упозорава нас на то колико је уско назвати једну свезу по једном њеном карактеристичном значењу и, занемарујући сва њена значења, при анализирању давати јој, односно констатовати увијек и вјечито то једно значење. Напр. за свезу *a* констатује се увијек и једино значење „супротно“ и при одговору главно је да се ученик присјети групе супротних свеза (*a*, али, него, већ) и да констатује супротно значење; а како смо видјели — поред супротног може имати и стварно доста врло карактеристичних других значења. Ове године у припремном течају пустио бих понекад боље ученике да утврде стварно, друкчије значење у неком карактеристичном примјеру т.зв. независних реченица, и неки су у томе показивали јаку осјетљивост. Мислим да то треба његовати.

Да оvdје истакнем и то да свеза понекад омогућује изостављање предиката везане реченице, а и предиката главне реченице. То сам осјетио у слиједећим примјерима које сам нашао у текстовима које сам обрађивао: Ја се искрадем, па опет у школу (ЈЈ 146); Торба као остале ђачке, од шарене вунене тканине, и на њој упрте (144); Кад огладни, ... ухвати коју птицу, или миша, добро се наједе, па поново у кућерак (МиЛ); Понијела лија кући петла, а пред њу вук (162); Један тренутак, па се све обли у бјеличастој свјетлости (ЈЈ 199); Мало, па тек прозбори онако само (ПБ 213); Још годину, две, па ћу га и оженити. — И ово би било један случај кад се свеза не може изоставити.

#### Закључак

Мислим да је остварено оно што се хтјело овим радом, а то је: да се покаже како однос простих реченица у т.зв. независно сложеним реченицама није такав да се оне увијек могу самостално рећи, а да се смисао не изгуби или бар унеколико не измијени, окрњи. Напротив, да се то може учинити врло ријетко. Анализирањем и примјера из разних граматика и примјера из неколико краћих текстова јасно се видјела њихова повезаност по смислу. Видјело се да је однос међу њима врло ријетко индиферентан, него, пењући се у нијансама да иде до односа који претставља праву зависност. Врло често имамо такву зависност и значење, ако реченице узмемо у цјелини, да су равни односу и значењу реченица које смо досад сматрали као једине зависне реченице и као једине нераскидиве реченице од реченице за коју су везане (временске, намјерне, узрочне, допусне итд.). Оvdје да то покажемо само на два примјера. Реченици: Село су (најприје) добро опљачкали, те су га (онда) свега запалили — у којој другу узимамо као саставну реченицу — потпуно одговара примјер: Читаво су село запалили пошто су га добро опљачкали — у којем имамо временску реченицу. Примјеру: Он није какав ђак, а одговориће на то — са супротном реченицом — одговара примјер: Иако није какав ђак, одговориће на то — у коме реченице стоје у допусном односу. А оваквих реченица има много.

Праву, типичну напоредност ја сматрам да имамо тек онда кад просте реченице у једној сложеној могу промијенити своје функције, да тако рекнем, то јест да невезана постане везана, а везана невезана и да се при томе значење ниуколико не измијени, како је то учињено у почетку примјера са свезом *и*. То је урађено с примјером: Отскаче торбица с књигама и треска се торба на леђима у којој је хлеб (може и: Треска се торба на леђима у којој је хлеб и отскаче торбица с књигама). Реченице овог примјера можемо и самостално рећи без осјетног губљења у значењу, те за читав примјер можемо казати да је права независно сложена реченица и да су реченице у њој напоредне, тј. потпуно равноправне, једнаке. Међутим, само горње премећање, друкчије везање не може нам увијек послужити као доказ да оне нису у зависности, односно да нису у таквој ужој повезаности која се не би могла разбити самосталним говорењем реченица. Тако примјере: Нећу с тобом мегдан да дијелим, а са сваким другим Црногорцем хоћу (ЊД 108); Мени је у души мило, а овамо се као набурим и љутим се (што ме туже — ЈЈ 143); Вама је тамо лакше наћи него мени, а морам имати (П 40); Од два Руса, што су некад били у Карловцима, Кајсаров је погинуо под Лајпцигом, а Тургењев је... статски савјетник (П); Већ је вријеме, а видите да нема никог (П 45), — можемо променити, друкчије повезати (да гласе: Са сваким другим Црногорцем мегдан ћу подијелити, а с тобом нећу: Овамо се као набурим и љутим се, а у души ми мило; Ја их (форинте) морам имати, а вама је тамо лакше наћи него мени итд.) — без неке осјетне, јаче промјене у значењу, и по томе за њих можемо рећи и да чине независно сложене реченице, јер их не можемо раставити, самостално рећи, а да се не изгуби, поремети створени однос међу њима (поређење, истицање претварања, додавање с истицањем и др.) Реченице су, могли бисмо рећи, подударне, али не чине независно сложену реченицу. Даље нијансирање да видимо на примјеру: Стево је марљив, а Петар је лијен. Веза ових реченица је апсолутна, јер су у односу поређења, и никако се не могу више посебно рећи, а да се однос не поремети. Међутим, осјећам да бисмо за

њих могли рећи да могу стајати у напоредном односу, а тај однос може бити и друкчији. Ако је циљ да се само окарактерише један и други, онда су реченице у напоредном односу, јер могу измијенити функције, а да се смисао не измијени, и за прву можемо рећи да је *основна*, а за другу везану да је *напоредна*. А ако нам је циљ да нарочито истакнемо марљивост једног или љеност другог, реченица којом желимо истакнути једног од њих стајаће на првом мјесту, биће невезана, и њу узимамо као *основну*, или још боље главну, а друга је *приређена* (чини ми се да овај назив овдје одговара); премећања не може бити. Уз ово да рекнем и слиједеће. Од везаних реченица нарочито се узимају *подударне* (како их назива проф. Белић) као типични примјер напоредних, једнаких, равноправних реченица. То су, напр., раставне реченице кад у оба члана имамо свезу. Међутим, и ту се понекад осјећа да се даје предност радњи (значању уопште) једне реченице (прве) према другој, и не би могле замијенити мјесто, тј. да друга дође на прво, а прва на друго. У примјеру: „Или ради пажљиво или немој почињати“ — осјећа се да је жеља оног који говори да пажљиво ради онај коме се говори, а тек ако неће да ради пажљиво, нек и не почиње; осјећамо, дакле, да је тежиште на првој реченици и зато бисмо за њу могли рећи да је она основна, а за другу да је према првој приређена.

Истакнуто је раније, на два мјеста, да је комбинирање примјера и њихово разбијање (а не анализирање примјера који нам се намећу) можда довело, а свакако подржавало досадашње мишљење о односу реченица у т.зв. независно сложеним реченицама. На једном примјеру показано је како то изгледа, а овдје можемо рећи да ми можемо стварати самосталне примјере, сједињавати их у зависно сложене реченице и разбијати их на самосталне — и да нам изгледа као да су независне, јер имају смисла и кад се самостално рекну. Тако, могли бисмо од неког чути да за неког рекне искидано: Није дошао, јер је болестан — и да кажемо да су у зависном односу (узрочном); а можемо их поново рећи и самостално и тако неком доказивати да су у независном односу. (То можемо урадити и с примјером: Дошао је Здравко;

тражи књигу). Можемо ми разбити и слиједети комбинирани текст: (слиједети текст уметнути иза ријечи „текст“ претходне реченице) и да нам реченице формално не изгледају зависне, а стварно су у пуној зависности и осјећа се да је разбијање учињено натезањем, нарочитим намјештањем.

„Дошао сам да тражим зајам. Пошто видим да ми га ви нећете дати, ја ћу направити жалбу. Вама ће то бити криво и стога ћете се наљутити. Међутим, иако ћете увидјети своју грешку, ипак ћете остати при свом“ — па да гласи: „Дошао сам. Тражим зајам. Видим, ви ми га нећете дати. Ја ћу направити жалбу. Вама ће то бити криво. Стога ћете се наљутити. Ви ћете увидјети своју грешку. Ипак остаћете при свом“. —

Дакле, комбинирање, стварање примјера и уопштавање ствари на основу њих може довести до погрешног доношења општих судова или до превеликог сужавања значења нечега.

Истакнуто је и то да је занемаривање, потцјењивање значења и службе свеза такођер доводило до схватања да су просте реченице у т.зв. независно сложеним реченицама потпуно самосталне и независне, да су лабаво везане, те да се могу лако разбијати на просте, самостално употријебљене. У току обраде о томе је довољно речено и на неким примјерима показано да се то тако не може узети.

Да овдје изнесем мишљење, становиште проф. Белића о односима простих реченица у сложеној које је изнио углавном у разговору са мном кад сам му читао неке одломке рада из којих се видјело моје осјећање о овом односу. Он каже: „Сложене реченице имају своју функцију“ — узете у цјелини. „Оне су и граматички и логички повезане и реченице у њима дају један смисао, повезане су логичким смислом“. Зато су просте реченице у једној сложеној реченици „обједињене логичким, унутрашњим смислом“. И реченице казане у саставу једне сложене реченице „никад нису адекватне независним реченицама“ — реченицама узетим самостално, рашчлањеним самосталним реченицама, или обичним реченицама, употријебљеним самостално; само су „у различној мјери зависне“. У својој поменутој књизи „О језичкој природи и језичком развоју“ истиче да „ни главна рече-

ница... у целини сложене реченице није никад више аутономна, ...ни пошћуна“ (стр. 468).

Даље каже: „Напоредне реченице узимамо као саставне реченице, реченице везане општим смислом сложене реченице“. Просте реченице у сложеној реченици везане су заједничком аперцепцијом. Оне могу бити по форми напоредне, али објашњавају основну идеју.

Општи Белићев суд о т.зв. напоредним реченицама јесте: „Некад оне могу стајати у напоредном односу, некад су у полузависном, а некад прелазе у праву зависност“ (Као што је у примјеру: Ја псето гладим, а оно ме уједа). Некад се истом осјећа развијање зависности, истом почињу добијати зависно значење.

Нарочито подвлачи да је код одређивања „главно мерило — значење“.

Овим његовим ријечима не треба допуне.

На ово да надовежемо његово мишљење о свезама. У својој Граматици за први разред, на стр. 33, вели: „Свезице показују, истина, да су речи или реченице између себе везане; али и свезице имају своја значења. У својој поментутој књизи о њима говори још одређеније и из ње наводим слиједеће: „Када се хоће да покаже веза међу речима или реченицама, употребљавају се свезице. Код засебних речи свезицама се показује веза међу самосталним речима, а код реченица може бити веза међу самосталним реченицама (хипотакса)“.

Пошто свезице и у пракси код засебних речи показују не само њихово везивање, што је и само по себи врста извјесног односа, него показују и врсту тога односа, јасно је да се оне код засебних речи јављају већ као пошћуно формиране речи за односе. Кад можемо рећи: Петар и Павле, Петар или Павле, не Петар већ Павле итд., јасно је да је обележавање и врсте односа у самим свезицама. „Као и предлози свезице значе нарочито обележје и имају нарочиту функцију; како имају и нарочити облик (гласовно), то су у својој врсти и праве речи.“

Из горњег нарочито истичем мјеста која су подвучена.

Из његових табака да наведем његову подјелу свеза. На стр. 141 он вели: „Свезе можемо поделити у две групе:

а) са значењима која доушћају (истицање је моје) да стоје уз независне реченице и б) са значењима, углавном, која траже *зависну реченицу*“ (истицање је његово). И даље наводи прву групу значења: спојно, супротно, раздвојно, упитно, искључно, потврдно, закључно и за издвајање. Затим другу, са значењима: жељним, намјерним, за начин итд. Иако он на страни 142 каже: „Поред свеза које врше функцију само уз независне реченице (као: већ, али, воља, опет, ипак итд.)“ за мене је карактеристично оно што за ове свезе каже: да „*д о њ у ш ћ а ј у да стоје уз независне реченице*“. Ја бих ово узео као **тежиште односа међу простим реченицама у т.зв. независно сложеним реченицама**, тј. да и ове свезе редовно показују ближу и нераскидиву повезаност реченица које вежу, а да (понекад) могу значити и однос који је раскидив.

На почетку закључка истакао сам своје увјерење да се из овога што је изнесено и обрађено могао стећи јасан суд о стварном односу простих реченица у т.зв. независно сложеним реченицама (а и о другом о чему се говорило). Послије ријечи проф. Белића своје увјерење поново истичем.

Само, први мој циљ био је врло ограничен: показати неоснованост становишта да су реченице у т.зв. независно сложеним реченицама независне по смислу и да се лако могу самостално говорити, а да се не изгуби или поремети створени однос. Из многих обрађених или само сврстаних примјера могло се видјети и осјетити да је однос међу њима сасвим друкчији, и о томе се ипак рекло више и потпуније.

О томе како њих треба сврставати с обзиром на реченице које смо досад сматрали као једине зависне и нераскидиве реченице (временске, намјерне, узрочне итд.) истакао бих још слиједеће: Ако се зависношћу сматра повезаност реченица по смислу и њихова нераскидивост, онда су оне зависне, с напоменом да се врло ријетко могу и посебно рећи, а да се смисао не поремети. Ако се зависношћу сматрају значења која имају зависне реченице, онда су и по томе најчешће зависне, јер смо видјели да стварно имају, нарочито узете у цјелини, значења скоро свих зависних реченица. Видјели смо да свезе *и и ња*, поред свог саставног значења,

врло често имају временско, посљедично и намјерно значење; свеза *ше* чешће има значење посљедице него саставно; свеза *а* поред свог обичног значења паралелизма, напоредног истицања, — што је већ јасна врста поређења, које се (поређење) у граматикама истиче уз начинске реченице, — врло често има значење времена, затим допусно и посљедично; рекли смо да се међу простим реченицама са свезом *али* најчешће осјећа допусни однос, узето у цјелини: при обради примјера из граматике за искључне реченице констатовали смо значење односа погодбе, а код закључних реченица однос узрочности. А мислим да значење времена, намјере, узрока итд. нису једина значења по којима се једна реченица може назвати зависном. Ако се једна реченица сматра зависном једино онда ако врши службу неког додатка просте реченице, онда су, најчешће, и по томе у зависном односу, јер реченице које значе вријеме, намјеру, поређење итд. стоје према реченици за које су везане као прилошке ознаке према предикату, а кад значе: додаток, накнадно објашњење, поправљање, допуноу, истицање, наглашавање, изузимање и сл., — можда бисмо могли рећи да су у апозидиском односу према реченици уз коју стоје.

\*

На самом крају да рекнем слиједће:

Ограничени, врло мали текстови нису дали грађе за потпуно гледање на ово питање, а — како је већ речено — овим радом није се ни ишло за тим. То би дала тек велика грађа коју пружа наша умјетничка и народна књижевност и свагдашни говор, а за то треба више времена и више снага.

Стварна граматика, стварно изучавање језика нарочито у школама тражи разложно учење језика, тражи да се у свима језичким питањима износи стварни однос. Овако гледање на учење језика нарочито је истакнуто у „Позиву...“ „Нашег језика“ при поновном његову покретању. Тамо стоји, — на самом почетку позива: „Наш часопис од свога оснивања устаје против формалистичког проучавања и предавања матерњег језика и проповеда стварно изучавање његово у школама“. (НЈ књ. I, св. 1—2, стр. 70).

Овај рад нека послужи као прилог горњем настојању.

М. Ајановић



## ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

### 1. По мишљењу „Известије“

Већ дуже времена у нашој дневној штампи погрешно се наводе падежни облици имена овог совјетског дневног листа. Поред горњег примера за генитив јединине налазимо и локатив у облику: „Известији“. Погрешну употребу ове речи налазимо још и у погледу њеног граматичког рода, што је нужно повукло и погрешну конгруенцију. Тако налазимо следеће погрешне облике: московска „Известија“, из московске „Известије“, у московској „Известији“?

На први поглед неупућеном читаоцу не би ништа сметали овакви облици. Он би на основу постојећег типа деклинације наших именица—назива новина и часописа (напр. Нова Македонија, по мишљењу Нове Македоније, у скопској Новој Македонији и сл.) закључио да се поменути лист назива „Известија“, да је то именица женског рода, да има облике јединине и да се мења по падежима као и сличне наше речи типа: Нова Македонија, Млада Србадија итд. Међутим на оваквој простој и наоко логичној језичкој анализи не задржавају се ни сами писци новинских чланака и вести. Они чак у једном истом листу, па и једном истом чланку једног листа употребљавају различите облике овог страног имена. Тако у Политици, у броју од 10 априла ове године, у једном истом чланку налазимо двојаке, и неправилне и правилне облике. У другом делу тог чланка читамо: По мишљењу „Известије“ и: редови „Известије“ нам то показују..., док у првом делу истог тог чланка исте те облике генитива налазимо у сасвим другом виду, у облику множине: преко стубаца „Известија“, ... одлучно се

залаже да Британија прихвати иницијативу „Известија“, прекјучерашњи уводник „Известија“.

Као што видимо писац чланка није начисто са граматичким бројем и граматичким родом ове именице, па отуда лута и у погледу њене деклинације, њених падежних облика. Час се опредељује за женски род и облике јединине, час опет за граматички средњи род и облике множине, па зато и употребљава горње двојачке облике за генитив. А то колебање и недоследност у употреби облика управо је оно најгоре што је писац могао, у незнању или у брзини, одабрати.

У овом часопису, и то баш у овој рубрици језичких поука, доста је писано о оваквим случајевима и давана су упутства о усвајању страних речи у нашем савременом језику. Тако и ову страну реч, овај назив совјетског дневника треба транскрибовати онако како он гласи у оригиналу и дати му одговарајуће облике наше деклинације. А на руском ова реч гласи: „Известија“, има само облик множине и средњег је граматичког рода (нпр.: Московские Известия). У таквом облику треба онда ову реч и усвојити у нашем језику и дати јој у промени наше падежне наставке за множину именица средњег рода. Истина, сасвим адекватне речи средњег рода са наставком *-ија* у множини (наст. *-ије* у једнини) врло су ретке у нашем савременом књижевном језику и по правилу се осећају као архаизми. Али баш такве наше архаичне речи на *-ија* из ранијег нашег књижевног језика, као напр.: Прикљученија, Сочињенија, Путешествија итд. најлепше показују како треба употребљавати ову руску реч истог облика. И као што нам је обично да поменуте наше архаичне речи мењамо по падежима као и остале именице средњег рода, тако треба чинити и са овим именом совјетског дневног листа. Дакле:

московска „Известија“      као: Доситејева Прикљученија,  
 московских „Известија“    „ Доситејевих Прикљученија,  
 московским „Известијама“ „ Доситејевим Прикљученијама.

Св. Н.

2. *Најтеже се злоупотребе чине с оним „врши се”. Док се некоћ, а и данас још на селу врши углавном жишо, с тим се германизмом и у загребачким и у београдским новинама врше избори, врше се пребројавања и прозивања, врше се шамичења, врше се наређења и ујоређења ишд.*

Глагол вршити у значењу чинити није никакав германизам, него српскохрватска народна реч. У Вукову Рјечнику имамо глаголе вршити се (и навршити) се у значењу in Erfüllung gehen. Тамо налазимо и глагол навршити — vollmachen, erfüllen: навршио у служби три године.

Жито се врши само по неким дијалектима. Једино исправан облик овога пак глагола у инфинитиву је врћи, а поред овог у речницима нашим налазимо и облик вријећи, док је презент вршѐм, вршѐш, вршѐ, вршѐмо, вршѐте, вршѐу, а не као што мисли писац вршим...

Да вршиши у смислу чинити није никакав германизам види се и из тога што од њега имамо сложене глаголе: свршити, довршити, превршити, усавршити, што би сви морали бити варваризми ако је вршити германизам.

Писац је сметнуо с ума и разлику у акценту: вршим у значењу вршем има и акценат друкчији. Ово је утолико чудније што то налазимо у једном чланку у коме се другима чине замерке због непознавања језика.

### 3. *Нек крв заштруји у швом непознашом авешу*

Борбу с песником око смисла остављамо читаоцима; дужност оних који су позвани да бране језик од кварења састоји се у указивању на грешке. У наведеном стиху речи *авеш* дат је мушки род, док свако код нас зна да је то именица женског рода, те би се у наведеном стиху морало рећи: у *швојој непознашој авеши*.

4. Закључи, да ће Јара и овај пуш пронаћи прави начин како ће их се уништити.

*То је лукав маневар, да ме се ослаби.*

*... данас се међушим ши пороци и глупошти појављују стосшруко наги и нема никакве пошребе да их се раскринкава.*

О оваквом поткопавању наше синтаксе више пута је писано и поред јасних и одавно утврђених правила како се у нашем језику претвара актив у пасив. Оним писцима којима то није довољно препоручићемо да погледају страну 105 Граматике хрватскога или српског језика од Брабеца, Храста и Живковића, издате у Загребу 1952 године.

4. Лекари су му давали амерчки хормонски препарат за рашћење.

*— Поштоји огромна разлика између брзине рашћења и старења.*

На грешке ове врсте врло често смо овде указивали. А рашћење је грешка коју би у земљама где се води рачуна о култури књижевног језика исправио и сам слагач. Код нас је не исправљају ни уредници.

6. Свечано испраћен председник Тито ошпушовао бродом „Галеб“ из Истамбула.

Тако гласи наслов вести о поласку Претседниковом из Истамбула. Свечано испраћен, овако написано, употребљено је као атрибут уз председник Тито, као да је то његова стална особина, као кад би се рекло заслужни или омиљени претседник Тито.

Свечано испраћен односи се колико на субјекат толико и на предикат ошпушовао, као што је и логично. Тај додатак у овој служби звао се и предикативни атрибут. Он увек, као и придев у предикату, има облик неодређеног вида. У оваквој служби придев се увек мора одвојити запетом. Према томе, требало је написати:

*Свечано испраћен, председник Тито ошпушовао је бродом „Галеб“ из Истамбула.*

**7. ... да у њих стане живош једног села кога је покрио први  
лед чешњаштва.**

Ако се кога односи на живош, требало је написати који; а ако се односи на село, требало је написати које. Ни у једном ни у другом случају није се могло написати кога, јер ово може да се односи само на нешто живо.

Св. П.

---

**Наш језик** излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња прејшласта износи 300 дин., цена поједином броју је 60 дин. Прејшласту слашти Научној књизи (Кнез-Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слашти Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.

---

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА  
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

---

# НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 9—10

БЕОГРАД 1954

## СА Д Р Ж А Ј

	Страна
1. А. Белић: О сложеним реченицама и сродним појавама . . .	297
2. М. Стевановић: Акценат радног глаголског придева . . .	306
3. М. С. Московљевић: Шта је исправније: пише се „великим словом“ или „с великим словом“? . . . . .	319
4. А. Белић: О расправи дра М. Московљевића . . . . .	326
5. В. М. Мишовић: Значење израза <i>плагмени мачеви</i> и сл. у народним песмама . . . . .	329
6. Р. Л.: Требачки, трепачки или трепчански? . . . . .	334
7. С. Машић: Један Вуков латинизам . . . . .	337
8. Д-р Милка Ивић: О значењима заменице <i>којешта</i> . . . . .	341
9. М. Беговић: Поковац и поковина . . . . .	347
10. И. Стевовић: Акценат у изговору неких спикера Београдског радија . . . . .	349
11. Језичке поуке . . . . .	354

---



---

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

---



---

*Научна Рјечница*

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ  
БЕОГРАД 1954

---

Штампа Графичко предузеће „Академија“ - Београд, Космајска ул. бр. 28



M. Stanojević

**СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА**  
**ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК**

---

# НАШ ЈЕЗИК

**НОВА СЕРИЈА**

**Књ. V**

**БЕОГРАД 1954**

---

---

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

---

---

---

**Наш језик** излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6  
Шабака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази.  
Рукописе слашћи Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу,  
секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.

---

*Наука Рента*

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ  
БЕОГРАД 1954

---

Штампа Графичко предузеће „Академија“ — Београд Космајска бр. 28

# НАШ ЈЕЗИК

Књига V

Нова серија

Св. 9—10

## О СЛОЖЕНИМ РЕЧЕНИЦАМА И СРОДНИМ ПОЈАВАМА

### II

У својим занимљивим разлагањима Ајановић пита да ли у сложеној реченици може бити главних и споредних реченица (НЈ н. с. V, 206) наводећи да само у малом броју граматика (Лалевић, Љубинчић, Мусулин) стоји да и код независно сложених реченица може бити главних реченица и споредних. То је несумњиво тачно, иако то не би истицало из неких дефиниција саставних реченица као таквих које се могу употребити и потпуно самостално или независно (исп. НЈ V н. с., 135 и д.). Уствари, као што је речено на поменутом месту, није тачно да је сложена реченица просто механички скуп двеју или више независних реченица, иако се може каткад десити да се сложене реченице, са спољашње или формалне стране, ничим другим не разликују од напоредних независних но тиме што се у првом случају оне стављају у једну реченицу. И тада ипак има између њих знатне стилске разлике. Исп. напр.: *Ноћ је. Звезде наизменично блистају различним блеском. Ветар ћарлија доносиће последње мирисе заснулог цвећа.* Ако ове реченице ставимо у једну сложену реченицу не мењајући ништа у њима, добићемо слику једног ноћног расположења као целину у којој једна саставна реченица допуњује другу. Ако их оставимо засебно, добићемо три слике којих сливање у једну сложену претставу није сасвим непосредно, него као да се оне јављају једна за другом. Неки наши писци, поводећи се за неким француским писцима (напр. Сент-Бевом) почели су разбијати сложене реченице у самосталне кратке реченице, мислећи да ће тако дати више динамике своје стилу; не, они су постизали сасвим

други ефекат: добијала се искидана, исецкана мисао, готово слика задихана човека, који под притиском замора или неког сличног осећања не може да повеже реченице како би требало.

Као што је речено, сложена реченица је нарочито средство нашег говора које се не може заменити самостално датим реченицама, ма их ми и у сложеној реченици одређивали као независне. Наравно, и те су реченице по смислу увек на изванредан начин зависне јер је заједнички или блиски смисао или општа концепција ма у ком правцу онога што оне значе и учинила да образују сложу реченицу. Из тога излази, као што је то речено, да она дефиниција независносоставних реченица, да се могу самостално употребити, није тачна и да се мора заменити другом у којој ће се јасно изнети значај по смислу тих реченица и њихове разлике од њихове самосталне употребе.

Из овога излази да је сложена реченица неопходност јаснијег, адекватнијег изношења наших мисли и да је као такву не треба мешати са самосталним простим реченицама. И независне и зависне реченице у сложеној су реченици саставне реченице које могу бити главне независне реченице када су самосталне и не наслањају се на друге реченице и споредне саставне реченице, које могу бити независне или зависне. Њих не треба мешати, као што је то показано.

Питање је сада, да ли је споредна независна саставна реченица заиста онолико исто независна колико и главна саставна независна реченица. Ја мислим да је то питање мучило Ајановића када је у свима споредним саставним реченицама видео извесну зависност коју је он гледао, не увек с потпуним успехом, да опише у многобројним примерима које је дао у последња три броја НЈ.

И овде, код дефиниције споредних саставних реченица имамо исто оно што смо имали приликом анализе копулативних и других независних саставних реченица: и овде је зависност семантичка, тј. зависност по смислу. Та зависност тражи од нас да нешто буде речено у главној

или првој реченици, а тек оно што је од ње по смислу зависно — у другој. Зато те реченице не могу мењати места; али може саставних реченица по смислу бити и тако независних да могу бити „вертибилне“, тј. да је свеједно која је на ком месту. Напр. у реченици: *Она га одведе у своје одаје и стане га нудити разном дивљачи* (Ајановић, НЈ V, 5—6, 209) — очигледно је да се морало прво саопштити оно што је у главној саставној реченици, па тек онда оно што је у другој јер то смисао радњи тражи; или у реченици: *Ја прекосутра полазим опет у Шишатоваци, њи бавићу се онђе до маја мјесеца* — исто тако споредна саставна реченица претпоставља да је исказана главна саставна реченица, као што то лепо показује, сем свега другога, и анафорско „онђе“; и тако врло често (исп., напр., још: *Простре торбицу, па разреди по њој (мало соли); Заплака онај, па све сузе капљу на буквар и сл. нав. (213); Вук скочи и нагне у бјекство (209); Обесио о врат торбицу, везао запрге на грудима итд. (208); Јаблан је рано, врло рано устао и добро се напасао (210).* Али и узајамног премештања у многим реченицама може бити, као, напр., у *Нећу да га браним, нека га бије кад је немиран!* — можемо сасвим лепо ставити *Нека га бије кад је немиран, нећу да га браним!* — јер су то две напоредне изјаве; место *Ја нејмам руке коју би дигао на једнога Његуша, а ти удри* — може се сасвим лепо, са подједнаким смислом, рећи: *Ти удри, а ја нејмам руке коју би дигао на једнога Његуша (218)* итд.

Мислим да се овде јасно види да по смислу једна од саставних реченица може бити она од које друга, опет по смислу, зависи; али то повлачи и граматичку особину да те реченице не могу мењати места а да се смисао њихов или сасвим не изгуби или не поремети. Зато бих ја у дефиницију главне реченице коју даје Ајановић унео извесне поправке... „Главном реченицом, вели он, можемо назвати сваку реченицу за коју је друга везана по смислу (додајем ја — А. Б.) и стоји с њом... („у односу“ ја изостављам — А. Б.) тако по смислу (опет мој додатак — А. Б.) који би се иколико пореметио ако би се оне предметнеле (место „раставиле“ — А. Б.).

Ајановић би место назива *главна* реченица предложио назив *основна* или још који блажи назив. Мислим да не би требало бежати од назива „главна“ и „споредна“ реченица јер *споредна* не значи и зависна, а *главна* не мора значити да она мора имати своју зависну реченицу или да она у већем склопу мора бити увек независна (и једна зависна реченица може бити према са њом везаном, било зависном било независном реченицом, — главна). Уосталом главна реченица је овде само саставна главна реченица која улази у смисаону целину заједно са споредном или спореднијом саставном реченицом. Све су оне условљене сложеностију реченице, и по својој природи нити су онако самосталне по смислу нити онако независне као што су праве самосталне реченице; али синтаксичко-граматички оне су заиста независне докле се међу њима не развије и стварна, функционална зависност, па била она обележена нарочитим начином (свезицама, каквим зависним глаголским облицима и сл.) или не била.

Ја опет поново истичем да је ова студија Ајановићева, макар се ми и не сложили са њеним дефинитивним резултатима, изнела пред очи читалачке публике унутрашњи однос међу речима и реченицама: прво се међу њима развија зависност по смислу иза које може доћи, али не мора, и зависност по функцији, а за њом и обележавање те функције нарочитим знаком. Код саставних реченица имамо у нашем језику обично у великом степену развијен први ступањ тако да се о њима мора говорити једино као о независним реченицама. Само у ретким случајевима (напр. код свезице *те*) може се и ту развити функционална зависност.

Није место да овде говорим како ја замишљам развистак функционалне зависности у нашем језику. Поменућу да сам о томе имао прилике, опет сасвим укратко, да говорим у својој оцени синтаксе проф. Зенона Клеменсевича (у *Rocznik-у Slawistyczn-ом* XV 53 и д.): она се развила из функционалне зависности засебних речи у простој реченици када су се те зависне речи или претварале

у целе реченице или замењивале целим реченицама са задржавањем зависне функције тих речи. Наравно, и саме реченице су могле имати ту функцију и само по њој бити зависне реченице. Али о томе — другом приликом.

### III

Сем сложених реченица имамо и пространије скупове реченица које су везане заједничким смислом, једном концепцијом која се развија не у неколико саставних реченица, већ у извесном броју засебних реченица. Такав низ реченица називамо обично периодом у којем се нижу такве реченице чинећи целину, без потребе и умесности нарочитог одвајања извесног броја њихова, да би се њиме отпочео нов период. Такве скупове реченица стилистике називају различним именима: *став*, *параграф* или, застарело, *зачело*. Ни реченични период није најсрећнији назив, али су још мање срећни став, параграф или зачело (исп. дра Љубомира Петровића, *Техника стила*, 1937, 61 и даље), али о томе на овоме месту нећемо се задржавати.

Добре стилисте ће увек пазити да им периоди буду добро ограничени и да у њиховој садржини нема отступања у страну. У добром периоду, иако су реченице засебне, оне су повезане и заједничким предметом и често различним граматичким средствима. Свезице добијају у њима и нов карактер надовезивања самосталних реченица а, према томе, и ново значење. Тако, напр., свезица *јер* у својој надовезачкој функцији не мора имати узрочно значење, већ образложивачко, документације, доказно или сл. Свезица *али* може имати у тој функцији не непосредно супротно значење, већ искључно, ограничавајуће или сл. Да узмемо један период из којег би се све то видело. Узмимо овај Скерлићев текст:

(1) Г. Шантић се развијао лагано и прошао кроз многе мене, али он сада излази са једном дефинитивном књигом, која чини част њему као песнику и Српској Књижевној Задрузи као издавачу. (2) Та књига неће можда имати толико критичара као извесне

збирке стихова које су циљале на „скандалски успех“ али ће имати читалаца, што не значи мало у ово доба када се наша поезија, ван кругова оних који пишу, готово више не чита. (3) Ова срдачна књига ће имати нешто више и боље од читалаца који ће је прелиставати: над њом ће задрхтати много срце и засузиће много око. (4) Јер, то је искрена књига једног искреног песника, једна честита и српска књига једног честитог човека и доброг Србина, једна од оних књига којих смо се давно зажелели и какве нам увек требају.

У првој се реченици говори о Шантићеву књизи, у другој се продужава „Та књига“ и сл., у трећој се надовезује „Ова срдачна књига“ и у четвртој: „Јер, то је искрена књига једног искреног песника“ итд. Види се јасно да се свугде непосредно говори о истом предмету који собом и везује све те реченице у целину. У четвртој реченици имамо надовезно „јер“ са навођењем „документације“. Што вреди за свезицу *јер* у овој употреби, то вреди и за *али*, *и*, *а* и др. Према томе, и граматичари треба да обрате нарочиту пажњу на значење свезица у овој употреби.

Или да узмемо један мањи период из Андрићевих Рзавских брегова:

(1) Све се разбјежа и посакрива, оста сам Алихоца, који је ишао пред тобџијама, прикован десним увом за дирек уз капију. (2) Једни кажу да су га приковали Аустријанци, а други сами Турци јер није хтио да бјежи. (3) У том болном и смијешном положају је остао цијело поподне. (4) Али је изнио живу главу; само је послѣје цео живот повезивао ахмедију мало ниже на десно уво и није могао да живе види ни топове ни тобџије.

Прича о болном догађају Алихоце у првој реченици, у другој реченици — ко му је зло о којем се говори учинио, у трећој — колико је остао у болном положају („У том болном... положају...“), у четвртој — да се ипак најзад од њега ослободио иако рањен за цео живот.



Из овога се види да је главно — сам предмет, тј. садржина или смисао који повезује све ове самосталне реченице. Оне могу бити и каквим анафорским везама повезане (У том... полагају и сл.), али потпуно је довољно и кад се говори о стварима у непосредној вези са предметом или о самом том предмету. И овде скрећем пажњу на употребу надовезног „али“ у значењу „па ипак“, „и поред свега“ или сл.

Мислим да је за свакога јасно да су и ове самосталне реченице повезане и да се по смислу налазе у различној служби једна према другој (оне се могу у таквој служби налазити и много више него што је у горњим примерима); па ипак нико неће мислити да су оне зависне реченице, већ само реченице повезане у реченичну групу заједничким предметом или заједничким смислом.

Ја сам хтео овде узгред да изнесем значај реченичних периода и са граматичке стране, а не само стилске, са које је он добро познат.

#### IV

И, напоследку, да поменем и то да граматика обично не води рачуна о једној врсти граматичких исказа, о непотпуним изразима које бих ја за разлику од елиптичне реченице назвао просто исказом. То су они условљени изрази, обично од једне-две речи, којима служи као објашњење оно што је раније речено, дакле, тзв. контекст.

Исп. овакве примере: *Није требало ићи по туђој ливади и упропашћивати траву. — Па шта?*

Ово „Па шта“ значи: шта из тог излази, шта наређујете и сл. Или: *Он је рекао да то не би учинио. Никад!* Да је то „никад“ у претходној реченици, то би био обичан прилог. Овако, када се претходна реченица узме као полазна тачка, ово је „никад“ нека врста психолошког прирока, али граматички ово је само „исказ“ који се може разумети само из контекста. Проф. З. Клеменсјевич у својој синтакси говори исцрпно о таквим исказима, које он назива „oznajmie-  
nie“ за разлику од реченице (пољски „wypowiedzenie“). Да

поменем који пример из његове синтаксе. Кад си био у Варшави? — *Пре месец дана; Зар изгледам болестан?* — *Веома, веома!* У току тих неколико часова био си у Кракову и Варшави?! — *И. Итд.* Ове исказе, према односу њихова смисла према смислу главне реченице, Клеменсјевич назива развојним или самосталним. Мислим да ова друга група (напр. *Загушљиво је. Данас је топло* и сл.) треба да обухвати само оне случајеве који су условљени контекстом (напр. *Јеси ли учио пољски?* — *Јесам.* *Идеш у позориште?* — *Не.* — и сл.). Али тада се они не могу назвати самосталним јер су условљени ранијим питањем или контекстом. Или да наведем једно место из чланка М. Богдановића („Борба“ од 23 маја 1954 г.) који је случајно преда мном: „Са нервом, са најпуннијим драмским акцентом, а без патетике старога стила, него бићем нама блиско разумљивим, убедљиво и емотивно, начином који се у гледаоца утисне као на фотографску плочу и магнетофонску траку, да се све то још дуго и дуго види и чује. Незаборавно!“ Ово се „незаборавно“, које чини за себе потпун исказ, може разумети само из претходног текста, из реченице испред њега. Оно се може развити у пуну реченицу на различне начине, што у овом случају није потребно јер би стилски изгубило од своје изразитости. Оно се надовезује на ранији текст и зато и чини потпун исказ. Или: Доћи ће сви другови и П. Милић. *И он!*? *И овде је овим „И он!“* дат потпун исказ, иако претставља овде само почетак реченице (*И он ће зар доћи!?. . .* или сл.)

Може се дати и синтакса ових исказа који су, наравно, у вези са текстом, потпуно јасни. Када би се они заменили пуном реченицом, они би изгубили од своје изразитости која се ствара слободном сарадњом и слободном маштом читалаца или слушалаца, чак и каткада, извесном, једва приметном, неодређеношћу или мистериозношћу.

Из ових исказа, тако штурјих и тако непотпуних, који имају у стилу писаца врло значајно место, и тичу се више стилистике него граматике, јасно се ипак види потпуна повезаност и једне и друге, само и, у исто време, различан значај њихов за једну и другу. Уосталом, намера је била и

ових редова само да се дотакнемо ових условних израза који увек зависе од ранијег текста и од њега добијају често код различних читалаца или слушалаца врло различне допуне. Зато се за њих не може рећи да су то елиптични изрази, бар не у типичним случајевима, који претстављају одређени део реченице који се увек може лако попунити на исти начин, већ потпун и с к а з. У тој њиховој нерашчлањености, која се може, кад се то нарочито хоће, попунити на различите начине и лежи њихова драж. По својој природи они нису само стилско средство него и граматичко јер претстављају као и с к а з потпуност саопштења без обичних реченичних делова.

*А. Белић*

## АКЦЕНАТ РАДНОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРИДЕВА

И овај је акценат разноликошћу својом занимљив, каогод и акценат аориста, о коме смо говорили у прошлости броју нашега часописа<sup>1)</sup>. Али је акценатска слика радног глаголског придева ипак нешто простија. И овај облик се, наиме, акцентом својим често разликује од инфинитива, иако се увек прави од његове основе. А ова разлика је утолико занимљивија што јој се порекло не може тражити у друкчијем пореклу облика с друкчијим акцентом, као код аориста, па се, с тога гледишта посматрано, ово питање може чинити још сложенијим. С друге стране, акценатска слика радног глаголског придева у нашем савременом језику, нарочито у говорима који чине његову књижевну основицу, много је једноставнија од акценатске слике аориста. А то је, уосталом, и сасвим разумљиво.

Радни глаголски придев је облик који се свугде чува и који се употребљава од глагола сваке врсте, од свршених и од несвршених, односно од простих и од сложених. А иако је и овде деловање аналогije понегде, несумњиво, реметило првобитну слику акцента, код овог облика нема оне разноликости која, како се и из споменутог нашег чланка види, карактерише акценат аориста. И та је слика, што је најглавније, у већини штокавских, и екавских и јекавских, говора и данас углавном онаква каквом ју је приказао Ђ. Даничић у својој расправи о акценту глагола, док је првобитна акценатска слика аориста бројним аналогijaма, гдекад и у супротним правцима, знатно поремећена, и у говору је скоро сваког другог места нешто друкчија, а ретко где до данас очувана у свему онаква какву налазимо у Даничићевим акцентима.

<sup>1)</sup> у чланку *О данашњем акценту аориста* (НЈ V, стр. 250).

Најбитнија карактеристика акцента радног глаголског придева, као и аориста, свакако је у томе што у овоме облику тамо где се он не слаже са инфинитивом — код простих глагола редовно имамо силазни, обично кратки, а код сложених искључиво овај последњи акценат на првоме слогу. Не искључујући могућност да је овај облик такав акценат у покојем случају, како наговестисмо, добио и аналогном, таква природа и положај акцента радног придева јасно говоре да је он по пореклу своје најчешће прастари силазни акценат, који је, као што је одвећ познато, могао стајати само на првоме слогу и који се, као такав, одатле редовно преносио на први слог непосредно претходних предлога и префикса. То је, уосталом, за извесне глаголе и поуздано утврђено<sup>1)</sup>.

Врло је занимљиво да се радни придев овако доста често разликује акцентом од инфинитива баш у оним случајевима када се од њега разликује и облик 2 и 3 л. једн. аориста. То је, управо, и навело Ван-Вејка на закључак да су ови облици узајамним подражавањем и одолели (уколико су заиста одолели) утицају акцента осталих глаголских категорија<sup>2)</sup>. Али је на основу тога погрешно претпостављати да је радни придев постао од старог аориста-имперфекта, а не од начина неодређеног. А осим тога постоје разлике у акценту посебних облика (2 и 3 л. једн.) аориста, с једне, и радног придева, с друге стране, и на те је разлике потребно указати. Прва оваква разлика је у томе што се радни придев сложених глагола у којих је када су прости и у инфинитиву силазни акценат на првоме слогу — скоро никада по акценту не разликује од инфинитива. Код аориста, међутим, није такав случај. Ово нам потврђују примери:

<sup>1)</sup> А. Белић у својим Акценатским студијама (Посебна издања Српске академије наука, књ. XLII, Београд, 1914), на стр. 83, каже да „није лако објаснити све разлоге зашто се овде тај акценат задржао, али је несумњиво у *докопала* стари“. А Н. Ван Вејк у расправи *L'accentuation de l'aorist slave* (*Revue des études slaves* III, Paris 1923), 32/33 — поређењем акцента у неколика словенска језика, долази до истог закључка.

<sup>2)</sup> *op. cit.*, 33.

*п̄ддвргао-п̄ддвргла*<sup>1)</sup>, као *п̄ддврћи* (према *врћи*), а не као *п̄ддврже*; *п̄ддигао-п̄ддигла*, као *п̄ддићи* (према *дићи*), а не као *п̄ддиже*; *п̄дјео-п̄дјела*, као *п̄дјести* (према *јести*), а не као *п̄дјече*; *сусрео-сусрела*, *п̄рђао-п̄рђала*, *напукао-напукла*, *п̄рџкао-п̄рџкла*, *д̄прео-д̄прела*, *п̄дсекао-п̄дсекла*, *д̄дгризао-д̄дгризла*, *у̀крас-у̀крала*, *п̄дгинуо-п̄дгинула*, *з̄бруно-з̄брунула*, *д̄чврсно-д̄чврснула*, *з̄п̄лакао-з̄п̄лакала*, *п̄рџезао-п̄рџезала*, *у̀зјахао-у̀зјахала*, *д̄п̄асао-д̄п̄асала*, *з̄п̄л̄андовао-з̄п̄л̄андовала*, *д̄ш̄п̄р̄зно-д̄ш̄п̄р̄знвала*, *п̄дверовао-п̄дверовала*, *п̄рдгледао-п̄рдгледала*, *д̄п̄р̄вао-д̄п̄р̄вадала*, *ис̄п̄ливао-ис̄п̄ливала*, *п̄дслушао-п̄дслушала*, *у̀п̄м̄шио-у̀п̄м̄шила*, *на̀газио-на̀газила*, као *на̀газићи* (према *га̀зићи*), а не као *на̀гази*.

Од свих глагола сложених с простим који су под силазним акцентом (наравно на првом слогу) једино глаголи без наставка за основу инфинитива а с наставком *је* у основи презенте — акцентом радног придева се не слажу са акцентом инфинитива већ са акцентом 2 и 3 л. аориста. Али опет не ни сви ови глаголи, већ само они који се као прости акцентом мушког рода једнине разликују од осталих облика радног придева и једнине и множине.

У говорима који чине основицу српскохрватског књижевног језика уопштен је акценат: *п̄р̄лио-п̄р̄лила*..., *д̄бавио-д̄бавила*, *з̄д̄вио-з̄д̄вила*, *ис̄п̄ио-ис̄п̄ила*, *п̄д̄наио-п̄д̄наила*, *у̀загњио-у̀загњила*, *у̀зрио-у̀зрила*. А само с акцентом инфинитива употребљавају се радни придеви: *д̄чуо-д̄чула* (као *д̄чући*), *п̄р̄дио-п̄р̄дила* (као *п̄р̄дићи*), *п̄р̄дио-п̄р̄дила* (као *п̄р̄дићи*), *с̄крио-с̄крила* (као *с̄крићи*), *с̄шио-с̄шила* (као *с̄шићи*).

Означена разлика у акценту радног придева ових сложених глагола у вези је, рекосмо, с разликом у акценту прости. Ако облици сва три рода и једнине и множине ових последњих глагола имају исти акценат, напр.: *чуо-чула*..., *б̄йо-б̄йла* (у значењу *ш̄ући*), *ш̄йо-ш̄йла*, *кр̄йо-кр̄йла*, — с њима сложени у радном придеву (у свим његовим облицима) имају, како из наведених примера видимо, акценат инфинитива. У случаје-

<sup>1)</sup> С обликом ж. рода једн. акцентом и квантитетом се слаже облик средњег рода једнине и облици сва три рода множине, па их зато ретко где наводимо.

вима, међутим, где краткосилазном акценту на првом слогу м. р. једн. одговара дугоузлазни акценат осталих облика радног придева простих ових глагола, као у примерима: *пйо-пйла*, *лйо-лйла*, *вйо-вйла*, *рйо-рйла*<sup>1)</sup> — у свим облицима радног придева с њима сложених глагола је " на првом слогу префикса; као *пдйио* тако и *пдййла-пдййло-пдййли-пдййле-пдййла*, као *прдйио* тако и *прдййла*, *дбавио* и *дбавйла*, *пдднайио* и *пдднаййла*, *йзрио* и *йзрйла*, *здрио* и *здрйла*.

У нашем језику има још (истина не тако велик број) глагола других врста промене (мислим с друкчијим завршецима глаголских основа) у којих, и без обзира на акценат инфинитива, силазном акценту облика м. р. једн. одговара узлазни акценат осталих облика радног придева; према *дро—дрла*, *дрло*, *дрли*..., према: *мро—мрла*, према *клдо—клела*, према *звдо—звала*, према *брдо—брала*, према *прдо—прала*, *преддо—дала*. И са овима сложени глаголи, каогод и они из непосредно претходног става, у радном придеву редовно имају " на префиксу: *прддро-прддрла*, *прдсйро-прдсйрла*, *умро-умрла*, *здйро-здйрла*, *убрао-убрала*, *прдзвдо-прдзвйла*, *дйрао-дйрала*, *здйео-здйела*, *пдчео-пдчела*, *прдклео-прдклела* итд. Очевидно и ове разлике у акценту између м. р. једн. и осталих облика јасно говоре да је силазни акценат на првоме слогу изворног карактера, да је то прастари тај акценат, који је био везан искључиво за овај положај, јер се само тај акценат под познатим условима по Де Сосирову закону преносио на крајњи слог, да се одатле у говорима с најновијом, четвороакценатском системом пренесе на непосредно претходни слог у виду акцента узлазне природе. И сасвим је, према томе, разумљиво што се тај акценат овога облика, несумњиво у давној прошлости, преносио на префикс не мењајући притом природу своју, на начин како нам то сведоче малопре наведени примери.

<sup>1)</sup> Овде узимамо примере с акцентом какав је дао Даничић (в. Српске акценте, стр. 103), мада се он данас такав врло ретко чује, јер је аналогном дошло до једначења акцента према облику м. рода једине, негде у појединим, а негде и у свим овим примерима (између осталих в. М. Московљевић, Акценатски систем поцерског говора. Библиотека Јужнословенског филолога I, стр. 78.

Однос акцента м. р. јединине (*шрѣсао*, *ѿлѣо* и *рѣкао*) и осталих облика радног глаг. придева (*шрѣсла*, *ѿлѣла*, *рѣкла*) од глагола с инфинитивном основом на сугласник а односом инфинитивног и презентског акцента *':*, *':*' и *':*' (типови: *шрѣсѣи-шрѣсѣм*, *ѿлѣсѣи-ѿлѣсѣм* и *рѣћи-рѣчѣм*) такође говори у прилог изворности силазног акцента у радном глаголском придеву и ових глагола. Међутим, акценат тога облика од сложених глагола овога типа, бар у већини говора српско-хрватских, противуречи томе. Како видимо из примера:

*ѿшрѣсао-ѿшрѣсла-ѿшрѣсло*, *ѿшрѣсли* . . . , *ѿдвѣкао-ѿдвѣкла*,  
*ѿзрѣсѣао-ѿзрѣсѣла*, *навѣзао-навѣзла*, *налѣгао-налѣгла*; *ѿѿлео-ѿѿлѣла-ѿѿлѣло-ѿѿлѣли*; *ѿѿмео-ѿѿмѣла*, *ѿсѣкао-ѿсѣкѣла*, *ѿрѣшекао-ѿрѣшекѣла*, *ѿзрѣкао-ѿзрѣкѣла*, *ѿѿдлегао-ѿѿолѣгла*, *занѣмогао-зонемѿгла* —

само у облику м. рода једн. имамо акценат на префиксу, и то не силазни него узлазни, а у осталим облицима сложених глагола је исти акценат и на истом слогу као у простих глагола. Објашњење оваквом односу акцента радног придева требало би, по нашем мишљењу, тражити у метатониским променама прастарих општесловенских акцената и у аналошком ремећењу тих и других утврђених акценатских промена, а то захтева даља компаративна проучавања акцента глаголских облика, и не само једног него више словенских језика.

Из овога пак што смо изнели излази да се у српско-хрватском књижевном језику (мислим на говоре који му чине основицу) радни придев глагола с инфинитивном основом на сугласник (I врста) и узлазним (дугим или кратким) акценатом у инфинитиву — по акценту не слаже с овим обликом једино у м. р. јединине, док ж. и ср. род јединине и сва три рода множине, како простих тако и сложених глагола, имају акценат инфинитива. Али се ово може рећи само за глаголе правилног образовања; тзв. неправилни глаголи који су по извесним особинама промене најближи овој врсти у радном придеву имају нешто друкчији акценат. Најчешћи у употреби од њих, глаголи сложени са *ѿћи* у овим облицима радног придева имају исти акценат, и тај се акценат обично



квантитетом разликује од акцента инфинитива; према *дóћи, пòћи, нáћи, изи́ћи, ош́ићи, об́ићи, пронáћи* у радном придеву имамо: *дòшао-дòшла, пòшао-пòшла, нàшао-нàшла, изи́шао-изи́шла, ош́ишао-ош́ишла, об́ишао-об́ишла*.

Овај, несумњиво и данас, у већини говора штокавских обичнији акценат бележи Ђ. Даничић у својим Акцентима (в. стр. 109). Вук је, међутим, од глагола *ош́ићи-ош́идем* дао само *ош́ишао*. Али он поред *ош́ићи* (у загради) даје и инфинитив *ош́ићи*. А с овим акцентом на првом слогу очевидно су такође обични — у многим нашим говорима чак и обичнији — инфинитиви: *изи́ћи, нáћи, нàдòћи, прòнáћи, ош́ићи, рàзи́ћи се* итд.<sup>1)</sup>, па су сасвим разумљиви и акценти радног придева: *ош́ишао-ош́ишла, изи́шао-изи́шла* — једнаки са овим другим акцентом инфинитива. Само се, рекло би се, радни придев са овим акцентом постепено шири и код говорних претставника у срединама (на североистоку, рецимо) где је акценат инфинитива на основном делу глагола, а не на његову префиксу. Али је потребно истаћи да овакав акценат радног придева имају глаголи сложени са *ићи* само ако се увећавају за број слогова префикса, а не и сложени са већ сложеним глаголима, као што су *придòћи* (и *прìдòћи*), *надòћи* (и *надòћи*), *пронáћи* (и *прòнáћи*). И поред тога што и ови, како се види, у инфинитиву имају оба акцента, у радном придеву они знају једино за акценат: *прìдòшао-прìдòшла, надòшао-надòшла, пронáшао-пронáшла*.

Сасвим је друкчији акценат радног придева, такође честих у употреби, глагола сложених са *нешти*: *донéшти* (и *донéшти*), *прèнéшти, прìнèшти, прòнèшти, рàзнèшти* и сл., који су иначе са овима што је досад о њима било говора мање више истог акценатског типа. У њих је у свим облицима радног придева краткосилазни акценат на префиксу: *дòнео-дòнèла-дòнèло-дòнèли...*, *прèнео-прèнèла, прìнео-прìнèла, прòнео-прòнèла* (мада има и штокавских говора у којих акценат радног придева одговара акценту инфинитива<sup>2)</sup>; у екавским

<sup>1)</sup> исп. у Московљевића, Акц. сист. поцерског говора, стр. 57 и Ј. Вуковића, Акценат Пиве и Дробњака (Дијалектолошки зборник X, 306).

<sup>2)</sup> Мислим на акценат инфинитива *донéшти*, који смо дали у загради, и какав сигурно имају и други такви глаголи, мада Вук у Рјечнику овај акценат бележи само на инфинитиву глагола *донéшти*.

говорима који се од Метохије протежу према североистоку кроз централну Србију све до југоисточног Баната, у тзв. косовскоресавском дијалекту, наглашава се: *донѐла, принѐла, пронѐла.*

Ради прегледније слике акцента њихова радног придева, све остале глаголе под узлазним акцентом инфинитива (а то су глаголи са самогласником на завршетку основе овога облика) — поделићемо на две групе: на глаголе с било којим другим самогласником у тој основи и на оне који у основи инфинитива имају самогласник *a*.

У прве од ових група акценат је одвећ једноставан. Сви ти глаголи, како прости тако и сложени, у свим облицима радног придева имају исти акценат, и то акценат инфинитива:

*крѐнуо, покрѐнуо—крѐнула, покрѐнула, као крѐнуши и покрѐнуши;*

*шѐдноу, пошѐдноу—шѐнула, пошѐнула, као шѐнуши и пошѐнуши;*

*кукурѐкнуо-кукурѐкнула, као кукурѐкнуши; јау̀кнуо-јау̀кнула, као јау̀кнуши;*

*ра̀дио, ура̀дио—ра̀дила, ура̀дила, као ра̀диши и ура̀диши; хва̀лио, похва̀лио—хва̀лила, похва̀лила, као хва̀лиши и похва̀лиши;*

*једна̀чио, изједна̀чио—једна̀чила, изједна̀чила као једна̀чиши и изједна̀чиши;*

*учио, нау̀чио—учила, нау̀чила, као учиши и научиши;*

*гѐшовио, пригѐшовио—гѐшовила, пригѐшовила;*

*жѐвѐо, прежѐвѐо—жѐвѐла, прежѐвѐла, као жѐвѐши и прежѐвѐши;*

*жѐлео, зажѐлео—жѐлела, зажѐлела; као жѐлѐши и зажѐлѐши, вѐлео, завѐлео—вѐлела, завѐлела, као вѐлѐши и завѐлѐши; зелѐнео, озелѐнео—зелѐнела, озелѐнела, као зелѐнеши и озелѐнеши.*

И овако у свим случајевима код тих глагола, без обзира на то да ли у презенту имају исти или друкчији акценат.

Глаголи под узлазним акцентом у инфинитиву а самогласником *a* у његовој основи имају већ сложенију слику акцента радног глаголског придева. У једних од тих глагола,

били они прости или сложени, овај облик има свугде краткосилазни акценат на првome слогу; код других је овакав акценат само када су сложени, а као прости се облицима радног придева по акценту не разликују од инфинитива. Сем тога у неким говорима нашим ту не налазимо ону слику коју нам је Даничић дао у својим Акцентима.

Истина, и једни глаголи с узлазним акцентом инфинитива и вокалом *a* у основи тога облика још и данас у већини говора српскохрватских у радном придеву имају исти акценат, и то онај који бележи Ђ. Даничић. Ово су глаголи, дакако, и прости и сложени, с дугим узлазним акцентом на било коме слогу инфинитива. И у ових је опет акценат радног придева једнак акценту инфинитива; од глагола: *букаџи*, *каџаџи*, *прикаџаџи*, *везаџи*, *њихаџи*, *зањихаџи*, *низаџи*, *нанџаџи*, *скакаџи*, *урликаџи*, *казиваџи*, *зайиџкиваџи*, *заокруживаџи*, *подмлађиваџи*, *надокнађиваџи*, *бркаџи*, *побркаџи*, *врѣбаџи*, *уврѣбаџи*, *иџиџаџи*, *зайиџаџи*, *студираџи*, *сиџваџи*, *исџиваџи се*, *шелеграфираџи*, *дрѣчаџи*, *задрѣчаџи*, *крѣшџаџи*, *закрѣшџаџи* и сл. — сви облици радног придева имају исти акценат и на истом слогу: *каџао-каџала*, *прикаџао-прикаџала*, *везао-везала*, *привезао-привезала*, *њихао-њихала*, *одњихао-одњихала* итд.

Остали су, дакле, глаголи *a*-основа само с краткоузлазним акцентом, било на првом било на коме унутрашњем слогу, инфинитива. А међу овим глаголима свих врста промене налазимо и примера једнакости акцента радног придева и инфинитива, али још више оних у којима сваки од тих облика има свој акценат. У овоме последњем случају радни придев према узлазном акценту инфинитива на почетном или којем од унутрашњих слогова има краткосилазни акценат на првome слогу.

Рекли смо већ да у погледу акцента радног придева ових глагола има доста разлика међу појединим дијалектима, а сада ћемо додати да се од говора с најновијом акцентуацијом највише њих углавном слаже са Даничићем. Не само што нам резултат анкете вршене међу студентима ово потврђује него је и испитивањем утврђено да, што се акцента радног придева тиче, понеки од ових говора „не показује... никаквих отсту-

пања од Даничићева система<sup>1)</sup>, а да су у другима отступања од њега безначајна<sup>2)</sup>. Ово нам даје право да „књижевним“ сматрамо баш Даничићев акценат радног глаголског придева.

Прегледности ради указаћемо на неједнакост промене глагола о чијем акценту још треба да говоримо. Ти су глаголи, с обзиром на однос инфинитивне и презентске основе, од четири различита типа. Једни од њих су с односом *a* (у инфинитивној): *e* (у презентској основи) — *орати-дрѣм*, *искаши-ишѣм* (II и V Белићева врста); други с односом *a*: *a* — *чишати-чшам*; трећи с односом (*ов*): *(у)је* — *пушоваши-пушујем* (IV вр.) и четврти с односом *a*:*и* — *бежати-бежѣм* (VIII врста). А они се по акценту о коме говоримо сви унеколико разликују.

1) *a*. Од првих, тј. од глагола II и V врсте више њих се у облицима радног придева по акценту не разликују од инфинитива: *искао-искала* (као *искаши*), *рвао-рвала*, *дрхтао-дрхтала*, *кликтао-кликтала*, *лагао-лагала*, *мѣтао-мѣтала*, *шрѣтао-шрѣтала*, *шдѣтао-шдѣтала*; *грѣктао-грѣктала*, *сѣктао-сѣктала*, *шдѣтао-шдѣтала*, *хуктао-хуктала*, *штѣктао-штѣктала*, *блебѣтао-блебѣтала*, *звекѣтао-звекѣтала*. *јаукао-јаукала*, *малѣкао-малѣкала*, *скакутао-скакутала*, *цвокѣтао-цвокѣтала*.

Као сложени ови глаголи у радном придеву такође имају акценат инфинитива. Али се у овоме облику напореда са тим чује и краткосилазни акценат на првом слогу. Даничић то каже само за неке од ових глагола, док за друге мисли да се сложени акцентом радног придева не разликују од простих<sup>3)</sup>. Данас су, међутим, подједнако обични акценти: *зайскао-зайскала* и *зѣскао-зѣскала*, *пѣрвао се-пѣрвала се* и *пѣрвао се-пѣрвала се*, *загрѣктао-загрѣктала* и *зѣгрѣктао-зѣгрѣктала*, *загрѣктао-загрѣктала* и *зѣгрѣктао-зѣгрѣктала*, *захуктао-захуктала* и *зѣхуктао-зѣхуктала*, *заштѣктао-заштѣктала* и *зѣштѣктао-зѣштѣктала*. Ово двојство акцента већ је забележено у неким проучаваним говорима<sup>4)</sup>. Оно се мислим, може сматрати и особином књижевног језика, али само код глагола двосложних основа.

1) Српски дијалектолошки зборник III, 171.

2) Јужнослов. филолог VII, стр. 37.

3) Српски акценти, стр. 178.

4) Српски дијалектолошки зборник X, 362.

б. Уколико глаголи имају већи број слогова, и сложени и прости, имају заједнички краткоузлазни акценат, без обзира на то да ли се он налази на првом или којем унутрашњем слогу; као *г̃амизао-г̃амизала* (од *г̃амизаш̃и*) *узг̃амизао-узг̃амизала*, *р̃ендисао-р̃ендисала* (од *р̃ендисаш̃и*) и *изр̃ендисао-изр̃ендисала*, *бо̃јадисао-бо̃јадисала*, *обо̃јадисав-обо̃јадисала*, *калдр̃мисао-калдр̃мисала*, *кал̃јусао-кал̃јусала*, *ш̃ес̃т̃ерисао-ш̃ес̃т̃ерисала*, тако не само: *бл̃еб̃еш̃ао-бл̃еб̃еш̃ала*, *јау̃као-јау̃кала* *скаку̃шао-скаку̃шала*, *цвокод̃шао-цвокод̃шала* него и: *избл̃еб̃еш̃ао-избл̃еб̃еш̃ала*, *зајау̃као-зајау̃кала*, *проскаку̃шао-проскаку̃шала*, *зацвокод̃шао-зацвокод̃шала*. Али се гдекад — додуше знатно ређе — чују ти облици ових глагола вишесложне основе и с краткосилазним акцентом на првом слогу: *цвр̃куш̃ао-цвр̃куш̃ала*, *з̃ацвр̃куш̃ао-з̃ацвр̃куш̃ала* (од *цвр̃куш̃аш̃и*) па и: *бл̃еб̃еш̃ао-бл̃еб̃еш̃ала*, *з̃д̃бл̃еб̃еш̃ао-з̃д̃бл̃еб̃еш̃ала*<sup>1)</sup>.

в. Свакако је мањи број глагола ових двеју врста (II и V) промене, који и као прости у радном глаголском придеву имају краткосилазни акценат, дакако на првом слогу: *о̃рао-о̃рала* (према *о̃раш̃и*), *г̃л̃доао-г̃л̃доала* (према *г̃л̃доаш̃и*), *жд̃ерао-жд̃ерала* (према *жд̃ераш̃и*), *з̃д̃бао-з̃д̃баала* (према *з̃д̃баш̃и*), *л̃дкао-л̃дкаала* (према *л̃дкаш̃и*), *п̃ењао-п̃ењаала* (према *п̃ењаш̃и*), *п̃р̃еш̃ао-п̃р̃еш̃ала* (према *п̃р̃еш̃аш̃и*), *ст̃ењао-ст̃ењаала* (према *ст̃ењаш̃и*), *ш̃ецао-ш̃ецаала* (према *ш̃ецаш̃и*), *ч̃еш̃ао-ч̃еш̃ала* (према *ч̃еш̃аш̃и*), *см̃ејао се-см̃ејаала се* (према *см̃ејаш̃и се*<sup>2)</sup>). Сложени са овима, разуме се, сви " на префиксу: *у̃зороао-у̃зорала* (према *у̃зороаш̃и*), *о̃глодао-о̃глодала*, *п̃д̃ждерао-п̃д̃ждерала*, *з̃д̃п̃решао-з̃д̃п̃решала*, *д̃шесао-д̃шесала*, *з̃д̃смејао се-з̃д̃смејаала се*. Пада у очи да ову особину акцента нема ниједан такав глагол с вишесложеном основом.

2) а. Много је простији акценат радног придева од глагола с односом основа *a:a* (VI врста) и краткоузлазним

<sup>1)</sup> Први пример са означеним акцентом су изговарали студенти из више места у којима се говори углавном књижевним језиком, а други само две студенткиње, једна из Новог Сада а једна из Лазаревца. Исп. са овим и М. Московљевића нав. рад о акценту поцерског говора, стр. 79.

<sup>2)</sup> Од обичних у употреби код Даничића налазимо само ове (в. Српске акценте, стр. 178 и 187).

акцентом на првом слогу. Као прости, сви ти глаголи у овоме облику редовно имају акценат инфинитива: *играо-играла* (као *играши*) и *вишлао-вишлала* (као *вишлаши*), *коџао-коџала*, *чешљао-чешљала*, *чишао-чишала*, *блистао-блистала*, *бујао-бујала*, *венчао-венчала*, *клизао-клизала*, *листао-листала*, *мошао-мошала*, *иџљао-иџљала*, *иџирао-иџирала*, *шрљао-шрљала*, *вечерао-вечерала* (као *вечераши*), *гџворкао-гџворкала*, *ударао-ударала*. Од њих сложени, али само глаголи двосложне основе, у радном придеву акценат преносе на префикс и то као узлазни; напр.: *зџвишлао зџвишлала*, *ускоџао-ускоџала*, *ишчешљао-ишчешљала*, *иџчишао-иџчишала*, *зџблистао-зџблистала*, *уџбујао-уџбујала*, *рџзвенчао се-рџзвенчала се*, *иџрлистао-иџрлистала*, *нџмошао-нџмошала*, *зџиџљао-зџиџљала*, *иџшрљао-иџшрљала*.

б. Уколико имају више од два слога у основи, ни као сложени, међутим, не познају разлике у акценту између овога облика и инфинитива; наглашава се једино: *изударео-изударала* (као и *изудараше*).

в. Глаголи с краткоузлазним акцентом на неком унутрашњем слогу слажу се или са сложенима првог или с глаголима другог типа. Ако им је, наиме, у инфинитиву акценат непосредно пред наставком за основу, у радном ће придеву, не само сложених него и простих, бити на првome слогу, као: *нџгомилао-нџгомилала* тако и *гџмилао-гџмилала* (од *гомилаше*), као *иџколебао се-иџколебала се* тако и *кџлебао се-кџлебала се* (од *колебаше се*), као *зџлеџршао се-зџлеџршала се* тако и *лџџршао се-лџџршала се*, као *нџоружао се-нџоружала се* тако и: *џружао се-џружала се* (од *оружаше се*), као: *иџрачунао-иџрачунала* тако и: *рџчунао-рџчунала* (од *рачунаше*), као *иџрешешао-иџрешешала* тако и *рџешешао-рџешешала* (од *решешаше*), као *зџшаласао-зџшаласала* тако и: *шџласао-шџласала* (од *шаласаше*); као *иџшеџркао-иџшеџркала* тако и *чеџркао-чеџркала* (од *шеџркаше*), итд.

г. Ако је пак акценат у инфинитиву нешто даље према почетку речи као у глагола: *оџџрџвљаши се*, — и у радном придеву ће бити исти акценат на истome слогу; тај се облик онда изговара само са акцентом *оџџрџвљао се-оџџрџвљала се* зато што је у инфинитиву даље од наставка којим се изводи његова основа.

3) а. А од свих с вокалом *a* у основи инфинитива и краткоузлазним акцентом у овоме облику најједноставнији, и подједнако једноставан, акценат радног придева имају глаголи с односом основа (*ов*)*a*, одн. (*ув*)*a*: (*у*)*је* (IV) и *a*:*и* (VIII вр.). У таквих, и простих и сложених, глагола обеју означених врста промене у облику о коме говоримо је увек " на првоме слогу — ако је у инфинитиву ' на слогу непосредно испред наставка *a*: *кѡвао-кѡвѧла* (према инф. *кѡваши*), *снѡвао-снѡвѧла* (инф. *снѡваши*), *кљѡвао-кљѡвѧла* (инф. *кљѡваши*), *пљѡвао-пљѡвѧла* (инф. *пљѡваши*), *шрѡвао-шрѡвѧла* (инф. *шрѡваши*), *куѡвао-куѡвѧла* (инф. *куѡваши*), *пѡшѡвао-пѡшѡвѧла* (инф. *пѡшѡваши*), *бѡловао-бѡловѧла* (инф. *болѡваши*), *зѡмовао-зѡмовѧла* (инф. *зимѡваши*), *дѡговао-дѡговѧла*, *шѡмно-вао-шѡмно-вѧла*, *шрѡговао-шрѡговѧла*, *шѡуро-вао-шѡурѡвѧла*, *хѡјду-ковао-хѡјдуковѧла*, *гѡсѡподовао-гѡсѡподѡвѧла* (инф. *госѡподѡваши*), *дрѡжао-дрѡжѧла* (инф. *дрѡжаши*), *бѡјао се-бѡјѧла се* (инф. *бѡјаши се*), *бѡжао-бѡжѧла*, *лѡжао-лѡжѧла*, *шрѡчао-шрѡчѧла* (инф. *шрѡчаши*).

И од сложених, разуме се: *пѡшѡковао-пѡшѡковѧла* (према *пѡшѡкѡваши*), *ѡсно-вао-ѡсно-вѧла*, *пѡркљѡвао-пѡркљѡвѧла*, *пѡкѡуѡ-вао-пѡкѡуѡ-вѧла*, *пѡрдѡшѡвао-пѡрдѡшѡ-вѧла*, *зѡдрѡжао-зѡдрѡжѧла*, (према *зѡдрѡжаши*), *пѡбѡјао се-пѡбѡјѧла се* (према *пѡбѡјаши се*), *рѡзбѡжао се-рѡзбѡжѧла се* (према *разбѡжѡши се*), *налѡжао се-налѡжѧла се* (према *налѡжѡши се*), *пѡшрѡчао-пѡшрѡчѧла* (према *пѡшрѡчаши*).

б. Уколико у инфинитиву ових глагола акценат није на слогу непосредно пред наставком *a*, него даље према почетку речи, њихов радни придев се по акценту не разликује од инфинитива; од глагола: *ѡшиковаши* радни придев је *ѡшиковао-ѡшиковала*, од *ѡргѡшѡваши* — *ѡргѡшѡвао-ѡргѡшѡвала*, од *ѡдрѡчковаши* — *ѡдрѡчковао-ѡдрѡчковала*, од *налѡредѡваши* — *налѡредѡвао-налѡредѡвала*, од *ѡдликоваши* — *ѡдликовао-ѡдликовала*, од *ѡчишѡљѡваши* — *ѡчишѡљѡвао-ѡчишѡљѡвала*, од *чѡмѡриковаши* — *чѡмѡриковао-чѡмѡриковала*.

Ако се претпостави (а та се претпоставка намеће) да је силазни акценат на завршном слогу основе инфинитива (којему одговара данашњи ' на непосредно претходном слогу) добивен метатонијом, онда акценат радног придева већине примера простих глагола двосложних *a* - основа ' на првом

слогу инфинитива потврђује на почетку наведену констатацију о изворности силазног акцента на првом слогу овога облика. Додуше, примери тога облика простих глагола са ' на томе месту (в. 1а и 2а) не иду у прилог оваквом закључку. Али будући да је у истом облику сложених тих глагола " на префиксу, биће јасно да је и у простих првобитно морао бити на првом слогу и да је у њих акценат радног придева тек касније промењен по угледу на акценат инфинитива.

А што, с једне стране, у радном придеву вишесложних глагола (тј. оних чија основа има више од два слога) а - основа с ' на првом слогу инфинитива нигде немамо силазни акценат у радном придеву, и што, с друге стране, неки од глагола с истим бројем слогова а са краткоузлазним акцен- том инфинитива на слогу који непосредно претходи наставку за основу (в. 2в и 3а) у томе облику имају ", то говори о знатном утицају аналогije и на промену акцента радног глаголског придева.

На крају је, после датог прегледа акцента радног глаголског придева, потребно изнети још једну његову, познату иначе, врло карактеристичну особину која као да је условљена оваквим или онаквим акцентом.

Глаголи од којих је акценат радног придева једнак с акцентом инфинитива имају и исти квантитет ненаглашених слогова. Од оних, међутим, што им је акценат овога облика друкчији, тј. од оних што имају краткосилазни акценат на првоме слогу, само се облик м. р. једн. дужином ненаглашених слогова слаже с инфинитивом. У осталим облицима радног придева (у ж. и ср. роду једн. и у сва три рода множине) крајњи слог основе је редовно дуг. Већ напред смо истакли да је ова особина утолико занимљивија што је и у аористу везана за посебни краткосилазни акценат на првом слогу односних облика (2 и 3 л. једн.). Само док је та дужина карактеристична за ове облике аориста с означеним акцентом већине, а не свих глагола (в. НЈ V, н. с. стр. 262), — у радном глаголском придеву она је доследно везана с њим. Ово се јасно види из свих досад навођених примера. И нема потребе да те примере, тога ради, овде понављамо.

*М Стевановић*



ШТА ЈЕ ИСПРАВНИЈЕ: ПИШЕ СЕ „ВЕЛИКИМ СЛОВОМ“  
или „С ВЕЛИКИМ СЛОВОМ“?

— Прилог синтакси —

У својем чланку „Ново издање Правописа професора Белића“ објављеном у „Политици“ од 26 јануара 1953, говорећи о писању почетних слова код географских назива, узгред сам (у заградџи) напоменуо да би требало рећи да се она пишу „с почетним великим словом прве речи“. Не слажући се с том напоменом, проф. Белић је у Нашем језику, књ. IV св. 5—8, објавио чланак: „Употреба предлога са уз глаголе *писати* и сл. у одређеним значењима“. Пошто ја своје мишљење исказано у поменутој напомени (а више пута и усмено) нисам образложио, сматрам да је потребно да се о спорном питању чује и друга страна, тј. и моји разлози.

Пре свега, судећи и по самом називу чланка, рекао бих да је проф. Б. ствар поставио на другу основу, а не на ону која излази из моје напомене, јер је ради потврде свога мишљења употребио и неке друге глаголе, као *штампати*, *објавити*, *почети*, *свршити* и др., и навео примере с њима, иако они, по моме мишљењу, не спадају овамо. Ја ћу после проанализирати те примере, да би се видело колико су прикладни као доказ против мога мишљења, а сад хоћу да истакнем да је у овом случају реч само о томе да ли је исправно писати и говорити: „Почетним великим словом пишу се лична имена“, како стоји у Правопису, или: „С почетним великим словом пишу се лична имена“, како ја мислим. Друкчија значења и синтаксичка употреба гл. *писати* и других наведених глагола ствар су за себе.

Тачно је да се данас у свима граматикама и правописима прописи за писање великих почетних слова формулишу

онако како је у Белићеву правопису, — свакако баш због тога, — па се из школе сви науче таквом изражавању, али то не мора значити да је тако и исправно. Било је пуно неисправности у нашем језику и правопису, али су оне правилним тумачењем стручњака и правилном употребом у школама и књигама мало помало одбачене. Да наведем само један пример као доказ за то. Познато је да је проф. Б. у својем најновијем Правопису одустао од неких својих правописних прописа. Он, напр., раније није хтео чути да се пише *мада*, већ је писао *ма да*, тврдећи да свака реч има своје посебно значење и употребу. Међутим, он је сад усвојио први начин писања, правдајући то у својем чланку „Напомене о српскохрватском правопису (НЈ. IV св. 5—8, стр. 144) овим речима: „Ја сам напустио писање *ма да* (ранијих издања), пошто сам се уверио да у *мада* нема сваки део засебно значење када значи *премда*, и исто онако као што се *премда* или *иако* (опет у истом значењу) пишу заједно, тако треба писати *мада*“. Био бих срећан ако би овај мој чланак допринео томе да он одустане и од своје формулације прописа о писању великих слова.

Ако пажљиво проанализирамо аргументацију проф. Б., наћи ћемо ово: По њему у реченицама: „пише се великим почетним словом“ и „пише се великим словима“ имамо *инструментал за начин*, иако се осећа још оруђе, онако исто као у реченицама: „ударо га руком, а не штапом“ и „он не пише пером, већ оловком“. Он то објашњава овако: „Када се каже да се пише нека реч великим словом, наравно, почетним или малим почетним словом, или ћирилским, латиничким или глагољским словима, увек се упућује на начин како се пише и ту може стајати једино инструментал без *са*“.

Прелазни гл. *писати* спада међу оне глаголе уз које се оруђе дотичне радње казује у инструменталу, дакле: *пишем пером*, исто као и *копам мотиком*, и сви смо учили у школама (ако нисмо научили од својих матера) да се у оваким случајевима не сме употребљавати предлог *са*, баш зато што га неки погрешно употребљавају. Под утицајем тога школског правила, пошто се инструментал уз гл. *писати* највише

употребљава за ознаку оруђа без *са*, многи и у овом ретком значењу гл. *писати* у вези с правописом механички беже од тога предлога, па мисле да је погрешно ако се каже: „Лична имена пишу се с великим почетним словом“. Проф. Б., истина, друкчије објашњава зашто је против *са* у овом случају. Он сматра да је ту *инструментал за начин*, казујући то овим речима: „... када се рече — пише се великим или малим словом, то значи да се само то слово, без икаква додатка, без икакве заједнице још са нечим, пише на такав и такав начин, за разлику од случаја као: „*і* се пише са једном или две тачке, то значи изнад *і* има једна или две тачке“. У спорном случају по проф. Б. гл. *писати* понаша се једнако с гл. *штампати*, *објавити*, а исту конструкцију, вели, имају и гл. *почети*, *свршити* и сл., тако да: „кад речемо *Ртањ* пише се почетним великим писменом, или кад речемо почиње се великим писменом, — то је потпуно једнако, и зато су и конструкције једнаке“, и даље: „Не треба се бунити: када се рече „пише се почетним великим словом“ или „пишу се масним словима“ или сл. — то је потпуно исто“, тј. хоће да каже да је у оба случаја исказан начин.

Тачно је да у исказу „*і* се пише са једном или две тачке“ немамо модални инструментал, већ нешто друго, о чему ћу после говорити, али налазим да у исту категорију долази и исказ: „Реч *Нипш* пише се с великим *Н*“. У овом случају гл. *писати* ни по своме значењу, ни по својој синтаксичкој конгруенцији не може ићи заједно с гл. *штампати* и *објавити*. Јер у реченици: „Ову реч треба штампати масним словима“ речима у инструменталу казује се оруђе којим се реч штампа, тј. утискује у хартију, а тек ако се прави разлика између врста слова, значи и начин, поред оруђа. Још мање се може употреба гл. *писати* без *са* поткрепљивати глаголима *почети* и *свршити*. Пре свега, оба ова глагола употребљавају се не само без предлога *са*, већ и с њим, како у народним умотворинама и говору, тако и код многих добрих писаца, чак и код самог Вука, што и сам проф. Б. потврђује примерима на крају чланка. Ја се не могу сложити с њим да је употреба *са* уз те глаголе погрешка, прво зато што се

инструменталом уз њих не казује ни оруђе, ни начин, већ нарочит однос (о чему овде није место да говорим), друго — зато што природа тога односа допушта да се у живом језику, па и у књижевности, говори на оба начина.

За потврду своје тезе о погрешности употребе са уз гл. *писати* проф. Б. наводи доста примера, које дели у две групе; у првој су примери с гл.: *писати*, *штампати*, *објавити*, а у другој с гл.: *почети*, *свршити* и сл. Као што сам већ рекао, примери друге групе немају везе са спорним питањем, а што се прве групе тиче, показашу да већина примера не иде овамо. У највише примера инструменталом је исказано оруђе, ако се гл. *писати* схвати у његову основном значењу (које је и етимолошко, исп. лат. *pictura*, слика) *сликати*, *бележити*. Такви су: А крвавим словима написана; — Већ је пише крви од образа; — Штап на којему пише крвавијем словима; — Пише кашто чивитом и Соломуново слово; — Да пише нарјечјем својим; — Гласови у језику хрватском пишу се овим словима. Свакако ћемо то објавити, и то масним словима итд. Чак се и у примеру: „Говоре да српски језик треба писати славенском ортографијом“ — инструменталом не казује начин већ средство, јер је ортографија средство бележења речи. Међу наведеним примерима један једини има конструкцију као код проф. Б., а то је Даничићев: „Ријечи које се пишу великијем словом“.

Инструментал уз гл. *писати* у оном значењу које има у вези с правописом, по моме мишљењу, не казује ни начин, ни средство. Проф. Белић каже да су искази: „пише се великим почетним словом“ и „пише се масним словима“ потпуно исти, јер у оба случаја имамо модални инструментал. А ја налазим да ту ни значења ни синтаксичка употреба нису исти, нити да има модални инструментал. У другом исказу инструменталом се казује средство, јер се каже да се нека реч *бележи*, *означује* словима као средством, а у првом случају имамо сасвим нешто друго, о чему ћу говорити мало после. Али баш због поистоветњавања значења и употребе гл. *писати* у ова два различна случаја и настаје забуна, те према правилном „пише се масним словима“ без

предлога *са*, многи се без размисљања, механички поводе за тим па мисле да је правилно и „пише се великим словом“, као да је и у овом случају у питању средство којим се пише. Чак и ја кад кажем „пише се с великим словом“ осећам неки страх да људи не помисле да не знам просто правило да се уз инструментал оруђа не сме употребити предлог *са*, иако сам свестан да ту нема оруђа. Јер ако се може говорити о оруђу или средству у реченици „Почетни глас се пише (тј. бележи) великим словом,“ њега не може бити у реченици „Лична имена пишу се великим почетним словом“, јер се цела једна реч не може написати само једним словом, осим ако се пише као скраћеница, напр. *м* у значењу метар и сл. Проф. Б., наравно, не сматра да је ту посреди средство, него у оба случаја налази модални инструментал.

Не могу се сложити с тим. Нити су оба случаја једнака, нити је у њима модални инструментал. Њега ту не може бити из ових разлога. Прво, данас је модални инструментал без *са* врло редак и сретамо га углавном у народним умовторинама, као напр.: Робом икад, а гробом никад. — Киша пада капљицама. — Рјеком крвца пољем тече и сл. Иначе, у савременом језику некадашњи модални инструменти постали су обични прилози за начин, као напр. крадом, кришом, тајом, припадом, широм, шапатом и др. Друго, уколико се инструментал употребљава за исказивање начина глаголске радње, он се баш употребљава с предлогом *са*, као напр.: с виком, с муком, с осмехом, с напором, са срећом (у: „Нека ти је са срећом“ значи „срећно“, а у: „Срећом, он није стигао на време“ — „срећом“ није прилог уз гл. стигао, већ замењује читаву реченицу). Излази, дакле, ако би инструментал уз глагол *писати* у вези са словима значио начин, морао би се употребити с предлогом *са*, па би се морало рећи: „Лично име пише се с великим почетним словом“. Али ја налазим да он не показује начин.

Па у чему је ствар, ако ту немамо ни начин, ни средство? Просто у томе што у реченици: „Именица Београд пише се с великим Б“ речи „с великим Б“ нису никакав додатак гл. *писати*, већ атрибуцка одредница уз реч Бео-

*град*. Мало пре смо видели да инструментал с предл. *са* значи начин, али он може показивати и друштво, заједницу, као напр. у реченици „Ишао сам с братом“, и он се зове социјатив. Али се инструментал с предл. *са* употребљава и као атрибушки додатак, казујући да оно што значи именица уз коју стоји има неку особину, неки предмет уза се, да се налази у неком стању и сл. Ту, дакле, имамо квалитативни *инструментал*, који иде у исти ред с квалитативним генитивом, јер израз „човек с великом главом“ казује исто што и „човек велике главе“. Овај квалитативни инструментал личи на социјатив, с том разликом што он ближе одређује именицу, док социјатив служи као прилошка допуна глаголу, што се најбоље може видети из овога примера: „Во с белим цветом на челу боде се с нашим биком“ где речи „с белим цветом на челу“, као атрибут, ближе одређују оно што значи реч „во“, док речи „с нашим биком“ одређују глагол „бости се“. У оба случаја имамо предлог с с инструменталом, али у првом случају је квалитативан уз именицу, а у другом социјатив као глаголски додатак. Исту ситуацију имамо у примеру: „Милан је с Марком својом руком начинио две погрешке, написао је реч *радојица* с малим почетним словом и без ј“. Ту имамо три инструментала, али различитог значења: „с Марком“ је социјатив, „својом руком“ је средство или начин (= својеручно), а „с малим почетним словом“ је квалитативни инструментал; прва два инструментала служе да ближе одреде глагол, а трећи ближе одређују реч „*Радојица*“ казујући спољашњу ознаку те речи кад је написана. Јер кад речемо: „Реч Београд се пише великим почетним словом“ или: „Реч Београд је написана с великим почетним словом“ имамо исти синтаксички случај употребе инструментала с предлогом с као кад кажемо: „Београд се увек слика са старом тврђавом“, утолико пре што је гл. *писати* првобитно значио *сликати*.

Ја мислим да после свега изложеног сваком мора бити јасно да је једино правилно кад се каже: „Особно име пише се с великим почетним словом“, а не: „Особно име

пише се великим почетним словом“, без обзира на обично рђаво изражавање, које се много уврежило. Таку конструкцију ја доживљујем, тј. осећам и видим својим интелектуалним очима, а нису ме неки други навели да је усвојим као што се домишља проф. Белић. Јер ако је ико то могао учинити, могао је баш он као мој професор и учитељ, па ипак није успео.

Са оваквим схватањем спорног питања чак нисам ни сам. Милан Шевић, у својој „Српској граматици за ниже разреде средњих школа“ из 1920, на стр. 40, каже „Властита имена пишу се с великим почетним словом“. Љ. Стојановић у својим граматикама, истина, каже: „Први глас особних именица пише се великим писменом“, али то само потврђује оно што сам раније рекао о инструменталу, а не доприноси ништа тези проф. Б. Јер у том исказу се не говори о писању речи, већ само једног гласа, а он се може писати, тј. обележавати, једино писменом, и у том случају инструментал значи оруђе, а не начин.

*М. С. Московљевић*

## О РАСПРАВИ ДРА М. МОСКОВЉЕВИЋА

Морао бих написати велики чланак кад бих хтео ставити на своје место све о чему говори М. Московљевић. Ја то нећу чинити већ ћу се задржати само на најглавнијим стварима.

Пре свега морам објаснити шта је то инструментал за начин и чиме се он одликује од инструментала оруђа (ја узимам овде, углавном, однос инструментала оруђа и начина). Уствари, инструментал оруђа може постати увек и инструментал за начин ако се два или више инструментала за оруђе између себе пореде или ако се каквим придевом покаже разлика у средствима или оруђима. Чим се рече: он не пише *оловком* него *пером*, тиме се износи синтаксички начин, разлика у оруђу, што и јесте начин, као кад би се рекло: *певаћу тихим гласом* и сл. Према томе, ако неко тврди да нешто није инструментал начина него оруђа, он тиме ниуколико не доказује да нешто не треба писати инструменталом без са, него само износи мишљење да треба друкчије гледати на тај инструментал. Кад речемо: *То треба штампати курзивом, а не масним словима*, ту смо употребили инструментал за начин; али ако ко и не хтедне тако разумети тај инструментал, он ипак не може никако доказати да је ваљало друкчије написати ту синтагму. Исто тако кад речемо: *Београд ваља написати почетним великим словом, а не малим*, ту имамо инструментал за начин, а ако ко хоће да разуме тај инструментал као оруђе, што је, по мом мишљењу, сасвим неисправно, он ипак не може доказати да тај инструментал треба икако друкчије писати до без с (или са).

Али сада долазимо до главног суда Московљевићева. Он сматра да је у изразу: *Београд се пише са великим почетним*



словом — „са великим почетним словом“ атрибуцка одредница уз реч *Београд* и да, према томе, нема никаква посла са глаголским обликом. То је сасвим погрешно, што није тешко доказати. Московљевић је овде помешао ствари које се не смеју мешати. Истина је да „са великим почетним словом“ може бити у нарочитим случајевима атрибуцка одредница, али тада је њена функција сасвим другачија него што је у горњој Московљевићевој реченици. Може се употребити *Београд*, са великим почетним словом, што би значило „Београд који има велико почетно слово“, и уз такву синтагму која значи засебну, потпуну целину не може се рећи само „пише се“ јер се то „пише се“ садржи већ у ономе „са великим почетним словом“, и када би се хтело, по сваку цену, употребити „пише се“, оно би се морало употребити са каквим временским или ма каквим другим додатком (напр.: „пише се кад се хоће да означи географско име“ или сл.). Према томе, не може се у таквом случају употребити само „пише се“, што значи да и само Московљевићево тумачење није добро. Међутим кад хоћемо да покажемо како се реч „Београд“ пише, а то је наша намера када речемо „Београд се пише почетним великим словом“, онда морамо употребити нешто чиме тај начин може бити исказан а то је, у овом случају, инструментал за начин „почетним великим словом“. У том случају употреба предлога „са“ сасвим је неумесна јер би значила какву заједницу или нешто слично, чему овде нема ни места ни смисла.

И тако, „Београд са великим почетним словом“ може, додуше, бити у појединим случајевима синтагма са атрибуцком одредбом, али се она не тиче глагола „писати“, већ претставља сасвим засебан појам. Тај појам се може узети као субјекат уз најразличније глаголе као: *Београд са великим почетним словом употребљава се, налази се* и сл.; а кад се употреби уз глагол *писати*, онда се тим глаголом као предикатом према целој синтагми као предмету може, поред онога што је у синтагми речено, изнети и нешто друго. Али тада је појам о писању речи *Београд* дат

као потпун, као готов; а у синтагми „Београд са почетним словом“ не пита се како се Београд пише, већ се даје писање те речи у опису, тј. „који има почетно велико Б“ или „када има почетно велико Б“ или сл.; међутим у правопису се даје упутство не како је што написано него како што треба написати, и зато ту уз глагол „писати“ мора доћи његова начинска допуна или инструментал за начин.

Московљевић мисли да су начински инструменти ретки и да их срећамо, углавном, у народним песмама. То није тачно. Таквих инструментала има на сваком кораку: *ићи кораком, говорити шапато, промуклим гласом, рађено руком, а не машинном* итд.

Ја мислим, међутим, да су случајеви у којима имамо употребу предлога с са инструменталом у значењу одређеном — могли утицати на увлачење с и тамо где му није место, тј. када инструментал има начинско значење. Другим речима, ја сматрам да су случајеви као *Београд, са почетним великим Б, име је великом граду Србије* могли утицати, а, наравно, и сви слични случајеви, на исправно писање *Београд се пише почетним великим словом* и давати неисправно са *почетним* и сл. Ја сам то хтео рећи већ у првом свом чланчићу о овој особини нашег језика, али ми је то случајно изостало. То се не јавља само овде него има тога и у другим сличним везама; зато има каткада колебања у употреби предлога с у овим случајевима, као што сам то показао у свом ранијем чланку.

А. Белић

ЗНАЧЕЊЕ ИЗРАЗА ПЛАМЕНИ МАЧЕВИ И СЛ.  
У НАРОДНИМ ПЕСМАМА

У народним песмама врло се често употребљава придев  
*пламени* као додатак уз мач, нож, ханџар, сабљу, хорду:

1

И на њима три пламена мача

II, 135 (1932)\*

Па потеже (потрже, повади) мача пламенога

VII, 32, 377, 403 (1935)

И с пламени мачи гребештаци

2

Ту (а, па) пламене ноже повадише

IV, 292 (1932); IX, 489  
(1936); VII, 315 (1935)

Већ извади ножа пламенога

III, 344 (1932)

Па потеже (истрже) ножа пламенога

IV, 352; VI, 481 (1940);

VIII, 195/196, (1936);

IX, 210 (1936)

Играју се пламенога ножа

VIII, 84, (1936)

А пламена ножа извадио

VIII, 195 (1936)

Пламена је ножа повадио (извадио)

VIII, 202, 338, (1936)

И пламене ноже у појасу

VIII, 429, (1936)

---

\*) Наводи се односе на Српске народне пјесме од Вука Стеф. Карацића, издање и штампа Државне штампарије, Београд. Римска цифра означава књигу, арапска — страну, а у загради је назначена година издања.

- Стоји звека пламеног ножа IX, 122 (1936)
- Носи Лука пламеног ножа IX, 122 (1936)
- За пламена ножа приватише IX, 452 (1936)
- Међу њима ножа пламеног IX, 210 (1936)
- 3
- Па потрже пламена анцара IV, 292 (1932)
- А ломе се пламени анцари VI, 290 (1940)
- Потегоше (потргоше) пламене анцаре VI, 299 (1940); VIII, 33, 66, (1936)
- Те извади пламене анцаре VII, 295 (1935)
- Узе Мара пламена анцара VIII, 10 (1936)
- За појас му двије златке мале  
Међу њима пламене анцаре. VI, 491 (1940)
- 4
- А пламене сабље повадише VI, 145 (1940)
- 5
- А пламену повадио (потегао) њорду VI, 98 1940; VI, 315 (1935)
- Тако исто употребљава се и *пламениш* као додатак уз  
мач, сабљу, нож:
- 1
- Ману Комнен мачем пламенитим III, 171 (1932)
- 2
- На двоје му копље предвојио,  
Предвојио сабљом пламенитом IV, 472 (1932)

Па тргоше сабље пламените

IV, 473 (1932)

3

Пламенита кожа повадио

VIII, 102 (1936)

Вук не даје никакво објашњење у Рј. о значењу речи *пламени* (пламенит) у овим и сличним примерима, а у Рј. Ак. наводе се само примери из народних писама и каже се да ова реч има преносно значење.

По Д. Костићу *пламени мачеви* (мачи<sup>1)</sup>) назвати су тако што „блеште на сунцу као пламен“; слично објашњење даје и за *сабљу пламенишу*: сјајна блистава као пламен<sup>1)</sup>.

В. Ђурчић<sup>2)</sup> објашњава израз *пламениша сабља* овако: „Често се помиње и сабља пламенита, јер су из ње искакале варнице, кад би ударила о челик“.

Ова два објашњења, као што ћемо видети, не могу се уопште прихватити.

Пламени мач имао је и код других народа па и код нас два значења. Прво значење је *мач од пламена* (или пламен у облику мача), и у том смислу употребљен је у Библији:

„И изгнав човјека постави пред вртом Едемским херувима, с *пламенијем мачем*, који се вијаше и тамо и амо, да чува пут ка дрвету живота.“<sup>3)</sup>

У свим текстовима Старога завета налазе се адекватни изрази: јеврејски<sup>4)</sup> (...ve'et lāhat hahérēbh hammiṯḥar-rékhéth), грчки<sup>5)</sup> (... και τὴν φλογίνην ρομφαίαν τὴν στρεφομένην) црквенословенски<sup>6)</sup> (...и пламенное оружје); латински<sup>7)</sup> (...et

<sup>1)</sup> Д. Костић, Тумачење друге књиге српских народних пјесамa, Београд, стр. 37 (мач), 71 (сабља).

<sup>2)</sup> В. Ђурчић, Гласник Хрв. држ. музеја у Сарајеву, 55, 117 (1943).

<sup>3)</sup> Библија или цело Свето писмо. Превео Стари завет Ђуро Даничић, Прва књига Мојсијева, III, 24.

<sup>4)</sup> Kittel R., Biblia Hebraica, Ed. VI. Stuttgart, 1950.

<sup>5)</sup> Ed. A. Rahlfs, Stuttgart, 1950.

<sup>6)</sup> Москва, 1904.

<sup>7)</sup> Vulgata

flammeum gladium), руски<sup>8)</sup> (... и пламеный меч); немачки<sup>9)</sup> (... mit dem bloßen, hauenden Schwert); енглески<sup>10)</sup> (... and a flaming sword); француски<sup>11)</sup> (... qui agitent une épée flamboyante); талијански<sup>12)</sup> (... con una spada fiammeggiante). Разлика у текстовима је само у томе што негде стоји херувим с пламеним мачем (српски, немачки, француски, талијански), а негде — херувим и пламени мач.<sup>13)</sup>

Наши иконописци сликали су Арханђела Михаила с таквим мачем.

Друго значење засновано је на облику оштрице код мача. Немци су још од 16-ог века правили мачеве чија је оштрица била таласаста („geflammt“), дакле слична облику пламена, као пламен, па су такве мачеве називали Flammenschwert (Flamberg, fr. épée flamboyante). Ти су мачеви у Немачкој постојали и до 19-ог века. Доцније су песници употребљавали такав назив и за сваки мач. Вероватно је сличан развитак значења овог израза био и код нас. Прво је *пламени мач* означавао као код Немаца мач таласасте оштрице, па је затим, доцније, реч *пламен* постала стални епитет не само уз мач већ уз свако хладно оружје (сабља, нож, ћорда, ханџар) чиме се је само истицао нарочити квалитет таквог оружја, а веза с првобитним значењем је изгубљена.

С друге стране, код народа (и у Србији и у Црној Гори напр.) постоји израз *оштар* као *пламен* (плам), а у у Васојевићима још и глагол *напламиши*. Тако се каже за бритву бријаћу, за косу, за секиру и сл., кад се добро наоштри, *напламио сам је* и обично се још додаје: као мач, као прави мач. Према томе *пламен* (мач, нож, сабља, ханџар, ћорда) као и *пламениш* (мач, сабља, нож) означава да је ово хладно оружје *необично оштро, оштро као пламен*: оно све пресеца

<sup>8)</sup> Москва, 1896.

<sup>9)</sup> Лутеров превод, Stuttgart, 1940.

<sup>10)</sup> Revised Standard Version, 1952.

<sup>11)</sup> Louis Segond, Paris 1930.

<sup>12)</sup> Sacra Biblia, Londra, 1885.

<sup>13)</sup> Ван оквира је овог чланка говорити о томе откуда потичу ова неслагања, шта је првобитно претстављао „пламени мач“ и да ли је реч херувим тек доцније додата или не.

као што пламен све пржи и разорава или уништава. То би дакле био највиши степен оштрине, а у исто време и тврдине. Отуда је Р. Алексић у речнику најновијег издања II књиге Вукових народних песама<sup>1)</sup> правилно ставио да пламени мач значи врло оштар мач, а сабља пламенита — врло оштру сабљу.

*В. М. Мићовић*

---

<sup>1)</sup> Српске народне пјесме, ск упио их и ка свијет издао Вук Стеф. Караџић, књига друга, Просвета, Београд, 1953.

## ТРЕБАЧКИ, ТРЕПАЧКИ ИЛИ ТРЕПЧАНСКИ?

У црногорској Народној скупштини, приликом прошлогодишње поделе Републике на срезове и општине, повела се, иако не са скупштинске трибине, доста „жучна“ дискусија око тога како треба да се зове општина чији је центар село Трепча близу Андријевице у данашњем Иванградском срезу. У предлогу закона стајало је Трепачка општина, али су се неки Андријевичани побунили против тога захтевајући да се општина зове Требачка, јер у народу придев од Трепча гласи *требачки* а не *трепачки*. Дошло је чак до неке врсте мале анкете међу посланицима из андријевичког краја — да ли народ говори *требачки* или *трепачки*. Посланици — сељаци тврдили су једнодушно да се каже *требачки*, док су се неки интелектуалци колебали, вероватно под утицајем старог, вештачки наметнутог административног назива, и чак су тврдили да се каже *трепачки*.

Међутим, доиста је тачно да се у селу Трепчи и у читавој тој околини каже *трепачки*, и јасно је зашто се тако каже. Корен речи Трепча је *треб* (трѣб-), дакле — *Трепча* (исп. глагол *требити*); звучно б се пред беззвучним ч претвара у п, а испред а се у придеву поново појављује. Топографских назива са тим кореном има у нашој земљи врло много, на пример, Требиње у Херцеговини, Требевић код Сарајева, село Затријебач у Титоградском срезу у Црној Гори, итд.

Код нас је усвојен принцип да се присвојни придеви и изведене именице од имена места употребљавају у оном облику који је уобичајен у дотичном крају. Ту може да буде извесних отстапања од обичне норме која важи за



грађење сличних речи, уколико се та отступања не косе са општим принципима српскохрватског књижевног језика. Према томе, правилно је говорити и писати *шибенски* и *Шибенчанин* (а не *шибенички* и *Шибеничанин*), *приштевски* и *Приштевац* (а не *приштински* и *Приштинац*), али није правилно *срјетечки* (место *средачки* од *Средска*), *васевички* (место *васојевићки* од *Васојевићи*), итд. Поменути принцип заснива се на потреби да дотична реч буде разумљива и у крају на који се односи и на читавој територији српскохрватског књижевног језика. Према томе, горњи спор био би окончан у корист придева *требачки* уколико се тај придев односи на село Трепчу у андријевичком крају. Поред тога што се у том облику употребљава у народу, овај придев не отступа ни од обичне норме која се примењује при грађењу сличних речи. Направљен од нормалне основе, он потпуно правилно открива етимологију речи од чијег је корена направљен.

Али у Црној Гори има још једно место с истим именом. То је село Трепча у Никшићком срезу (западно од Никшића). Назив овог села разликује се од оног андријевичког по томе што је ово именица средњег рода (у множини), а оно прво је именица женског рода. Генитив од ове именице гласи *Трепча*, а придев *трепачки* (а не *Трепча* и *требачки*). Како треба тумачити ову појаву? Није немогуће да назив овог никшићког села нема везе са кореном *треб-*, већ да води порекло од неке друге речи у чијем се корену налази глас *п*. У том случају био би јасан и облик *Трепча* и придев *трепачки*. Али ако би назив и овог села био изведен од истог корена *треб-*, глас *п* у генитиву множине и у придеву *трепачки* био би резултат аналогije (према облицима *Трепча* и *Трепчима*). Као што у неким крајевима постоји облик *приповетака*, који је настао аналогijом према *приповетка* (место књижевног *приповедака* према *приповед-ка*), тако су се могли појавити и облици *Трепча* и *трепачки* према *Трепча*. Међутим, без обзира на порекло тих облика, у овом случају је, разуме се, правилно говорити и писати *Трепча* и *трепачки*.

Основно је, дакле, мерило за прављење поменутих придева и изведених именица говор дотичног краја (уз ограду коју смо горе истакли). Другим речима, ако је, у овим нашим примерима, у питању андријевичка Трепча, онда је придев *требачки*, а ако је у питању Трепча у Никшићком срезу — *трепачки*. Принципијелно су оба придева правилна. Неправилно је само натезање и прављење вештачких израза према неком замишљеном „правилу“. Придев „трепачки“ уз андријевичку Трепчу вероватно је измислио пре рата неки ревносни општински деловођа, ваљда и несвесно руковођен оним што се зове принцип „хиперправилности“, и унео га у општински печат, па се тако почело чак и говорити — да би било „правилније“. Али Трепчанима (оним из андријевичког краја) и људима из њихове околине тај придев изгледа сасвим неприродан, исто онако као што би било неприродно кад би неко, на силу етимологизирајући, почео говорити *требачки* за оно што припада никшићком селу Трепчи.

Има још један облик придева који се може употребљавати кад је реч о називу Трепча. То је придев *трепчански*. Он је и правилан и потпуно разумљив. Али он може бити препоручен само под условом ако га има у народу дотичних крајева. И доиста тај се придев, напр., употребљава на Косову уз назив косовске Трепче.

У вези са овим што је горе речено могло би се поставити питање: зашто се сва три облика не би изједначила и свела на један, кад се већ односе на један те исти назив. Пре свега Трепча у Никшићком срезу разликује се по граматичком облику од косовске и андријевичке Трепче, а можда и по етимологији, и већ то показује да није посредни потпуно иста именица. Сем тога, сваки од тих облика садржи понешто специфично за дотични крај, што није наодмет задржати и у језику. И, најзад, сви су ти изрази и добри и разумљиви, не само у дотичним крајевима него и свуда где се говори нашим језиком, и зато нема никакве потребе да се замењују или своде на један израз.

Р. Л.

## ЈЕДАН ВУКОВ ЛАТИНИЗАМ

Вук у Рјечнику под *видјети се* даје као друго значење: „како ми се види *scheint, videtur*“, само тај један пример, у безличној употреби. Доцнији речници дају то значење различито. Два речника чији су аутори Војвођани имају то значење у инфинитиву, што звони сасвим необично: Поповић га преводи са *scheinen, dünken*, а Ђорђевићев речник латинског преводи латинско *videor* (значење бр. 2) инфинитивима: „чинити се, видети се, изгледати, сматрати се за“. Ивековић-Броз наводе један пример из народне песме и три примера из Вукове прозе. Ристић—Канрга нема тог значења. Бакотић даје то значење, безлично као и Вук.

Овај латинизам Вук је унео у Рјечник из свог личног говора: не само што уз пример: „како ми се види“ није дао никакву локалну ознаку него је Вук и употребљавао *види се* у значењу изгледа и пре изласка Рјечника, као што што сведочи његова Писменица (из 1814): Ако се... коме не види по вољи (Грам. сп., 7). Што ми се за сад не види тако нужно, остављам (исто, 8). (Трећи пример, стр. 39, није тако очевидан као наведена два).

Да је тај латинизам Вук научио од Срба у ондашњој Аустрији, види се по примерима из књижевних дела наших старијих од његовог Рјечника (сви примери су из грађе САН):

- 1791 Кестени ми добри виде се (Лексикон).
- 1802 Движеније... које... от востока к западу бити види се (Стојковић, Фисика II, 24).
- 1809 Једна другој... подобне виду се (Вујић, Јестеств., 528).
- 1810 Трутови виде се бити животна неполезна (Максимиовић, Пчелар, 20).

- 1813 Што је право види му се (пијаноме) косо (Руњанин, Теофрон, 197).
- 1815 Види ли се теби да се сасвим безмездно трудиш (Живковић, Благ. муза, 91).
- 1816 Вински сок који се види сасвим... чист (Болић, Виноделац II, 174).  
Она се Французу ружна... видила (Исајловић, Ист. трг., VII).

Нарочито је карактеристичан најранији пример, из Лексикона. Ту се немачко *ich finde die Castanien gut* преводи на српски као што је исписано. Тај пример добро показује укорененост овог латинизма у језику интелигенције. Сличан је овоме, иако већ знатно доцнији пример из Правне терминологије аустриске (1853), где се немачко *ich erachte* преводи са „чини ми се, види ми се“, и та два српска израза дају се као синоними. Колико је дубоко продрла употреба тог латинизма у говорни језик Војвођана, сведочи, најпре, то што је ту употребу примио сам Вук, уневши је у Рјечник без локалне ознаке „у Сријему“. Али у Рјечник је унео само израз „како ми се види“, који и данас живи у северним крајевима. Од друге употребе „види се“ у значењу „изгледа, чини се“ Вук се, судећи по примерима из грађе САН, отргао. Један једини пример је из доцнијих година Вуковог рада. Он је из превода јеванђеља по Матеју: Као окречени гробови који се споља виде лијеви (23, 27). Али та реч из јеванђеља постоји као обична изрека у језицима свих хришћанских народа, па је као изрека могла постојати и у говору фрушкогорских калуђера, а од њих је и Вук могао ту изреку научити. У своје Пословице Вук је није унео можда само зато што је Мушкатировић није унео у своје Притче.

Књижевници пре Вука и у доба Вука читајући латински и немачки, врло често су мислили и писали на начин који одговара духу тих језика, утолико пре што је с тим заједно ишло и то да се оно како књижевници говоре сматра и за књижевно и за отмено. И Вук је, у самом почетку свога рада, подлегао духу тадашњег књижевног језика нашег. Једна од појединости тог његовог славено-српског периода јесте и овај латинизам.

О јакој употреби тог латинизма у почетку XIX века сведочи и народна песма: Ивековић-Броз имају тај стих (Вук, НП књ. 2, бр. 68, стр. 184): Ти се видиш јунак од мејдана (говори Арапин Марку; песму је за Вука забележио Мушички од једне слепице из Гргуреваца у Срему). У овом примеру латинизам није довољно упадљив; тај стих могао би се разумети донекле и као: Види се да си ти јунак од мејдана. Та прелазност и нијанса у значењу налази се и у следећем примеру из Вукове Писменице: И у садашњем времену види се као да има нека различност (Грамм. списи, 39). То су можда они прелазни облици који су омогућавали ширење латинизма, прва, уводна форма латинизма.

Као владајући израз у књижевном језику нашем пре сто година, тај латинизам се јавља код свих писаца наших, и у данашњој Војводини, и код Србијанаца, и код Његоша. Хронолошки поређани примери од писаца изван Војводине почињу од 1847 године: И на сабор кад би доходио Диван би се свакоме видио (С. Милутиновић, Милиновић, 15). То ми се не види да је... учтиво (Прота М. Ненадовић, Цел. дела, LIV). Јер смо себи штету урадили... Те велику како ми се види (Његош, Шћепан, ст. 3253). Није... опасан као што ти се види (Јован Ристић, Даница 1867, 101). Посао који му се види најкориснији (С. Марковић, Цел. дела 3, 62). Дела људска... се виде тако ћудљива (Мита Ракић, Физ. социјална, 15). Бегу се то види дивније од свих чудеса (Милићевић, Зим. вечери, 88).

Види се у значењу изгледа употребљава се и у најближој прошлости, али је употреба та ретка и необична. Нушић, М. Настасијевић, И. Секулић дају по два примера и Душан Радић један: Чело ми се твоје мутно види (Нушић, Сабр. д. VII, 22). Ако ти се видим крадљивцем... глад ме чини таквим (Настас., Из там. вил., 46). Младић неки одрпанко, слабодушан се види (Радић, Планинци, 49). Гундулићев живот види нам се доста... сиромашан (Секулић, Тренуци, 55).

Засебну групу чине далматински писци: код њих употреба видети се = чинити се претставља зацело и

италијанизам, или још пре само то. Грађа САН нема примере раније од Качића, према одређеном плану за скупљање те грађе. Од четири примера из М. Цара и два из Матавуља наводимо по један: Они нам се и данас виде као риједак образац новинарске полемике (Цар, Сава Бјел, 32). Под маском чуђења, мени се видје да је он знао за то (Матавуљ, Биљ. писца, СКЗ, 64).

Код Хрвата је та употреба исто тако честа и стара. Можда је по неки наш писац писао и под утицајем хрватске употребе. За један пример из превода Лотијевог Исландског рибара (Изд. СКЗ, 112) посумњао сам да је преписан из ранијег хрватског превода, али поређење нисам могао извести.

*С. Матић*

## О ЗНАЧЕЊИМА ЗАМЕНИЦЕ КОЈЕШТА

Под речју *којешта* у свом Рјечнику Вук је дао следеће објашњење: „allerlei, was immer, varia, quidquid in bussam venerit: говори којешта“. Уз исту реч у Рјечнику Југославенске академије дато је значење „што му драго“ као основно (у загради се, додуше, наводи и Вуково тумачење). У рукописној збирци М. Ђ. Милићевића<sup>1)</sup> наилазимо, међутим, на овакво објашњење: *коџешта* (sic!) значи 1) одъ много коечега понешто напр.: куповао самъ *коџешта* за благъ данъ; спремао самъ *коџешта* за славу; 2) коџешта безъ сваке цене напр.: То е све *коџешта* што си ти урадио (мало више него ништа); *коџешта* говори т. е. нема смисла нѣгову говору“. У речнику Ристић-Кангрџе стоји: „*којѣшѣта* а 1. mancherlei, allerlei, verschiedenes Zeugn. 2. ~! Quatsch! Zeug! Unsinn! Unsinniges, Ungehöriges; говорити ~ verkehrtes Zeug sprechen“. Уствари, сви се без изузетка слажу у томе да је једно од значења речи којешта „бесмислица, глупост“. Што се других значења тиче она нису ни довољно ни сагласно прецизирана у дефиницијама — изгледа као да се крећу у широком семантичком пољу од „свашта“ до „понешто“.

Проучавање примера из језика наших новијих писаца даје, међутим, овакву слику.

Данас се несумњиво *којешта* најчешће употребљава у значењу „бесмислица, глупост“. Исп.:

*Којешта, што се само шако пѣва* — Р. Домановић, Краљевић Марко по други пут међу Србима, 1901, 15; *Шшамѣашѣ приваѣна писма још за живоѣта, што би било већ нешѣто више него којешѣта* — Б. Нушић, Бран. коло 1905, 35; *Којешѣта! Љуѣшѣто се исправио команданѣ* —

<sup>1)</sup> Налази се у Институту за српски језик САН.

И. Секулић, Из прошлости 1919, 318; *Тхе!* — учини он... *Живош!* *Којешта!* *Лук и вода!* — Д. Радић, Тако ми планинци, 1939 г., 191; *Онда доле фамилија!* — *Којешта!* *Има човек понекад нешто и од ње* — Петковић, Гуњ и смокинг, 1940 г., 116.

Овако употребљена реч *којешта* нема, уствари, именичку функцију. Она је по служби својој једнака са прилогом употребљеним у истој ситуацији (*То је којешта*, као *То је бесмислено*, *То је нејамешно*, *То је неумесно* и сл.). Иако идентификујемо реч *којешта* с речима „бесмислица, глупост“, ми и њих такође осећамо функционално као поменуте прилоге (*Глујосћ!* *Бесмислица!* као *Дивно!* *Сјајно!* и сл.). Уствари, у оваквим се ситуацијама подразумева под датом речју читава једна реченица (*Којешта!* = то је којешта; *Дивно!* = то је дивно; и сл.) у којој је сама дата реч именски део предиката, тако да се она, сасвим природно, осећа граматички као одредба прилошког типа без обзира каквог је порекла (в. о томе код Шахматова, Синтаксис русског језика, 1941 г., 62—64). Према томе, због функционалног момента облик *којешта* у оваквим ситуацијама није номинативни облик заменице *којешта* него адвербијални облик (у најширем смислу речи) одређеног значења.

Употребљена као заменица реч *којешта* добија значења која морају у себи носити било значење омаловажавања, негативног односа према ономе на шта се заменицом упућује, било значење неодређености, непрецизности у погледу врсте и броја појава на које се упућује заменицом<sup>1)</sup>. У првом случају заменица има значење „макар шта“, „шта било“, најчешће с јасно истакнутим моментом багателисања, омаловажавања. Исп.:

*Ојросшите, што вам којечим ево досађујем* — Адам Драгосављевић (Вук, Преписка V, 235); *Па и глас му је којешта* — Гаја Матић, У пољу и у шуми, 1879 г., 27;

<sup>1)</sup> Сасвим је разумљиво што су се у оквиру исте заменице стекле овакве семантичке нијансе. Из значења „неодређено шта“ могло се развити и „свашта, било шта“, па најзад и „бесмислица“, „глупост“.



*Баш је тај брак којешта* — Јанко Веселиновић, Целокупна дела VI, 224; *Ама чујеш, Јанко, немој ми ши којешта појовати* — Л. Комарчић, Слике и приповетке, 1906 г., 132; *Па се морају задивиши... како може тако којешта говориши и писати* — Ј. Живановић, Бран. коло 1907, 1583; *Па кад ме све којешта пишта, — рече мало јогунасто Јула* — Ст. Сремац, Поп Ђира и поп Спира, СКЗ 136, 95; *Народни новац иде из земље за којешта* — Божовић-Ђоновић, Црна Гора и напредни покрет, 1911 г., 119; *Бог с тобом, Маро! Ти си узбуђена и видиш којешта* — М. Беговић, Вијенац 1924 г., 682.

По овом значењу заменица *којешта* наслања се у извесном смислу на прилог *којешта*. Како је употреба *којешта* са прилошком функцијом све живља у језику то и значење „макар шта“, „којешта“ постаје све централније, основније за заменицу *којешта*. На значење „макар шта“ надовезује се у неку руку значење „свашта“, које ова заменица добија. Под „свашта“, наиме, подразумева се „од сваке врсте“, тј. наглашава се у извесном смислу чињеница да има и неповољних, негативних појава у оквиру онога на шта се заменицом упућује. Исп. рецимо:

*Којешта ми прешло преко главе* — С. Крањчевић, Песничка проза, 1912 г., 23; *Чија жена ради којешта кад он није код куће* — Нушић, Сабрана дела XX, 64; *Којешта је он додузимао да измакне тој женидби* — Аугуст Цесарец, Златни младић, 1947 г., 18.

У посебну групу спадају значења која се, за разлику од претходних, заснивају искључиво на моменту неодређености, у којима се, дакле, не крије никакво неповољно тумачење појава на које се упућује. Једно од тих значења било би значење „разно, од разне врсте“, оно, уствари, што Вук одређује са „*allerlei, varia*“. Исп.

*За прошло вријеме у Смедереву у њему се мијењало доста којешта* — Вук, Правителствујушчи совјет, 1860 г., 6; *Ишту једнога Рускога министра да их којешта поучава* — *ibid.* 23; *Свака је нахија своје совјетнику слала којешта, и пр. вина, ракије...* — *ibid.* 9; *Лијеје хаљине много којешта учине* — Вук, Нар. приповијетке, 1853 г.,

126; *Ви знаше, да је моја давнашња жеља да ми Њива Свјетлост даду пензију, па ... да пишем којешта* — Вук, Преписка IV, 155; *Зло је дакле у Србији много којешта* — Ђ. Даничић, Ситнији списи I, пос. изд. СКА IV, 356; *Говори за нама којешта, ал' истину никада* — К. Руварац, Скупљени списи II, 1869 г., 266; *Надамо се, да ће г-ђица Јанковска, чим се на нашем глумишту буде више удомаћила, којешта, особито у игри, живље приказати* — Виенац 1871, 659; *Виктор Рибичевић бијаше којешта, ну постанац није био* — Е. Кумичић, Госпођа Сабина, Сабрана дјела св. 7, 1883 г., 5; *Ја сам, вели, сила којешта у живоју видио* — Ј. Живановић, Неколико примечанија на књигу „Словени у Турској“ од Кипријана Роберта, Спом. СКА VI, 51; *Како се и друго којешта ... с временом мијења, шако се мијењају и гласови* — Т. Маретић, Граматика и стилистика (1899 г.), 17; *Жене, ојеш, селе једна уз другу и штошта гласно приповедају, шале се и чуде којечему што нису знале* — Т. Костић, Бран. коло 1903 г., 162; *Такав поштујак могао би се применићи на много и много којешта* — Ст. Новаковић, Балканска питања, 1906 г., 31; *Књаз се наљући и није хтео пристаћи на то, говорећи: „Зар да пројадне онолико којешта?“* — Ј. Грујић, Записи I, књ. VII, 1922 г., 89.

Да „од разне врсте“ није исто што и „од сваке врсте“ показује најбоље чињеница да се у много случајева употребљавају квантитативне одредбе уз заменице. Треба, међутим, истаћи да су сви примери са овим значењем само из језика старијих писаца — оних из XIX века; примера из језика млађих писаца нисам нашла. Кад се томе придружи и факат да је за језичко осећање многих Београђана, као што сам проверила, оваква употреба заменице *којешта* необична — јасно је да се у овом случају ради о једној њеној већ застарелој употреби. Карактеристично је, треба истаћи, да се ово односи само на номинатив, пошто је у зависним падежима и данас сасвим обична употреба *којешта* у значењу „разно“ — исп., рецимо, у разговорном језику: *Видео сам много којечега* и у језику новијих писаца:

*Иза чаја говорили смо о којечем — Д. Миланов, Вијенац 1924 г., 149; Поседеше још мало, разговарајући се о којечему — М. Сретеновић, Бисерка, 1924 г., 79; До предвече разговарали смо о којечему — М. Богић, Наше тамновање, 1938 г., 215.*

Питање је како схватити овакву појаву. По моме мишљењу објашњење лежи у следећем.

Номинативни облик заменице *којешта* добија у језику двоструку функцију: функцију падежног облика — ако се ради о заменици, и функцију непроменљивог прилошког облика — ако се ради о *којешта* у значењу „бесмислено“. *Којешта* у значењу „бесмислено, глупо“ све је у живљој употреби. Уопште, и само заменичко значење конвергира данас све више у правцу категорије која је такође и у истом смислу негативног типа. Номинатив је, дакле, онај облик који се све више специјализује за значење „неважно, бесмислено“ и према томе први испада из системе осталих значења заменице *којешта* која у себи немају овакве негативне значењске нијансе. Облици зависних падежа међутим остају још увек у системи јер се не јављају, онако као номинативни облик, и са прилошком функцијом.

Најзад, заменица *којешта* добија и значење које Милићевић тумачи као: „од много којечега понешто“, иако би довољно и најтачније било идентификовати га просто са „понешто“ без додатка „од много којечега“. Исп.:

*Из свега се овога разабера, да је којешта гласовно семазиологички остало замршено — М. Гаваца, Зборник за народни живот и обичаје XXVI, 6; Пучка влада одштуи овој централној влади којешта од своје влашти — Рачки, Одломци држ. права, 1861 г., 53; А шта ти мељеш... И теби би ја могао којешта рећи — И. Великановић, Сријемске приче, 1915 г., 74; Он залази... у школу, па је којешта запамтио — Ј. Лесковар, Приповијести, 1917 г., 14; А овдје још којешта, да најуниш свој Ковчежић — М. Беговић, Свадбени лет, 1822, г., 44; Памтиим којешта, што сам у њој доживио — В. Назор, Приче с острва из града и са планине 1927 г., 7.*

Треба, међутим, истаћи да и у овом случају примери нису многобројни и да потичу из језика писаца који су пореклом из наших западних крајева.

Као крајњи закључак у вези с питањем развоја употребе речи *којешћа* можемо рећи следеће. *Којешћа* има две основне функције у језику: заменичку и прилошку. Све чешћа употреба речи *којешћа* у функцији прилога доводи до поремећаја у оквиру системе њених заменичких значења. Развој се, уствари, креће у правцу сужавања семантичког поља заменице *којешћа*. Остају она значења која су у вези са прилошким значењем *којешћа*. Ток развоја (који, истичем, ни до данас није још завршен) огледа се најбоље у савременој употреби номинативног облика који је, из оправданих разлога, први и могао да подлегне указаној иновацији.

Д-р Милка Ивић

## ПОКОВАЦ и ПОКОВИНА

У граду Требињу, у посебном крају који се зове Крш, живи око 50 кућа Цигана. Они су се ту населили почетком XVIII века и баве се углавном ковачким, поткивачким, калајџиским и лимарским занатом. У раније време највише су се бавили ковањем. За време турске управе било је десетак ковачница са једним или више вигњева. Било је ту чувених ковача који су имали своје муштерије по целој јужној Херцеговини и по селима око Дубровника. Они су искивали разне оруђе и покивали су (оправљали) старо.

Код ових ковача усталио се одавно обичај да са сељацима закључују уговоре о покивању (оправљању) алата: да се преломљено углави и прекује, да се напрсло припоји и закали, да се истрошено покује и да се искривљено исправи. На основу тога уговора или погодбе ковач је дужан да преко целе године оправља оруђе (алат) једне сељачке куће под условом да му се о јесени, обично о Митровудне, плати *поковина* (или *поковнина*), тј. награда. Поковина се давала у житу, било белом, стрном житу или кукурузу, а кретала се од 10 до 50 ока годишње. Њена висина зависила је од величине поседа, од разгранатости радова и броја чланова сељачке куће. Сељак који закључи овакав уговор са ковачем зове се *поковац*. Овакво пословање било је од користи и за ковача и за поковца. Ковачи су се на тај начин могли намирити житом за годину дана, а поковци одржавати у исправном стању свој алат. То је нарочито важило за оно старо време кад је било доста тешко на тржишту набавити довољне количине жита и алата.

Погодбу о покивању закључивао је ковач са поковцем обичним споразумом. Погодба се углављивала како народ вели: у четири ока, без свједока и видока, „везује се за ријеч

и вјерује на ријеч“. Уговори о покивању, који су некад били обична и честа појава, почели су постепено ишчезавати за последњих 50 година. Данас су већ потпуно изашли из обичаја.

Отуда се речи *поковац* и *поковина* већ данас ретко чују у народном говору овога краја. Има ту сада много људи који и не знају право значење ових речи, а донедавно ни ја то нисам знао. Прегледајући Вуков Рјечник и још неке друге речнике, нашао сам о томе само кратка објашњења. *Поковац* = ковачев муштерија, *поковина* = ковачева награда. У народном говору требињског краја ове речи имају уже значење. *Поковац* је само онај муштерија који у току целе једне економске године (обично од Митрова до Митрова) оправља алат код ковача по нарочито углављеној погодби. *Поковина* је награда редовно у житу коју ковач о јесени добива од својих поковаца за уложени труд.

М. Беговић

## АКЦЕНАТ НА РАДИЈУ

### АКЦЕНАТ У ИЗГОВОРУ НЕКИХ СПИКЕРА БЕОГРАДСКОГ РАДИЈА

Изговор који се чује са радија од великог је значаја. По општем схватању тај изговор треба да буде образац доброг књижевног изговора. Стога много пажње треба посветити спикерима. И њихов изговор свакако треба да буде добар, узоран и репрезентативан у сваком погледу. Радио је модерно и значајно културно средство. Његов утицај је многострук; он се, између осталог, осећа и на изговору наших људи. Зато старање о коректном и узорном изговору наших спикера има општи значај. То је, уствари, старање о култури изговора уопште.

Затим, и целокупни утицај радија биће, нема сумње, много већи ако се са њега чује добра, чиста реч народног говора. Погрешке у изговору умањују, свакако, целокупну вредност емисије.

Има више компонената доброг читања, и добро преношење садржаја текста захтева многоструке способности читача. Први услов за добро читање, оно што чини његову основу, јесте граматичка правилност читања, изговора. Међутим, битну црту изговора чине акценат и дужине речи и облика. Акценти у звучној слици изговора заузимају доминантно место, и од њихове рељефности и пуноће зависи мелодија и ритам језика. Само, мелодија и ритам нису нешто засебно и издвојено, нешто што би само за себе могло имати циљ, нешто што би само за себе могло чинити ефекат. Мелодија и ритам изговора потпуно су одређени посебним акцентима речи и њихових облика, који су везани за њихова значења. Зато се реторски ефекти могу чинити само у

распону појединачних акцената који су у 'тексту<sup>1)</sup>. Свако кршење појединачних акцената речи и облика доводи до нејасности, а јасност је први услов доброг читања. Читачева је дужност да слушаоцима тачно преноси садржај текста. Наша акценатска система је врло сложена и по броју акцената, и по месту и по разлици у природи сваког појединог акцената (дужина, интензитет, тон). И према акценту бисмо се, баш зато, а посебно на радију, морали врло озбиљно односити.

Изнећу овде само нешто материјала на основу кога се може добити слика стања акцената у изговору неких спикера Београдског радија. Примере сам забележио слушајући емисије у току последњих неколико месеци, и то из свега десетак емисија. Поред примера које сам забележио према изговору спикера даћу у загради правилне акценте. Примери су дати у низу како су при слушању забележени, са прекидима који означавају крај емисије обично од 20—30 минута:

сáбор (треба сáбор)  
 са сýругòм (т. сýругòм,  
 сýругòм)  
 зáхшев èгийáшкè влáдè (т.  
 зáхшев èгийáшкè влáдè)  
 емíсијè (т. емíсијè)  
 крáгујевачкòј (т. крáгујèва-  
 чкòј)  
 пðвредá (т. пðвредá)  
 шá\_временá су òшла (т.  
 шá\_временá су...)  
 лáжима (т. лáжима)  
 зáпáднèх сíла (т. зáпáднèх,  
 зáпáднèх)

шеришòрији (т. шеришòрији,  
 шерíшòрији)  
 шим\_òводом (т. шим òво-  
 дом)  
 вáшу зèмљу (т. вáшу зèмљу)  
 у Корèји (т. у Корèји)  
 Југòслáвијè (т. Југòслáвијè)  
 у Пáрìз (т. Пáрìз)  
 грчкè влáдè (т. грчкè влáдè)  
 вечèрас (т. вечèрас)  
 пðглед вèсшèй (т. пðглед  
 вèсшèй)  
 свèсшè мáсá (т. свèсшè мáсá)  
 пðво (т. пðво)  
 дèвèшòм (т. дèвèшòм)

<sup>1)</sup> Постоји мишљење по коме се у бинском говору каткад мора отступити од књижевног акцената (није реч о говору у дијалекту) ради нарочитог ефекта који се жели постићи на сцени. Ово мишљење нема основа и неодрживо је. У том случају уметник би се огрешио о основни принцип у уметности — о природност.







до шè\_мере (т. до шé мѐрѐ)  
 с̄прѐмљено (т. с̄прѐмљено)  
 ш̄р̄а̀ди́ција (т. ш̄р̄а̀ди́ција)  
 у шом\_дѐлу љзвеш̄а̀ја  
 (т. у шбм дѐлу љзвеш̄а̀ја)

кѹд̄а̄ (т. кѹд̄а̄)  
 пр̄ѣ́кај (т. пр̄ѣ́кај)  
 гѹворимо 1 л. мн. импер.  
 (т. говѹр̄ѣмо)  
 м̄р̄исао (т. м̄р̄исао)

др̄ж̄иш (т. др̄ж̄иш)  
 љ̀зашло је (т. љ̀зашло је)  
 љ̀м̄аш пр̄а̀во (т. љ̀м̄аш пр̄а̀во,  
 љ̀м̄аш пр̄а̀во)  
 м̄бме с̄ѣну (т. м̄бме с̄ѣну)  
 без в̄ѹд̄ѐ (т. без в̄ѹд̄ѐ)  
 в̄ѐлик̄а м̄р̄ачн̄а шѹма (т.  
 в̄ѐлик̄а м̄р̄ачн̄а шѹма)  
 ш̄ѣроко (т. ш̄ѣроко)

Овде сам хтео да покажем каквих све отступања код спикера Београдског радија има у изговору наших акцената. Они се не држе четворокценатске системе књижевног језика; не држе се ни ма које друге системе акцаната наших говора. Њихови акценти, мислим, немају основа нигде у нашем народу јер се нигде тако не говори. Кад их слушамо, рекли бисмо да уопште не осећају акценте, јер гдекад наглашавају онако како нико не говори. Други пут нам се чини да „афектирају“ и произвољно мењају акценте, па чак и своје. Понекад се добива утисак да праве погрешке зато што „считавају“ текст, јер не носе садржај текста поуздано. А као општа и ста̀лна тенденција код свих осећа се скраћивање дужина изван акцената. А затим скраћивање захвата и дуге акценте, па се у њиховом изговору дуги силазни (˘) и дуги узлазни (˙) чувају као кратки узлазни (˘) или нека врста полуакцента (примере в. горе).

И. Стевовић

## ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. Чак и сџара *шема* једрења виђена је од Арџилија Белосија на нов начин. — Две погрешке се налазе у овој овако стилизованомј мисли: 1) *шема* једрења место (ако задржимо пишчев стил) *шема о једрењу*, јер се вели *шема о нечему* (о проблему употребе речи, например, о производњи атомског оружја, о савременом роману, или о савременом сликарству). Страна реч *шема* добила је у употреби у нашем језику једну нијансу у значењу које у туђем језику нема. Основно значење речи *шема*, која је и у стране језике (француски, енглески — из којих смо је и ми примили) дошла из грчког језика јесте *предмет*, основна мисао, *писмени задатак*, чак и *нацрт*, *есеј*. У нашем језику та реч је, поред горњих значења, добила и значење речи *моштив*, уметничка замисао која преовлађује у уметничком делу у целини; у широкој употреби чак и значење речи *говор*, *разговор* (каква је била *шема*, о чему је била *шема*, *шема* је била о васпитању омладине итд.). Горња погрешка пишчева је у томе што је рђаво повезао речи у синтагми полазећи од значења речи *шема* које она има у нашем језику. 2) тема о једрењу виђена је од Арџилија Белосија. — У нашем савременом говорном и писаном језику пасивна конструкција се веома често почела употребљавати, супротно духу нашега народнога говора и доброј традицији. Појава честе пасивне конструкције је вероватно последица утицаја туђих језика у којима је та конструкција синтаксичка особина тих језика (енглески, руски). У нашем језику се, међутим, пасив пре свега ретко употребљава; могло би се рећи чак да се он употребљава у одређеним, изузетним случајевима, када је преко потребно оно на чему се врши радња ставити у центар излагања, као у примеру: Он је био у то упућен, а не ја. А ако се већ мора изнети и прави субјекат, тј. вршилац радње, њему треба дати и облик који

му одговара. Зато је реченицу о којој говоримо ваљало дати у облику: *Чак и сшару шему о једрењу Аршилије Белоси види на нов начин.*

Да бисмо показали како се олако, противно духу нашега језика, употребљава пасивна реченична конструкција, навешћемо још неколико примера из говорног и писаног језика: 1) *Од наше сшране му је поручено да не долази место: Ми смо му поручили да не долази;* 2) *С његове сшране је учињено све што се може — место: Он је учињено све што се може или: С моје сшране је све шачно речено — место: Ја сам све тачно рекао. Нарочито је честа употреба пасивне конструкције у овој синтагми: с наше сшране, с његове, с моје сшране* итд. Из писаног језика: 1) *Наше народне пјесме су цењене од сшране* (ево опет од стране) *најпознатијих књижевника целогa света — место: Најпознатији књижевници целогa света цене (или ценили су) наше народне пјесме;* 2) *Ефенди-Мита је отишао, његова жена је остала сама, борила се, била искоришћавана од свог бившег слуге, који је постао богат и угледан грађанин. У овако стилизованој реченици писац је комбиновао и активну и пасивну реченичну конструкцију, што очевидно ремети читаочево или слушаочево осећање хармоније, нарушава правилан реченични ток, ритам; у току примања утисака, слике коју писац казује, у читаоца се одједном, кривицом пишчевом, нарушава основна линија перцепције, која, природно, мора да има свој почетак, успон и пад. Ако би се задржала пишчева асоцијација и континуитет, његова би мисао, са незнатном нијансом у квалитету и изменом у интерпункцији правилно овако гласила: Ефенди-Мита је отишао; његова жена је остала сама, борила се, док ју је искоришћавао њен бивши слуга, који је сада постао богат и угледан грађанин. 3) И због тога што је Шантић био радо прихваћен од народа..., он ће остати увек велики песник. Граматички би било правилно: И због тога што је народ радо прихватио (реч *прихватио* није подесна ни у активној реченичној конструкцији) Шантића... он ће увек остати велики песник. Међутим, овде је могућна извесна двосмисленост,*

баш у оваквој активној реченичној конструкцији, што је можда и писац хтео да избегне начинивши пасивну реченичну конструкцију. Наиме: у пасивној реченичној конструкцији заменица *он* може се односити и на именицу *Шанџић* и на именицу *народ*. Али да би се избегла нејасност, није потребно оставити пасивну реченичну конструкцију, много је боље изменити контекст и на тај начин избећи сваку нејасност.

У најезди пасивних конструкција имамо чак и овакво стилизованих реченица: *Борећи се за свој ојштанак, народ Босне и Херцеговине је био пребациван* (ужасно неподесна реч, пример како се и не осећа језик и не поштује реч!) *испод једне окућације под другу*. Ову реченицу је, додуше, тешко претворити из пасивне реченичне конструкције у активну без већих измена. Ту нарочито смета онај глагол *пребациваши*, који је погрешно употребљен и као идеја и као претстава, и као слика (народ се не може пребацивати ни у ком случају!). У синтагми са предлогом и именицом може се нешто пребацивати *преко* нечега, а никако испод нечега. Горња мисао би се можда могла изнети у облику: *У борби за ојштанак народу Босне и Херцеговине било је суђено да испод једне окућације прелази под другу*.

Р. Д.

2. А када се стварно заљубио у професорову *кћи*... — У овој реченици, узетој из једног универзитетског листа, неправилан је облик именице *кћи* у акузативу једнине.

Именица *кћи* има тај необични облик — са самогласником и на крају — само у ном. једнине. У осталим падежима једнине и множине она се мења као именица IV врсте типа *ствар*: ген. *кћери*, дат. *кћери*, акуз. *кћер*, вок. *кћери*, инстр. *кћерју*, лок. *кћери*; ном., акуз., вок. множ. *кћери*, ген. *кћери*, дат., инстр., лок. *кћерима*. Аналогјом према осталим падежима, а нарочито према акуз. једнине, добио се и у ном. једн. облик *кћер*. На то су свакако утицале и именице IV врсте, као *ствар*, *кбст*, код којих су ном. и акуз. једнине једнаки. Тако данас у ном. једн. имамо два облика: *кћи* и *кћер*. Слично је с именицом *мајка* која исто тако може

имати у ном. једнине два облика: *мѣши* и *мѣшер* (и овај облик добијен је једначењем номинатива према акузативу). Тако имамо примере: — Царева кћер заборави кључ од подрума (НПр. Вила 1868, 449). Роса, Лекина кћер, чувши пушке ће пучу..., искочи (М. Миљанов, Примјер чојства и јунаштва, Бгд. 1901, 62). То је кћер Обрада Кустуре?! (Л. Комарчић, Просиоци, Бгд. 1905, 7); или: — Моли Бога ће се моја матер није дома намјерила (НПр. Вук, 118). Краљ Милутин и матер му Јелена сазидају цркву (С. М. Љубиша, Приповјести 1875, 67). Нико ме не може познат' ни матер моја (М. Божић, Дрaме, Загреб 1950, 106). — Али треба напоменути да је облик *мѣшер* у ном. једн. ређи и необичнији него облик *кћер*. То је свакако зато што се промена именице *кћѣ* (*кћѣр*) у зависним падежима мења по III врсти, као *жеѣа*. Иначе обе ове именице теже да се укључе међу именице ж. р. с наставком *а*, па се чују у ном. једн. и дијалекатски облици: *ћѣра* и *мѣшера*.

Међутим, док су облици *кћѣр* и *мѣшер* прешли у ном. једн., дотле то није случај са обликом *кћѣ* (и *мѣши*) који не може стајати у акузативу. Такав облик је неправилан и не постоји у нашим граматицама и речницима. Истина у РЈА забележен је свега један пример из XVI века од М. Држића, — Ако бих се женио, његову ћу кћи (РЈА III 586), али за њега Будмани каже: „... ваља да је пишчева погрешка“ (РЈА IV, 928).

Састављач горње реченице свакако је мислио да се у овом случају једначење номинатива према акузативу може схватити и обрнуто, тј. да се облик номинатива може пренети у акузатив, као што се акузатив пренео у номинатив; дакле, као што се у номинативу добило *кћѣр* (према акузативу), тако се могло добити и *кћѣ* у акузативу (према номинативу).

Међутим, као што је речено, то је неправилно и није у духу нашег језика, па би горња реченица требало да гласи: *А када се стварно заљубио у професорову кћер...*

С. К.





# РЕГИСТАР

## V књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Скраћенице: акц. = акценат, аор. = аорист, арх. = архаизам, в. = види, гл. = глаголски, грам. = граматички, дијал. = дијалекатски, дубл. = дублет, дублетни, етим. = етимологија, зам. = заменица, знач. = значење, извед. = изведеница, импер. = императив, INSTR. = инструментал, ј. = једнина, констр. = конструкција, л. = лице, лат. = латинизам, м. = место, мн. = множина, модал. = модалан, непр. = неправилно, п. = падеж, пас. = пасив, през. = презент, прид. = придев, прил. = прилог, рад. = радни, скр. = скраћеница, стил. = стилски, тр. = треба, уп. = употреба.

### А

а, свеза (значење) 217—221, 302  
авет, грам. род 294  
АВНОЈ, скр. 10, 19, 22  
Авној, скр. 21, 24  
адипозитет 29  
адопција (не: адоптовање) 28  
Аефже, скр. 20, 24  
акценат: — аориста (данас) 250—263  
— радног глаголског придева  
306—318  
— у изговору неких спикера  
Београдског радија 349—353  
аламанка, епитет 58  
алвеоларни : алвеола 33  
алдехид, скр. 16  
али, свеза (значење) 278—280, 301—  
303  
алитерација (не: алитеровање) 28  
ансамбл, вокално л 267  
аорист (данашњи акценат) 250—263  
апсорпција (не: апсорбовање) 28  
Аралија, етимол. 7—8

аргатовао — аргатовала, акц. рад.  
гл. прид. 317  
АСНОС, скр. 10  
Аснос, скр. 24  
аспирин, скр. 16, 21  
Афеже, скр. 20, 24  
АФЖ, скр. 19, 20  
ацидитет (не: киселост) 29  
ашиковао-ашиковала, акц. рад. гл.  
прид. 317

### Б

Бадењанка 266  
Бартусувна 266  
барутна тиквица 204  
бежао-бежала, акц. рад. гл. прид.  
317  
безбројан, знач. и уп. 269—277  
безбројно цвеће, знач. 271  
белутак, знач. 47  
белокорка 201  
бела бундева 201, 202, 203, 205  
беленција 202

- белешка, акц. 352  
 берба винограда (а не: виноградска берба) 76  
 (у) Берлину, акц. 351  
 бескорка 200, 201  
 бијела бундева 200  
 био-била (у знач. тући), акц. рад. гл. прид. 308  
 би пошли, 1л. мн. (тр. бисмо пошли) 224—225  
 биће да је тако, модал. знач. 61  
 блебета, акц. аориста 259  
 блебетао-блебетала, акц. рад. гл. прид. 314, 315  
 близнакиње, акц. 351  
 близу, прил. — предлог 73  
 блистао-блистала, акц. рад. гл. прид. 316  
 богазама, непр. (тр. богазима) 78  
 бојадисао-бојадисала, акц. 315  
 бојао се-бојала се, акц. рад. гл. прид. 317  
 боле, акц. аор. 261  
 боловао-боловала, акц. 317  
 бонитет 29  
 бор 197  
 боровица 198  
 брао-брала, акц. рад. гл. прид. 309  
 бр., скр. 9  
 бројан, значење 269—277  
 бројна електрична опрема, знач. 273  
 бројна породица, знач. 271  
 бројки бисер, знач. 275  
 бројнија чета, знач. 271  
 бројно понављање, знач. 274  
 бројну војску, значење 275  
 бронхни (м. бронхијални) 31  
 бронхусни (м. бронхијални) 31  
 бутарка 200, 202  
 будимка 200, 202  
 буздован, порекло и знач. 59  
 бујао-бујала, акц. рад. гл. прид. 316  
 бујача 202  
 буква 197, 199  
 бундева, анкета 200—205  
 бућа 202  
 буча 202
- В**
- ваздушаст, знач. и варијанте знач. 35—44  
 ваљанка 202  
 ван, прил. — предлог 73  
 варењака 200, 202  
 Вартекс, скр. 13—14, 20  
 васевички, непр. (тр. васојевички) 335  
 васпитање, акц. 150  
 васпитаника (2 п. мн.), акц. 352  
 веза, акц. аор. 259  
 везао-везала, акц. рад. гл. прид. 313  
 века, акц. 352  
 велика мрачна шума, акц. 353  
 „великим словом“ или: „с великим словом“ 319—325; одговор А. Белића 326—328  
 венча, акц. аор. 260  
 венчао-венчала, акц. рад. гл. прид. 316  
 вења 198  
 Веома, веома! грам. исказ 304  
 вергл, вокално л 267  
 вероватно, модал. реч 63  
 већ, свеза (значење) 282  
 вечерао-вечерала, акц. рад. гл. прид. 316  
 вечерас, акц. 350  
 (како ми се) види, лат. 337  
 види се, лат. 337—340  
 видјети се, значење 337  
 вијугаст, дијал. 43  
 вика, акц. 2 и 3 л. ј. аор. 259  
 вио-вила, акц. рад. гл. прид. 309  
 витлао-витлала, акц. 316  
 вјенча, дијал. 256  
 ВКП (б) = Векапебе, скр. 13  
 влакнаст 44  
 Влковија, вокално л 268  
 Влтава, вокално л 268

(без) воде, акц. 353  
 водити рачуна, акц. 351  
 војник, акц. 351  
 вокално н у нашем књижевном из-  
 говору 267—268  
 волео-волела, акц. 312  
 врба 196  
 врг 204  
 време, акц. 351  
 врисну, акц. аор. 256  
 врх, предлог 71  
 вршити (се), значење 294  
 „втори век“, значење 131—133  
 Вуз, скр. 13  
 вунаст, дијал. 43

## Г

гадар, значење 52—54  
 гадара в. гадар  
 галоп, акц. 351  
 гамизао-гамизала, акц. 315  
 ганглијон, непр. 29  
 где, прил. — свезица 73  
 генезни (м. генетички) 32  
 гигаљаст 44  
 гигантска, акц. 351  
 глаголи на: -ивати-авати (двојаки  
 облици) 235—249  
 гласање, акц. 351  
 глодао-глодала, акц. рад. гл. прид.  
 315  
 говоримо (1 л. мн. импер.), акц. 353  
 говоркао-говоркала, акц. рад. гл.  
 прид. 316  
 гомилао-гомилала, акц. рад. гл.  
 прид. 316  
 горе, акц. 2 и 3 л. ј. аор. 261  
 горе, прил. 71  
 господовао-господовала, акц. рад.  
 гл. прид. 317  
 готовио-готовила, акц. рад. гл.  
 прид. 312  
 граб, 197, 199  
 граб обични 196  
 граб црни 196

грактао-грактала, акц. рад. гл.  
 прид. 314  
 Грамлек, скр. 10, 20  
 Гранат, скр. 10  
 граница слога и растављање речи  
 на слогове 103—117; одговор А.  
 Белића 118—125  
 граничевина 197  
 Гратекс, скр. 10, 23  
 гребешко гвожђе, порекло и знач.  
 45—51  
 гребештак, порекло и знач. 46—47,  
 49—50  
 гризе, акц. 2 и 3 л. ј. аор. 257  
 грчке владе, акц. 350

## Д

да дођеш сутра, модал. значење 61  
 дамаски челик, значење 50  
 да ниси ни писнуо, модал. значе-  
 ње 61  
 дању, прил. одредба 71  
 дао-дала, акц. рад. гл. прид. 309  
 да си идемо, дијал. 62  
 да с презентом (напоредна употре-  
 ба са инфинитивом) 85—102,  
 165—185  
 двоје, значење 276  
 двоје деце, значење 276  
 двоји просиоци, значење 276  
 дворане, акц. 352  
 дебела тиква 204  
 деветом, акц. 350  
 дежмекаст 44  
 делегација, акц. 352  
 Делфи, облик 222—223  
 (у) Делфији, непр. (тр. у Делфима)  
 222—223  
 (у) Делфију, непр. (тр. у Делфима)  
 222—223  
 депозитар, значење 148  
 депонент, значење 148  
 Деринжањка, облик 266  
 дивља тиква 204  
 дидити, скр. 24

- дијагнози (м. дијагностички) 32  
 Димитријевићева, значење 265  
 Димитријевићка, значење 265  
 дјевењача 202  
 длакаст 44  
 довршавати : довршивати, дубл. облици 247  
 довршивати, - ујем и: - ивам 246  
 дође, акц. аор. 254  
 доживљавам, през. од доживљава-ти 245  
 доживљујем, през. од доживљава-ти 245  
 доле, прил. 71  
 долма 202  
 домаће, акц. 352  
 донела, дијал. акц. 312  
 донео-донела, акц. 311  
 допуњавао : допуњују се (однос о-снова) 239, 243  
 доручковао-доручковала, акц. 317  
 дотада, акц. 352  
 до те мере, акц. 353  
 дочу, акц. аориста 258  
 дочуо-дочула, акц. 308  
 дошао-дошла, акц. 311  
 др, скр. 9  
 д-р, скр. 9  
 дрвенкаст=дрвенаст 44  
 држа, акц. аориста 260  
 држао-држала, акц. 317  
 држиш, акц. 353  
 дро-дрла, дрло, дрли, акц. 309  
 Други Таковски устанак, непр. (гр. Други, Таковски устанак) 223—224  
 другова, акц. 351  
 Друштво за српски језик и књи-жевност (поздравна реч) 81—84  
 дрхта, акц. аориста 259  
 дрхтао-дрхтала, акц. 314  
 дублек 202  
 дублека 205  
 дуговао-дуговала (: дуговати), акц. 317
- дулек 200, 202, 205  
 думлек 202  
 думлека 205
- Ђ**  
 Ђорда в. корда
- Е**  
 (у) Европи, акц. 351  
 егземплар 30  
 егзистенција 30  
 ексантем 30  
 експериментни (м. експериментал-ни) 31  
 екцем 30  
 еластичност : еластичан 29  
 електричне, акц. 352  
 емисије, акц. 350  
 енклитички облик личне заменице као знак модалности 61-64  
 ентцикн, вокално н 268
- Ж**  
 ждерао-ждерала (: ждерати), акц. 315  
 желе, акценат аориста 261  
 желео-желела, акц. 312  
 живе, акц. аориста 261  
 живео-живела, акц. 312  
 живје, дубл. акц. аориста 254  
 Жлве, вокално л 268  
 жуде, акц. аориста 261
- З**  
 забави се, акц. аориста 262  
 заблебетао-заблебетала, акц. 315  
 заблистао-заблистала, акц. 316  
 забрањивати, облик 235  
 забринуо-забринула, акц. 308  
 забрља, акц. аор. 260  
 завио-завила, акц. 308  
 завитлао-завитлала, акц. 316  
 заволео-заволела, акц. 312

- загази, акц. аориста 262  
 загракта, дубл. акц. аор. 259  
 заграктао-заграктала, акц. рад. гл. прид. 314  
 загризе, акц. аориста 257  
 загроктао-загроктала, акц. 314  
 задими, акц. аориста 262  
 задрема, акц. аориста 260  
 задржао-задржала (:задржати) акц. 317  
 зажеле, дубл. акц. аориста 261  
 зажелео-зажелела, акц. 312  
 зажуде, дубл. акц. аориста 261  
 зазвони, акц. аориста 261  
 заигра, акц. аориста 260  
 заиска, дубл. акц. аориста 259  
 заискао-заискала, дубл. акц. рад. глаг. прид. 314  
 зајаука, акц. 259  
 зајаукао-зајаукала, акц. 315'  
 заказа, дубл. акц. аориста 259  
 закасни, акц. аориста 262  
 залепршао се-залепршала се, акц. 316  
 замириса, акц. аориста 259  
 замочи се, акц. аориста 262  
 занатске коморе, акц. 352  
 занемогао-занемогла, акц. 310  
 заноћи, акц. аориста 261  
 западних, акц. 350  
 запамти, акц. аориста 262  
 запео-запела, акц. 309  
 запетљао-запетљала, акц. 316  
 запита ме, акц. аориста 260  
 заплака, акц. аориста 259  
 заплакао-заплакала, акц. 308  
 запландовао - запландовала, акц. 308  
 запловим, акц. 352  
 запретао-запретала, акц. 315  
 запрети, акц. аориста 259  
 заражавати, през.: -ујем 242  
 Зарембина, облик 266  
 Зарембјанка, облик 266  
 зарио-зарила, акц. 309  
 зароби, акц. аориста 261  
 зарони, акц. аориста 261  
 засмејао се-засмејала се, акц. 315  
 засмејаше се, 351  
 застиде се, дубл. акц. аор. 261  
 застре, акц. аориста 262  
 застрије, акц. аориста 262  
 заталасао-заталасала, акц. 316  
 Затријебач, корен 334  
 затро-затрла акц. 309  
 затруби, акц. аориста 261  
 захваљевати, арх. 246  
 захтев египатске владе, акц. 350  
 захуктао-захуктала, дубл. акц. 314  
 зацвокотао-зацвокотала, акц. 315  
 зацвркутао-зацвркутала, акц. 315  
 зачело, стил. 301  
 зачу, дубл. акц. аориста 258  
 заштектао-заштектала, дубл. акц. 314  
 збило, акц. 352  
 због, знач. узрока 186—194  
 звао-звала, акц. 309  
 звекетао-звекетала, акц. 314  
 зграде, акц. 351  
 здружи, акц. аориста 260  
 зелен, епитет (значење) 77  
 зелене, акц. аориста 261  
 зеленео-зеленела, акц. 312  
 зеленко, значење 57  
 земље (2 п. ј.), акц. 352  
 земљу, акц. 350  
 зимовао-зимовала (:зимовати), акц. 317  
 значењске категорије (м. категорије значења) 75  
 значењски типови (м. категорије типова) 75  
 зоба, дубл. акц. аориста 259  
 зобао-зобала (:зобати), акц. 315  
 зором, прил. одредба 71

## И

и, свеза (значење) 207—212, 302

Ибн (Ибн) 267

- ива, значење 196  
 -ивати /-авати, двојаки облици 235—249  
 играо-играла, акц. 316  
 идентитет 29  
 Идн (Идн) 267  
 из, узрочно значење 185—194  
 изагњико-изагњила, акц. 308  
 изашло је, акц. 353  
 изблебетао-изблебегала, акц. 315  
 Известија, промена и род 292—293  
 (у) Известији, непр. (тр. у Известијима) 292  
 изгоре, дубл. акц. аориста 261  
 изграђивати, облик 235  
 издушивати, през.: -ујем и: -авам 245  
 изиђе, акц. аориста 258  
 изишао-изишла, дубл. акц. рад. гл. прид. 311  
 изјашњавати (се), през.: -ујем (се) 242  
 изједначавати : изједначивати, облик 247  
 изједначио-изједначила, акц. 312  
 изненади (3 л. ј. през.), акц. 352  
 изопачавати : изопачивати, облик 247  
 изопачавати, през.: -чавам и: -чујем 245  
 израстао-израсла, акц. 310  
 израчунао-израчунала, акц. 316  
 изрекао-изрекла, акц. 310  
 изрендисао-изрендисала, акц. 315  
 изрече, акц. аориста 257  
 изрешетао-изрешетала, акц. 316  
 изрио-изрила, акц. 309  
 изударео-изударала, акц. 316  
 Илаковичувна, облик 266  
 или, свега (значење) 282-283  
 илиништак, облик 51  
 имаш право, акц. 353  
 имунитет 29  
 инструментал-за начин 326  
     -квалитативни 324  
     -оруђа 326
- инфинитив и презент са свезицом да (напоредна употреба) 85-102, 165-185.  
 И он!?, грам. исказ 304  
 иска, акц. аориста 259  
 исказ, грам. термин 303  
 искао-искала, акц. 314  
 ископа, дијал. 257  
 искоришћавати, през.: -ујем 242  
 искорјењавати : искорјењивати, дубл. облици 247  
 искривљивати, през.: -ујем и: -ивам 246  
 испекао-испекла, акц. 310  
 испитовати, арх. 246  
 испливао-испливала, акц. 308  
 испражњавати - испражњивати, дубл. облици 247  
 испражњивати, през.: -ујем и: -ивам 246  
 испрепарован, непр. 33  
 испуњавати : испуњивати, дубл. облици 247  
 испуњавати, през.: -ујем и: -ивам 247  
 истина, модал. реч 61  
 истине, акц. 352  
 истовремено, акц. 351  
 истребљавати: истребљивати, дубл. облици 247  
 истрља, дијал. акц. 257  
 истрљао-истрљала, акц. 316  
 и тада и доцније, акц. 352  
 ишчепркао-ишчепркала, акц. 316  
 ишчешљао-ишчешљала, акц. 316
- Ј**
- ЈА, скр. 19  
 јаван живот, непр. (тр. јавни живот) 77  
 Ја сам, акц. 351  
 јаука, акц. аориста 259  
 јаукао-јаукала, акц. 314, 315  
 јаукнуо-јаукнула, акц. 312  
 једначио-једначила, акц. 312  
 једнина, ул. м. множине 277

- језички;језични 32  
 јела, 197, 199  
 јер, свеза (значење) 301-302  
 ЈНОФ, скр. 22-23, 25, 26  
 жоха бијела 196  
 жоха планинска 196  
 жоха црна, 196  
 Југометал, скр. 16  
 Југославија, акц. 350  
 Јужне Европе, акц. 351  
 јургет 200, 202  
 јургета 200, 201, 202, 204  
 (од) јутра до мрака, акц. 351  
 јуче, акц. 351
- К**
- кабинету, акц. 351  
 Кадок, скр. 23  
 кажевати, дијал. 246  
 каза, дубл. акц. аориста 254  
 казао-казала, акц. 313  
 казовати, арх. 246  
 како, прилог-свезица 73  
 калајисао-калајисала, акц. 315  
 калдрмисао-калдрмисала, акц. 315  
 камо, прилог-свезица 73  
 (киша пада) капљицама, модал.  
 инстр. 323  
 Каспровичова, облик 266  
 категорија људи (а не: људска ка-  
 тегорија) 75  
 кафаст, дијал. 44  
 квалитативни инструментал 324  
 квалитет (а не: квалитност) 29  
 квантитет (а не: квантитност) 29  
 кикота се, акц. аориста 259  
 кипе, акц. аориста 261  
 класна, поимен. 69-70  
 клека 198  
 клео-клела, акц. 309  
 клизао-клизала, акц. 316  
 кликтао-кликтала, акц. 314  
 кљувао-кљувала (:кљувати), акц.  
 317  
 кнежинске аутономије, акц. 352  
 кнеза, акц. 352  
 кнезови, акц. 352  
 кнезовима, акц. 352  
 књижевност и лингвистика, однос  
 1-2  
 кова, дубл. акц. аориста 260  
 ковано гвожђе, значење 50  
 ковао-ковала (:ковати), акц. 317  
 кога, употреба 296  
 којешта, значење 341-346  
 колебао се--колебала се (:колебати  
 се) акц. 316  
 колико, прилог-свезица 73  
 команде, акц. 351  
 Комграп, скр. 15  
 конзул, акц. 351  
 копа, акц. аориста 257  
 копам мотиком 320  
 копао-копала, акц. 316  
 копље костањево, порекло и зна-  
 чење 59  
 (ићи) кораком, начин. инстр. 328  
 корда, значење 54-56  
 (у) Кореји, акц. 350  
 костајница в. копље костањево 59  
 костурева (тр. костурова, костура)  
 80  
 коштуница в. копље костањево  
 59-60  
 коштуново в. копље костањево 59  
 КПЈ, скр. 20  
 крагујевачкој, акц. 350  
 крадом, порекло 323  
 (И на) крају редован извештај, акц.  
 351  
 кракаст, дијал. 43  
 кратице в. скраћенице 9  
 крбањ 204  
 кременштак, значење 47-49  
 кремештак, значење 47  
 крену, дубл. акц. аориста 256  
 кренуо-кренула, акц. 312  
 крио-крила, акц. 308  
 кришом, порекло 323  
 крупни индустријалац, акц. 351  
 крушевачки, акц. 150

кћи, облици промене 356-357  
 куваница 202, 203  
 куда, акц. 353  
 куда, прилог-свезица 73  
 кукурекнуо-кукурекнула, акц. 312  
 Кунцевичова, облик 266  
 куповао-куповала (:куповати), акц.  
 317  
 куповати, през:-ујем 246  
 Кутшебјанка, облик 266

## Л

лагао-лагала, акц. 314  
 лажима, акц. 350  
 Лазаревићева, облик 265  
 Лазаревићка, облик 265  
 латинизам (код Бука) 337-340  
 лежао-лежала, акц. 316  
 леже (:лећи), акц. аориста 257  
 Лењина, акц. 352  
 Лењинов, акц. 352  
 лепршао се-лепршала се, акц. 316  
 леталитет, облик 29  
 лио-лила, акц. рад. гл. прид. 309  
 лингвистика у књижевности 1-8  
 лингвистички научни проблеми  
 (предмет књижевног стварања)  
 2-8  
 лира (2 п. мн.), акц. 351  
 листао-листала, акц. 316  
 листова, акц. 352  
 (у) лишћу, акц. 351  
 ловљење јелена (а не: јелење лов-  
 љење) 76  
 локао-локала (:локати), акц. 315  
 лудаја 200, 203  
 лудара 200, 203  
 лукавстава, акц. 352

## Љ

Љубљане, акц. 351  
 Људи цене лекара, акц. 351

## М

мајстор, акц. 351  
 малаксао-малаксала, акц. 314

мали, поимен. 67  
 мандант, значење 148  
 мандатар, значење 148  
 мандатор, значење 148  
 мање, значење и употреба 76  
 Марија м. Марја, облик 266  
 (свест) маса, акц. 350  
 мати, облици промене 356-357  
 мацванка 200, 203  
 мачи гребештаци, тумачење 45-51  
 мачи кременштаци, тумачење 47-48  
 мачи кремештаци, тумачење 47-48  
 међу, прилог 71  
 међускапуљо, непр. 33  
 мекокорка 200, 201, 203  
 метод, акц. 352  
 метао-метала, акц. 314  
 микроскопни:микроскопски 32  
 миле, акц. аориста 261  
 мимоиђе, акц. аориста 258  
 мирисао, акц. 353  
 миром, акц. 352  
 мисирача 200, 203, 205  
 млади лекар, акц. 351  
 млога жетва, значење 274  
 млога силна војска, знач. 271  
 млоги положеник, значење 275  
 млоги солдат, значење 275  
 много вода, значење 272  
 много војска, значење 275  
 много жена, значење 275  
 много жетва, значење 275  
 много и много сврха, знач. 270  
 много крв, значење 275  
 много кућа, значење 270  
 много наредба, значење 270  
 много паприка, значење 271  
 много свота новца, знач. 274  
 много со, значење 272  
 много цена, значење 273  
 мног в милостињи, арх. (значење)  
 275  
 многи, значење и употреба 269-277  
 многи в штедротах, арх. (знач.) 275  
 многи камен, значење 271



многи народ, значење 271, 275  
 многи наред, значење 273  
 многи отац, значење 275  
 многи податак, значење 270  
 многи порез, значење 274  
 многи пук, значење 275  
 многи пут, значење 270  
 многи човек, значење 269, 270  
 много, значење 277  
 много благо, значење 275  
 много богатство, значење 272  
 многобројан, значење и уп. 209-277  
 многобројан двор, значење 271  
 многобројна посета, значење 271  
 многобројна пратња, знач. 271  
 много време, значење 273, 275  
 многога ради госта, арх. (значење) 275  
 много извијање, значење 273  
 много имање, значење 272, 274  
 (с силоју) многоју, арх. (значење) 275  
 много мишљење, значење 273  
 (с) многим трудом, арх. (значење) 275  
 много обећање, значење 270  
 много перо, значење 270  
 мног разум, значење 273  
 (по) мнозеј јего милости, арх. (значење) 275  
 могли би (1 л. мн.), непр. (тр. могли бисмо) 224-225  
 можда, модал. реч 61  
 Мокрањак, акц. 352  
 молитва, акц. 351  
 моме сину, акц. 353  
 морали би (1 л. мн.), непр. (тр. морали бисмо) 224-225  
 морталитет, облик 29  
 Мортковичувна, облик 266  
 мортубака 200, 203  
 мотао-мотала, акц. рад. гл. прид. 316  
 мрцинаст, значење 44

## Н

н вокално (у књижевном изговору) 267-268  
 навезас-навезла, акц. рад. гл. прид. 310  
 навршити (се), значење 294  
 нагази, акц. аориста 262  
 нагазио-нагазила, акц. рад. гл. прид. 308  
 наглашавати, през.-ујем 242  
 наглашује-наглашавао, однос основа 238  
 наговештавати, през.-шћујем и -штавам 245  
 нагомилао-нагомилала, акц. рад. гл. прид. 316  
 надвикивати, през.: -ујем 242  
 надгласавати, през.: -авам и: -ујем 245  
 надошао-надошла, акц. рад. гл. прид. 311  
 називи оружја (у народним умовинама) 52-60  
 наизглед, облик и значење 71  
 налегао-налегла, акц. рад. гл. прид. 310  
 належао се-належала се, акц. рад. гл. прид. 317  
 Нама, скр. 13, 24  
 намотао-намотала, акц. рад. гл. прид. 316  
 наоружа се, дијал. 257  
 наоружао се-наоружала се, акц. рад. гл. прид. 316  
 наоко, облик и значење 71  
 напабирчи, акц. аориста 262  
 напакости, акц. аориста 262  
 написа, дубл. акц. аориста 259  
 напламити, значење 332  
 наплаћевати, арх. 245  
 напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом да 85-102, 165-185  
 напредовао-напредовала, акц. рад. гл. прид. 317

- напукао-напукла, акц. рад. гл. прид. 308  
 Нарбутова, облик 266  
 наставак: -ава- (ширење на рачун старијег-ива-) 249  
 -ива- (потискивање од стране -ава-) 249  
 натега 204  
 натегача 204  
 научи, акц. аориста 258  
 научно-научила, акц. рад. гл. прид. 312  
 нације, акц. 352  
 националан и просветан институт, непр. (тр. национални и просветни ..) 77  
 начин рада, акц. 351  
 нашао-нашла, акц. рад. гл. прид. 311  
 небројан, знач. и уп. 269-277  
 небројен, знач. и уп. 269-277  
 небројено ордење, значење 271  
 небројни народ, значење 271  
 небројно и много благо, знач. 273  
 (с) небројном чељади, знач. 275  
 него, свеза (значење) 278-282  
 не диже се, акц. аориста 262  
 не донесе, акц. аориста 263  
 незаборавно, грам. исказ 304  
 не заовира, акц. аориста 263  
 неколике куће, значење 276  
 неколики, значење и употреба 276  
 неколико, знач. и уп. 276  
 не најиве се, акц. аориста 263  
 не написа, дубл. акц. аориста 262  
 не окрену се, акц. аориста 262  
 не повуче, акц. аориста 262  
 не подиже га, акц. аориста 262  
 не познаде га, акц. аориста 262  
 не покупова, акц. аориста 263  
 не потону, акц. аориста 262  
 не предвиде, акц. аориста 263  
 непросвећености, акц. 352  
 не узора, акц. аориста 262  
 не унесе, акц. аориста 263  
 нешто, зам.-прил. 72  
 нешто си ми убледео, модал. значење 62  
 Никад!, грам. исказ 303  
 НИИ, скр. 19, 21  
 Нип, скр. 13, 23  
 Нирнберг, изговор 268  
 нити, свеза (значење) 216-217  
 НО, скр. 19  
 но, свеза (значење) 282  
 НОБ, скр. 22, 25  
 нобл, вокално л 267  
 НОПОК, скр. 22  
 Нопок, скр. 20, 21, 23  
 ноћас, акц. 351  
 ноћу, облик и значење 71  
 НОФ, скр. 24, 25, 26  
 НСО=Енесо, скр. 13, 16, 19, 20, 22, 24, 26
- Њ**
- њихао-њихала, акц. рад. гл. прид. 313
- О**
- обави, акц. аориста 258  
 обавио-обавила, акц. рад. гл. прид. 308, 309  
 обиђе, акц. аориста 258  
 обишао-обишла, акц. рад. гл. прид. 311  
 објашњавати, през: -ујем и: -авам 245  
 обневиде, акц. аориста 262  
 обојадисао-обојадисала, акц. рад. гл. прид. 315  
 обоје, значење 276  
 обоје деце, значење 276  
 обоји опанци, значење 276  
 обу, акц. аориста 258  
 овамо, акц. 352  
 овиме, непр. 80  
 овлажи, акц. аориста 262  
 ово, зам.-прил. 72  
 (у) овој ноћи, акц. 351

- оглашавати, облици 237, 243  
оглашивати, облици 237, 243  
огледао-огледала, акц. 315  
огорчавати, през.: -ујем 242  
од, узрочно знач. 186-194  
одбацити, акц. 352  
одвојити се, значење 126-130  
одвоји, акц. аориста 261  
одвукао-одвукла, акц. рад. гл.  
прид. 310  
одгризао-сдгризла, акц. рад. гл.  
прид. 308  
одликовао-одликовала, акц. рад.  
гл. прид. 317  
одњикао-одњикала, акц. рад. гл.  
прид. 313  
одрече се, акц. аориста 257  
Ожешкова, облик 265, 266  
оживе, дубл. акц. аориста 261  
озакоњавати, през.: -ујем 242  
озеленео-озеленела, акц. рад. гл.  
прид. 312  
озлоглашавати, през.: -ујем 242  
означаје: означавало, однос основа  
240  
окити, акц. аориста 262  
оклевета, дијал. акц. 257  
окова, акц. аориста 260  
околна племена, акц. 352  
около, прилог-предлог 73  
окружавати, грађење облика 244  
окруживати, грађење облика 244  
окући се, акц. аориста 262  
оматори, акц. аориста 262  
омеђи, акц. аориста 261  
омиле, дубл. акц. аориста 262  
онемогућавати, през.: -ујем 242  
опаса, акц. аориста 259  
опасао-опасала, акц. рад. гл. прид.  
308  
опет, акц. 351  
опкољавати, облици 235  
оплео-опледа-оплело-оплели, акц.  
рад. глаг. прид. 310  
опорављао се-опорављала се, акц.  
рад. гл. прид. 316  
оправдани, акц. 352  
оправдано, акц. 351  
оправдао-оправдала, акц. рад. гл.  
прид. 308  
опрао-опрала, акц. рад. гл. прид.  
309  
определявати се, през.: -ујем се 242  
определивати се, през.: -ујем се 242  
опрео-опрела, акц. рад. гл. прид.  
308  
опружи, акц. аориста 262  
оптужи, акц. аориста 260  
ора, дубл. акц. аориста 259  
орао-орала, акц. рад. гл. прид. 315  
оружао се-оружала се (:оружати  
се), акц. рад. гл. прид. 316  
осветљавати, облици 244  
осветљивати, облици 244  
основао-основала, акц. рад. гл.  
прид. 317  
осредан, непр. (тр. осредњи) 77  
остави, акц. аориста 262  
отабори, акц. аориста 262  
оте, акц. аориста 262  
отеса, дубл. акц. аориста 259  
отесао-отесала, акц. рад. гл. прид.  
315  
отиде, акц. аориста 258  
отишао-отишла, дубл. акц. рад. гл.  
прид. 311  
откад, прил.-свезица 73  
откуд, прил.-свезица 73  
отплови, акц. аориста 261  
отпразновао - отпразновала, акц.  
рад. гл. прид. 308  
отпузи, акц. аориста 261  
отпутова, акц. аориста 260  
отресао-отресла, акц. рад. гл. прид.  
310  
очврсноу-очврснула, акц. рад. гл.  
прид. 308  
оштар као пламен, значење 332  
оштети, акц. аориста 262

оштећују: оштећавало, однос основа 240  
оштрокоњаст 44

## II

па, свеза (значење) 212-215  
Павловићева, облик и знач. 265  
Павловићка, облик и знач. 265  
ПАЗ, скр. 19, 22, 24, 25  
Паз, скр. 21, 24  
пак, свеза (значење) 212-215  
палица, значење 59  
Панчевачки, акц. 150  
папиларни (од папила) 33  
параграф, стил. 301  
парадоксно, непр. 33  
(у) Париз, акц. 350  
ПАС, скр. 18, 19, 22, 24, 25  
пас, скр. 21, 24  
пашалук, акц. 352  
Па шта? грам. исказ 303  
пева ми се, модал. значење 61  
педагогиски: педагошки 32  
пембаст, дијал. 44  
пентрао-пентрала, акц. рад. гл. прид. 316  
пења, дубл. акц. аориста 259  
пењао-пењала (:пењати), акц. рад. гл. прид. 315  
пепеин, скр. 9, 15, 21, 23  
пером, инстр. за начин 320  
песник, акц. 351  
петљао-петљала, акц. рад. гл. прид. 316  
петокрака, поимен. 68-69  
пеца 200, 202, 203  
пече (:пекох), акц. аориста 257  
печенка 203  
пије ми се, модал. значење 61  
Пилсудсков, непр. облик 149  
пинкласт, значење 43  
пио-пила, акц. рад. гл. прид. 309  
писа, дубл. акц. аориста 254, 259  
писати, значење 322  
пишем пером, значење 320

пише се „великим словом“ или „с великим словом“ 319-325 одговор А. Белића 326-328  
пламени, значења 329-333  
пламени мачеви, тумачење 329-333  
пламенит, значење 329-333  
плаништак, облик 51  
пластички: пластични 32  
пластичност, облик 29  
плео-плела, акц. рад. гл. прид. 310  
Плзењ, вокално л 268  
плосна 204  
пљувао-пљувала (:пљувати), акц. рад. гл. прид. 317  
побојао се-побојала се (:побојати се) акц. рад. гл. прид. 317  
поверовао-поверовала, акц. рад. гл. прид. 308  
поврх, облик 71  
погинуо-погинула, акц. рад. гл. прид. 308  
пограничне, акц. 352  
подвеза, дубл. акц. аориста 259  
подвргао-подвргла, акц. рад. гл. прид. 308  
подврису, дубл. акц. аориста 256  
подела речи на слоге и граница слога 103-117; одговор А. Белића 118-125  
подела речи на слоге (упрошћавање) 151-164  
подигао-подигла, акц. рад. гл. прид. 308  
подиже, акц. аориста 257  
подлеже, акц. аориста 257  
поднапио-поднапила, акц. рад. гл. прид. 308, 309  
подно, облик и значење 71  
Пожаревачким миром, акц. 352  
пождерао-пождерала, акц. рад. гл. прид. 315  
позајмљивати, облици 235  
позелене, дубл. акц. аориста 261  
појео-појела, акц. рад. гл. прид. 308  
показива, акц. аориста 260

- поковац, значење 347-348  
поковина, значење 347-348  
поковнина, значење 347-348  
поколебао се-поколебалa се, акц.  
рад. гл. прид. 316  
покрену, дубл. акц. аориста 256  
покрећу-покрeнула, акц. рад. гл.  
прид. 312  
покупи, акц. аориста 262  
покупова, акц. аориста 260  
покуповао-покуповала, акц. рад.  
гл. прид. 317  
полегао-полегла, акц. рад. гл.  
прид. 310  
поломи, акц. аориста 261  
пољска женска презимена у нашем  
језику 264-266  
помео-помела, акц. рад. гл. прид.  
310  
попи, акц. аориста 258  
попио-попила, акц. рад. гл. прид.  
309  
порвао се-порвала се, дубл. акц.  
рад. гл. прид. 314  
поручавати, дијал. 245  
посведочи, акц. аориста 261  
поседе, дубл. акц. аориста 261  
посекао-посекла, акц. рад. гл.  
прид. 308  
после, прил.-предлог 73  
послушао-послушала, акц. рад. гл.  
прид. 308  
поткова, акц. аориста 260  
потковао-потковала (:потковати),  
акц. рад. гл. прид. 317  
потонуо-потонула, акц. рад. гл.  
прид. 312  
потрчао-потрчала (:потрчати), акц.  
рад. гл. прид. 317  
потурчи се, акц. аориста 262  
поучавати, облици 235  
похвали, акц. аориста 260  
похвалио-похвалила, акц. рад. гл.  
прид. 312  
поцепаности, акц. 351  
почасти, акц. аориста 261  
поче, акц. аориста 262  
почео-почела, акц. рад. гл. прид.  
309  
пошао-пошла, акц. рад. гл. пр. 311  
право, акц. 350  
прао-прала, акц. рад. гл. прид. 309  
прво, број-прилог 72  
пре, прилог-предлог 73  
пребацивати, ул. у пас. констр. 356  
превазиђе, акц. аориста 258  
превиде, дубл. акц. аориста 262  
преврну, акц. аориста 256  
преглед вести, акц. 350  
преглед књига (не: књижни пре-  
глед) 75  
преглед оружја (не: оружни пре-  
глед) 76  
предвиде, акц. аориста 262  
предлога, акц. 352  
преживео-преживела, акц. рад. гл.  
прид. 312  
презент са свезицом да и инфини-  
тив (напоредна употреба) 85-102,  
165-185  
прекрши, акц. аориста 261  
прелио-прелила, акц. рад. гл. прид.  
308  
премнога вода, значење 272  
премнога сила, значење 275  
премнога штета, значење 273  
премноги значење и употреба  
269-277  
премноги шафран, значење 271  
премнога искуство, значење 272  
(за) премнога јего милосрдије,  
арх. (значење) 275  
пренео-пренела, акц. рад. гл.  
прид. 311  
препуче, акц. аориста 257  
презеао-пререзала, акц. рад. гл.  
прод. 308  
пресољавати, облици 235  
пресрете, акц. аориста 257

- претао-претала (:претати), акц.  
рад. гл. прид. 315
- претрну, дубл. акц. аориста 256
- претрне, дубл. акц. аориста 261
- претседника, акц. 351
- претстојећи, акц. 352
- прецркао-прецркла, акц. рад. гл.  
прид. 308
- прецрче, акц. аориста 257
- приближавати, през.:-ујем и:  
-авам 246
- приближавати се, грађење облика  
240
- приближивати се, грађење облика  
235
- (у) Прибоју, акц. 351
- привезао-привезала, акц. рад. гл.  
прид. 313
- привреда, акц. 350
- привреде, акц. 352
- приготовио-приготовила, акц. рад.  
гл. прид. 312
- придошао-придошла, акц. рад. гл.  
прид. 311
- (у) Пријеполу, акц. 351
- приказао-приказала, акц. рад. гл.  
прид. 313
- Прикљученија, облик и промена  
293
- прилагођавати, през. :-ујем 242
- принела, дијал. акц. 312
- принео-принела, акц. рад. гл. прид.  
311
- припадом, значење 323
- причекај, акц. 352
- Приштевац (а не: Приштинац) 335
- приштевски (а не: приштински)  
335
- пробио-пробила, акц. рад. гл. прид.  
308
- проглас, акц. 352
- прогледао-прогледала, акц. рад.  
гл. прид. 308
- програм, акц. 352
- продро-продрла, акц. рад. гл. прид.  
309
- прождре, акц. аориста 262
- прождрије, акц. 262
- прозвао-прозвала, акц. рад. гл.  
прид. 309
- прокле, акц. аориста 262
- проклео-проклела, акц. рад. гл.  
прид. 309
- прокљувао-прокљувала, акц. рад.  
глагол. прид. 317
- проли, акц. аориста 258
- пролио-пролила, акц. рад. гл.  
прид. 309
- пролистао-пролистала, акц. рад.  
гл. прид. 316
- промена значења речи 65—74
- промешкољи се, акц. аориста 262
- промуклим гласом, INSTR. за на-  
чин 328
- пронађе, акц. аориста 258
- пронашао-пронашла, акц. рад. гл.  
прид. 311
- пронео-пронела, акц. рад. гл.  
прид. 311
- пронела, дијал. акц. 312
- пропаде, акц. аориста 257
- пропао-пропала, акц. рад. гл.  
прид. 308
- пропорциони, непр. 33
- пропутовао-пропутовала, акц. рад.  
гл. прид. 317
- прорече акц. аориста 257
- проскакутао-проскакутала, акц.  
рад. гл. прид. 315
- прослави, акц. аориста 252
- простор, акц. 353
- простора, акц. 351
- простро-прострла, акц. рад. гл.  
прид. 309
- протекао-протекла, акц. рад. гл.  
прид. 310
- прочита, акц. аориста 260
- прочита, дијал. акц. 256

прочитао-прочитала, акц. рад. гл. прид. 316  
 прошио-прошила, акц. рад. гл. прид. 308  
 пут Бурме, акц. 353  
 Путешествија, облик 293  
 путовао-путовала (:путовати), акц. рад. гл. прид. 317

## Р

радио-радила, акц. рад. гл. прид. 312  
 разбежао се-разбежала се (: разбежати се), акц. рад. гл. прид. 317  
 разби, дубл. акц. аориста 258  
 разболе се, дубл. акц. аориста 261  
 разбрађевати, дијал. 246  
 разваљевати, дијал. 246  
 развенчао се-развенчала се, акц. рад. гл. прид. 316  
 развијати се, значење 128—130  
 раздјељавати, арх. 246  
 размекша се, дијал. акц. 247  
 раније, акц. 352  
 распоређујем: распоређивао сам, однос основа 238  
 распродаја стоке (а не: сточна распродаја) 76  
 рачанка 202  
 рачунао-рачунала (: рачунати), акц. рад. гл. прид. 316  
 Раша, извед. 14  
 раширевати, арх. 246  
 рашћење, непр. (тр. растење) 295  
 рвао-рвала, акц. рад. гл. прид. 314  
 рекао-рекла, акц. рад. гл. прид. 310  
 реком крвца пољем тече, модал. инстр. 323  
 рекорд, акц. 351  
 релација (не: релатовање) 28  
 рендисао-рендисала, акц. рад. гл. прид. 315

репортер, акц. 351  
 реченице: — независно „сложене“ реченице и однос простих реченица у њима 134—147, 206—221, 278—291; закључне 144—147; искључне 141—144; раставне 140—141; саставне 138—139; супротне 139—140; назив „главна“ реченица 206  
 — о сложеним реченицама и сродним појавама (одговор А. Белића на расправу М. Ајановића) 227—234, 297—305  
 реченични период, стил. 301  
 рече (: рећи), акц. аориста 257  
 рече, дубл. акц. аориста 254  
 решетао-решетала (: решетати), акц. рад. гл. прид. 316  
 рио-рила, акц. рад. гл. прид. 309  
 робом икад, а гробом никад, модал. инстр. 323  
 Рођевичева, облик 264—266  
 Рођевичевна, облик 264—266  
 Рођевичовна, облик 264—266  
 Рођевичувна, облик 264—266  
 рокосовскијевски, непр. 149  
 Рокосовсков. непр. 149  
 рокосовсковски, непр. 149  
 руком, инстр. за начин 320, 328  
 (у) Русију, акц. 352

## С

с, уп. уз гл. писати 319—325  
 сабља димискија, постанак 50  
 сабља димишкиња, постанак 56—57  
 сабља пламенита, тумачење 331  
 сабор, акц. 350  
 садно, облик и значење 71  
 САД, скр. 21  
 сајам, акц. 351  
 сакрио-сакрила, акц. рад. гл. прид. 308  
 (нисам) сама, акц. 351  
 само, свеза (значење) 283

- самострел, значење 59  
 САН, скр. 22, 26  
 саопћавати, през.: -ујем 242  
 Сапјежанка, облик 266  
 Сапјежина, облик 266  
 са срећом 323  
 сачува га, акц. аориста 260  
 сашио-сашила, акц. рад. гл. прид.  
 308  
 све, заменица-прилог 71  
 „с великим словом“ или „вели-  
 ким словом“ 319—325, 326—328  
 све тишине, акц. 351  
 с виком, значење 323  
 свињска бундева 201, 203  
 свој народ, акц. 352  
 сврх, облик и значење 71  
 свршују : свршаваху, однос осно-  
 ва 239  
 седе, акц. аориста 261  
 сезоне, акц. 351  
 (у) сезони, акц. 351  
 серкл, вокално л 267  
 сиктао-сиктала, акц. рад. гл. прид.  
 314  
 сила, прил. одредба 71  
 силам, значење и употреба 269—277  
 силам одзив, значење 273  
 силна вуна, значење 272  
 силна наука, значење 272  
 силна риба, значење 270  
 силна српска мајка, значење 270  
 силна српска ћерка, значење 270  
 силни простор, значење 273  
 силни свијет, значење 271  
 силни Србаљ, значење 270  
 силно камење, значење 271  
 силно сагибање, значење 274  
 силом, прил. одредба 71  
 синегдоха, стил. 277  
 системски, непр. 33  
 сједињавати, през. :-ујем 242  
 Сјемашкова, облик 265, 266  
 Сјенкјевичувна, облик 266  
 скакутао-скакутала, акц. рад. гл.  
 прид. 314  
 СКОЈ, скр. 19, 21  
 Ској, скр. 9, 12, 21, 24  
 скраћенице: грађење у савреме-  
 ном књижевном језику 9—17;  
 губљење мотивисаности 11; из-  
 говор 13, 25; обележавање па-  
 дежа 25—26; писање 22; пре-  
 лаз у праве речи 21; продук-  
 тивност 10—11; род и облици  
 промене 18—26; типови: I гла-  
 совно-словни 12—13, II слов-  
 ни 13—15, III мешовити 15—16;  
 уобличавање 24; у писању 9;  
 сладница 202  
 сласт шећера (никад: шећерна  
 сласт) 76  
 слеђа, облик и значење 71  
 сложене скраћенице в. скраћени-  
 це 9  
 Слп, вокално л 268  
 слушајте вести, акц. 352  
 смејао се-смејала се (:смејати се),  
 акц. рад. гл. прид. 315  
 с моје стране, уп. у пас. констр.  
 355  
 смрека, 198  
 смрча 197, 199  
 с муком, значење 323  
 с напором, значење 323  
 с наше стране, уп. у пас. констр.  
 355  
 сновао-сновала (:сновати), акц.  
 рад. гл. прид. 317  
 с његове стране, уп. у пас. констр.  
 355  
 од солиста, акц. 351  
 Соломон, непр. (тр. Соломун) 78  
 сопствена недела, акц. 352  
 сопственом, акц. 352  
 с осмехом, значење 323  
 Сочињенија, облици промене 293  
 спава ми се, модал. значење 61,  
 64  
 спасено дете, акц. 351  
 способен, акц. 351



- спремљено, акц. 353  
 сретечки, непр. (тр. средачки од Средска) 335  
 срећом, значење 323  
 српом, акц. 351  
 ССРНЈ, скр. 19  
 став, стил 301  
 (са) Стаљином, акц. 352  
 стари, поимен 66—67  
 стегну, дубл. акц. аориста 254  
 стењао-стењала (:стењати), акц. рад. гл. прид. 315  
 стиде се, акц. аориста 261  
 стижу, акц. 352  
 (у) стоном тенису, акц. 351  
 стоседамдесетипет, непр. (тр. сто седамдесет и пет) 79  
 сточетрдесет, непр. (тр. сто четрдесет) 79  
 сточетрдесетипет, непр. (тр. сто четрдесет и пет) 79  
 (са) супругом, акц. 350  
 сурово, акц. 351  
 сусрео-сусрела, акц. рад. гл. прид. 308  
 суфикси: -ева (за грађење девојачких презимена) 265  
 -ка (за грађење презимена удатих жена) 265
- Т**
- та времена, акц. 350  
 тајом, облик и значење 325  
 тако, акц. 352  
 таласео-таласала (:таласати), акц. рад. гл. прид. 316  
 тамновао-тамновала, акц. рад. гл. прид. 317  
 ТАНЈУГ, скр. 23  
 Танјуг, скр. 9, 15, 20, 21  
 тањираст, значење 44  
 ТАСС, скр. 23  
 тврдокорка 200, 201, 202, 204  
 ТВШ, скр. 13, 16, 19, 20, 24  
 Тевеше, скр. 13  
 те, свеза (значење) 215—216  
 теже сусрете, акц. 351  
 тема, значење 354  
 тема једрења, непр. 354  
 територији, акц. 350  
 теса, дубл. акц. аориста 259  
 тесао-тесала (:тесати) акц. рад. гл. прид. 315  
 тестерисао-тестерисала, акц. рад. гл. прид. 315  
 тиква 200, 204  
 тиква водена 204  
 тиква водењача 204  
 тиква судњача 204  
 тим поводом, акц. 350  
 тип људи (а не: људски тип) 75  
 Тоза, извед. 14  
 (у) том делу извештаја, акц. 353  
 тонуо-тонула, акц. рад. гл. прид. 312  
 топтао-топтала, акц. рад. гл. прид. 314  
 топуз, порекло 59  
 торерос, непр. (тр. тореро) 149  
 традиција, акц. 353  
 транскрибовање (м. транскрипција) 28  
 транслатовање (м. транслација) 28  
 транслитеровање (м. транслитерација) 28  
 трговао-трговала, акц. рад. гл. прид. 317  
 требачки, облик 334—336  
 Требевић, облик 334  
 Требиње, облик 334  
 трепачки, облик 334—336  
 трептао-трептала, акц. рад. гл. прид. 314  
 Трепча, облик 334  
 трепчански, облик 334—336  
 тресао-тресла, акц. рад. гл. прид. 310  
 тресе (:тресох), акц. аориста 257  
 трљао-трљала, акц. рад. гл. прид. 316

- трну, дубл. акц. аориста 256  
 тровао-тровала (тровати), акц.  
 рад. гл. прид. 317  
 троје, значење 276  
 трпе, акц. аориста 261  
 трчао-трчала (: трчати), акц. рад.  
 гл. прид. 317  
 тужи, акц. аориста 260  
 Турака, акц. 352  
 тутли 205  
 тутлић 200, 201, 205
- Ћ**
- ћорда в. корда 54—56
- У**
- убрао-убрала, акц. рад. гл. прид.  
 309  
 убрзо, значење 71  
 увиде, акц. аориста 262  
 уврх, облик и значење 71  
 угоји, акц. аориста 261  
 ударао-ударала, акц. рад. гл. прид.  
 316  
 Удба, скр. 21, 24  
 удружи, акц. аориста 260  
 удуби се, акц. аориста 261  
 узбујао-узбујала, акц. рад. гл.  
 прид. 316  
 узгамизао-узгамизала, акц. рад. гл.  
 прид. 315  
 уздиже, акц. аориста 257  
 узе, акц. аориста 262  
 узјаха, акц. аориста 259  
 узјахао-узјахала, акц. рад. гл.  
 прид. 308  
 узмиле, дубл. акц. аориста 261  
 узнемиравати (се), облици 241  
 узнемиравати (се), облици 241  
 узнемирују: узнемиравали (однос  
 основа) 239  
 узора, акц. аориста 259  
 узорао-узорала (:узорати), акц.  
 рад. гл. прид. 315
- у зору, прил. одредба 71  
 узрочне конструкције с предлози-  
 ма због, од, из 186—194  
 уједињавати (се), през.: -ујем (се)  
 242  
 уједначавати, облици 239  
 уједначује: уједначавати (однос  
 основа) 239  
 уклони, акц. аориста 261  
 украо-украла, акц. рад. гл. прид.  
 308  
 УЛУС, скр. 19  
 Улус, скр. 13  
 уље, акц. 351  
 умре, акц. аориста 262  
 умрех од жеђи, модал. значење 61  
 умрије, акц. аориста 262  
 умро-умрла, акц. рад. гл. прид.  
 309  
 умукли, акц. 353  
 универзитет (не: универзност) 29  
 уништили, акц. 352  
 Унра, скр. 16, 21, 24  
 уочи, облик и значење 71  
 упамтио-упамтила, акц. рад. гл.  
 прид. 308  
 употреба једине м. множине 277  
 упстрелјавати, през.: -ујем 242  
 упропашћавао, облик 239  
 упропашћује, облик 239  
 упропашћује: упропашћавао, од-  
 нос основа 239  
 упрошћавање поделе речи на сло-  
 гове 151—164  
 урадио-урадила, акц. рад. гл. прид.  
 312  
 УСАОЈ, скр. 10  
 ускопао-ускопала, акц. рад. гл.  
 прид. 316  
 утаји, акц. аориста 261  
 утврђевати, арх. (данас: утврђи-  
 вати) 246  
 утроши, акц. аориста 261

утуви, акц. аориста 262  
 учио-учила, акц. рад. гл. прид. 312  
 учитељовао-учитељовала, акц. рад.  
 гл. прид. 317  
 учитељевати, облик 246  
 учитељовати, облик 246  
 учитељујем, през. 246  
 уштеде, дубл. акц. аориста 261

## Ф

феморални : фемур, облик 33  
 Фидак, скр. 21, 24  
 физиологиски: физиолошки, облик  
 32

филозофијски : филозофски, об-  
 лик 32

фискултура, скр. 16  
 ФНРЈ, скр. 19, 20  
 фриганица 202  
 фризуру, акц. 351

## Х

хајдуковао-хајдуковала, акц. рад.  
 рад. гл. прид. 317  
 хвали, акц. аориста 260  
 хвалио-хвалила, акц. рад. гл.  
 прид. 312  
 Херцувна, облик 266  
 Хофманова, облик 266  
 храброст, акц. 351  
 храст 197  
 храстовина 197  
 Хрватска, поимен. 67—68  
 ХСС, скр. 22, 25, 26  
 хуктао-хуктала, акц. рад. гл.  
 прид. 314

## Ц

цвокотао-цвокотала, акц. рад. гл.  
 прид. 314, 315  
 цвркутао-цвркутала (:цвркутати),  
 акц. рад. гл. прид. 315  
 ЦДЈА, скр. 15, 19  
 Цедеја, скр. 15  
 Цека, скр. 13

целулни, облик 33  
 цементација, тумачење 33  
 цементни челик, тумачење 50  
 (у) центрима, акц. 351  
 цер 197  
 церовина 197  
 (на) Цетињу, акц. 352  
 ЦК, скр. 13, 16  
 цокла 202  
 црвени дулек 203  
 црна бундева 201, 203, 204, 205  
 Црна Гора, акц. 352  
 Црногорце, акц. 352

## Ч

часописни преглед (м. преглед ча-  
 сописа) 75—76  
 чврстина камена (никад: камена  
 чврстина) 76  
 чело, предлог 71  
 чемериковао-чемериковала, акц.  
 рад. гл. прид. 317  
 чепркао-чепркала (:чепкрати),  
 акц. рад. гл. прид. 316  
 четворо, значење 276  
 четвртом, акц. 351  
 чешао-чешала (:чешати), акц. рад.  
 гл. прид. 315  
 чешљао-чешљала, акц. рад. гл.  
 прид. 315  
 чешњи, акц. 352  
 чините (2 л. през.), акц. 352  
 чита, дијал. акц. аориста 256  
 чита, дубл. акц. аориста 260  
 читао-читала, акц. рад. гл. прид.  
 316  
 чуо-чула, акц. рад. гл. прид. 308

## Џ

џентлмен, вокално л 268  
 џакаст, значење 43

## Ш

шапатам, облик 323  
 шапта, акц. аориста 259

- шаптао-шаптала, акц. рад. гл.  
прид. 314
- шибенски (не: шибенички) 335
- Шибенчанин (не: Шибеничанин)  
335
- шио-шила, акц. рад. гл. прид. 308
- широко, акц. 353
- широм, облик 323
- шкѐмбаст, дијал. 43—44
- шљез бијели 196
- шљез црни 196
- шта, зам. — узвик 72
- шта ми радиш, модал. значење 64
- штеде, акц. аориста 261
- штектао-штектала, акц. рад. гл.  
прид. 314
- Шпиркувна, облик 266
- штуласт, значење 44
- шуровао-шуровала, акц. рад. гл.  
прид. 317
- шућур 205
- шућурак 205
- шућурица 205
- шућурка 205

Св. Н.

## ЦЕНТРАЛНИ КАТАЛОГ СТРАНИХ ЧАСОПИСА У НАШОЈ ЗЕМЉИ

Да би се научним и стручним радницима олакшао рад, Библиографски Институт ФНРЈ формирао је *Централни каталог страних часописа* који се налазе у преко 500 стручних и научних библиотека наше земље.

Преко овога каталога могу се добити подаци о постојању ма где у нашој земљи не само појединих годишта него и појединих свезака било кога часописа, и то за раздобље од почетка излажења најстаријих часописа па до данас. Приликом тражења обавештења треба што тачније навести податке о називу часописа, годишту, свесци ради што потпуније његове идентификације.

Сва обавештења о страним часописима који се налазе у библиотекама наше земље можете бесплатно добити од *Библиографског Института, Београд, Теразије 26/II*, поштански фах 20, телефон 25-670.

## С А Д Р Ж А Ј

### V књиге Нашег језика

	Страна
<i>Ајановић М.</i> : „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима . . . . .	134 — 147, 206 — 221, 278 — 291
<i>Беговић М.</i> : Поковац и поковина . . . . .	347 — 348
<i>Белић А.</i> : У добри час! . . . . .	81 — 84
Поводом расправе проф. Ј. Вуковића . . . . .	118 — 125
О упрошћавању поделе на слогове у српскохрватском језику . . . . .	151 — 164
О сложеним реченицама и сродним појавама . . . . .	227 — 234, 297 — 305
О расправи дра М. Московљевића . . . . .	326 — 328
<i>Вуковић Ј.</i> : Граница слога и растављање речи на слогове . . . . .	103 — 117
<i>Георгијевић Свеџ.</i> : Лингвистика у књижевности . . . . .	1 — 8
<i>Грицкаш др И.</i> : О употреби придева многи и сличних придева у једнини . . . . .	269 — 277
<i>Димићријевић Р.</i> : О једном случају употребе речи . . . . .	126 — 130
<i>Живановић Ђ.</i> : Пољска женска презимена у нашем језику . . . . .	264 — 266
<i>Ивић др Милка</i> : Енклитички облик личне заменице као знак модалности . . . . .	61 — 64
Узрочне конструкције с предлозима <i>због, од, из</i> у савременом књижевном језику . . . . .	186 — 194
О значењима заменице <i>којешта</i> . . . . .	341 — 346
<i>Л. Р.</i> : Требачки, трепачки или трепчански? . . . . .	334 — 336
<i>Лалевић С. М.</i> : Обрада промене значења речи . . . . .	65 — 74
<i>Машић С.</i> : Један Вуков латинизам . . . . .	337 — 340
<i>Милановић Б.</i> : Двојаки облици глагола на <i>-иваши/-аваши</i> . . . . .	235 — 249
<i>Мићковић М. В.</i> : О изразима <i>мачи гребештаци</i> и <i>гребешко гвожђе</i> у народним песмама . . . . .	45 — 51
Значење израза <i>Плaмени мачеви</i> и сл. у народним песмама . . . . .	329 — 333
<i>Московљевић С. М.</i> : Бундева, тиква, дулек и др. . . . .	200 — 205
Шта је исправније: пише се „великим словом“ или „с великим словом“? . . . . .	319 — 325

## IV

	Старна
<i>Николић Св.</i> : О грађењу сложених скраћеница у нашем савременом књижевном језику . . . . .	9 — 17
<i>Павловић М.</i> : Значења и варијанте значења придева <i>ваздушаст</i>	35 — 44
<i>Панов А.</i> : Из термилошке биљежнице . . . . .	195 — 199
<i>Предић Св.</i> : О грађењу и транскрибовању неких речи латинског порекла . . . . .	27 — 43
<i>Радојичић Св. Ђ.</i> : „Втори век“ . . . . .	131 — 133
<i>Стевановић М.</i> : Род и облици промене сложених скраћеница	18 — 26
Напоредна употреба инфинитива и презента са све-	
зицом <i>да</i> . . . . .	85 — 102, 165 — 185
О данашњем акценату аориста . . . . .	250 — 263
Акценат радног глаголског придева . . . . .	306 — 318
<i>Штевовић И.</i> : Акценат у изговору неких спикера Београдског радија . . . . .	349 — 353
<i>Т. К.</i> : Вокално <i>н</i> у нашем књижевном изговору . . . . .	267 — 268
<i>Шкриванић Г.</i> : Прилози за разјашњење извесних назива оружја у народним умотворинама . . . . .	52 — 60
Језичке поуке . . . . .	75 — 80, 148 — 150, 222 — 226, 292 — 296, 354 — 357
Регистар речи . . . . .	359 — 378

---

**Наш језик** излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња прејшласта износи 300 дин., цена поједином броју је 60 дин. Прејшласту слашти Научној књизи (Кнез-Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слашти Уређивачком одбору или Браниславу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.

---